

Ministerul Educației și Cercetării al Republicii Moldova

Елена Рацеева

Кирилка Демирева

Надежда Димитрова

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА

Учебник за 7. клас

CARTIER
e d u c a ț i o n a l

Acest manual este proprietatea Ministerului Educației și Cercetării al Republicii Moldova.
Manualul școlar a fost elaborat în conformitate cu prevederile Curriculumului la disciplină, aprobat prin ordinul
Ministerului Educației și Cercetării nr. 1381 din 30 octombrie 2019. Manualul a fost aprobat prin ordinul Ministerului
Educației și Cercetării nr. 600 din 26 mai 2023, ca urmare a evaluării calității metodicо-științifice.

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.
Tel./fax: 022 20 34 91, tel.: 022 24 01 95. E-mail: vanzari@cartier.md
Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2, București.
Tel/fax: 210 80 51. E-mail: codex@cartier.ro
cartier.ro
cartier.md

Colecția *Cartier educațional* este coordonată de Viorica Goraș-Postică
Editor: Gheorghe Erizanu
Coperta: Vitalie Coroban
Design/tehnoredactare: Marina Darii
Prepress: Editura Cartier
Tipărit la Bons Offices

Елена Рацеева, Кирилка Демирева, Надежда Димитрова
БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА ЗА 7. КЛАС
Ediția I, august 2023

© 2023, Editura Cartier pentru această ediție.
Toate drepturile rezervate. Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții
Рацеева, Елена.

Български език и литература: Учебник за 7 клас/ Елена Рацеева, Кирилка Демирева, Надежда Димитрова;
Ministerul Educației și Cercetării al Republicii Moldova. – Ed. 1-a. – [Chișinău]: Cartier, 2023 ([Bons Offices]). –
255, [1] p.: il., tab. – (Cartier educațional/ colecție coordonată de Viorica Goraș-Postică,
ISBN 978-9975-79-896-9).
[970] ex.
ISBN 978-9975-86-692-7.
811.163.2(075.3)
P 276

Acest manual este proprietatea Ministerului Educației și Cercetării al Republicii Moldova

Școala/Liceul _____

Manualul nr. _____

Anul	Numele și prenumele elevului/elevei care a primit manualul	Anul școlar	Starea manualului	
			la primire	la returnare
1				
2				
3				
4				
5				

- Profesorul trebuie să controleze dacă numele elevului/elevei este scris corect.
- Elevii cărora le este destinat manualul nu trebuie să facă nici un fel de notații pe pagini.
- Rugăm ca manualele să fie păstrate cât mai îngrijit.
- Starea manualului se va înscrie folosind termenii: *nouă, bună, îngrijită, nesatisfăcătoare, proastă*.

СЪДЪРЖАНИЕ

ПЪРВА ТЕМА.

БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК – ДУХОВНАТА СИЛА НА МОЯ РОД

<i>Родна реч</i> от Иван Вазов (откъс)	8
<i>Завръщане</i> от Георги Барбаров.....	8
<i>Ще се върна</i> от Нико Стоянов.....	9
<i>Какво е за мен родният език</i> от Таня Танасова (откъс)	9
Из българската литература преди Освобождението	11
<i>За Българското възраждане</i>	11
<i>Паисий Хилендарски</i> из «История славянобългарска»	12
Правоговор и правопис	14
Преговор и упражнения	16
<i>Тестови задачи</i>	18
Официално и неофициално общуване. Речев етикет при официално общуване	22
Видове текст според сферата на общуването.....	26
Добри Чинтулов.....	28
Добри Чинтулов, <i>Вятър ечи, Балкан стене</i>	29
Добри Чинтулов, <i>Стани, стани, юнак Балкански</i>	30
Добри Чинтулов, <i>Стара майка се прощава със сина си</i>	31
Художествен текст. Контекст	32
Преразказ на художествен текст.....	34
Художествено съчинение	36
<i>От върха на живота</i> (фрагмент от есето на Симеон Янев)	38
Видове редакции на текст	40
Публицистичен текст	42
Видове публицистичен текст	44
Публицистично съчинение.....	46
Преговор и упражнения	48
<i>Тестови задачи</i>	50

ВТОРА ТЕМА.

УЧИЛИЩЕТО – МЯСТО ЗА ПОЗНАНИЕ И САМОПОЗНАНИЕ

<i>Българското възрожденско училище</i>	52
<i>Училището на бъдещето – желано и мечтано</i>	53
Петко Рачов Славейков	54
Петко Рачов Славейков, <i>Туй място</i>	54
Петко Рачов Славейков, <i>Татковина</i>	55
Видове изречения по цел на общуване	58
Съчинителна и подчинителна връзка в изречението.....	60
Любен Каравелов	62
Любен Каравелов, <i>Хубава си, моя горо</i>	62
Любен Каравелов, <i>Учете се, братя мои</i> (превод из Т. Шевченко)	63

Съставно сказуемо	64
Сказуемно определение	66
Христо Ботев	68
Христо Ботев, <i>Обесването на Васил Левски</i>	71
Георги Константинов, <i>Ботев</i>	73
Българско възраждане: обобщение	75
Непълни изречения	76
Безподложни и безглаголни изречения	78
Вметнати думи и изрази. Вметнати части.....	80
Из българската литература след Освобождението.....	82
Иван Вазов	83
Иван Вазов, <i>Автобиография</i>	83
Тема и идея на литературното произведение	84
Обособени части в простото изречение.....	86
Видове сложни изречения.....	88
Видове подчинени изречения.....	90
Из романа „Под игото“ от Иван Вазов. Представлението	92
Художествени похвати за характеристика на литературен герой	100
Пунктуация и интонация в сложното съставно изречение	102
Сложно смесено изречение	104
Преговор и упражнения	107
Тестови задачи	108

ТРЕТА ТЕМА.

ЧОВЕШКАТА СЪДБА В ИСТОРИЧЕСКИ ПРЕЛОМНО ВРЕМЕ

Иван Вазов, <i>Една българка</i>	112
Сюжет и композиция на литературното произведение.....	122
Лексикално и граматично значение на думата.....	124
Неметафорична и метафорична употреба на думите в текста.....	126
Иван Вазов, <i>Опълченците на Шипка</i>	128
Особености на композицията на лирически творби	131
Тропи	132
Многозначна дума.....	134
Експресивна лексика в художествен и публицистичен текст	136
Иван Вазов, <i>Българският език</i>	138
Лирически герой	140
Речников състав на българския език. Домашни и чужди думи	142
Международна лексика.....	144
Диалектна и книжовна реч	146
Алеко Константинов	148
Алеко Константинов, <i>Бай Ганьо у Иречек</i>	149
Фразеологични изрази в художествен и в публицистичен текст	156
Преговор и упражнения	158
Тестови задачи	160

ЧЕТВЪРТА ТЕМА.
ДОБРОДЕТЕЛИ И ПРИЯТЕЛСТВО

Пейо Яворов	164
Пейо Яворов, <i>Заточеници</i>	165
Пейзаж	167
Местоимението като част на речта	168
Отрицателни местоимения	170
Неопределителни местоимения	172
Обобщителни местоимения	174
Елин Пелин	176
Елин Пелин, <i>По жътва</i>	177
Елин Пелин, <i>Ангелинка</i>	181
Глагол. Вид на глагола	186
Образуване на глаголи от несвършен и от свършен вид	188
Глаголно време. Прости и сложни глаголни времена	190
Христо Смирненски, <i>Братчетата на Гаврош</i>	193
Христо Смирненски, <i>Из „Босоногите деца“</i>	195
Бъдеще време. Образуване	196
Минало неопределено време	198
Йордан Йовков, <i>По жицата</i>	200
Художествен детайл	204
Минало предварително време	206
Бъдеще време в миналото	208
Морфемен състав на думата	210
Елисавета Багряна, <i>Моята песен</i>	212
Никола Вапцаров, <i>Пролет</i>	215
Преговор и упражнения	217
Из съвременната българска литература	219
Йордан Радичков, <i>Марчо</i>	220
Обобщителни упражнения	227
<i>Тестови задачи</i>	229
Михаил Бъчваров, <i>Предание</i>	230
Петя Дубарова, <i>Слънцето златно провира ръце</i>	232
Нико Стоянов, <i>Майчина поръка</i>	233
 Приложение	 234
Речник	242
Фразеологичен речник	255

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА

БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК – ДУХОВНАТА СИЛА НА МОЯ РОД

РОДНА РЕЧ

Обичам те, българска реч,
звук сладък, най-мил в звуковете,
ту арфа звънлива, ту меч
на майстор художник в ръцете.

Обичам те, роден език,
ту гъвкав, ту твърд, като камен
елмазен, жив израз и клик
на мисъл, на блян, на дух пламен...

(Иван Вазов)

НАШИЯТ РОДЕН ЕЗИК

...От далечни времена иде нашият роден език. Той е преминал през дебрите на хилядолетията, застинал е по страниците на старите пергаменти, изписани с паче перо в мрачни и студени килии, вдъхнал е неугасим живот на песните и приказките, звънтял е като чук върху наковалня в книгите на новите книжовници. Колко пъти насилниците отнемаха свободата на българския народ и къшея от устата му вземаха, и вериги слагаха на нозете и ръцете му, но родната реч никой враг не можа да окове в желязо! ... Както водата изгражда с велико търпение острите камъни и моделира от тях пречудни образи, тъй народът е работил над езика, за да го направи жилав като крехка тръстика, твърд като стомана, нежен като полъх на вечерник, горещ като младо сърце, остър като оня меч, с който Ботев се възправи срещу Отоманската империя...

Ангел Каралийчев

- С кои изрази Иван Вазов и Ангел Каралийчев споделят своето отношение към родната реч?
- Кои качества на българския език се крият в метафори и сравнения?
- Чие творение е българският език? Какъв отговор дава на този въпрос Ангел Каралийчев? Какви доказателства привежда писателят за непреходната сила на българския език?

ЗАВРЪЩАНЕ

Видях планини,
за които родителите ми
и дума не са казвали.
Видях гори,
за които не съм чел
в своето букварче.

Видях море,
което никога не е крало
сънищата ми.
Гледах, гледах
и тази красота
неизвестно защо
пълнеше сърцето ми с болки.

Георги Барбаров

ЩЕ СЕ ВЪРНА

Аз зная, хубаво е там...
Тълпят се вишните пред къщи –
Отново в село сутринта
През росните лозя се връщам.

и ще приказват бавно те
за лозето и за земята...
Години... Днес не съм дете –
и ще се върна скоро, смятам...

Напролет лястовица пак
Гнездо под стряхата ще свие;
Ще седнат старците на праг,
усуквайки мустаци сиви,

Да, ще се върна, роден край!
През май, а може би наесен.
Ти само в сватбите сияй,
за да те виждам здрав и весел

(Нико Стоянов)

- **Нико Стоянов и Георги Барбаров са българските поети, родени в Бесарабия. За кое свое завръщане говори всеки един от тях? С кои образи представят Буджака и България?**

КАКВО Е ЗА МЕН РОДНИЯТ ЕЗИК

(фрагменти от есето на Таня Танасова)

Един човек може да знае и да ползва само един език, но може – и няколко. И тук много е важно най-главният език, който той използва и най-добре знае, да бъде родният му. А още повече – ако знае само един, той бива да е майчиният му е език.

Родният език е като празник, който ти се случва всеки ден – радва те, топли те и ти е вярно другарче във всичко. На него можеш да се порадваш и да си поплачеш и ще се почувстваш най-разбран...

...Аз съм от онези поколения бесарабски българи, които имахме възможността да възприемаме света на родния ни български език. Първите шест години съм говорила само на български. Постепенно осъзнавах, че около мен има хора, които говорят на езици различни от българския. Разпитвах кои са, защо така говорят, проявявала съм интерес и към руския, и към молдовския език. Но благодарна съм на моите родители, че ми преподадоха най-първите житейски уроци на български език, това ми помогна да имам по-добра връзка с тях, с корените си, с историята на рода, с родното село, после и с България, да имам българско самосъзнание още от дете.

...Като възпитаничка на руско училище аз в началото пишех творбите си на руски. Но в последните класове започнах да пиша на български и установих, осъзнах, че е доста различно. Макар че не бях учила никога българска граматика, стиховете ми се раждаха по-лесно и се получаваха по-интересни, по-искрени, по-истински.

...За мен, като пишещ човек, езикът е много важен. Той е оръдие на труда ми. Ако не владея добре езика, на който се опитвам да пиша, все едно е да отида на кърта да копая без мотика или с тъпа мотика, незаострена...

- **Какво чувство обединява есето на Таня Танасова и стихотворенията на Нико Стоянов и Георги Барбаров?**
- **Какво от спомените на Таня Танасова ти е познато и близко?**
- **Кое от изказванията на поетесата за родния език най-много ти допада и защо?**
- **А какво е за тебе родният език? Отговори с метафора и я разтълкувай.**

Мостът на Кольо Фичето край Бяла

Соколски манастир

Старият Пловдив (Цанко Лавренов)

Възрожденско училище

ИЗ БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА ПРЕДИ ОСВОБОЖДЕНИЕТО

ЗА БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ

В едно време, когато светът е осенен от сиянието на Ренесанса, България е потънала в средновековен мрак. Колумб открива Америка, Магелан извършва своите околосветски пътешествия, Гутенберг изнамира печатарското колело, Френската революция възвестява нова ера в историята на човечеството, Наполеон прекроява съдбините на Европа, но всичко това не достига до поробеното население в Османската империя. Старобългарската цивилизация изглежда погубена навеки, като византийската.

Сринати са до основи хиляди църкви и манастири, унищожени са олтари и икони, дворци и крепости, нанесен е непоправим удар на материалната култура на българите. Изгорени са скъпоценните книги, изпотрошени са паметници, изчезнали са завинаги произведенията на ювелирното изкуство.

Но българската цивилизация е единствената от изчезналите цивилизации в света, която се оказва способна да се самовъзроди. Като потънала Атлантида¹, подета от мощен напор нагоре, тя възкръсва и първият сигнал за това нейно прераждане се дочува от Хилендарския манастир, където един скромен свещенослужител Паисий е озарен от спасителната идея на просвещението и бунта и гениално разбира откъде трябва да се започне, за да се стреснат заспалите, да се свестят непросветените, да се провокира съвестта на българите – от историята.

Паисий Хилендарски не седна да пише жития на български царе или светии. Той направи смел опит да разкаже с прости и понятни слова «за всички български деяния и събития». В думите му пулсира страстен зов за национално самоосъзнаване: «Българино, знай своя род и език и учи се на роден език » или «Защо се срамуваш да се наречеш българин?»...

Паисий знае, че няма народ без история, както няма човек без биография. Един народ под иго, без власт и държава, още не е заличен от картата на света, ако не е загубил памет за миналото си, за историята. Народ без памет не е народ. Паисий е сигурен, че трябва да се знаят корени, да се помни славата на предците.

Паисий е родом от българския град Банско, покалугерил се в Хилендарския манастир, стигнал до сана йеромонах и проигумен. Обикалял е българските земи из Османската империя и събирал данъци за манастира.

Много болезнено възприемал той, че българщината е застрашена от самите българи, които нищо не знаят за корените си, а понякога дори се срамуват от българското си потекло. Сърцето на родолюбивия монах се е свивало от болка и мъка, когато е виждал как неговите съотечественици се чуждеят от всичко българско, как предпочитат турското и гръцкото пред родното. Навсякъде, където му се случвало да се окаже, той събирал материали за своята книга, която да възвърне и да укрепи българското самосъзнание на читателя, да възвеличи падналия български дух, да пробуди заспалата съвест.

Книгата изпълнява предназначението си. Написването на «История славянобългарска» през 1762 се смята за начало на Българското възраждане. Паисий разнася своята история и се обръща към българите: «Преписвайте тази история и платете, нека ви я препишат, и пазете я да не изчезне!»

¹ по Любен Георгиев «Класици на българската литература», С., 1992

Паисиевата «История» издига в култ миналата слава и могъщество на българите. И по такъв начин дава импулс на съвременниците да бъдат достойни пред паметта на предците.

Паисиевата история стряска тези, които вече много поколения живеят под игото. Изведнъж те осъзнават, че българите невини са били роби. Че е имало времена, когато и българите «са имали царство и държава», когато «гърци и римляни са им плащали данък». Това осъзнаване води до въпроса: «Докога българите ще бъдат роби?».

Този въпрос диктува целта и задачата на Българското възраждане – **националното освобождение**. Българската възрожденска литература, началото на която поставя Паисиевата история, става страстен зов за Свобода.

- **Запознай се с откъса от Паисиевата история и помисли кои идеи звучат съвременно, т.е. не са изгубили значението си и днес.**

ИЗ «ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА ЗА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД, ЦАРЕ И СВЕТИИ И ЗА ВСИЧКИ БЪЛГАРСКИ ДЕЯНИЯ И СЪБИТИЯ»

Събра и нареди Паисий йеромонах в Света гора Атонска и беше дошъл там от Самоковска епархия в 1745 година – а събра тая история в 1762 година за полза на българския народ.

Преписвайте тая историйца и платете, нека ви я препишат, които умеят да пишат, и пазете я да не изчезне!

Но някои не обичат да знаят за своя български род, а се обръщат към чужда култура и чужд език и не се грижат за своя български език, но се учат да четат и да говорят по гръцки и се срамуват да се нарекат българи. О, неразумни и юроде! Защо се срамуваш да се наречеш българин и не четеш, и не говориш на своя език? Или българите не са имали царство и държава? Толкова години царували и са били славни и прочути по цялата земя и много пъти са взимали данък от силни римляни и мъдри гърци. И царе и крале са им давали своите царски дъщери за съпруги, за да имат мир и любов с българските царе. От целия славянски род най-славни са били българите, първо те се нарекли царе, първо те са имали патриарх, първо те са се кръстили, най-много земя завладели. Така от целия славянски род били най-силни и най-почитани и първите славянски светци, просияли от българския род и език. Както и за това подред написах в тая история. И затова българите имат свидетелство от много истории, защото всичко е истина за българите, както и споменах.

- **Как разбираш думите на Паисий: „Първите славянски светци просияли от българския род и език“?**
- **Прочети изказванията на българските възрожденци.**

Нека от никого не чекаме от чуждите да пишат нешто съвършено за нашата книжнина, и да я извадят на бял свят! То важно предприятие от нас Българите зависи и от нас трябва и може да се изпълни (Георги Раковски)

Народ ще рече мнозина човеци, родени по една и съща земя, да имат своя управа и да говорят на един език... Така един и същ писмовен език за синца нас българите струва много, той е безцен камак (Иван Богоров)

- **Кои думи на възрожденците се отличават от съвременните книжовни форми? Запиши тези думи и обясни съвременния им правопис.**

ЗНАЕШ ЛИ, ЧЕ

Когато била съставена първата славянска азбука от св. св. Кирил и Методи през IX век, думите се записвали така, както се произнасяли.

Днес правописът и правоговорът на думите се различават. Ние се ръководим от правописни и правоговорни правила.

Ето как си представя момента на завършването на Паисиевата история Георги Марковски:

«Представям си го в монашеската килия, сложил последната точка подир традиционното за съвременния му книжовник Амин. Бил ли е уверен в делото си? Може би в тоя миг е отворил евангелието от Матей и се е вгледал в познатата притча²:

«Ето, излезе сеяч да сеете; и докато сееше, едни зърна паднаха край пътя, и долетяха птици и ги изкълваха. Други паднаха на каменисто място, дето нямаше пръст, и скоро поникнаха, понеже пръстта не беше дълбока. А когато изгря слънце, бяха попарени и понеже нямаха корен, изсъхнаха. Други паднаха в тръни, и израснаха тръните и ги заглушиха. Други паднаха на добра земя и почнаха да дават плод...»

На нея – на добрата земя – е разчитал отец Паисий Хилендарски. Иначе би ли тръгнал да разнася «Историята...» по четирите краища на България?»

- Как разбираш смисъла на последните две изречения? За каква «добра земя» става дума?
- Защо, според тебе, Георги Марковски, представяйки си Паисий и неговото дело, споменава точно тази библейска притча?
- Как се свързва притчата с делото на Паисий?

«ПАИСИЙ ПРЕВЪРНА ПАТРИОТИЧНО ЧУВСТВО В НАЙ-ВИСШАТА НРАВСТВЕНА МЯРКА»

Любен Георгиев

Родолюбието става основна характеристика на Българското възраждане. Това ще усетиш от много биографии на български възрожденци и от всички произведения на българската възрожденска литература.

² Притча – нравоучителен разказ, написан в алегорична форма.

ПРАВОГОВОР И ПРАВОПИС

- ✓ Разгледай таблицата и си припомни правописни и правоговорни правила за звуковите промени в думите, които стават при определени условия.

Звукови промени	Пишем	Изговаряме
Обеззвучаване на звучни съгласни в края на думата	град любов	[грат] [любоф]
Обеззвучаване на звучни съгласни пред беззвучните	изтривам обкръжение	[истривам] [опкръжение]
Озвучаване на беззвучни съгласни пред звучните	сграда отгатвам	[зграда] [одгатвам]
Потъмняване на неударени гласни	параход записвам	[пърахот] [записвъм]
Променливо я	сняг снежен	[сньак] [снежен]
Подвижно ъ	врѣх върхове гълтна гълтам	[врѣх] [върхове] [гълтна] [гълтам]
Непостоянно ъ	едър едра влязъл влязла	[едър] [едра] [вльазъл] [вльазла]

ПРИПОМНИ СИ:

При устното общуване трябва да отчиташ РЕЧЕВАТА СИТУАЦИЯ

- Кой е събеседникът ти (С КОГО говориш – с официално лице или приятел)
- Каква е темата на общуването (ЗА КАКВО говорите)
- Кое е мястото на общуването (КЪДЕ говорите)
- Каква е целта на общуването (информиране, въздействие, поддържане на контакт...)

- ✓ Направи самопреценка умееш ли да общуваш. Прецени съответстваш ли на следните характеристики:

- Слушам внимателно и с уважение
- Казвам полезни, верни и интересни неща
- Говоря убедително и стегнато
- Говоря достъпно, за да ме разбират
- Говоря ясно и достатъчно високо
- Говоря правилно
- Гледам събеседниците си, когато говоря

- ✓ Коментирай какво ще стане, ако не спазваме правилата

Работи по модела: Ако казвам неинтересни неща, ще бъда скучен за събеседника си

Ако не слушам с уважение,

Ако не говоря ясно,

Ако не гледам събеседника си, когато му говоря,

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Прочети текста и коментирай какво добавя той към темата за правилното речево поведение.

Една от вечните народни пословици гласи: «Казана дума – хвърлен камък». А това значи трябва да я премислиш преди да я кажеш. Тогава думата тежи на мястото си...

...Същинската, откровена, добра дума открай свят е подарявала всекому усмивка и радост, приятно настроение и весел дух, била е винаги подобна на пролетен дъх в големия и малкия, в обществени връзки и отношения. Казано е от народа: «Добра дума – златен ключ». Добрата, благата дума е древно наследство в поведението на хората.

По Стефан Станчев

- Какво значи изразът «думата тежи на мястото си»?
- Каква е силата на добрата дума според този текст? А според тебе?
- Открий в текста 2 пословици и коментирай каква народна мъдрост за човешкото общуване се крие в тях.

2. Коментирай смисъла на следните пословици и поговорки. Какви изисквания към човешката реч посочват те?

- Човек по говора се познава.
- Яж люто, но говори сладко.
- С крак се хлъзни, а с език недей.
- Каквото ти дойде на ума, не приказвай пред кума.
- Недъвкана дума място не лови.
- По-напред избирай думата, тогаз я казвай.
- Голяма дума – бивол, дълбока дума – кладенец.
- Езикът му се преплита.
- Взе ми думата от устата.

3. Работа по групи. Представете си, че наблюдавате една от следните картини.

- а) разговарят с висок глас, като се намират един до друг;
- б) двама говорят с нарушение на ударения, употребяват не книжовни думи;
- в) речта на общуването е книжовна, отговаря на всички изисквания, за които знаеш.

- Фантазирайте и разкажете на всички кои са участниците на речевата ситуация. Къде става общуването; на каква тема; с каква цел?

4. В кой ред е допусната правоговорна грешка?

- А) [шейсѐт] Б) [вѣрвѣимѣ] В) [раздадѣт'] Г) [чѣистим]

5. Къде НЕ е допусната правописна грешка?

- А) подписѣл Б) влязал В) момѣк Г) брѣзѣят

6. В кой ред всички думи са написани правилно?

- А) подскок, подкова, поддрѣжка В) поизмерѣ, поисушѣ, поизчерпѣ
Б) конна, единственна, ранна Г) расходка, растеж, разхубавѣя

7. В коя дума е допусната правописна грешка?

- А) Смях Б) Засмян В) Засмяни Г) Смехове

18. В коя от формите на глагола «вѣрвѣя» е допусната правописна грешка?

- А) Вѣрвѣяхме Б) Вѣрвѣяли В) Вѣрвѣяхте Г) Вѣрвѣше

ПРЕГОВОР И УПРАЖНЕНИЯ

1. Как мислиш, може ли да пренебрегваме правилата за общуване, когато сме у дома? Прочети текста и коментирай какво добавя той към темата за правилното речево поведение.

Казано е: добра дума и желязна порта отваря. Тази пословица е част от **нравствения законник** на народа, принцип на народоуката за дружба между хората, благороден **стремеж** за добро настроение не само при срещата на двама души, а и в **домашния** мир. Да, и в моя, и във **вашия** дом.

Домът е гнездото на семейството, вашият **мальк** и тих свят. от неговия приятен порядък и топла атмосфера зависи личното ни **възпитание** и гражданското поведение. **Изкуството** да си **възпитан** човек **задължава** да се държиш и у дома си като в обществото.

Не влизай намусен и не стоварвай **изведнъж** мъката си в дома. Влизай в дома си с усмивката на «**добър** ден» и «добра вечер». В **нашия** дом трябва да има добро настроение.

Добрата дума е **неговият** майстор, тя е **изкуство** да подаряваш обич и да получаващ обич.

По Стефан Станчев

2. Препиши от текста подчертаните думи. Къде можеш да сгрешиш при написването на тези думи? Припомни си правилата за правописа на всеки отделен случай.
3. Препиши този текст, като избереш правилния вариант от предложените два. Коментирай избора си.

Мо^щ/_ш-та на родови^я/_{ят} кор^е/_ь-н е в плам^а/_ь-ка на българското огнище. В него г^о/_у-ри вечни^я/_{ят} бѣдник – символ на копнежа по красота и благ^у/_о-денствие. В светлия му кръ^г/_к от древни времена с^е/_а изричат нежни и страшни думи, пеят с^е/_а люлчини и хайдушки песни.

4. От какви правила трябва да се ръководим при правописа на думите:

а) и^з/_с хвърлям, и^з/_с сушавам, ра^з/_с писвам, бе^з/_с съница,

въ^з/_с становявам, на^д/_т стройвам, ро^б/_п ство

б) оркест^ъ/_а р, дъл^ъ/_а г, нис^ъ/_а к

в) гълъ^п/_б, гръ^п/_б

г) вес(^т)ник, щас(^т)лив, гиган(^т)ски, радос(^т)на.

• Запиши правилната форма на думите.

5. Открий и поправи грешките в откъса от диктовката на един твой връстник. Обясни грешките.

Една нош ф планината забуча грѣдуносен облак. Грѣмутевици прудѣниха нибету. рукна проливен дѣш. В далбоката пропас шумеша мѣтна река

6. Кorigирай обявата. Отстранявайки правописните грешки, коментирай кое правило е нарушено.

На 1 ноември ще се състои праздничен концерт по случай Денят на будителите.

Канем сички, който иска да земе участие като артис или като зрител. желаещи да участват могат да влезат в класната стая на 7 Б клас не по късно от 1 октомври.

7. Посочи в следните стихове римите, които издават разликата между правописа и правоговора.

а) Благодаря ви, мили мои,
че тук, по земния ми път,
сияе слънце и порои
над мене пролетни плющят. | б) Пожелайте ми
безпокойна нощ.
Пожелайте ми.
Нека вятърът лош... |
|---|--|

От стиховете на Нико Стоянов

8. В кое от изреченията е допусната правописна грешка?

- А) Безмислено е да се оплакваш.
- Б) Тя е известна с безстрастното си изражение.
- В) Творбата разработва проблема за безсмъртието на героя.
- Г) Приносът на Паисий Хилендарски в българската култура е безспорен.

9. В кое изречение НЕ е допусната правописна грешка?

- А) Всички народи, на чиито територии има големи и дълбоки езера, имат интересни разкази за водни чудовища.
- Б) Хората от племе в Мексико удивяват света със способността си да пробягат до 320 км за два дни, обути в традиционни сандали.
- В) В Хималаите има легенди за монаси, които чрез контрол на дишането повишават телесната си температура и изсушават мокри чаршафи върху телата си.
- Г) Праисторически скални рисунки загатват за събиране на мед още в каменната ера, а древноегипетски стенописи показват сцени с одглеждане на пчели.

10. В кой ред НЕ е допусната правописна грешка?

А) изпяли, заблестели, пожълтели	В) вяра, верен, верните
Б) необмислен, неустоим, необесним	Г) понесъл, дочакъл, изтъргувал

11. В кой ред е допусната правописна грешка?

А) пълнеж, пестелив, площад	В) надежна, честна, кръстче
Б) изкарам, предскажа, подскок	Г) гонитба, глоба, отбрана

12. В кой ред няма правописна грешка?

А) искрен;	Б) разходка;	В) разстение;	Г) испытание.

13. В кой ред няма правописна грешка?

А) Ношта	Б) Радостта	В) Мостта	Г) повеста

14. Попълнете с Я или Е

Вя/етърът край морето днес ще е слаб до умерен. Ще бъде много приятно за разходка край бря/ега. През зимата край Дунав духат силни вя/етрове. Тази градина е истински цвя/етен рай. Обичам синия цвя/ет.

15. В коя от подчертаните думи е допусната правописна грешка?

Не купувай голям хляб, а вземи няколко малки хлябчета

А) Голям	Б) Хляб	В) Няколко	Г) хлебчета

ТЕСТОВИ ЗАДАЧИ

1. В кой ред броят на буквите и звуковете в думата съвпада?

А. а) шофьор	Б. а) джоб
б) ябълка	б) нош
в) паяжина	в) поща
г) голям	г) реч

2. В коя дума е допусната грешка?

а) глъч	в) глътам
б) гръб	г) прегръдка

3. В коя дума изговорът и правописът на съгласните съвпадат?

а) морков	в) отговор
б) кръгче	г) разговор

4. В коя дума правописът и правоговорът съвпадат?

а) сърце	в) местност
б) известна	г) щастлив

5. В коя дума има грешка?

А. а) текъл	Б. а) кокал
б) рекъл	б) сметнал
в) акъл	в) кацнал
г) мигнъл	г) облякал

6. Правилно написаната дума е:

А. а) военнопленник	Б. а) преданна
б) военнопленник	б) единственна
в) военнопленник	в) свещенна
г) военнопленник	г) коренна

7. В коя дума ударението е поставено неправилно?

а) градòве	в) мостòве
б) ножòве	г) столòве

8. В коя дума има променливо Я?

а) крясък	в) сияние
б) ягода	г) поляна

9. В коя дума няма променливо Я?

а) сняг	в) цвят
б) отряд	г) мляко

10. В коя от подчертаните думи има правописна грешка?

- А. Отишал царският зет на война. Стигнал до едно блато и влязъл в него.
а) отишал	в) стигнал
б) царският	г) влязъл

Б. Стоянов прелистваше днешния весник, но не намираше нищо интересно в него.

- а) прелистваше в) весник
- б) днешния г) интересно

В. Хляба, който ям, идва от плодородната молдовска земя.

- а) хляба в) плодородната
- б) който г) земя

Г. Когато метът стълбата, започват отгоре.

- а) когато в) стълбата
- б) метът г) отгоре

Д. Трудът храни човека, а бесделието го разваля.

- а) трудът в) бесделието
- б) човека г) разваля.

11. В кой ред в скобите е записан неверен изговор на думата?

- А. а) на брега [на брегъ]
- б) вода [водъ]
- в) четат [четът]
- г) те са [те съ]
- Б. а) ще му река [ште му река]
- б) тече река [тече река]
- в) аз стоя [ас стойъ]
- г) виждам в съня [виждам в съньъ]

12. В кой ред промяната на ударението не променя значението на думата.

- а) Ста̀ва – ставà в) чело̀ – челò
- б) за̀губи – загùби г) чета̀ – четà

13. Открий в кое от изреченията има не книжовна дума.

- а) През пенджерата гледаше едно дете.
- б) Ще го гоня докато ми падне калпакът.
- в) Той надменно ни погледна и отказа да приказва повече.
- г) Аз не разбрах за какво ме питаш.

14. «Подслушай брезовските овчари»:

Разгледай репродукцията на картината «Брезовски овчари» на художника Златю Бояджиев и коментирай писмено с 4-5 изречения речевата ситуация: как говори старият овчар, как го слушат останалите, за какво може да им разказва, къде става общуването.

Състезавайте се в класа за най-добрия монолог (или диалог), съставен по ситуацията на картината.

НАРОДНИТЕ БУДИТЕЛИ ЗА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК И БЪЛГАРСКИЯ ДУХ

Паисий Хилендарски

1722-1773

От целия славянски род най-славни са били българите, първо те са се нарекли царе, първо те са имали патриарх, първо те са се кръстили, най-много земя те завладели. Така от целия славянски род били най-силни и най-почитани, и първите славянски светци просияли от българския род и език.

Из „История славяноболгарская“

Петко Рачов Славейков

1827-1895

...Преди всичко българите искат да опазят езика си, защото там е коренът на народността им: доде имаме език, народността ни е опазена, изгубим ли езика си, изгубена е народността ни.

Любен Каравелов

1837-1878

В езика, като в огледало, са види самият народ, със своите достойнства, със своите грешки, със своето образование и понятия...

- **В какво се изразява връзката език-народ според изказванията на българските възрожденци?**

БЪЛГАРСКИ ВЪЗРОЖДЕНЦИ

- **Разгледай портретите на видните български възрожденци. Избери един от тях, за когото да подготвиш съобщение за живота и делото му.**

Кольо Фичето

Неофит Рилски

Захарий Зограф

Братя Миладинови

• Прочети следните изказвания на български възрожденци. Каква представа за духа на епохата изграждат те у тебе?

«Времена и обстоятелства са такива, щото сега най-много трябва да се работи в развитие на нашата народност, книжнина и народно съзнание. Народ, който не може да упознай себе си, нищо важно не може никога да извърши... Ние трябва да жертвуваме всеки с каквото може за общо просвещение. От нас се изисква днес много и наши потомки ще имат горко да разсъждат наши дела, ако ние ... не се покажем истински българи в тия просветени времена, кога вече всички народи си отвориха очи и шествуват напред.»

Георги Раковски

«Както е потребен на земните животни въздух, а за рибите вода, така също за човека е потребна най-напред свобода...»

Любен Каравелов

«Блазе на тия, които могат да покажат раните си за Отечеството си.»

Петко Славейков

«Аз ще си направя ръцете на чукове, кожата си на тъпан, главата си на бомба, пък ще да изляза на борба със стихииите...»

Христо Ботев

«Целта ни в Българско е братство с всекиго, без да гледаме на вяра и народност; ръката си подаваме всекиму, който желае да пролива кръв с нас заедно за живот и свобода човешка.»

(Васил Левски)

«Не си народен: виждаш народното зло и не го казваш.»

(Васил Левски до Атанас П. Хинов, 25.VIII.1872 г.)

«На такива хора дай работа, които са разсъдителни, постоянни, безстрашни и великодушни.»

(Васил Левски до Л. Каравелов, 16.IX.1872 г.)

«Будущото поколение ще цени всичките наши постъпки, всичките наши дела, ще цени високо всичко, що сме извършили за неговото благодеяние.»

(Добри Чинтулов)

Васил Априлов

Георги Раковски

Панайот Хитов

Васил Левски

ОФИЦИАЛНО И НЕОФИЦИАЛНО ОБЩУВАНЕ. РЕЧЕВ ЕТИКЕТ ПРИ ОФИЦИАЛНО ОБЩУВАНЕ

- Прочети откъса от Словото на писателя Георги Господинов, което той произнесе пред паметника на Св. Св. Кирил и Методий в София на 24 май.

Дами и господа, ние всички сме наематели на езика, на неговия дом. Даден ни е за кратко, за един човешки живот. Начинът, по който живеем в дома на езика си, не е по-различен от начина, по който живеем в истинските си домове. Свързани са повече, отколкото подозираме. Езикът е част от всекидневната ни култура на живеене. Ние сме направени от това, което изричаме. Внимавайте какво изричате!

- Избери от откъса едно изречение и коментирай пред класа как разбираш смисъла му.

✓ Разгледай таблицата и определи дали е официален текстът на Георги Господинов.

	Официално общуване	Неофициално общуване
къде	Публични места: в обществен транспорт, в театъра, в учителската стая, в кабинети на отговорни лица, в държавни служби, конференции, конгреси, митинги, тържества, по време на уроците в училището	Непринудена обстановка: У дома, на училище в извъурочното време, на улицата
с кого	• С непознати и слабо познати; • С представители на държавната власт и други официални лица; • Пред аудитория	Между членовете на семейството, роднини, приятели, съученици
езикови средства	Използват се само средствата на книжовния език	Използват се паралелно езиковите средства: • на книжовния език, • на разговорната или диалектна реч
	• Учтива форма при местоименията и глаголите; • Официални обръщения; • Етикетни формули	Лични и умалителни имена, прякори, прозвища при обръщенията към събеседника
форма	Устна и писмена	Устна и писмена

- ✓ Кои от изказванията на народните будители за българския език и българския дух представят официално, а кои – неофициално общуване? Аргументирай се.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

- Посочи кои от следните твърдения се отнасят до официалното общуване, а кои – до неофициалното общуване
 - Непринудено се смесват различни езикови средства.
 - Местоименията и глаголите се употребяват в учтивата форма.
 - Използват се личните и умалителни имена на събеседника.
 - Обръщението се употребява с титли и фамилни имена.

2. **Определи с кои събеседници общуването ще е официално, а с кои – неофициално. Коментирай случаите, когато са възможни варианти.**

Съученик, продавач на сладолед, полицаи, братовчед, съсед, лекар, екскурзовод, кондуктор, родители, класен ръководител, приятел.

3. **Кои от следните устни съобщения не са официални?**

- Телеграма до роднина
- Поздрав на директора към учениците
- Пожелания на класния ръководител за рождения ти ден
- Имейл до приятеля
- Слово на писателя на тържеството по повод 24 май

4. **Открий сред следните думи и изрази тези, които не са подходящи за официално общуване. Аргументирай мнението си.**

уважаеми, скъпи, господин, чичко, госпожа, девойче, идиот, мухльо, достоен, проблем, партия, комитет, да му се не види, гордиев възел, лапнимуха, гражданин, простак, простотия, достойнство, кахър, доблест.

5. **В кой ред всички думи са подходящи за общуване на официално равнище?**

- а) мързел, образование, безотговорност, уважение, лежачка;
- б) щастлив, нещастен, доволен, сприхав, елегантен, кльощав;
- в) обичам, уважавам, удовлетворявам, запознавам, говоря;
- г) бръщолевя, бърборя, декламирам, прошепвам, приказвам.

- ✓ **Прочети фрагмента от глава «Радини вълнения» (Иван Вазов «Под игото»). Открий в него и коментирай ситуации на официално и неофициално общуване.**

Из публиката излезе Бойчо Отнянов, който досега стоеше потулен, и като се обърна към Стефчова, каза твърдо:

— Господине, нямам чест да ви зная, но извинете. Вашите въпроси, неясни и отвлечени, биха затруднил и ученици от 5. клас... Пожалейте тия неопитни деца...

Па като се обърна към Рада, попита:

— Госпожице, позволявате ли?...

...На третото момиче Огнянов зададе такъв въпрос:

— Райно, я ми кажи, при кой български цар българите станаха християни, покръстиха се?

И той гледаше кротко и приятелски невинните очички, обърнати към него и по които още стояха следи от сълзи.

— Българският цар Борис покръсти българите!

— Много хубаво, браво, Райно... Кажи ми сега кой изнамери българската азбука?

Тоя въпрос позатрудни момичето. То попремигна, за да си докара на ума отговора, зина да каже, но се спря несамоуверено и готово до се смути.

Огнянов му помогна:

— Нашето А, Б, Райно, кой го написа?...

...Господине, попитайте и наша Събка – каза чорбаджи Мичо на Огнянова...

Огнянов помисли малко и попита:

— Събке, кажи ми сега – кой цар освободи българите от гръцко робство?

— От турско робство освободи българите... захвана момичето погрешно.

Мичо чорбаджи извика:

— Събке, стой! Ти кажи, татовата, от гръцко робство царя, дето ги освободи, а то от турското има кой цар да ги избави.

...Когато Огнянов приближи Рада, да се прости с нея, тя му каза развълнувано:

— Господин Огнянов, благодаря ви сърдечно за мене и за моите девойчета. Няма да забравя тая услуга...

— Госпожице, аз съм бил учител и влязох в положението ви. Нищо повече. Поздравявам ви за добрите успехи на ученичките ви – каза Огнянов с топло и съчувствено ръкуване и си замина.

- **Обърни внимание на обръщенията в репликите на Бойчо Огнянов, насочени към Стефчов, Рада и към малките ученички. Открий в текста доказателства, че според речевото поведение Бойчо Огнянов е възпитан човек.**

Речев етикет. Сбор от правила и речеви формули за подходящ начин на изразяване в зависимост от ситуацията. Да спазваш етикет означава, че ти си добре възпитан, уважаващ събеседника си и, най-вече, познаваш правилата за учтивото общуване.

Речева ситуация	Български етикетни формули за учтиво общуване
извинение	Извинете! Простете! Съжалявам! Моля за извинение.
благодарност	Благодаря! Трогнат(а) съм. Ще Ви бъдем много благодарни, ако...
установяване на контакт	Здравейте! Как сте? Бих искала да Ви попитам нещо. Ако обичате, бихте ли казали...
молба	Може ли... Имате ли възможност... Бихте ли могли...
покана	Най-учтиво Ви каним... Заповядайте, ако обичате...
съчувствие	Съчувствам Ви! Приемете моето съчувствие!
съвет	Съветвам Ви... Бих Ви препоръчал... Бих Ви казал...
отказ	Благодаря, не! Съжалявам.

✓ **Трябва да помним и да спазваме формулите и правилата на Речевия етикет:**

Правила на Речевия етикет	Примери
При официално общуване учтивата форма е 2 л. мн. число. – Вие, Ви, Вас, Ваш, Ваша, Ваше, Ваши (в писмена форма – винаги с главна буква)	<u>Госпожо</u> , заповядайте, това е Вашата покана. <u>Господин Иванов</u> , търсят Ви! <u>Уважаеми господа</u> , Вашата помощ е неоценима!
Израз на учтивото отношение – обръщенията господине, госпожо, госпожице, господа, пред които могат да бъдат прилагателни любезни, скъпи, уважаеми, мили и т.н.	
Глаголните форми на -л се използват в множествено число	Вие сте ме търсили вчера, но аз не бях на работа.
В единствено число са прилагателните, числителните редни имена и причастията на -т и -н (съгласуват се по род с лицето, към което се обръщаме или за което говорим)	Г-н Стоянов, Вие сте запознат с условията. Мила госпожаице, виждам, че сте развълнувана от новината

Обръщението госпожо (г-жо) се употребява само в тази форма, независимо дали думата е самостоятелна, или е придружена от длъжност, титла или фамилия	Давам Ви думата, г-жо Стоянова. (а не: г-жа Стоянова) Госпожо , може да заемете мястото си на първия ред.
Формата господине се употребява при обръщение, когато след нея няма титла, длъжност или фамилия . Ако има – трябва да се употребява формата господин (г-н).	Господине, канят Ви да влезете. Господин Иванов, Вие сте емблематична фигура в нашия колектив. Уважаеми г-н Директор, приемерте нашите искрени пожелания по случай Вашия юбилей

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. **Анализирай официалните реплики в откъса от главата «Радини вълнения» и прецени какви изисквания към речевия етикет през епохата на Иван Вазов се отличават от съвременните правила?**
2. **Препиши следните изречения, като използваш вярната форма на думата в скоби, според речевия етикет.**
 - а) Господине, бихте ли (позволил) на майката с детето да мине, без да чака?
 - б) Госпожице, ако сте (убеден) в правотата си, бихте ли (заявил) своята позиция пред всички?
 - в) Госпожо, ако сте (доволен) от нашето обслужване, бихте ли (отразил) впечатленията си в книгата за гости? (Съгласен) ли сте да ни посетите пак?
 - г) Д-р Иванова, бихте ли ми (записал) час за преглед за утре? Знам, че сте много (ангажиран), но се надявам, че бихте (могъл) да ме прегледате, защото е спешно.
3. **Поправи всички нарушения на речевия етикет в следните изречения:**
 - а) Уважаеми г-н директор, бих искала да благодаря за професионализма на Вашите служители.
 - б) Госпожа, със сигурност ли бяхте затворила вратата на балкона, преди да излезете от стаята си сутринта?
 - в) Уважаеми родители, каним ви да се включите в благотворителната инициатива на нашето училище.
 - г) Госпожа Нейкова, ще бъдете осведомени, след като разгледаме Вашия сигнал и вземем решение.
5. **Подреди по степен на учтивост изброените тук варианти на обръщение към продавачка на сладолед.**
 - а. Дайте ми един сладолед.
 - б. Дайте ми, ако обичате, един сладолед.
 - в. Моля, дайте ми един сладолед.
 - г. Ало, дай един сладолед!
 - д. Бихте ли ми дали един сладолед?

ЗНАЕШ ЛИ, ЧЕ

думата **етикет** е свързана звуково и по смисъл с думата *етикеция*, чието значение е: *церемониал, обред, формалност, официалност и приличие*.

ВИДОВЕ ТЕКСТ СПОРЕД СФЕРАТА НА ОБЩУВАНЕТО

- Прочети следните текстове, определи темата на всеки от тях. Помисли, какво ги обединява и какво ги различава.

1. Бих може би проклетл отдавна
и оня век и оня ден
когато прадядо ми бавно
повдигна своя бял остен.

Когато тръгна, заскрибуца,
през буците, от рът на рът,
с дечица пълната каруца,
с печална песен в дълъг път.

Проклетл бих неговото име,
ако бях днес уверен аз,
че щеше инак да ме има,
да мога да говоря с вас.

Напуснал свидните Балкани
Не за да търси лек живот
А българин да си остане
И да опази своя род.

(Нико Стоянов)

2. Преди повече от двеста години в Бесарабия се формира българска диаспора, която включва повече от 80 задунайски колонии. След Първата световна война (1918) до лятото на 1940 г. този край е включен в състава на Румъния. ... *(Николай Червенков)*
3. Церемония по поднасяне на цветя на паметника на генерал Иван Инзов и митинг беше организиран днес в Тараклия. Събитието е посветено на годишнината от откриването на паметника на попечителя на българските преселници в Бесарабия Иван Инзов и се проведе в рамките на отбелязването на Деня на бесарабските българи. Пред паметника се събраха районните власти, гости от България и граждани. По повод празника, в продължение на няколко дни в района Тараклия се състоят тематични прояви, концерти, конференции, изложби. *(БТА)*
4. Национална програма «Роден език и култура зад граница»

...

4.5.1. Очаквани резултати:

4.5.1.1. Усвояване на книжовния български език от деца и ученици, живеещи извън територията на Република България.

4.5.1.2. Запознаване на деца и ученици от български произход, живеещи зад граница, с историята и географията на България, с българските обичаи и фолклор и съхраняване на националното самосъзнание, култура и традиции.

...

- **Определи за кои от тези текстове се отнасят характеристиките:**

- А. Точен и ясен език, думи в пряко значение, без емоционално отношение;
- Б. Емоционално въздействие, изразни средства, думи в преносно значение;
- В. Информация за актуално събитие;
- Г. Точност и лаконичност, информативност, строга логическа последователност на изказването.

- **Аргументирай се, като откриеш и назовеш и други отличителни особености на научен, художествен, публицистичен, официално-делови текст.**

Говорещите на един език общуват помежду си в най-различни ситуации. Цялото това разнообразие се обобщава в **5 сфери на общуване: научна, естетическа, медийна, институционална, битова**. Всяка сфера на общуването има свои особености, заради които съответно се отделят *научен, художествен, публицистичен, разговорен, официално-делови текстове*.

- **Към коя сфера на общуването ще отнесеш всеки един от текстовете в началото на урока?**
- **Работете по групи: Съставете текст на близка тема от непредставената в началото на урока сфера на общуване.**
- **Към коя сфера на общуването ще отнесеш следните видове текст:** Информационна бележка, стихотворение, документи, закони, разкази, статия, забрани, предписания, писмо до родители, писмо до министър.
- **Определи кои от следните езикови средства за кои сфери на общуването са подходящи:** епитети, термини, диалектни и некнижовни думи.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Отговори с ДА или НЕ.

- А. Основната функция на езика е да дава информация, да предава човешкия опит, да помага на хората да се разбират помежду си. **ДА** или **НЕ**.
- Б. Разговорните текстове се използват в ежедневието, в диалог с близки и добре познати хора. **ДА** или **НЕ**.
- В. Официално делови текстове се използват преди всичко в художествената литература. **ДА** или **НЕ**.

2. От кои сфери на общуването са следните изказвания?

- А. При силен вятър всички граждани се задължават да прибират нестабилни вещи от балкона.
- Б. А вятърът шуми тихичко и воденичката също тъй тихо дрънка, сякаш шепне някому нещо.
- В. Лелеее, каква буря вилня тази нощ! Страшничко беше, хич не успях да заспя след нея.
- Г. Жълт код за силен вятър е обявен за края на ноември. На места ще превали сняг.

3. От коя сфера е този текст-пост в социалната мрежа? Каква е темата на текста?

По рождение имаме повече от всички. Имаме Родина – Бесарабия и Прародина – България. Имаме най-богатия и древен език на тази земя! Ние българите в Бесарабия сме научени, че с труд и упорство всичко се постига. Да си българин от Бесарабия, това е гордост. Имаме особена мая от Създателя. Не случайно в училището, пък и в къщи ни втълпяват, че трудът е направил от маймуната човек. Нашите предци именно с труд са превърнали една гола Буджакска степ в китно място, в което и досега живеят и се трудят нашите българи. Честит празник!

- **Какво можем да разберем от този текст за автора му – откъде е родом, какви ценности провъзгласява?**
- **Разсъждавай писмено: Съгласен ли си с твърденията му за «особената мая» на бесарабските българи?**

ДОБРИ ЧИНТУЛОВ

(1822–1886)

Добри Чинтулов е един от първите радатели на националното самосъзнание.

Той е родом от Сливен, от града, който пази спомени от руско-турските войни. Седемгодишен, Добри Чинтулов заедно с многохилядното население посреща руските войски и изживява заедно с всички щастливия миг от докосването до свободата. Но кратката радост от руските победи се сменя с горчива покруса при оттеглянето на освободителите. За българското население, подкрепило с продоволствие и оръжие в ръка руската армия, настъпват тежки часове. Сто и шестдесет хиляди българи се преселват в Молдавия и Русия, сред тях няколко хиляди сливенци.

Завършил тригодишния курс на гръцкото училище в Сливен, Добри Чинтулов изпитва неудържима жажда да се учи. Но това е невъзможно заради оскъдицата на бедното му семейство.

Една случка през 1839 година предопределя съдбата му. Стотина бесарабски българи отивали на поклонение в Света гора, вече като руски граждани. Между тях имало много сливенци, решили да наобиколят родните си места, да се видят с оцелелите близки. Седемнадесетгодишният Добри Чинтулов бил поразен първо от външния им вид (високи руски ботуши и сиви калпаци), после от враните им коне, каквито дори турският паша нямал в конака си, и накрая от разказите за Русия. Там нямало турци, живеело се на воля, а за десет години заселниците, сетни сиромаси, се възмогнали до такава степен, че Сливен не можел да им се начуди. И най-важното: там имало много добри училища и учители, които броели дори и звездите.

Нарамил торба хляб на кривака, скрил петте гроша, дадени му за из път от баща му (нищожна сума, но откъде повече?), Добри Чинтулов се отправя пеша на път към неизвестното. Прощава се с братята си Димитър и Иванчо, с баща си Петър, целува ръка на майка си Гана, която никога вече няма да види.

Добри Чинтулов пресича Балкана, изминава пеш пътя от Сливен до Велико Търново и оттам през Браила до Одеса.

Той търпи студ и лишения, а също и присмеха на съучениците си от одеското училище, защото бил много по-голям от тях. Но за кратко време той ще овладее руски език, ще покаже завидно ученолюбие и ще се наложи над всички с упоритост, скромност и усърдие. Той, както и другите родолюбиви българи, страдае за милото си отечество, мечтае да го види свободно. Той съчинява бунтовни песни и ги изпълнява в съпровод на цигулка.

Песните му стигат в България преди автора им. В първите читанки и песнопойки след Освобождението стиховете му се печатат, без да се отбележи от кой автор са.

В България той се връща през 1850 година. Макар да е завършил духовна семинария, той не мисли да става поп, а със солидни препоръчителни писма се отправя в Сливен да започне кипяща културно-просветна дейност. Добри Чинтулов е убеден, че най-голямата надежда на българите е училището. И той работи за българската просвета като учител, като духовен будител. Добри Чинтулов заявява, че основно задължение на всеки, който е съпричастен с народното дело, е да живее непрекъснато сред хората. Трябва «отблизо да узнаеш техните болки и по възможност да спомогнеш за тяхното изцеление». Той учителствува до стари години. Доживява и до Освобождението на България. Остарял и сляп, на превъзходен руски приветства освободителите в родния Сливен.

Добри Чинтулов имал съзнанието, че «будущото поколение ще цени всичките наши постъпки, всичките наши дела, ще цени високо всичко, що сме извършили за неговото благоденствие».

Неговите песни са живи, те продължават да вълнуват българските сърца. Пулсът ни се ускорява, волята ни преизпълва с готовност за действие. Всеки път, когато българинът е трябвало да докаже правото си на свободен човек, е тръгвал с Чинтуловите песни, с приснопаметната «Вятър ечи, Балкан стене»...

по Любен Георгиев

ПРОВЕРИ РАЗБРА ЛИ ТЕКСТА

- **Открий в текста фрагмента, в който се говори за причините за изселването на голяма група българи в Молдова и Русия. Отговори на въпросите:**
— *От кой край на България се изселват те? Защо?*
— *Можеш ли да определиш годината на това преселване?*
- **Как Добри Чинтулов се е насочил към Русия?**
- **Намери в текста фрагмента, в който се описва прощаването на Добри Чинтулов със семейството му.**
- **Посочи фрагмента, където се съобщава за живота му в Одеса.**
- **С какви думи и словосъчетания се назовават качествата на характера на Добри Чинтулов, проявени в този период?**
- **С каква работа се захваща той, когато се връща в България?**
- **В какво се заключава най-голямата надежда на българите според Добри Чинтулов?**
- **Открий в текста думите на възрожденеца за това, как трябва да живеят народните будители.**

ВЯТЪР ЕЧИ, БАЛКАН СТЕНЕ

Вятър ечи, Балкан стене,
сам юнак на коня
с тръба зове своите братя:
всички на оръжие!

Дойде време, ставайте,
от сън се събуждайте,
доста робство и тиранство,
всички на оръжие!

Който носи мъжко сърце
и българско име,
да препаше тънка сабя,
знаме да развие!

- Какви настроения, пориви и надежди на времето са изразени в тази песен?
- Как според тебе е въздействала песента на съвременниците на поета?
- Каква картина си представяш, когато слушаш това стихотворение?
- Какъв според тебе е смисълът на поетическия образ на Балкана в първия стих?
- Какъв е смисълът на поетическия образ на юнака? Как този образ се свързва с образа на Балкана?

СТАНИ, СТАНИ, ЮНАК БАЛКАНСКИ

Стани, стани, юнак балкански,
от сън дълбок се събуди,
срещу народа отомански
ти българите поведи!

Че сълзи кървави пролива
във робство милий наш народ;
високо той ръце простира
да го избави вишния Бог!

И тъй ний много претърпяхме,
но стига толкоз да търпим,
да бъдем пак, каквито бяхме,
ил всички да се изтребим.

Докога, братя, да се губим?
Защо да не се съберем?
Така ли вечно ще се трудим
и в робство всинца да измрем?

Я вижте, братя, погледнете
на ближните нам племена!
От тях добър пример вземете
как си прославят имена!

Станете, братя, вий станете,
начало покажете вий;
и сабите си запашете,
и помощ ще ви се яви.

На помощ сърби, черногорци
със радост ще се затекат,
а и от север храбри руси
тозчас ще да се появят.

Догде е мъничка змията,
елате да се съберем!
С крака да ѝ строшим главата,
свободни да се назовем!

Да стане лева наш балкански,
от него вятър да повеи,
та полумесец отомански
под тъмен облак затъмней!

Да си развием знамената,
да светне нашата земя,
да си прославим имената,
да гинат турски племена!

- Кое от словосъчетанията най-точно отразява темата на това стихотворение – «пробуждане от сън» или «свобода или смърт»? Към кое от двете насочва заглавието?
- Как си представяш образа на балканския юнак?
- С кой от легендарните герои на българския фолклор свързваш този образ?
- Открий кое е общото между песните на Добри Чинтулов и призивите на Паисий Хилендарски? Аргументирай се.
- Как разбираш целта на борбата, формулирана в стиховете «да бъдем пак, каквито бяхме»?

СТАРА МАЙКА СЕ ПРОЩАВА СЪС СИНА СИ

Прощавай, синко, много здраве,
едничка рожбо на светът;
така съдбата нам направи
син с майка да се разделят.

Това ли чаках аз от тебе,
откак си още малък бил,
та сега в мойто старо време
в път дълъг си се наредил?

В страни ти чужди ще да идеш,
къде ти сочи съвестта,
светът и хората ще видиш
и да си търсиш там честта.

Но мислиш ли ти, рожбо мила,
че аз ще имам свой покой,
кога от старост и без сила
любезний образ спомня твой?

Ако да видя буря страшна
със силен дъжд да завали,
то моята душа нещастна
от страх ще скоро затрепти.

Ако трескавицата слушам
и страшен гърмел да гърми,
то аз със страх голям ще думам:
ах, сега де ли е син ми?

Когато овците заблеят,
играят, тичат по поле;
когато птичките запеят
под синьо-ясното небе,

Ще думам аз; ах, птички, овци,
и вий си имате деца,
при вас играят ваште рожби,
но мойта в чужда е страна!

Кога се вече ти находиш
по чуждестранни градове
и в тази къща пак си дойдеш
кой ще ти помощ подаде?

Къде е мойта майка мила,
роднините ще питаш ти,
но само нейната могила
тогаз щът ти покажат тий.

Душата ти не ще забрави
това, що ти хортувах аз.
Върви, носи си много здраве
и споменувай пак за нас.

Добри Чинтулов

- Кой говори в стихотворението?
- Какво е основното чувство в това стихотворение?
- Как преживява майката предстоящото заминаване на сина си в чужбина?
- Как се разкрива образът на майката посредством:
 1. нейната реч;
 2. нейните представи;
 3. нейното отношение към сина ѝ.

ХУДОЖЕСТВЕН ТЕКСТ. КОНТЕКСТ

1. Вероятно повечето от вас сте били в лунапарк и имате незабравими спомени от светлините, пъстротата и безкрайното веселие. Ето как младата поетеса Петя Дубарова е видяла лунапарка и го отразила в ХУДОЖЕСТВЕН ТЕКСТ.

Светлините са изплели светла кошница
и люлеят лунапарка си във нея,
и дърветата в зелените си нощници
не заспиват, а се смеят и се смеят.
По челото ми пробягват сенки алени
на усмивки и червени карамфили

и ме шарят със очите си запалени
тези малки и добри автомобили.
И от цветното си щастие изтръпнала,
напоена от вълната ярка,
аз превръщам се запалена от блясък
във всемирна светлина от лунапарка.

- Какви чувства изразява поетесата? От какво са породени те?
- Кой думи и изрази ти помогнаха да възприемеш **красотата** на лунапарка? А с кои думи и изрази поетесата изразява своето настроение?
- Въздейства ли ти стихотворението? Как?

Художествените текстове се отнасят към естетическата сфера на общуване. Езикът **изобразява** и **въздейства** върху чувствата и фантазията на читателя с **помощта на различни езикови елементи**:

- а) **звукове**: *Гарванът грачи, грозно, зловещо; сенки алени.*
- б) **думи-тропи** (*олицетворение, хипербола, епитет, метафора, сравнение*): светла кошница; очи запалени; цветно щастие; дърветата се смеят.
- в) **изрази-стилистични фигури** (*инверсия, повторение и др.*): сенки алени; очите запалени; и се смеят, и се смеят

Художествени текстове се групират в три основни литературни рода – **епос, лирика** и **драма**. Всеки род има своите видове (жанрове).

2. Провери знанията си за литературните жанрове.

Посочи верния отговор:

- Жанровете *разказ, роман, повест* се отнасят към: а) епоса; б) лириката; в) драмата
- Кой литературен жанр е изграден изцяло от диалог?
а) приказка; в) разказ; г) комедия.

3. Сравни изреченията. С кое свое значение са употребени подчертаните думи – основно или преносно?

Напълнихме цяла **кошница** с грозде.

Светлините са изплели **светла кошница**.

Радвам се на новата си **зелена нощница**. Дърветата **в зелените си нощници** не заспиват.

- Каква смислова връзка можеш да откриеш в подчертаните думи и изрази от лявата и дясната страна на таблицата? Какво ново (допълнително) значение придобиват те в стиховете?
- Подчертаните изрази от дясно са **метафорични образи**. Какво е тяхното значение в стихотворението на Петя Дубарова? Как въздействат?

4. Прочети изречението. Кое художествено изразно средство е подчертаната дума?
*Мрачна и **зла** беше тая февруарска нощ над Струга.*
- Какво е значението на думата **ЗЪЛ** в изречението?

От Тълковния речник:

Зъл (прил.) – 1. Който изпитва злоба, който е склонен да върши, да причинява зло. *Зъл човек.* 2. В който се съдържа или който изразява злоба, ненавист. *Зла воля. Зли чувства.* 3. Бедствен, неплодороден, лош. *Зла година.* 4. Който причинява болки, страдания и досада. *Зла болест. Зли мухи.*

Всяка дума придобива своето значение в обкръжението си от други думи, изрази, изречения. В този случай говорим за **контекстуално значение на думата**.

КОНТЕКСТ – част от текст около дума или израз, която определя или уточнява значението им. Това е особено важно при употребата на многозначни думи.

5. Разпредели в две колонки следните думи: *февруарска, нощ, край, идвам, черен, покрив, топола, глас, вятър, крило, пропълзявам*. Състави изречения с думи по избор.
- а) думи, значението на които зависи от контекста: ...
- б) думи, които не променят значението си в различен контекст: ...

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

Прочети откъс от повестта „Цената на златото“ от писателя Генчо Стоев, в която се изобразява защитата на Перушица по време на Априлското въстание.

Из прозорците, зазидани с торби пясък, сегиз-тогиз пропукваше пушка. Бяха останали само неколцина живи въстаници и те пестяха фишеците си. Гюлетата удряха по стените отвън, светиите от вътрешната мазилка оживяваха, размахваха ръце и и се просваха в цял ръст върху плочите.

Генчо Стоев

1. Посочи невярното твърдение.
- Откъсът е от художествен текст, защото:
- А) се използват езикови средства в преносно значение.
- Б) се използват остарели думи, характерни за Възраждането.
- В) се изгражда художествена представа за епизод от защитата на църквата.
- Г) се изгражда текст разсъждение с елемент на описание.

2. В кой ред има израз с преносно значение?

- А) зазидани с торби пясък; Б) светиите размахваха ръце;
- В) удряха по стените отвън; Г) неколцина живи въстаници.

3. Прочети стихотворението „Сияние“. Докажи, че текстът е художествен.

С поръсени от дъжд коси,	неизразимо златно зайче!
момиченцето сякаш свети.	Дете и капка –
Бенгалско огънче струи	тържество...
на миглите от върховете.	И слънце,
Какво сияние, какво	свито на кравайче.

Николай Милчев

- Защо стихотворението е озаглавено „Сияние“?

ПРЕРАЗКАЗ НА ХУДОЖЕСТВЕН ТЕКСТ

1. Още от първите училищни години ти си се учил да преразказваш различни художествени текстове – приказки, разкази. Що е това преразказ?

ПРИПОМНИ СИ:

Преразказът е предаване на чужд текст с други думи. Това е нова редакция на текста, в която задължително се спазва последователността на действията и събитията от оригинала. Преразказващият няма право да включва нови събития, герои и описания.

Могат да се преразкажат произведения на различните изкуства – литература, кино, телевизионни предавания, както и картини (разказ по картина)

2. Прочети следните два текста – в дясната колонка е кратък разказ, а в лявата колонка е преразказът му.

РАЗКАЗ

И хитрецът се излъгва

Веднъж кума Лиса хвана тлъста селска гъска, натисна я с лапите си, готова да я изхруска, и сладко я попита:

— Какво би ти сторила с мене, ако аз бях на твое място сега, тлъста гъско?

— О, нито за минутка не бих се замислила – отговори гъската, – веднага бих вдигнала лапи към небето, затворила бих очи и топла благодарствена молитва бих отправила към бога, задето ми е изпратил такъв вкусен обяд и... после ще те изям.

— О, много умно – каза Лисицата. – Така и аз ще направя.

Вдигна кума Лиса лапи към небето, затвори унесено очи и зачете молитва. Но тъкмо се готвеше да каже: „Благодаря ти, царю небесни, за сладкия обяд“, чу шум от криле.

Тя отвори очи и...

И видя как гъската литна високо, високо и се изгуби.

По Елин Пелин

ПРЕРАЗКАЗ

И хитрецът се излъгва

Веднъж кума Лиса хванала тлъста селска гъска и преди да я изяде, я попитала какво би направила тя, ако е на мястото на лисицата. Гъската отговорила, че веднага би вдигнала лапи към небето и със затворени очи би благодарила на бога, че ѝ е изпратил вкусен обяд. И чак тогава ще я изяде.

Лисицата оценила като много умно казаното от гъската и решила да направи така, както би направила гъската.

Вдигнала Лисицата лапи към небето, затворила очи и започнала да изрича благодарствена молитва към бога. В този момент чула шум от криле. Отворила очи и видяла как гъската литнала високо и се изгубила.

Проследи:

- Вярно и в последователност ли са предадени събитията в преразказа?
- С кои „други думи“ са предадени събитията?
- Има ли вмъкнати разсъждения, описания или допълнителни събития от преразказващия?
- Какъв вид е преразказът – сбит или подробен?

- Какво е глаголното време и наклонение в разказа и какво е в преразказа?
- Как в преразказа е предадена пряката реч?
- Препиши от преразказа едно изречение, което представлява преразказана пряка реч.

Обърни внимание:

- ✓ При преразказване на литературни произведения се употребяват предимно глаголните форми на **–л** (Така нареченият несвидетелски разказ).
 - ✓ Преразказват се епически произведения. Стихотворения **НЕ СЕ** преразказват.
 - ✓ Пряката реч се предава като непряка (косвена).
- Могат да се преразкажат научни и публицистични текстове. При преразказването им се предпочита сегашно историческо(несвидетелско) време.
- Например:** *се ражда, учи, пише, разказва, вижда, отговаря* и пр.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

Възможно е да се направи преразказ от името на даден герой. Това означава, че преразказващият трябва много добре да разбира произведението и мястото на всеки герой в него.

1. Опитай се да преразкажеш разказа на Елин Пелин „И хитрецът се излъгва“ от името на гъската. Можеш да започнеш така: *„Един ден попаднах в лапите на Лисицата“*. Продължи с минало време, изявително наклонение.
2. Прочети откъс от биографията на Добри Чинтулов. В кое време и в кое наклонение са глаголните форми. В същите форми трябва да бъде и преразказът на биографията. Преразкажи биографията на Чинтулов.
3. Преразкажи следния текст. Предай пряката реч като непряка, като използваш разнообразни глаголни форми на **–л**. Избери: *се обърнал към, казал, отговорил, потвърдил, предложил, помолил*.
 Вървяха край една река един сляп и един куц. По едно време слепият се замисли и попита другаря си:
 — Виждаш ли брод?
 — Виждам.
 — Тогава ме заведи там.
 Куцията заведе слепия до реката и те преминаха заедно на другия бряг.
 - В кое време и наклонение са глаголните форми в оригинала?
4. Кой от двойката глаголи е правилният при преразказ на исторически текст или биография: *се роди/ е роден; напада/нападна; получава/получи; достига/достигна; се включва/включи се; завърши/завършва. Завладява/завладя; беше роден/ е роден; беше първият/ е първият*.
 - Състави и запиши 3 изречения, като употребиш глаголни форми за преразказ.

ХУДОЖЕСТВЕНО СЪЧИНЕНИЕ

Писането на художествено съчинение е творческо умение. Самата дума „творя“ означава да създадеш нещо ново, несъществуващо преди, и то да бъде интересно не само за самия тебе, но и за другите.

Знание, важно за твоите умения да пишеш художествени съчинения:

- **Съчиненията са различни видове:** съчинение *по картина*, съчинение *описание*, съчинение *по преживяно*, съчинение *спомен*, съчинение *приказка*, съчинение *по опорни думи* и др.

- Съчинението се дели на три основни части: **1. увод**, в който се поставя темата на съчинението; **2. изложение**, което представлява основната част (то може да включва описания, споделяне на наблюдения, обобщения, разсъждения по темата); **3. заключение**, в което обикновено се представят изводи, произтичащи от съдържанието на изложението.

1. Прочети откъс от художественото съчинение със заглавие „Камбур“ на ученичка от Молдова. Посочи увод, изложение и заключение.

Когато ме питат дали знам историята на моите български корени, аз винаги си спомням за горещия юлски ден преди три години в моето родно село Валя Пержей.

Навред се чуваха приказки и песни. Беше голям празник – Илинден. Всички хора оставиха своята работа и излязоха на дернеци. Някои баби плетяха, някои просто си говореха. Мъжете играеха на карти. Децата тичаха из цялата махала. След залеза на слънцето в центъра на селото щяха да направят голям огън. Там щяха да се съберат всички – от млад до стар. Защото такава е нашата традиция.

Аз помогнах на мама да подредим кошницата с храната. Дядо ми седеше на пейката до нашата къща. Попитах го какво прави, а той отвърна, че гледа как хората почитат традициите на своите прадеди. Това го правеше щастлив и аз виждах радостта в насълзените му очи. Казах му: „Дядо, хайде с мене при огъня!“ И той се съгласи.

Облякох носията, взех кошницата и тръгнахме. На път за центъра на селото започнах да разпитвам дядо откъде знае тези традиции. Той се спря, погледна ме важно и отвърна, че традициите ни свързват с България, с нашата прародина, с нашите прадеди. „Ако ги забравим, ще забравим кои сме и откъде сме дошли“ – добави той..... (По-нататък авторката слуша от дядо си историята на един от своите предци, Камбур, който се противопоставил на турците, завладели българските земи, и спасил семейството си, преселвайки се в Бесарабия.)

Стигнахме мястото, където щеше да се прави огънят. Там се беше събрало почти цялото село. Най-старият, дядо Игнат, запали огъня, около който се завъртя голямо хоро.

Този юлски ден беше най-хубавият в моя живот, защото научих историята на моя род и можех да се гордея с това. Бях потомка на Камбур, който не склонил глава пред турците и не приел чуждата вяра, за която му обещавала да бъде сит и облечен. Във вените ми течеше кръвта на човека, предпочел пътя на изпитанието, за да бъде свободен.

Анастасия Данилова,
Български теоретичен лицей „Васил Левски“,
град Кишинев, Молдова

- Коя е темата на текста? Формулирай я с израз или изречение от текста.
- Открий думи и изрази, с които се придава художественост на текста, и които непосредствено разкриват чувствата на авторката.

Съчинението трябва да отговаря на съдържателни, художествени и езикови критерии:

- **Съдържанието трябва да бъде значимо и интересно;** темата да е ясна и изчерпателно разкрита.

- **Художествената** страна предполага: 1. разнообразни и уместно използвани композиционни елементи (*епизод, пейзаж, диалог*); 2. художествен език – тропи и фигури (олицетворения, епитети, сравнения, метафори и пр.); 3. съчинението да е издържано в предварително избрания жанр (приказка, спомен и др.)

- **Езиковата** страна предполага 1. лексикално богатство (разнообразие от думи); 2. синтактично разнообразие (разнообразие в постройката и видовете изречения); 3. езикова грамотност (правописна и пунктуационна).

- **Анализирай съчинението от зад. 1 откъм посочените критерии.**

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Прочети откъс от съчинение. Коя е темата? Какво заглавие ще поставиш?

Есента има прекрасен дворец с големи красиви зали. По земята има чудно мек килим. Сякаш Василиса умница е слязла от страниците на приказките и го е изтъкала с нежните си ръце.

Ето я първата зала. В нея художничката есен е обагрила листата на дъба и кестена с червеникаво-кафяви оттенъци. Нежните трепетлики имат баграта на жълто-зелено. И тези нюанси на жълто, зелено, червеникаво и кафяво се преливат един в друг. А брезичките – възпети в толкова песни, са облечени в очарователни яркожълти премени, сякаш са готови за отиването си на някой бал от приказките.

- **Кои изразни средства, придаващи художественост на текста, са подчертаните думи и изрази? Какви са цветовете на есента според автора на съчинението?**

- **Нарисувай с бои същата есенна картина, която е нарисувана със слово.**

2. Прочети едно малко художествено съчинение по случайно избрани думи: *моряци, капитан, кораб, буря*.

...Изведнъж тъмни облаци надвиснали над кораба. Небето се снишило и а-ха, да докосне високите вълни. Виждало се, че бурята приближавала откъм север. Така била предрекла и магьосницата, която срещнали, връщайки се от пещерата, където миналата нощ успели да скрият открадените скъпоценности. Тя ги била предупредила да не излизат в морето, но те не я послушали. Скоро корабът започнал да се тресе и да скърца. Уплашени, моряците се изпокрили в каютите. На палубата останал само капитанът. Огромните вълни заплашвали да го отвлечат в морето и той се прибрал при останалите моряци...

- **Как са вплетени в случката опорните думи? Кой е героят, който позволява текстът да се определи жанрово като приказка или фентъзи?**

- **Продължи съчинението, след като уточниш жанра, новите събития и герои.**

3. Напиши художествено съчинение, като избереш за негов предмет един от следните: *български обичай; градът; селото; пътят; космосът; компютърът; нежността; добротата*. Избери тема на съчинението. Напиши план: структура, подтеми. Предварително помисли за посланието (основната мисъл) на съчинението.

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ ПОВЕЧЕ

Прочети фрагмента от разказа на Симеон Янев, в който се описва една достоверна случка от съдбата на Добри Чинтулов.

ОТ ВЪРХА НА ЖИВОТА

Призори в студения януарски въздух. Една бърза вест се понесе през комшулуците и оградите – русите са минали Твърдица и след час-два щели да пристигнат в Сливен. Няколко разгорещени млади мъже, които току що бяха ударили камбаната, тръгнаха да помолят стария учител Чинтулов да приветства освободителите.

— Но той е спял – обадиха се гласове.

— За радостта не трябва да очакваме – каза някой. – Даскал Добри е посрещал руснаците като дете още през 1829 година. Той знае какво да прави.

Той се приготви бързо. Отдавна бе чакал тая вест и си бе мислил, че като я чуе, ще занемее от радост, ще загуби ума и дума или изведнъж, като в приказките, ще прогледне. Но нищо такова не се случи – да приготви словото за освободителите. Взе хартия, взе молив и се опита да приготви словото за освободителите. Страх го обзе, когато разбра, че възлението отнемаше всичките му мисли...

Когато дойдоха да го вземат, не беше написал нищо. Имаше само надеждата, че в последния миг сърцето му ще прошепне какво да каже.

На мегдана бе събран народът... Радвах се, говорех, някои пеяха... Пеяха една песен, която за пръв път чуваше да звучи свободно и високо, след като десетилетия я беше слушал приглушена – песента за юнака, яхнал коня и призовал братята си на оръжие – неговата песен. «Вятър ечи, Балкан стене» подемаше множеството и сърцето му все повече прималяваше в една сладка болка – болката на радостта и гордостта, на осъществената мечта, на дочаканата надежда. Двамата млади мъже, които го подкрепяха от страни, и те припяха, почти забравили за него, за слепия учител, когото водеха да приветства освободителите. Те не знаеха, че пеят негова песен, не знаеха това и другите около тях; никой не го знаеше. Защото тази песен, както и много други още, които той бе написал на младини, бяха преминали през цялата поробена земя, през устата на учители и занаятчии, на селяни и търговци, на бездомни и имотни, и никой не се бе сетил да пита чия е песента; всеки, усетил душата си преродена, бе мислил, че това са негови думи, негови чувства, негови надежди. Така песните бяха обиколили България и събудили спокойните души на мнозина. Хайдути и бунтовници ги бяха пели в Балкана, въстаници бяха умирали с тях. А в полутъмните стаички на сливенските и ямболските училища той, полусляп, все бе продължавал да учи на «а» и «б» децата – готвил бе просветени хора за бъдещата свободна родина.

След малко освободителите щяха да се появят и той трябваше да излезе пред всички и да ги поздрави. Какво да им каже?...

Да им каже, че са ги чакали и са се надявали да ги видят като спасители?

Да, ще им каже, че радостта им сега няма равна. Това ще им каже – нека възлението и радостта се притаят в гърдите му, нека почакаят още малко, за да е крепък и ясен гласът му и да не се удави в сълзи... И ще им каже също, че много кръв е текла по стръмнината, от която слизат, а на мегдана, на който ще излязат след малко, се е люляла не една бесилка. И още ще им каже, че песента, която слушат сега като победно ликуване, е негова, но никой не знае това и не би повярвал, защото всеки мисли, че през нея говори собствената му душа. Но така да бъде, за песента нека е така, сега и завинаги да е жива тя, която всеки мисли за своя,

защото – и той разбра това в тоя миг по-силно от всякога – това беше велика радост – да смятат за своя неговата песен.

И в тоя миг, подкрепян от ръцете на двамата мъже, той разбра, че е дошъл неговият час – часът, за който бе изживял целия си живот, часът, за който бе написал песните си, часът, след който смъртта нямаше да бъде страшна. Като се освободи от ръцете на придружителите си, той сам пристъпи по ледената земя. Конниците бяха спрели далеч, а множеството зад него – все така тихо. Той се обърна към своите и като че душата му сама раздвижи устните. Най-близките чуха слаби и пресипнали звуци, но познаха песента. Слепият учител пееше – «Дойде време, ставайте...»

по Симеон Янев

РЕЧНИК

комшулук – вратичка между съседни дворове

мегдан – селски площад

ЗАПОМНИ следните изрази

ще занемея *от*

ще си загубя ума *от*

ще загубя дума *от*

сърцето ми прималява *от*

радост

страх

вълнение

радостта ми няма равна

вълнението отнема всичките ми мисли

страх ме обзе

- **Работете по групи. Проследете как реалният факт от живота на Чинтулов се е превърнал в художествен разказ:**

Първа група: Направете кратък писмен преразказ на разказа, като предварително определите историческия момент, епизодите и героите – главни и второстепени.

Втора група: Анализирайте моментите, в които е показано вълнението на стария учител, когато обмисля речта си пред руските войници. Кой думи най-силно разкриват вълнението му? Как реалната личност (Д. Чинтулов) става герой на литературно произведение?

Трета група: Проследете как е разкрито народното въодушевление? От какво е породено то? Защо песента е ключов образ на народната радост? Как е разкрито вълнението на стария учител, когато чува, че пеят неговите песни? Какъв смисъл се влага в повторението на мисълта му: „Те не знаеха, че пеят неговата песен“?

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ ПОВЕЧЕ

- **Разкрийте как авторът присъства в разказа: какво е отношението му към събитието и героите и как е изразено то? С какви авторски похвати се постига емоционално въздействие върху читателя?**
- **Обобщете: Как един факт от биографията на Чинтулов се е превърнал в разказ, т.е. в художествен текст?**

ЗНАЕШ ЛИ, ЧЕ

Добри Чинтулов е автор на около 20 песни, от които само три са публикувани от него – повечето от останалите се разпространяват като народни песни без името на автора.

ВИДОВЕ РЕДАКЦИИ НА ТЕКСТ

Пред теб са два варианта на откъс от ученическо съчинение. Първият вариант е в първоначалния си вид – такъв, какъвто го е написала ученичката, а вторият – поправен от учителя.

- Потърси разликите. Помисли си за причините, които са наложили поправките.

РАЗХОДКА ПО МОРЕ

Вариант 1.

Пред нас се простираше морето – безкрайно, недостижимо, велико...

Обичам морето, обичам да го гледам, да следя с поглед белите чайки, които прелитат над безкрайното водно пространство, да плувам с лодка по малко разлюлените води. О, колко красиво, безкрайно и спокойно е то! Къде ли свършват неговите синьо-зелени примамливи вълни? Какво ли има на края на морето, какви ли интересни страни се крият зад него...

Аз, мама, татко и моята сестра чакахме малкото корабче, което катаеше отдишаващите да разгледат морето и да погуляят из него. Параходчето приближаваше. Радвах се от сърце и си мислех за удоволствието, което щеше да ми даде малката прогулка по синьото примамливо море...

Но погодата взе да се разваля. Задушно стана. Буреносни сиви облаци закриха бездънното небе и угасиха ясното слънце. Мама взе да се плаши.

Вариант 2.

Пред нас се простираше морето – безбрежно, недостижимо, величествено...

Обичам морето, обичам да го наблюдавам, да следя с поглед белите чайки, които прелитат над безкрайната водна шир, да плавам с лодка по леко разлюлените води. О, колко красиво, необятно и спокойно е то! Къде ли свършват неговите примамливи синьо-зелени води? Какво ли има на другия край на морето, какви ли чудни страни се крият зад него...

Аз, мама, татко и сестра ми чакахме малкото корабче, което развеждаше курортистите да разгледат морето и да се поразходят из него. Радвах се от сърце и си мислех за удоволствието, което щеше да ми достави разходката по примамливото синьо море...

Но времето почна да се разваля. Стана задушно. Сиви буреносни облаци затулиха бездънното небе и ясното слънце. Мама взе да се плаши.

- **Обърни внимание на това, кои думи от първия вариант липсват във втория.**
- **Има ли във втория вариант нови думи, липсващи в първия?**
- **Подчертай в двата варианта тези изрази, в които една дума е заменена с друга.**
- **Потърси в двата варианта словоредни различия.**
- **Кои думи са съкратени и кои са добавени при редактирането?**

В издателствата и в редакциите на вестници и списания има специални служители, които се наричат редактори. Ролята на редактори изпълняват и учителите, като поправят грешките в писмените работи на своите ученици. Освен това всеки е редактор сам на себе си. Езиковият изказ след редакцията трябва да стане – ясен и точен, а също така – стилово уместен.

Отстраняването на недостатъците и грешките в текстовете се нарича **РЕДАКТИРАНЕ**.
Познати са **четири вида редактиране**:

✓ Редактиране **чрез съкращаване** – отстранява се излишна дума, словосъчетание, дори и цяло изречение.

Пътувахме до България с пътнически автобус – Пътувахме до България с автобус.
(думата **пътнически** е излишна, защото нейното значение се съдържа в значението на думата **автобус** – «превозно средство за превоз на пътници»).

✓ Редактиране **чрез прибавяне** – добавят се думи или изрази с цел отстраняване на двусмислици и уточняване на значението.

Дядо чете. – Дядо чете вестник. – Дядо чете днешния вестник.

✓ Редактиране **чрез заместване** – на мястото на неточно употребени думи и изрази се поставят по-подходящи.

Царската дъщеря била много красива. – Царската дъщеря била изключително красива.

✓ Редактиране **чрез разместване** – променя се словоредът.

Се развали времето. – Времето се развали.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Сравни примерите от Иван Вазов, взети от различни издания на творбите му. Защо той е направил поправките? С какво според тебе редактираният вариант е по-добър?
А. Пропастта, която стоеше в краката им, ги докарваше в ужас. – Пропастта, която зееше в краката им, ги докарваше в ужас.
Б. Само силни дружини от гарвани прехвърчаха. – Само силни орляци от гарвани прехвърчаха.
В. Излая като старо овчарско куче. – Излая като дърто овчарско куче.
2. Сравни редактирания вариант с оригинала. Кой вид редактиране е използван?

Преди редакцията: Той се е преоблякъл като селянин и единственото нещо, което го отличава от тях, е револверът, скрит в кожата му. В снежната пустиня, където няма път, единствената му мисъл е да успее заради делото.

След редакцията: Той се е преоблякъл като селянин и само револверът, скрит в кожата му, го отличава от тях. В снежната пустиня, където няма път, единствената му мисъл е да успее заради делото.

- Коментирай с какво редактираният текст е по-добър от първоначалния.

3. В следващия текст има грешки и неточности. Редактирай го и обясни какви видове редакции извърши.

Тази сутрин Светла много рано стана – току-що слънцето беше изгряло. Въздухът беше много свеж, а на небето не беше нито едно облаче. Светла обича спортува и затова всяка сутрин тя тича от единия край парка до другия край. А паркът голям – дължината му е поне километра два. А там какво има да се види – има езеро красиво с лодки и колелета водни, а на брега стоят вече рибари подранили с въдици. Край езерото има зелени върби плачещи, а по-нататък, край алеята, по която Светла бяга – огромни дъбове, по чийто клонове скачат катерички. Но Светла не забеляза нищо, защото бърза много.

4. Напиши съчинение на тема «Моето училище след 20 години» и го дай на свой съученик да го редактира. Съгласен ли си с неговата редакция?

ПУБЛИЦИСТИЧЕН ТЕКСТ

1. Прочети внимателно следващия текст.

ДРЕВНОБЪЛГАРСКИЯТ КАЛЕНДАР Е НАЙ-СЪВЪРШЕНИЯТ В СВЕТА

Това е признато официално от ЮНЕСКО. Последните изследвания показват, че началото на календара е през 5505 пр. Хр. С 12-годишния си цикъл българският календар е първоизточник на китайския.

През 1976 г. ЮНЕСКО обявява древнобългарския календар за най-точния в света.

Прабългарският календар е слънчев. Учените от ЮНЕСКО били поразени от гениалното решение на математическата задача с чепатото число 365. Годината е започвала в най-късия ден (зимното слънцестоене, около 21 декември). Този ден не е участвал в никой месец, не е включен и в никоя седмица. Той е бил самостоятелна календарна единица – нулев ден. Сега се нарича Енин ден или Еднажден. Останалите 364 дни от обикновената (невисокосна) година се разпределяли в четири еднакви тримесечия (сезона) по 91 дни или 13 седмици. Това е позволявало годината, както и всеки сезон, да започват винаги в неделя – първия ден от прабългарската седмица.

Първият месец от всеки сезон има 31 дни, останалите два – по 30.

(от интернет, в съкращ, www.ndt.eu)

- За какво става дума в текста?
- Научи ли нещо ново от този текст? Защо този текст не можем да определим като художествен?
- Подчертай всички глаголни форми в текста. Обърни внимание на употребата на глаголните времена.

ПУБЛИЦИСТИЧНИ се наричат текстовете на средствата за масова информация: вестници и списания, радио, телевизия и интернет. Те се отнасят към медийната сфера на общуването.

Радиото и телевизията си служат с устна реч, докато вестниците и списанията използват писмена реч. Медият текст съдържа новина, в която ще има отговори на въпросите **КОГА КЪДЕ, КАКВО С КОГО** се е случило или ще се случи.

Публицистиката осведомява за ставащото по света – информира ни по политически, икономически, научни, спортни, музикални и много други въпроси.

Авторите на публицистичните текстове се наричат журналисти. Освен че ни информират за събитията, те могат и да ги коментират, тоест, да вземат отношение към тях. По този начин авторите на публицистичните текстове оказват влияние върху читателите и слушателите, а това вече води до формиране на обществено мнение.

Публицистични текстове имат следните езикови особености:

✓ Употреба на глаголните времена:

– **Минало свършено време** (ако авторът не се съмнява в достоверността на информацията): *Молдовските състезатели по спортни танци се представиха добре на световния шампионат в Германия и спечелиха злато.*

– **Преизказни форми** (авторът не е сигурен в достоверността на информацията): *Шестдесет процента американци били с наднормено тегло.*

– Също така в публицистични текстове се използват сегашно историческо време и минало неопределено време.

✓ В публицистични текстове се използват **конструкции**, с помощта на които **се изтъква събитието**, а участниците се оставят на заден план:

Примери: *Вчера бе открита изложба на художника Димитър Пейчев. Информираха ни от канцеларията на президента, че преговорите ще продължат в понеделник.*

✓ Много често, особено в **заглавия и подзаглавия**, за да се привлече вниманието на читателите, **се променя словоредът**, като в началото се извежда ключова дума, насочваща към съдържанието на текста.

Примери: *Лекарство срещу рак открили украински учени. Опасни бандити залови полицията.*

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Прочети внимателно следващия текст. По какво личи, че той е публицистичен?

Трябва ли да доказваме, че село Твардица е истинско българско огнище. Типично културно средище на българщината, запазило своята история, бит, здравите културни традиции, народни обреди и обичаи, пуснали тук яки корени и оцелели през вековете. Под стряхата на просторния и модерен Дворец на културата разгръщат своите дейности най-различни фолклорни състави, школи по изкуствата, селски музей, музикален колеж за изучаване на българската народна музика, доколкото ни е известно, първо по рода си подобно учебно заведение извън пределите на България. ...

По материалите на алманаха «Български хоризонти»

2. По какво личи, че тези заглавия са на публицистични текстове?

В Америка смятат балканския фолклор за близкоизточен. – Опрощават сметки за телефон. – Фестивал на автентични бесарабски килими се проведе в Тараклия. – Онлайн ателие по история за български деца в чужбина организира Web читалище. – Правят закон за социалните услуги. – Източват язовири заради пороите. – Три първи места спечелиха наши спортисти. – Откриха стенописи от XIII век.

3. Кои проблеми се обсъждат в предаванията на български език по Молдовската телевизия и по радиото? Потърси в езика на водещите особеностите, характерни за публицистичните текстове.

4. Потърси в библиотеката вестници и списания на български език, издавани в Молдова. Разкажи за тях на своите съученици. Анализирай езиковите особености на избран от тебе публицистичен текст.

5. Потърси в мрежата интернет сайта на БТА (Българската Телеграфна Агенция), открий там информации за бесарабските българи. Коментирай заглавията, темите и езиковите особености на тези публикации.

ВИДОВЕ ПУБЛИЦИСТИЧЕН ТЕКСТ

1. Прочети следните публицистични текстове.

ТРИПРЕСТОЛНИЯТ ХРАМ «СВЕТО ПРЕОБРАЖЕНИЕ ГОСПОДНЕ» В БОЛГРАД Е НА 180 ГОДИНИ

Както сочат историческите източници, на 29 октомври 1838 година, след около пет годишно строителство, в Болград е осветен трипребстолният храм „Свето Преображение Господне“. Храмът е създаден по проект на руския архитект Аврам Мелников. В изграждането на този величествен храм е вложен доброволният труд и средствата на 10 000 преселници от българските земи (през XIX век). Храмът се освещава от бесарабския владика архиепископ Кишиневски и Хотински Дмитрий Сулима.

През 2001 г. започва реконструкцията на Болградската катедрала, а на 22 март 2004 е осветена новата му камбана.

Черен ден в историята на катедралата е 26 януари 2012 г. Около 7 часа сутринта в храма избухна огън. Общата площ на пожара е около 500 квадратни метра. След шест години реставрация, на 30 септември 2018 г. Болградската катедрала бе осветена с чин на Велико освещаване.

(Глас Пресс 01. октомври 2018)

ТОШО ТОШЕВ, ДЪЛГОГОДИШЕН ГЛАВЕН РЕДАКТОР НА „ТРУД“, НА 80, ПРЕД ТРУД NEWS:

Промяната дойде върху хартиените криле на българските вестници

— Според теб имат ли бъдеще вестниците, не залязват ли вече те под натиска на хилядите сайтове и други електронни медии?

— Думата „вестник“ не бива да се разбира в смисъл на въпроса, който ми задаваш. Ако вестник произлиза от вест, разнасянето на вести не само че има бъдеще, но ще става все по-обхватно и по-модерно, и бих искал да вярвам – и все по-достоверно. Защото това, което се случва в интернет средата, го отдавам на нейната зелена младост, на нейната неопитна младост. Но интернет погуби всъщност достоверността на информацията, която свободно се движи в пространството.

(Труд News 7.12.2022)

- **Какво ново научихте от текстовете?**
- **В какво се състои разликата в структурата и съдържанието на текстовете?**

Публицистичните текстове се отличават с голямо жанрово разнообразие.

Информацията е най-краткият, но и най-разпространеният жанр във вестниците и в новините на радиото и телевизията. В зависимост от важността на събитието, което се отразява, нейната големина е от 12 до десетина изречения. Изреченията са кратки, избягват се излишни подробности.

Коментарът е публицистично съчинение, в което се взема отношение към актуален проблем – журналистът прави оценка на събитието и на участниците в него.

Статията е по-голяма по обем (от 2-3 до 10-15 стр.) и в нея се прави сериозен анализ на политически и културни събития, на икономическата ситуация и изобщо на всякакви проблеми, от които се интересува обществото. Характерна е за печатни издания вестници и списания.

Очеркът стои на границата между публицистичните и художествените текстове това е кратък разказ с реални действащи лица, които авторът е наблюдавал.

Интервюто представлява записан разговор (диалог) между журналист и известна личност от политиката, културата, спорта и други области на живота.

Във **фейлетона** със средствата на хумора и сатирата се взема отношение към актуален политически проблем.

В **рецензиите** се дава оценка на новоизлезли книги, на изложби, концерти и др. културни прояви.

Към публицистичните текстове могат да се отнесат и изказванията, изявленията, речите, докладите.

- **Определи към кой жанр се отнасят текстовете в началото на урока.**
- **Наблюдавай материалите на един руски, молдовски или български вестник и прецени кои публицистични жанрове се срещат най-често.**

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. **Прочети следващия текст и определи неговия жанр. Кои са особеностите, по които текстът може да се определи като публицистичен?**

ИСТОРИЧЕСКИ КАЛЕНДАР ЗА БЕСАРАБСКИТЕ БЪЛГАРИ

Това е названието на поредната книга на доцент Камен Калчев, автор на получената широка известност поредица «Бесарабските българи опълченци в Руско-турската война (1877-1878 г.)», «Генерал Данаил Николаев» и «Доктор Анастасия Головина».

В труда си историкът от Велико Търново дава в хронологически ред най-различни събития от живота на българите в Украйна и Молдова. Този подход позволява на автора наред с известните факти да представи и много нови, които за първи път стават известни не само на читателите, но и на изследователите...

По материали на алманаха «Български хоризонти»

„Болградският събор е светиня за бесарабските българи, които са най-голямата българска общност в чужбина. Неговото значение може да се сравнява само с катедралния храм „Александър Невски“ в София и желязната църква „Свети Стефан“ в Цариград“, каза историкът доц. Пламен Павлов в интервю за радио „Фокус“.

2. **Преразкажи думите на доц. Пламен Павлов по такъв начин, че да изразиш съмнение към верността на фактите, отразени в него. За целта използвай преизказни форми.**
3. **Потърси информация и напиши публицистичен текст за историята на един от тези най-значими български храмове. Подгответе и издайте стенен вестник, посветен на тази тема.**

ПУБЛИЦИСТИЧНО СЪЧИНЕНИЕ

1. Прочети внимателно следната информация, написана от ученик.

ПРИЯТЕЛИ НА ПРИРОДАТА

В началото на учебната година учениците от седмите класове на СОУ „Иван Вазов“ създадоха клуб „Приатели на природата“. Клубът провежда своите сбирки в четвъртък. На всяка сбирка се кани по един интересен лектор, който говори на учениците за любопитни неща от заобикалящата ни природа. Неотдавна техен гост беше директорът на Горското стопанство – г-н Георги Петров. Той говори пред учениците за голямото значение, което горите имат за съхраняване на природното равновесие и сподели тревогата си, че горските площи на Земята непрекъснато намаляват. Основна причина за това е безконтролният добив на дървен материал, както и големите горски пожари, дължащи се преди всичко на човешката небрежност.

Все пак, каза той, има надежда горският фонд да се спаси, и за това можете да дадете своя принос и вие. Как може да стане това? Ами много просто ако желаете, ще ни помогнете в залесяването, в създаването на нови гори.

Членовете на клуба с ентузиазъм приеха предложението. Уговориха се в неделя директорът на Горското стопанство да осигури автобус, инструменти и малки фиданки, а учениците обещаха да поканят своите приятели от училището.

И така, миналата неделя една голяма група ученици чакаше пред училището. Както беше уговорено, автобусът дойде в уреченото време и ги откара на един гол хълм на десетина километра от града, където те с радост започнаха да засаждат дръвчета. Младите природолюбители засадиха една истинска малка горичка от 120 борчета и още толкова брезички. Освен че свършиха хубава работа, те си направиха и един прекрасен излет сред природата, защото времето беше много хубаво.

Доволен остана и директорът на Горското стопанство, който ги поздрави за добре свършената работа, като им цитира една древна мъдрост, според която животът има смисъл, ако си посадил поне едно дърво. Той благодари на новите си приятели и изрази надежда, че дружбата им ще продължи.

- За какво става дума в информацията? Има ли във вашето училище подобен клуб или кръжок?
- Помисли върху народната мъдрост, цитирана от директора. Как разбираш неговите думи?
- Ако ти си редактор във вестник, би ли публикувал текста без промени, или ще препоръчаш на автора някои поправки? Какво трябва да се промени?
- Ако си писал материали за вестник – **ТОВА СА ПУБЛИЦИСТИЧНИ СЪЧИНЕНИЯ**

Най-разпространеният жанр сред публицистичните съчинения е **информацията**. В основата на всяка информация стоят определени факти, които трябва да се проверят и едва след това да се представят на читателите или слушателите.

✓ Изработването на информация предполага предварителна работа: **събиране на материал; проверка на фактите; анализ на фактите, изводи.**

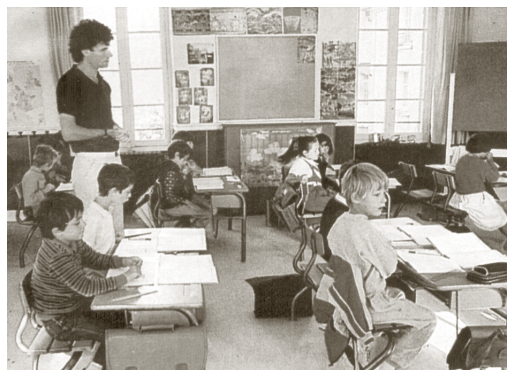
✓ Информацията трябва да отговаря на следните изисквания:

- Наличие на конкретен повод.
- Ясно определена тема.
- Проверени и точни факти.
- Целенасоченост.
- Постройка: кратък увод (представяне на поводите и темата), главна част (изложение факти и разсъждения), заключителни думи.
- Кратък и стегнат обем (ако е в устна форма до 56 минути; ако е в писмена форма до 23 страници).
- Придържане към изискванията за публицистичен текст.

- Отговаря ли според теб текстът в началото на урока на изискванията към едно публицистично съчинение?

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Състави информация за избрано от теб събитие (за предпочитане е да си присъствал на това събитие например футболен мач, концерт, олимпиада по български език).
2. Напиши публицистично съчинение, в което да представиш мнението си по определена тема, например: „Нужна ли е ученическата униформа днес?“ „Какво са книгите за човека в съвременния свят?“, др.
3. Направи устно изказване по актуален за училището въпрос, например: „Готово ли е училището за зимния сезон?“. За целта трябва предварително да проучиш как върви подготовката на отоплението, уплътнението на стъклата, почистването на снега и т.н.
4. Напиши приветствие към дванадесетокласниците по случай предстоящото завършване на лицей.
5. Измисли и запиши подписи към вестникарските снимки.

ПРЕГОВОР И УПРАЖНЕНИЯ

1. Прочети внимателно следния откъс от ученическо съчинение.

Седнах под близкото сенчесто дърво, което правеше дебела сянка, легнах и се заслушах с уши: гугутки гукаха галено – гурр, гурр... на своите собствени рожби. Прелитаха птици, врабчета и лястовици. Беше един чудесен хубав ден.

Изведнъж над близките дървета, до които имаше ниски дребни храсти, прелетя една голяма птица, направи няколко кръга и като една стрела се шмугна в храсталака. Чух цвъртене. Сkochих на своите крака и тихо повиках моя татко. На една малка полянка един сокол беше видял едни малки зайчета и решил да си вземе плячка. Майката на зайчетата ги бранеше и пазеше. Соколът се спускаше с широко разперени крила и страшно разтворени пръсти на краката, на които се виждаха големи, едни хищно извити нокти. Малките зайчета не се виждаха. Изглежда, тяхната майка ги беше предупредила с цвърченето си. Но ето че зайчетата изведнъж изскочиха точно срещу нас и пак се скриха бързо. Бяло-розовите им малки ушенца изчезнаха в шума. Майката на зайчетата продължаваше да брани малките си рожби, като се хвърляше яростно изправена права на задните си крака. Соколът се вдигна и полетя във въздуха, победен от силата на смела майка в саможертва.

До този ден аз смятах зайците за страхливи и плашливи животни, но от тази случка разбрах, че при майчината любов към рожбите няма страх.

- **Подчертай всички излишни думи и изрази.**
- **Добави там, където мислиш, че е необходимо, нови думи и изрази.**
- **Как смяташ, има ли нужда от някои други поправки? Направи ги.**
- **Препиши редактирания от тебе текст.**

2. Зачертай излишните думи в следните примери:

В морето бушуваха морските вълни и се разбиваха с оглушителен грохот в крайбрежните скали.

Из двора гордо се разхождаше един черен мъжки котарак.

Натовариха всичкия си багаж на един товарен камион и напуснаха града.

Президентите на двете държави подписаха двустранен договор за съвместно сътрудничество.

Бистрата планинска река се промъкваше между стръмни брегове, увенчани с каменни скали.

3. Редактирай следните изречения. Коментирай кой вид редакция използваш.

Родни български планини привличат много туристи.

На срещата дойдоха повече от 100 ученика

Той се колебаеше да замине на село въпреки, че там го очакваха.

Разказвачът разказва за съдбата на българина

Той взе медайл в състезанието.

Давам пари на непознати с добри намерения.

Нейният приятел е висок, красив и хубав.

Северния ледовит океан е най малкия от всичките океани на Земята.

4. Редактирай примерите, като замениш формите на глагола СЪМ с форми на други подходящи глаголи (*съществувам, трая, намирам се, посета, става, случва се*).

1. В живота често **е** по-различно, отколкото сме се надявали.

2. Този град **е** тук повече от хиляда години.

3. Град Тараклия **е** в южната част на страната.
 4. Учениците от седми клас **бяха** вчера в Националния музей.
 5. Жътвата на пшеницата **е** десетина дни.
- 5. Редактирай примерите, като замениш глагола ИМАМ с други подходящи глаголи (съществувам, състоя се, наброявам, съдържам и др.).**
1. Има ли на света справедливост?
 2. Филмът, който показват по телевизията, има 12 серии.
 3. Книгата има многобройни илюстрации.
 4. Градът има около 80 000 жители.
- 6. Редактирай следващите изречения, като замениш подчертаните чуждици с по-подходящи думи.**
1. Поради лошото време много стопани от селото претърпяха неудачи.
 2. Футболистите бяха възторжено приветствани от своите фенове.
 3. Нашият завод произвежда само продукция за експорт.
 4. Магазинът е пълен с покупатели.
- 7. Редактирай следващите примери, като замениш подчертаните словосъчетания с глаголи (например: извършвам промяна – променям).**
1. Имам надежда, че всичко ще мине добре.
 2. Имам нужда от нов костюм.
 3. На олимпиадата взеха участие спортисти от целия свят.
- 8. Редактирай изреченията чрез разместване. Аргументирай се.**
- Се показва голяма едноетажна сграда с ръждясал ламаринен покрив.
Беше млад, но вече известен по целия свят. Му пишеше всеки ден, нито един не пропускаше.
Я изнервяха тези телефонни разговори. Се заклевам, че няма по-добър играч от него.
- 9. Работа по групи. Разпределете си роли на участници в речевото общуване и разыграйте в класната стая някои от следните ситуации, като определите предварително официални ли са те или неофициални и към коя сфера на общуването се отнасят. При подготовка на диалозите можете да ползвате речник.**
- А. устно общуване:**
- две момчета ритат топка;
 - един господин изпраща колет в пощата;
 - Ани моли разрешение от майка си да се разходи с приятелките си;
 - Иван обяснява на учителката отсъствието си на урока;
 - Петър кани приятеля си за рождения си ден;
- Б. писмено общуване:**
- да се покани поетът Георги Барбаров на поетическата вечер в училището;
 - да се благодари с имейл на Българското посолство в Република Молдова за подарените на училището книги;
 - Мария да потвърди на Организационния комитет участието си с доклад на републиканската ученическа конференция.

ТЕСТОВИ ЗАДАЧИ

1. Прочети Обръщение на Председателя на Българската община в Република Молдова към бесарабските българи, към българските дружества в чужбина, към българите по целия свят, публикувано на сайта на Българската Община в Република Молдова (<http://www.borm-md.org/node/758>)

Скъпи сънародници!

Мисля, че няма по света българин, който не възприе пожара в Храм-паметник Събора „Спасо Преображение Господне“ в град Болград като лична трагедия.

С радост узнахме за първата протегната ръка от България – решението на Министър-председател Бойко Борисов за помощ от 100 хиляди евро за ремонта на Събора, за помощ от Българската църква, от общината на Генерал Тошево – побратим на Болград. Поддържахме и инициативите на българските дружества и организации в Украйна. Не се съмняваме, че мащабите на жертвеност за ремонта на Събора ще нарастват.

Възстановяването на Събора е предизвикателство към всички българи, не само в Украйна и Молдова, но и по целият свят. И ако Съборът „Спасо Преображение Господне“ е символ и достояние на бесарабските българи, то неговото възстановяване е въпрос за достойнството на всеки българин, на всички нас като част от българската нация.

На болградските гробища на надгробния паметник на един български преселник е издълбана надпис: „От скала камък“. Само три думи. Откъртеният от скалата камък никога не може да стане различен от скалата, нищо не може да промени породата му. Така винаги осъзнавали себе си бесарабските българи. Като камъни, откъртени от Скалата, като част от българския народ. Техният принос в националноосвободителни борби, културни и църковни прояви, в Освобождението на България и особено в строителството на Българската държава са общоизвестни и признати. Дойде време и на тях да им се подаде ръка на помощ във възстановяване на най-голямата за тях светиня.

На 12 май 1820 г. заедно с зачитането на царския Указ за правата на преселниците, с решението да се построи нов град Болград като столица на преселниците от България, в присъствие на делегации на 57 села се обявява за строителството на бъдещият Събор „Свято Преображение Господне“: „Да се построи за сметката на Българският народ, живеещ в Бесарабия, великолепен Събор“. Бесарабските българи, още не настанени на новите места, живеещи в колиби, най-първо започвали да строят това, което най-не им стигало в оставеното поробено Отечество България – училища и църкви.

Нека това трагично предизвикателство да докаже, че ние, българите, с камена твърдост можем да отстояваме не само нашата идентичност, но и нашето единство. Нека тази акция „Протегната ръка“ по възстановяване на Събора „Спасо Преображение Господне“ в Болград да стане общобългарска проява на нашето достойнство, сила, величие и слава, с които ние ще останем в паметта на днешните и бъдещите поколения на българската нация. Нека имената на жертвалите да се запазят като уникална възможност за преброяване на всички наши родолюбиви сили по целия свят.

Да живее България!

Председател на Българската община в Република Молдова, Федор Сабий

1. **Анализирай този официален текст откъм речевия етикет. Запиши в текст от 5-6 изречения своето аргументирано мнение относно това, сполучливо ли в текста се формулират обръщение и молба за помощ. Какви езикови средства се използват за изразяване на учтивост? Подходящи и достатъчни ли са те?**
2. **Провери, дали текстът на Обръщението отговаря на изискванията на публицистично съчинение, като го прецениш по всички критерии, дадени в урока.**
3. **Запиши с едно изречение как оценяваш въздействащата сила на това Обръщение?**
4. **Ако беше редактор, какви промени щеше да предложиш и на какви промени щеше да настояваш? Запиши изразите от текста и редактирания вариант.**
5. **Коя от четирите редакции на следващия текст е най-издържана по отношение на словоредата?**
 - а) Се срещнахме на главната улица и си поприказвахме. След това всеки си тръгна, накъдето му видят очите.
 - б) Срещнахме се на главната улица и си поприказвахме. След това всеки си тръгна, накъдето му видят очите.
 - в) Срещнахме се на главната улица и поприказвахме си. След това всеки тръгна си, накъдето видят му очите.
 - г) Срещнахме се на главната улица и поприказвахме си. След това всеки тръгна си, накъдето видят очите му.
6. **В кой от примерите няма излишни определения?**
 - а) Групата пътува до България с пътнически автобус.
 - б) Пътническият влак се движи по-бавно от бързия, защото спира на всяка гара.
 - в) Имахме толкова много багаж, че трябваше да наемем товарен камион, за да го превозим до новата квартира.
 - г) Двамата президенти подписаха договор за съвместно сътрудничество.
7. **В кой ред всички изброени жанрове принадлежат на публицистиката?**
 - а) информация, кореспонденция, репортаж, интервю;
 - б) статия, очерк, есе; дописка; приказка;
 - в) памфлет, фейлетон, рецензия; елегия;
 - г) изказване, изявление, заявление, автобиография.
8. **С кои твърдения можеш да завършиш изречението: *Литературата е словесно изкуство, тя работи с думите, които всички ние използваме, но творците (поети и писатели) умеят чрез думите да***
 - а) създават образи и усещания.
 - б) предписват действия в определени ситуации.
 - в) предизвикват емоции и размисли.
 - г) съобщят новината.
9. **Определи към коя сфера на общуването се отнасят текстовете със следните заглавия.**
 - а) Конституция на Република Молдова;
 - б) вестник „Труд“;
 - в) Нико Стоянов „Аз, българинът...“;
 - г) Иван Грек, Николай Червенков „Българи от Украйна и Молдова. минало и настояще“

УЧИЛИЩЕТО – МЯСТО ЗА ПОЗНАНИЕ И САМОПОЗНАНИЕ

БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРОЖДЕНСКО УЧИЛИЩЕ

Първият новобългарски учебник е „Буквар с различни поучения“ или „Рибен буквар“ (оригинално заглавие: „Бѣкваръ съ различни поѣченіѧ“), издаден през 1824 г. в Брашов. Негов автор е Петър Берон – български възрожденски книжовник и учен.

Учебникът е по-известен като „Рибен буквар“, защото на последната страница на книжката са изобразени кит и делфин – заради тези две риби, букварът получава това наименование. Наричан е така още през периода на Възраждането.

В „Рибния буквар“ българският книжовен език става изцяло народен. За сравнение – преди него съчиненията на Паисий Хилендарски и на Софроний Врачански също са писани на народен език в основата си, но са и примесени с много черковнославянски елементи.

✓ Из Поученията на д-р Петър Берон от „Рибния буквар“:

Щото не щеш да ти струват другите, нито ти да го струваш на другите.

Ако много хортуваш, много погрешки струваш.

Ако излъжеш един път, не та вярват вторий път.

Почитай старите, доде младейш, да почитат и тебе, кога устарейш.

Кога нещо ще начениш, силата си първо да притеглиш.

Да не ся срамуваш, кога питаш, за което не разбираш.

- **Кои думи от Поученията имат друго звучене и друга форма в съвременния книжовен български език? Запознай се със структурата и съдържанието на „Рибния буквар“ и направи изложение пред съучениците си.**

УЧИЛИЩЕТО НА БЪДЕЩЕТО – ЖЕЛАНО И МЕЧТАНО

• Прочети и узнай каква е идеята за STEMцентрове и училища?

В науката за бъдещето на образованието тези училища се представят чрез 4 базови метафори за знанието, които илюстрират пространствената структура, изградена по принципите на **обучението чрез опит и ученето чрез практика**. Четирите метода за добиване на знанието са следните:

Лагерният огън – мястото, от където взимаш знание.

Изворът, където придобиваш знание, като общуваш с другите.

Практиката, където учиш чрез ръцете си.

Пещерата, където можеш да останеш насаме със себе си.

За да успеят в това ново общество – високотехнологично и базирано на информация, учениците трябва да развият своите способности в STEM до нива, много по-големи от онова, което се е смятало за приемливо в миналото.

В превод STEM (Science – Technology – Engineering – Mathematics) е обучение, което е фокусирано върху наука, технологии, инженерство и математика. Чрез методиката на STEM учениците вземат участие в експерименти, в групови проекти, насочени към опознаване на света около тях. Основните принципи, залегнали във всеки урок, са активното участие и обучение чрез практическо приложение и преживяване на наученото.

От интернет

- Какво научи за училището на 21. век? Какви изисквания поставя то пред ученика?
 - С какви други идеи за училище на бъдещето си запознат? Разкажи!
 - Разкажи за днешното ти училище, като го осмисляш чрез метафорите за училището на бъдещето.
- ✓ **Що е лагерен огън в твоето училище? Какво ще кажеш за извора? Достатъчна ли ти е практиката? Дали имаш нужда от повече време в пещерата?**

ПЕТКО РАЧОВ СЛАВЕЙКОВ

(1827–1895)

Петко Р. Славейков е един от най-големите български възрожденски поети. И пръв детски поет. Учител. Редактор на първите български вестници и списания. Събира и издава българските пословици и поговорки, народните песни. Превел е много книги, но най-голямото му дело е преводът на Библията на новобългарски език.

Галещо и благозвучно е словото на Петко Славейков. Колко естествено и непринудено разказва той за своето детство и младост, за трудните години на своя нелек живот, за всичко, което е видял и преживял!

Той нямал възможност като някои от своите съвременници да се учи в чужбина. Синът на Рачо Казанджията от Велико Търново е усвоявал знанията от простия народ. Благодарение на своя жив ум и природна дарба отрано се вслушва в това, което говорят и неуките селяни, и уважаваните от него учители, и видните хора, с които съдбата го свързва.

Образованието му, получено във Велико Търново, в Свищов, в Елена, е несистемно, и той до края на живота си, изпълнен с безброй теглила, упорито попълва своята култура със самообразование.

Приносите на Петко Славейков в българската литература обаче са огромни. Именно той с ранните си книги «Смесена китка», «Песнопойка», и «Басненник», отпечатани през 1852 година, показва литературните качества на българския език и се противопоставя на чуждопоклонството. Кара младите да пеят на български, а не на гръцки или на турски. Той редактира един от най-известните български възрожденски вестници «Македония», създава първия български хумористичен вестник «Гайда», редактира първото женско списание «Ружица». Не само докато е работел като учител, а и до последния си дъх той създава произведения за младите читатели. С право се смята за родоначалник на българската литература за деца и юноши. Основава и редактира и първото българско детско списание «Пчелица», което излиза през 1871 година в Цариград, където Славейков живее и твори близо десет години. Когато България е вече свободна, издава «Дребни стихотворения за децата», негово дело са и редица буквари и читанки. Най-прочутото художествено произведение на Петко Р. Славейков е бележитата поема «Изворът на Белоногата».

Умира в София, почитан и уважаван заради много-летната си обществена и книжовна дейност.

Найден Петков, *Пейзаж*

ТУЙ МЯСТО

Туй ми място, свято, мило,
дето съм се аз родил,
тези хора, меж които
някога съм малък бил;
там дедите ми измрели –
там са техни гробища.
Там са наште къщи, двори,
там се български живеи,
там се български говори,
български се тамо пей.
О, готов съм за туй место
да загина, да умра,
да не бъде то злочесто,
да му и участ по-добра.

- Коментирай заглавието на стихотворението. Какви варианти за заглавието можеш да предложиш?
- Открий думите, с които авторът назовава чувствата си към родния край.
- Какви образи на родното рисува поетът в това стихотворение?

Най-известното стихотворение за деца на Петко Рачов Славейков «Татковина» отдавна се е превърнало в песен. То се пее повече от 140 години.

ТАТКОВИНА

Хубава си, татковино, име сладко, земя рай!
Сърце младо и невинно за теб трепка и играй.
Мили ми са планините и на север, и на юг.
Драги ми са равнините, набраздени с нашия плуг.

На уста ми сладка дума ще да бъде този кът,
дето Дунав, Вардар, Струма и Марица си текат.
Дор на небо ясно слънце, дор на очи свет, живот,
ще обичам аз от сърце таз земя и тоз народ.

- С какво се отличават образите на родното в «Татковина» от «Туй място»? А какво им е общото?
- Сравни пространството в стихотворенията «Татковина» и «Туй място».
- Кое от тези две стихотворения според тебе е по-художествено? Аргументирай се.

ЗНАЕШ ЛИ, ЧЕ

Петко Рачов Славейков бил даскал (учител). Той, както и другите възрожденски учители, сам измислял текстове и стихотворения на роден език за своите ученици, понеже в първите български училища нямало още учебници на български език.

- Прочети тези малки творби от даскалската поезия на Петко Рачов Славейков и кажи какви качества иска той да се възпитават у българчетата.

ДОБРО И ЗЛО

Който прави добрини,
той от зло ще бъде спасен;
който прави все злини,
зле ще бъде той наказан.

ДОБРОЧЕСТИЕ

Ако себе си познаваш
И другите уважаваш
Знай, ще бъдеш добродетел:
«Честь ко чтущим есть».

ТРУД И РЕД

За нищо да не те мързи;
за всичко време и ред пази:
захващай все основно
и карай все редовно.

УМЕРЕНОСТ

На всичко мяра дръж:
Не се превземай от еднъж;
подир да се не каеш
когато пострадаеш.

ОПИТАЙ СЕ ПАК

Туй да ти е все в умът –
опитай се пак!
Би не случи първи път,
помъчи се пак.
Покажи, че си юнак,
дръж се, ти щеш победи,
само постоянен бъди –
опитай се пак!
Не можеш ли отведнаж,
помъчи се пак.
Ако би, че го не знаеш,
опитай се пак!

ПЧЕЛАТА

В цвят ся ввиря,
мед събира
малката пчела;
пример дава,
поучава:
«Труд за похвала».

ЗА ПЕТКО РАЧОВ СЛАВЕЙКОВ

«По природа нашите бащи са били борци: животът, а и всяко дело в тоя живот са разбирали като борба...»

Пенчо Славейков

«Родолубец горещ, ум богат, всестранен, той даде най-силния подтик на народното свестяване: писател, поет даровит, той пръв със своя майсторски чук издяла из грубата скала на български език статуи с изящни линии и форми, пръв изкара из тоя първобитен необработен инструмент ония сладки звукове, ония драги песни, които са омайвали нашите юношески души и са поронили в тях първите семена от любов към хубавото, към поезията.»

Иван Вазов

«Петко Славейков е фигура с национално значение. Като своите съвременници Раковски, Каравелов и Ботев Славейков най-ярко възплъщава в делото си новата възрожденска литература – с широки интереси, с титанични пориви, всестранно развита, най-тясно свързана с народа и времето си.»

Петър Динев

«Човекът, който със словото си събуди българския народ в робския му унес и който написа много хубави песни и за възрастните, и за децата»

Симеон Янев

ЗНАЕШ ЛИ, ЧЕ

Петимата синове на Петко Рачов Славейков – Иван, Рачо, Райко, Христо и Пенчо Славейкови – продължават делото на баща си: събират български фолклор, пишат поезия и проза, публицистика. А един от тях – Пенчо Славейков – става прочут в българската литература не по-малко от баща си.

Иван Славейков

Рачо Славейков

Райко Славейков

Христо Славейков

Пенчо Славейков

Паметник на Петко Рачов Славейков в Трявна

ВИДОВЕ ИЗРЕЧЕНИЯ ПО ЦЕЛ НА ОБЩУВАНЕ

Ние общуваме помежду си с определена цел:

- Да съобщим за факт, събитие, случка;
- Да получим отговор на интересуващ ни въпрос;
- Да подтикнем събеседника към определено действие;
- Да изразим чувство и да предизвикаме чувство у събеседника.

• **Всяка от изброените цели се постига с определен вид изречение по цел на общуване.**

ПРИПОМНИ СИ:

Видовете изречения по цел на общуване са:

Съобщителни – съобщават за нещо

въпросителни – питат за нещо

подбудителни – подтикваат към определено действие

възклицателни – изразяват чувства

Различните видове изречения по цел на общуване се използват във всяка **речевата ситуация**. Употребата им зависи и от видовете общуване – **официално и неофициално**.

- **С каква интонация произнасяме всяко изречение? Какъв препинателен знак се поставя след всеки вид изречение?**

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. **Определи какъв вид според сферите на общуване са следните текстове (разговорен, художествен, публицистичен, научен).**

А) Златната рибка е една от най-древните рибки, отглеждани в аквариум, от която чрез продължителен подбор са получени много разновидности: шлаер, комета, телескопна и много други. Тези популярни рибки се срещат в различни окраски – от сребрист до златист и червен цвят. Размножават се чрез снасяне на яйца (хайвер).

Б) — Сашко, нахрани ли рибките в аквариума?

— Ох, мамо, забравих!

— Веднага им дай храна! Нали обеща да се грижиш за тях?

— Да, ама знаеш ли колко много имам за учене, не ми остава време!

В) Шоу с въдици изправи един срещу друг около хиляда килограма риба и десет пъти повече рибари край голямото езеро в градския парк. Това стана вчера след обед, когато рибата беше пусната във водата. Без да оставят на рибата обещаните два часа за приспособяване, рибарите веднага окупираха езерото с безброй въдици. А зрителите бяха колкото на футболен мач от световното.

Г) Имало едно време една рибка. Живяла тя в огромен океан, заобиколена от много други рибки, раци, миди, костенурки. Била много самотна и тъжна. Никой не я забелязвал, защото била просто прозрачна и безцветна.

Един ден чула нежен глас:

— Здравей, Рибке! Погледни нагоре!

Рибката погледнала нагоре и видяла една звездичка, която ярко светела на небето.

— Коя си ти? – попитала рибката.

— Аз съм твоята съдба – отговорила звездичката.

- Кое е общото и кое е различното в четирите текста?
- Открий видовете изречения по цел на общуване във всеки текст. В кой текст какви видове изречения преобладават? Защо? Работете по групи.
- Благодарение на коя частица изречението в разговорния текст е въпросително? Кои други въпросителни частици знаеш? Коя дума в подбудителното изречение на майката подтиква към действие? Какъв вид изречение са последните думи на момчето – въпросително или възклицателно? Аргументирай се!
- Къде, в какви книги могат да бъдат прочетени текстовете А), В), Г)? Опиши речевата ситуация на текст Б.

2. Опиши ситуациите, за които са характерни следните два текста:

А. Я, портата открита! Нали я бях запряла? Кой ли е дохождал? Уф, и кокошките се разбягали! Бре каква работа ми се отваря сегинка!

Б. Валя, дали ще се отзовеш на моята покана за разходка в парка в събота? Не си заета тогава, нали? Нима ще ми откажеш?

- Какви видове изречения по цел на общуване откри в двата текста? С кои частици са образувани?
- 3. Създай диалог с преобладаващо въпросителни изречения, като употребиш въпросителните частици *ЛИ, ДАЛИ, НАЛИ, НИМА, А*.**
- Съобрази се със следната речева ситуация: участници – съученици; предмет на общуването – предстояща екскурзия до България; цели на общуването: да се осведомите взаимно за местата, които ще посетите, и да убедите ваш приятел, който се колебае да се включи в екскурзията; вид на общуването – неофициално.
- 4. Създай диалог с преобладаващо подбудителни изречения, като използваш изразите *НЕКА ДА, НЕДЕЙ, НЕДЕЙТЕ, ХАЙДЕ*.**
- Съобрази се със следната речева ситуация: участници – майка, баща, деца; предмет на общуването – някакво силно желание на децата, което зависи от родителите; цели на общуването – да се убедят родителите да изпълнят желанието на децата; вид на общуването – неофициално.
- 5. Какви са следните изречения по цел на общуване? Какво въздействие върху своите съвременници желае да постигне Паисий?**
- Ти, българино, не се мами, знай своя род и език и се учи на роден език! Чети историята... Историята дава разум не само на всеки човек, за да управлява себе си или своя дом, но и на големите владетели за добро властвуване.
- Как мислиш, защо „История славянобългарска“ е урокът по родолюбие на всички българи, за всички времена? Аргументирай се.
- 6. С какъв вид изречения по цел на общуване е постигната призивност в стихотворенията „Стани, стани, юнак балкански“ и „Вятър ечи, Балкан стене“ от Д. Чинтулов?**
- Кои думи подсилват този зов за революционна борба?

СЪЧИНТЕЛНА И ПОДЧИНТЕЛНА ВРЪЗКА В ИЗРЕЧЕНИЕТО

1. Прочети текста.

От притъмнялото небе се посипаха малки снежинки. Ситният сняг бързо затрупа пътеки, поляни, пътища. На следващия ден небето се избистри. Зимното слънце изпрати към земята студените си лъчи. Вальо и Петър, съученици и приятели, едва дочакаха края на последния урок. Отидоха в близкия парк. Там ниската дървена къщичка почти не се виждаше. Те я разчистиха от снега. Поставиха в малкия отвор зрънца. Много бързо долетяха гладните и премръзнали врабчета.

- Докажи, че всички изречения са прости по състав.

2. Разгледай подчертаните словосъчетания в текста. Проследи:

- Какво небе? – притъмнялото. Думата **притъмнялото** е в подчинителна връзка с думата **небе**, защото я пояснява. Тя е в службата на определение.
- Как затрупа? – бързо. Подчинителна връзка. Думата **бързо** пояснява сказуемото и е обстоятелствено пояснение за начин на действието.
- Какво затрупа? – пътеки, поляни, пътища. И трите думи са в подчинителна връзка с думата **затрупа**. Те са в служба на допълнение.
- пътеки, поляни, пътища – трите думи са в съчинителна връзка, защото са независими помежду си и са синтактично равноправни – изпълняват службата на допълнение.

3. Открий съчинителните и подчинителните връзки в останалите изречения от текста и разсъждавай по подобие на дадените примери.

Съчинителна връзка – думите са **независими** помежду си и **изпълняват една и съща синтактична служба** в изречението. Когато думите са свързани съчинително и са смислово независими, те са еднородни части.

Съчинителна връзка се осъществява чрез съчинителни съюзи (и, или, ту-ту, хем-хем, или-или и др.) или безсъюзно (означено чрез запетая). Между еднородните части можем да сложим съюзът И.

- Докажи, че думите в словосъчетанието **пътеки, поляни, пътища** са еднородни части в изречението. Коментирай препинателния знак между тях.
- Обърни внимание! В словосъчетанието **ниската дървена къщичка** подчертаните думи не са еднородни части, защото са различен вид прилагателни имена – качествено и относително. Затова между тях не се поставя запетая. Между тях не може да се постави съчинителният съюз И.

Подчинителна връзка има между думи, **една от които е главна, а другата я пояснява (подчинена е на главната)**. В изречението „подчинените“ думи изпълняват служба на второстепенните части **определения, допълнения, обстоятелствени пояснения**.

Подчинителната връзка се осъществява и с предлози.

Например: *изпрати към земята, урок по родолюбие, усмивката на мама.*

ПРИПОМНИ СИ:

- На кои въпроси отговаря всяка второстепенна част в изречението и коя главна част пояснява? Помогни си с примерите в началото на урока.
- Второстепенните части, както и главната – подлог, могат да бъдат в съчинителна връзка помежду си и да са еднородни части.
- Открий в текста еднородни подлози. Обясни защо сказуемите не могат да бъдат еднородни части.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Работете по групи:

Първа група: Прочетете изказването на Петър Динеков за Петко Рачов Славейков (стр. 56).

- Открийте съчинителни и подчинителни словосъчетания, еднородните и нееднородните части. Каква е ролята на подчинителните словосъчетания, чрез които се назовават чертите на възрожденската литература?

Втора група: Прочетете изказването на Иван Вазов за Петко Рачов Славейков (стр. 56).

- Открийте съчинителни и подчинителни словосъчетания, еднородните и нееднородните части. Каква е ролята на съчинителните словосъчетания, чрез които се назовават характеристики на възрожденския писател?

2. Състави изречения с дадените думи, като ги поставиш в посочената синтактична позиция. Използвай различни съюзни връзки.

Пример: айфон, компютър – в службата на еднородни допълнения
Родителите на Петьо му купиха айфон и компютър. (Пряко допълнение).
Петьо се радваше на новите айфон и компютър. (Непряко допълнение).
ученици, учители – еднородни допълнения.
мъже, жени, деца – еднородни подлози.
футбол, волейбол – еднородни определения.

3. Постави пропуснатите пунктуационни знаци.

В стаята на Иван имаше широко бюро малка маса спортни пособия две-три саксии с цветя невисок шкаф за дрехи много снимки на любими музикални изпълнители и пиано.

- Докажи, че със запетаите си отделил еднородни части.

4. Прочети пословиците. Подчертай думите, между които има подчинителни отношения.

Гарван гарвану око не вади. Петима Петка не чакат. Работата на ум учи. Искаш ли голяма лъжица, вземи голяма лопата. Лятоска царува, зимьска гладува.

5. Превърни несъгласуваните определения в съгласувани:

– милувката на майката; светлината на деня; усмивката на слънцето; играта на котката; животът на кучето; път на прогреса; палто за зимата;
– животно без гръбнак; същество без мозък; удар на тока; заръка на бащата; сполука на сина; галерия с картини; рокля от коприна.

- Кои от получените словосъчетания са устойчиви (фразеологизми)? В какъв случай се употребяват?

6. Избери пословица от зад. 4. за съчинение разсъждение. Определи предварително темата и основна мисъл, която ще прокараш в своето съчинение.

- Обсъдете съчиненията в клас. Оценете ги от гледна точка на заявената и реално защитената основна мисъл.

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ

(1834–1879)

Поет, белетрист, критик, журналист и учен.

Каравелов е писал художествени произведения на български, руски и сръбски език.

Любен Каравелов е роден в Копривщица в заможно семейство.

Учи се в копривщенското килийно училище, след това в гръцка гимназия в Пловдив. През 1857 г. Любен Каравелов осъществява мечтата си и през Одеса заминава за Москва.

Влекат го журналистиката, фолклористиката и литературата. В Московския университет той не може да бъде приет за редовен студент, тъй като няма гимназиална степен. Записва се като волнослушател, но затова пък няма право да има държавна стипендия. Живее в крайна оскъдица.

Тези 9 години, прекарани в Москва, са най-важни за изграждането му като личност и като писател. В Русия той отпечатва на руски своите първи повести. Заради увлечението му по идеите на руските революционери-демократи той е преследван от руската тайна полиция. Спасявайки се от политическия затвор, от Русия той преминава в Белград, откъдето след 3 години се преселва в Букурещ. В Сърбия пише на сръбски и става голям сръбски писател, в Румъния организира собствена печатница, издава вестници, печата учебници, пише проза, поезия, фейлетони, превежда... Но през цялото време на раздялата с родината си Каравелов не забравя за две неща: че е българин и че България е под робство. Той воюва за България с перото си. През 1872 година той е избран за председател на Българския революционен комитет и заедно с Васил Левски и Христо Ботев много активно се занимава с организаторска работа... «Ние искаме всичко или нищо – ние искаме пълна свобода» – провъзгласява Каравелов във вестник «Свобода»...

*

Хубава си, моя горо,
миришеш на младост,
но вселяваш в сърцата ни
само скръб и жалост:

Който веднъж те погледа,
той вечно жалее,
че не може под твоите
сенки да изтлее.

А комуто стане нужда
веч да те остави,
той не може дорде е жив
да те забораи.

Хубава си, моя горо,
миришеш на младост,
но вселяваш в сърцата ни
само скръб и жалост:

Твойте буки и дъбове,
твойте шуми гъсти,
и цветята, и водите,
агнетата тлъсти;

и божурът, и тревите,
и твойта прохлада,
сичко, казвам, понякогаш
като куршум пада

на сърцето, което е
сякогаш готово
да поплаче, кога види
в природата ново,

кога види как пролетта
старостта изпраща
и под студа, и под снега
живот са захваща.

- Кое от твърденията е вярно за това стихотворение? Аргументирай се:
 1. Авторът обича пролетната природа, но не харесва есента.
 2. Авторът живее в града и тъжи, че рядко общува с природата.
 3. Авторът живее далеч от родното място и това стихотворение е посветено на родината му.
- Открий думите, с които авторът назовава чувството си към родния край.
- Какво изпитваш, когато четеш това стихотворение, написано преди повече от сто години?

ЕЛЕГИЯ – лирическа творба, в която се изразява предимно **скръб, мъка, тъга, печал, безнадеждност, отчаяние**, породени от загуба на нещо скъпо, от несбъднати надежди или от разочарование.

- Защо можем да определим това стихотворение като елегия?
- Защо това стихотворение става песен?
- Как мислиш, защо това стихотворение е особено обичано от ония българи, които живеят далеч от България?
- Коментирай стихотворението, като имаш предвид биографията на поета – повече от 20 години живее в чужбина.
- Научи това стихотворение и го рецитирай изразително.
- Споделите в класа идеите си за илюстрация на стихотворението.

ЗНАЕШ ЛИ, ЧЕ

Най-ценни от художественното творчество на Каравелов са повестите и разказите. Той е най-големият прозаик на българското Възраждане.

* * *

Учете се, братя мои,
мислете, четете,
и чуждото изучете –
от своето – не се гнусете:

Който майка заборава,
Бог ще го задави,
чужди люде не прибират
и вкъщи не пущат.

превод из Т. Шевченко

- Кои добродетели трябва да се възпитават у българчетата според Каравелов?

«ЧОВЕКЪТ Е ЧОВЕК, КОГАТО Е ГРАЖДАНИН И ПАТРИОТ»

Л. Каравелов

- Намери в речника и препиши в тетрадката значението на думите **ГРАЖДАНИН** и **ПАТРИОТ**.
- Прецени кои от познатите ти възрожденски личности съответстват на тези характеристики. Аргументирай се.

СЪСТАВНО СКАЗУЕМО

1. Прочети текста.

Старата каменна зала шумеше препълнена. Когато епископът застана пред своя трон, залата утихна. Чуваше се само неговият строг и спокоен глас.

— Известно ни е, че ти, философе, – и той посочи с ръка към Константин Философ, – си съставил азбука на езика, на който говорят славяните. Заедно с брат ти Методий сте превели много църковни книги от гръцки на славянски. Епископът продължи да говори разгневен:

— Ние можем да славим бога в книгите само на три езика: еврейския, гръцкия и латинския. Така е според законите на нашата църква и който не се подчинява на тези закони, той върши грях.

Духовниците започнаха да си шушукат. А Константин Философ се изправи спокоен и започна да задава въпроси:

— Кажете, бог не изпраща ли дъжд еднакво за всички? Слънцето не свети ли на всички? И не дишаме ли еднакво въздух? Щом бог дава еднакво дъжд, слънце и въздух на всички народи, защо всеки народ да няма право на своя език? Как не се срамувате, като признавате само три езика и заповядвате всички други народи да бъдат слепи и глухи?...

Константин Философ продължаваше да задава въпроси, на които венецианските духовници не можеха да отговорят.

По Слав Караславов

- Какъв важен момент от живота и книжовната дейност на Константин Кирил Философ пресъздава този текст? Проучи и направи научно съобщение пред класа.

2. Направи синтактичен анализ на изреченията по двойки. Препиши изреченията и подчертай сказуемите с две черти.

А) Старата каменна зала шумеше препълнена

Епископът продължи да говори разгневен:

Б) Нашият клас получи похвала от директора.

Нашият клас беше похвален от директора.

- От колко думи са съставени сказуемите във всяко изречение?

ПРИПОМНИ СИ:

Просто сказуемо – изградено е с една глаголна форма.

Например: шумеше, получи.

Съставно сказуемо – изградено е от две и повече думи.

Например: продължи да говори; беше похвален.

3. Съставните сказуеми са два вида – съставно глаголно сказуемо и съставно именно сказуемо.

- Разгледай таблицата. Кои са особеностите на двата вида съставни сказуеми? Как се образуват те?
- Кой глагол в съставното сказуемо *продължи да говори* изразява основното действие и кой – допълнителното, спомагателното?

Видове	Същност и образуване	Примери
Съставно глаголно сказуемо	Спомагателен глагол + ДА + Основен глагол Спомагателните глаголи означават начало, продължение, край, възможност необходимост, задължителност на основното действие. Такива са: започвам, свършвам, трябва продължавам, мога.	Започвам (начевам, захващам се, залавям се, заемам се) да чета, работя, строя, уча, откривам, мисля Продължавам да чета. Свършвам (преставам, спирам) да чета Мога (умея, успявам) да чета Искам да пея, вярвам Трябва (налага се, бива, не бива) да чета
Съставно именно сказуемо	глагол-свързка + именна част Съм + име Бях + име Ще бъда + име ставам, изглеждам, показвам се, оказвам се, явявам се, излизам, оставам, казвам се, наричам се и др. + съществително, прилагателно, числително, причастие	Аз съм (бях, ще бъда) ученик; (доволен, уморен, първи Станах лекар. Казвам се Иван. Оказвам се пръв на трапезата. Иван се явява първи братовчед на Петър. Изглеждам дете с тази прическа. Васко се оказа предател. Въпрос: „Какъв + глагола.

Важно! В съставното именно сказуемо името се съгласува по род и число с подлога. Следователно, когато подлогът е в мъжки род ед. ч., името се членува с пълен член -ът.

Пример: Петър е ученик. Петър е ученикът, който ще участва в конкурса.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

- Открий в текста в началото на урока съставни глаголни сказуеми. Посочи кой е спомагателният глагол и кой – основният.
- Открий в биографията на Л. Каравелов (стр. 62) факти, с които да се продължат изразите. Определи кой тип са съставните сказуеми в получените изречения.
В Москва той не може да бъде приет
Започва да се увеличи по идеите на
В Букурещ започва да издава
В годините на емиграция Каравелов не може да забрави
- В кой ред глаголите могат да бъдат спомагателни в съставно глаголно сказуемо?
А) разказвам, настоявам;
Б) твърдя, изисквам, приемам;
В) преставам, мога, налага се.
- В кое изречение сказуемото е съставно именно?
А) Всички бяха доволни от екскурзията.
Б) Започнаха да планират следващата екскурзия.
В) Ще отидат на екскурзия през пролетната ваканция.
- В кое изречение има грешка?
А) Госпожо, бяхте убедителна.
Б) Благодаря Ви, господине, че сте толкова внимателен.
В) Вие, госпожо, сте много вежливи.

СКАЗУЕМНО ОПРЕДЕЛЕНИЕ

1. Разгледай варианти на едно от изреченията в текста за Константин Кирил Философ от предишния урок.

Чуваше се само неговият *строг* и *спокоен* глас. Какъв глас? – *строг* и *спокоен*.

Извод: Прилагателните СТРОГ и СПОКОЕН са **съгласувани определения** на съществителното ГЛАС, което е подлог в изречението.

ПРИПОМНИ СИ:

- Коя второстепенна част на изречението е определение? Кои са видовете определения?

2. Задай въпрос към думите *строг* и *спокоен* в изречението:

Гласът му се чуваше *строг* и *спокоен*. Какъв **се чуваше** гласът му? Строг и спокоен. Думите определят два признака на подлога, но не пряко, а **чрез сказуемото**. Посочват се признаци на подлога (гласът), които се проявяват в момента на извършване на действието (се чуваше), т. е. актуални са. Затова думите *строг* и *спокоен* са **сказуемни определения**.

Сказуемно определение: второстепенна част на изречението, която посредством сказуемото пояснява (определя) или подлога, или прякото допълнение. Сказуемното определение отговаря на въпроса КАКЪВ, който се задава **чрез сказуемото** за подлога или за прякото допълнение. Нарича се определение, защото изразява признак на съществителното име. Нарича се сказуемно, защото връзката между признака и предмета минава задължително през сказуемото.

Бащата се прибра *гладен* и *уморен*. Какъв се прибра **бащата**? (подлог) **гладен** и **уморен** (сказуемно определение); Иван го ожениха *млад*. Какъв **го** ожениха **Иван**? (пряко допълнение), **млад** (сказуемно определение)

- Открий с помощта на въпросите съгласуваните определения и сказуемните определения в следните изречения. Коментирай кой от въпросите задължително съдържа сказуемото.

Старата каменна зала шумеше препълнена. Епископът заговори разгневен. Константин Философ се изправи *спокоен*. Народите живееха слепи и глухи без писменост.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. В кой вариант на изречението има сказуемно определение?

В стаята влезе Иван *радостен* и *усмихнат*. Радостният и усмихнат Иван влезе в стаята.

- В кое изречение се подчертава постоянен признак на лицето и в кое – признак, свързан с момента на действието? Опиши ситуации, при които ще употребиш изреченията.

2. Определи синтактичната роля на подчертаните изрази.

Животът под гръцко робство ставал все по-тежък. Младият Асен влязъл в битката решителен и смел. Търновският архиепископ обявил Асен за цар на новата българска държава. Народът на Търново изпълни улиците радостен и щастлив.

- Какви са определенията в словосъчетанието *новата българска държава*? Обясни защо между двете определения не трябва да се постави запетая.
3. Продължи изреченията, като потърсиш аргументи в стихотворението „Хубава си, моя горо“ на Л. Каравелов (стр. 62) на твърдението, изразено със сказуемно определение: Героят на стихотворението се чувства тъжен, защото
Поетът е заплелен от
4. Препиши следните групи изречения. Определи синтактичната служба на прилагателните имена.
- А) Този мълчалив и загрижен старец привличаше вниманието.
Старецът седеше на пейката, мълчалив и загрижен.
Старецът влезе мълчалив и загрижен.
- Б) Слънцето се е спряло огнено и немилостиво в небето.
Огненото и немилостиво слънце се е спряло в небето.
Огненото слънце се е спряло немилостиво в небето
- Коментирай смисловите нюанси при различната формулировка на изреченията.
5. Трансформирай по модела.

Модел:

Момчето се върна. **Веселото момче се върна.**
Момчето беше весело **Момчето се върна весело.**

1. Звездите трептяха.
Звездите бяха бисерни.
2. Той се изправи.
Той беше спокоен.
3. Иван извика.
Иван беше гневен.
4. Детето изтича.
Детето беше радостно
6. Каква е синтактичната служба (части на изречението) на подчертаните думи в изреченията?
- А) Купих си книги, тетрадки, учебници. Нощта беше ясна, светла и топла; равното, сиво, безкрайно поле тънеше в дълбока, мъртва тишина. (Елин Пелин) Тя владее български, руски и английски език.
- Б) Момичето говори отличен български език. Купих си красива кожена чанта. В един горещ летен ден пътувахме към морето. Той носеше едно огромно извехтяло... палто и громкото име Македонски. (Иван Вазов)
- Открий еднородните и разнородните части в изреченията. Коментирай препинателните знаци.
7. Прочети двустишието от стихотворението „Татковина“ на Петко Р. Славейков. Открий еднородните части.
- На уста ми сладка дума ще да бъде този кът,
дето Дунав, Вардар, Струма и Марица си текат.*
- За кой КЪТ, наричан със сладка дума, говори поетът? Каква идея и какво чувство изразява той, като изрежда имената на реките? Как тези имена очертават родната земя на поета? Помогни си за отговора с географска карта.

ХРИСТО БОТЕВ

(1848–1876)

«Той беше висок, едър – почти исполин – с черни пламенни очи, с нос дълъг, римски, малко кривичък към лявата буза, челото му широко, благородно, на двата края на което, под бялата кожа, постоянно трепереха сини жилчици, косата му черна, щръкнала. Умната му физиономия, необикновено високият му стан, гърлестият му говор и смях, гордият му смел и разкрачест ход го отличаваха и го туряха по-горе от множеството, всред което вървеше замислен.

...А тоя момък не мислеше като другите. Неговият ум занимаваха социални, общочовешки въпроси, задачи страшни, неразрешими, които вълнуват в нашето време всичките мислещи умове и ги смущават и плашат.

В неговата глава се въртяха мътни, неясни и смели някои мечти, някои бъдещи големи планове, невъзможни, може би, но които се появяват само в главите на хора, които чувствуват, че тяхното назначение е по-високо, по-идеално, отколкото да работят и мислят за насъщния хляб.

...Той беше жив протест против неравенството, против несправедливото възвишение на някои в обществото».

Иван Вазов

...Ботев почна да разказва цялата си биография още от детинство...

— Баща ми, даскал Ботьо, ме прати в Русия да се уча и да стана учен човек, а пък аз направих точно противното – станах бунтовник...

В детинството си аз слушах от майка си, която знаеше и пееше около 300 песни, които написах и запомних. Аз често пеех. Това всади в душата ми наклонност към поезията, а особено към народните ни юнашки песни...

По Иван Андонов «Ботев в моите спомени»

Училището в гр. Калофер. Тук се учил Христо Ботев, тук преподавал бащата на поета.

Христо Ботев има възможност да получи добро образование най-напред от баща си в родния си град Калофер, а после в Одеса, където пристига през есента на 1863 година. Но само след година изгубва интерес към казионните знания, престава да посещава занятията и е изключен от гимназията. Опитва се да следва в Одеския университет, става учител в българско бесарабско село Задунаевка, през 1867 година се завръща в България да навести болния си баща и да изслуша укорите му. Тръгва отново за Одеса, но не му било съдено да изпълни поръченията на родителите си и да стане добър ученик. Той се задържа в Гюргево и после остава в Букурещ. Деветнайсетгодишен поема пътя на професионалния революционер. В нелегалните кръгове той си служи с псевдонима **Чавдар**, с който се подписва и в шифровани послания до руски революционери в Одеса. Христо Ботев е истински гражданин на своя век: той живее с неволите на своя народ и трепетите на своята епоха. Той не се уморява да повтаря: «единственото спасение на нашия народ се състои в революцията». Христо Ботев заявява, че само свободата може да изравни българина с другите народи, да го направи достоен син на човечеството. Ботев проповядва и изповядва революционната тактика на Васил Левски. Тази тактика предполага изграждане на комитети за въоръжаване и подготвяне на народа за масово въстание. През лятото на 1875 година и после още веднъж през следващата пролет той посещава Кишинев, Одеса и Николаев по поръчение и с мисия от БРЦК да събере пари и да закупи оръжие.

Когато в Румъния долитат първите вести за Априлския пожар в България, Христо Ботев оставя писането на стихове и вестници, оставя литература, журналистика, поезия. Той тръгва да пише история.

«Захваща се вече драмата на Балканския полуостров!» – провъзгласява той от Букурещ на 3 май 1876 година във вестника с изразителното заглавие «Нова България». От този вестник няма да успее да излезе втори брой. След един месец войводата Христо Ботев загива в Балкана.

От 2 юни 1876 година неговите гениални стихове зазвучават автобиографично: «Тоз, който падне в бой за свобода, той не умира...»

Повече от цял век го жали народът. Жалят го земя и небе, звяр и природа. Пеят песни за него певците, децата кичат портрета му с цветя и здравец, старците се възхищават от неговото дело. Народът отдавна е казал за него:

«Умря сиромаш за правда, за правда и за свобода...»

по Любен Георгиев

ПРОВЕРИ РАЗБРА ЛИ ТЕКСТА

• Открий в текста отговорите на следните въпроси:

- каква свобода според Ботев е нужна за българите?
- по какъв начин може да се постигне свободата?
- коя сила е способна да разруши робството?

• Сравни с отговорите на Любен Каравелов.

• Запиши в тетрадките си контекстуалните синоними на подчертаните изрази и изречения:

Когато в Румъния долитат първите вести за Априлския пожар в България, Христо Ботев оставя писането на стихове и вестници, оставя литература, журналистика, поезия. Той тръгва да пише история.

• Кои от изучените стихотворения на Христо Ботев си припомняш, като четеш тези спомени, биографични бележки и размисли за съдбата на гениалния български поет?

- Потърси допълнителен материал и направи съобщение в клас за живота на Христо Ботев в Бесарабия и Румъния (за учителството му в село Задунаевка; за неговите посещения в Кишинев, за дейността му в Букурещ и т.н.)

ПИСМО НА БОТЕВ ДО КИРО ТУЛЕШКОВ

Пиша ти, приятелю, че аз останах тука (Букурещ) с намерение да стана учител на българското училище; но силно се излъгах. Достигнах до такова жалостно положение, което не мога да ти опиша. Живея съвършено бедно, дрипите, които имах, се съдраха, и мен ме е срам да изляза деня по улиците. Живея на самия край в Букурещ в една ветраничава воденица, заедно с моят съотечественик, Васил Дяконът... За препитанието ни не питай, защото едвам на два и три деня намираме хляб да си уталожим гладът... Тия дни мисля да държа сказка в читалището «Братска любов», но как ще се явя, не зная! При сичкото това критическо положение, аз пак не губя дързостта си и не изменям честното слово... Приятелят ми Левски, с когото живеем, е нечут характер. Когато ние се намираме в най-критическо положение, то той и тогава си е такъв весел, както и когато се намираме в най-добро положение. Студ – и дърво, и камък се пука, гладни от два три деня, а той пее и все весел. Вечер, дордето ще легнем, – той пее; сутринта, щом си отвори очите, пак пее. Колкото и да се намираш в отчаяност, той ще те развесели и ще те накара да забравиш сичките тъги и страдания. Приятно е човеку да живее с подобни личности!

Букурещ, 8 октомври 1868 г. Хр. Ботйов

Иван Петров, *Във воденицата*

- Разгледай репродукцията на картината «Във воденицата». Дали според тебе художникът е успял да предаде отношенията между Ботев и Левски, за които научаваме от писмото на Христо Ботев до Киро Тулешков?

ОБЕСВАНЕТО НА ВАСИЛ ЛЕВСКИ

О, майко моя, родино мила,
защо тъй жално, тъй милно плачеш?
Гарване, и ти, птицо проклета,
на чий гроб там тъй грозно грачеш?

О, зная, зная, ти плачеш, майко,
затуй, че ти си черна робиня,
затуй, че твоят свещен глас, майко,
е глас без помощ, глас във пустиня,

Плачи! Там близо край град София
стърчи, аз видях, черно бесило,
и твой един син, Българийо,
виси на него със страшна сила.

Гарванът грачи грозно, зловещо,
псета и вълци вият в полята,
старци се молят богу горещо,
жените плачат, пицят децата.

Зимата пее своята зла песен,
вихрове гонят тръни в полето,
и студ и мраз и плач без надежда
навяват на теб скръб на сърцето.

Борис Ангелушев,
Обесването на Васил Левски

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

- Думите и изразите, с които се изразява авторовото отношение към Васил Левски;
- Описанията на природните картини;
- Стиховете, с които се възпява героичната смърт на Левски.

ПРИПОМНИ СИ ОТ ЛИТЕРАТУРНАТА ТЕОРИЯ:

ЕПИТЕТ – художествено определение (**зла** песен).

СРАВНЕНИЕ – съпоставяне на един предмет или действие с друг въз основа на сродни, близки черти.

ОЛИЦЕТВОРЕНИЕ – на предмети, явления, растения, животни се приписват човешки свойства и качества (**зимата пее**).

ХИПЕРБОЛА – силното преувеличаване на качествата на герои, действия, размерите, или други характеристики на изобразяваните предмети.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

- Какво е основното чувство в стихотворението? Как се внушава то?
- Каква представа за Левски създава у тебе стихотворението?
- С помощта на какви художествени похвати и изразни средства се предава отношението на поета към Васил Левски?
- Обърни внимание на музикалността на стиха: проследи натрупването на определени звукови съчетания в стиховете? Анализирай.

О, майко, моя, родино мида,
защо тъй жалдно, тъй милдно плачеш?
Гарване, и ти, птицо проклета,
на чий гроб там тъй грозно грачеш?

- Какво настроение се създава чрез натрупването на звуковите съчетания?
- Обобщи: с помощта на какви звукови съчетания поетът постига съответствие между звученето и смисъла?
- Научи стихотворението наизуст и го изпълнявай изразително.
- Потърси и прочети други произведения, посветени на Васил Левски. Сподели впечатленията си от тях пред своите съученици.
- Потърси допълнителен материал и направи съобщение в клас за живота на Васил Левски и революционната му дейност, за героичната му смърт.

ТВОРБАТА КАЗВА И ОЩЕ НЕЩО

- Открий в стихотворението и препиши в тетрадката си всичките думи, с които авторът «озвучава» и «оцветява» пространството на скръбта. Опиши това пространство и го сравни с пространството в «Хаджи Димитър». Писмено обобщи своето наблюдение.
- Сравни описанието на героичната смърт на Васил Левски с описанието на героичната смърт на юнака от баладата «Хаджи Димитър».
- Кои думи от «Хаджи Димитър» би избрал за мотото към стихотворението «Обесването на Васил Левски»? Аргументирай се.

РАБОТИ САМОСТОЯТЕЛНО

- Писмено анализирай стихотворението, като отразиш в работата си:
 1. Времето на създаването и повода за написването на творбата;
 2. Темата на стихотворението, основното чувство, основната мисъл;
 3. Образите и «декорите», картините, с помощта на които авторът развива темата и създава настроението;
 4. Каква е цветовата гама, проявена в стихотворението;
 5. Как поетът хармонизира звученето и смисъла;
 6. До какви обобщения стига стихотворението и какви твои мисли провокира.

- Прочети стихотворението, посветено на Христо Ботев. Сподели впечатлението си от него пред своите съученици.

БОТЕВ

Не за власт и изгода,
не да живее добре –
станал първи войвода,
та в първи бой да умре.
Тръгнал с момчетата свои
в пътя, към връх извисен –
знаел, че трябва герои
не само в празничен ден,
сложил пред свободата
младост, дарба и ум,
за да получи в отплата
този единствен куршум...
В дните на кървава жетва
вярвал до сетния миг –
само великата жертва
прави народа велик.
Казват – съвсем ненавреме
тръгнал в Балкана на бой...
Но сред върхарите неми
с времето спорел той,
в бъдния ден на народа
гледал задъхан и блед
бил е за кратко войвода,
вечно ще бъде поет.

Г. Константинов

*Паметник в с. Задунаевка,
скулптор Георги Недялков*

- Какво е основното чувство в стихотворението? Как се постига то?
- Открий и коментирай стиховете, с които авторът възпява величието на героичната смърт на Ботев.
- Потърси и прочети други произведения, посветени на Христо Ботев. Сподели впечатленията си от тях пред своите съученици.
- Потърси допълнителен материал и направи съобщение в клас за подвига на поета и войводата Христо Ботев.

Провери внимателен ли си: _____

- Припомни си с какъв псевдоним си служил Христо Ботев?
- Как мислиш защо точно това име си избира поетът за псевдоним?

*Райна княгиня,
ушила знамето на
Априлското въстание*

*„Габрово 1847 година
– първото просветно
събрание в България,
свикано от Васил Априлов,
в което е взето решение за
построяването на първата
гимназия в България”
(Цанко Лавренов)*

*Общо събрание в
местността „Оборище”,
взело решението за
Априлското въстание*

БЪЛГАРСКО ВЪЗРАЖДАНЕ: ОБОБЩЕНИЕ

- Обобщи своите представи за Българското възраждане като тълкуваш и коментираш значението на следните изразите:

Възрожденско време
Възрожденски творец
Възрожденски идеи
Възрожденски идеали
Възрожденски патос

- Според тебе коя от следните думи най-точно характеризира същността на Българското възраждане: **СВОБОДА, БОРБА, РОДОЛЮБИЕ, САМОЖЕРТВА, ВЕЛИЧИЕ, КУЛТУРА, ХРИСТИЯНСТВО?**
- Разсъждавай: с кое от значенията си е употребена думата **АМБИЦИИ** в словосъчетанието възрожденски амбиции? Помисли, за кого от възрожденците тази характеристика е подходяща.

От Тълковния речник на съвременния български език:

Амбиция (същ.) – **1.** Силно чувство за собствено достойнство и първенство, самолюбие, честолюбие; **2.** Упорито желание да се постигне нещо, да се наложи своето; **3.** Прищявка.

- Кои от българските възрожденци познаваш? Кое в съдбите и творчеството им ти направи особено впечатление? За кого искаш да научиш повече?
- Какво знаеш за Паисий Хилендарски?
- Назови поетическите творби на българските възрожденци, в които откриваш сходство с български народни песни? Коментирай сходството (мотиви, образи, мелодика, изразни средства).
- Кое стихотворение от възрожденските поети ти допада най-много и защо?
- Докажи, че за творчеството на Христо Ботев е характерна темата за героическата смърт. Кои стихотворения ще използваш за аргументи?
- Напиши съчинение-разсъждения върху едно от следните твърдения:

«Няма власт над оная глава, която е решила да се отдели от раменете си».

Христо Ботев

«Понеже е състояние на духа, свободата не може да се подари».

Езоп

НЕПЪЛНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

1. Прочети диалозите. Определи вида им според сферата на общуване.

А. — Здравей, Васко! Ти беше ли на училище днес?

— Бях.

— Каква домашна даде учителят по математика?

— На страница 12, от учебника, задача 2.

— Ти написа ли си домашното?

— Не съм написал.

— Кога ще го пишеш?

— Довечера след филма по телевизията.

Б. Гласът се чу отвън.

— Жена вика – повтори ратаят. – Коя си ти?

— Стрина ти Илийца, Иване, от Челопек, отвори...

— Сама ли си? – попита ратаят.

— Самичка с унучето, Иване.

Иван Вазов, „Една българка“

В. Древните хора вярвали, че светът се крепи на риби, а североамериканците – че е създаден от частите на тялото на куче.

- Ти отговори правилно, ако определи текст А. като разговорен, текст Б. – като художествен, текст В. – като научнопопулярен.
- Носят ли информация отговорите на Васко извън диалога? За кои пропуснати думи в отговорите му се досещаш?
- Отговорите на Васко са **непълни изречения**, а въпросите на неговия събеседник са **пълни изречения**.

Пълни изречения – съдържат всички части на изречението, необходими за изразяване на мисъл.

Непълни изречения – някаква част е изпусната, но се подразбира от контекста или от речевата ситуация и лесно може да се възстанови.

— Ти беше ли на училище днес?

— Днес аз бях на училище./ — Да, бях.

Непълните изречения придават на речта краткост и изразителност.

- **Анализирай текст Б. и текст В. Кои са непълните изречения? Кои пропуснати думи можеш да възстановиш? Опиши речевата ситуация на текст А. Официално или не-официално е общуването?**
- **Защо непълните изречения са характерни предимно за разговорната реч?**
- **Защо диалогът в художествения текст е разговорна реч? Аргументирай се, като се позовеш на откъса от разказа на Иван Вазов „Една българка“ (текст Б.)?**

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Като какъв се разкрива Левски пред съда в следния диалог от художествено произведение на Стефан Дичев?

Пред съда Левски се държа гордо и смело.

— Как е името ти?

— Казвам се Васил Кунчев. Наричат ме още Левски.

— Откъде си?

— Роден съм в Карлово.

— На колко си години?

— На 36.

— Какво е занятието ти?

— Занятието ми е да облекчавам положението на българите. Обикалях България, за да вдъхвам кураж на народа. Днешният век е век на свободата. Никой не иска да търпи насилие.

— Кой ти помагаше?

— Целият народ.

— Кой са твоите помощници?

— Всички и никой. Действах сам. Никого не познавам.

«Левски пред съда» от Калина Тасева

• **Защо отговорите на Левски са предимно непълни изречения?**

• **Каква връзка откриваш между отговорите на Левски и авторската пряка характеристика в пълното изречение: „Пред съда Левски се държа гордо и смело.“**

2. Открий непълните изречения в следните диалози. Какъв вид е общуването – официално или неофициално? Спазен ли е речевият етикет?

А. — Ало! Здравей, Валя.

— Здравей, Игор!

— Искам да те поканя на един страхотен филм?

— Кога?

— Утре от 18 часа.

— Съжалявам, не мога.

— Защо не можеш? С какво толкова си заета?

— Тайна...

Б. — Ало, г-жа Иванова ли е?

— Да. Аз съм.

— Обажда се Валя от 7. а клас.

— Слушам те, Валя.

— Продиктувайте ми темата за домашно.

— Ако обичам, нали?

• **Препиши диалозите, като ги разшириш и редактираш изреченията, които смяташ, че нарушават речевия етикет.**

3. Създай диалог, като отговориш на въпросите с непълни изречения. Помисли за речевата ситуация и участниците. Запиши диалога. Избери вариант.

А. Гледаш ли световното по футбол? Кой отбори ще отидат на финал според тебе? С какво са най-добри? Ти за кой отбор си?

Б. Искаш ли да се разходим в парка днес? Какво ще правиш след обяд? С кого обичаш да се разхождаш? Кой обикновено дава идеята за разходка? Ти винаги ли се отзоваваш?

БЕЗПОДЛОЖНИ И БЕЗГЛАГОЛНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

1. Направи синтактичен анализ на изреченията. Подчертай главните части.

Падна чудна, лятна нощ, прохладна и свежа. (Елин Пелин)

И ний сме дали нещо на света. (Иван Вазов)

Вървим през късна ноемврийска вечер. (Ел. Багряна)

Не слушай старило, а – патило. Често го търсеха за съвет.

Валя цяла нощ, святка се, гърмя. (Йордан Йовков)

Ширине, ниви, ливади. Пак ниви, пак ливади. (Елин Пелин)

- **Кои изречения съдържат и двете главни части? А кои – само едната?**
- **Изреченията, които съдържат и подлог, и сказуемо, се наричат двусъставни. Изреченията, които съдържат само едната главна част, се наричат едносъставни.**
- **Открий кой върши глаголното действие във всяко изречение.**

Безподложните и безглаголните изречения са едносъставни.

БЕЗПОДЛОЖНИТЕ ИЗРЕЧЕНИЯ са два основни вида – ЛИЧНИ И БЕЗЛИЧНИ:

Лични – подлогът липсва, но се подразбира кой върши действието посредством сказуемото, което:

а) е изразено с глагол в 1. и 2. лице, ед. и мн. число. Глаголното лице (подлогът) се конкретизира в окончанието на глагола.

Пример: Заложих (аз) цялата си съдба на тази кауза. Покажи (ти) възможностите си. Пътувахме (ние) цяла нощ. Пожелахте (вие) да ви покажем.

б) е изразено с форма за 2. лице, ед. число и се отнася за всички хора като вършители на действието. Такива изречения са народните мъдрости.

Пример: Не оставяй днешната работа за утре. Знай много, говори малко.

в) е в 3. лице, мн. число. Вършителят на действието е неопределен.

Примери: Често дохождаха да викат баба нощем. (Ат. Мочуров)

Безлични – сказуемото съобщава за действие или състояние, което няма и не може да има вършител. Най-често с безлични изречения се описват природни явления, душевни или физически състояния на човека.

Примери: Свечерява се. Страшно ми е. Вали.

В БЕЗГЛАГОЛНИТЕ ИЗРЕЧЕНИЯ главната част обикновено е съществително име, изпълняващо едновременно ролята и на подлог, и на сказуемо. Съществителното име може да е пояснено от прилагателно, местоимение, числително. Тези изречения се употребяват най-често в текст описание.

Пример: „Бяла, спретната къщурка./ Две липи отпред.“ (Ран Босилек); „Тихи утрини. Дим. Тишина“ (П. Матев)

- **Открий в задача 1. личните и безличните изречения. Коментирай особеностите на безличните изречения. Кое изречение е безглаголно?**

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Прочети стихотворение от бесарабската българска поетеса Таня Танасова-Тодорова.
 - Открий двусъставните и едносъставните изречения. Какъв вид са едносъставните изречения – безподложни или безглаголни?
 - Кой е вършителят на действието (подлогът) в едносъставните изречения? Как го откри?

Поромоля, пошумоля
разходи се из двора, из градината.
На сутринта ще кажеш – Аз ваях!
Но аз не спях и те видях –
как стъпките ти бързичко отминаха.

Но и за малкото благодарим!
Росата е измила листецата.
Във чашките си сипал на цветята
от твоя дар незабравим.
Благодарим!

- Стихотворението е озаглавено „Скромен дъжд“. Докажи, че със заглавието е означена темата на творбата. Какви чувства е изразила поетесата?
2. Кой вид едносъставно изречение е следният куплет от бесарабския български поет Нико Стоянов?

Стройна, весела, висока
симпатична госпожа –
светлокоса, синеока,
светла, мила, но... лъжа.

- Кое е съществителното, изпълняващо службата на подлог? С какви други части на речта е пояснено?
 - Кой глагол е „скрит“ в куплета? Какво отношение е изразил поетът и към кого?
3. Прочети стихотворението „Ботев“ на Георги Константинов (стр. 73).
 - Открий стиховете, които са безподложни изречения.
 - Кой е вършителят на действията и в кои думи той е посочен? Как?
 - Как е разкрит подвигът на Ботев, без пряко да е назовано името му (освен в заглавието)?
 - Опиши личността на Ботев според едноименното стихотворение на Г. Константинов.
 - Направи извод: какво въздействие върху читателя постига поетът чрез стиховете безподложни изречения?
 4. Сравни изреченията от група А. с изреченията от група Б. В коя група изреченията са лични и в коя – безлични?

А.
Слънцето изгря.
Вечерта настъпи.
Искам да спя.

Б.
Съмна се.
Мръкна. Мръкна се.
Спи ми се.

- В каква речева ситуация ще употребиш всяко от двата вида изречения? Включи ги в кратък диалог. От какво ще се ръководиш при избора на участниците в него? Работете по групи.

ВМЕТНАТИ ДУМИ И ИЗРАЗИ. ВМЕТНАТИ ЧАСТИ

1. Прочети няколко ученически отговора на журналистическия въпрос: „Какво е мнението ти за съвременното училище?“.

Разбира се, училището ми дава много – знания, умения.

Наистина училището е добро място да се образоваш.

Според мене училището изостава в развитието си.

Все още училището не е това, което искам да бъде.

Очевидно има какво да се иска от съвременното училище.

Честно казано, училището е скучно място.

- С какво подчертаните думи допълват основната информация, съдържаща се във всеки отговор?

Подчертаните думи и изрази са странични, допълнителни части към изречението. Те се използват, за да изразят отношение на говорещия (пишещия) към изказаната мисъл. Наричат се ВМЕТНАТИ думи и изрази.

ВМЕТНАТИ ЧАСТИ – думи, изрази и изречения, които не са свързани граматически с другите думи от изречението, но внасят разнообразна допълнителна информация. Използват се предимно в разговорната реч, но са навлезли във всички текстове според сферата на общуване. Вметнатите части се изговарят с паузи. В писмената реч се отделят със запетая, тирета или скоби.

- Какво допълнително отношение по темата е изразил всеки ученик, използвайки вметнатите части?
2. Прочети текста. Какъв е той според сферата на общуване. Обясни защо подчертаните изрази са вметнати части.

СЪКРОВИЩЕТО НА ХАН КУБРАТ

През 1912 година едно овчарче открива в пясъчните дюни на река Ворскла богато съкровище. **Както казват археолозите**, това е съкровище от погребение на българския хан Кубрат.

Детските години на хан Кубрат преминават при двора на византийския император Ираклий. **Както е известно**, там той получава много добро за времето си образование. През 620 година Кубрат става единоличен кан (хан) на Велика България и управлява до 60-те години на VII век. Според **мнението на някои специалисти**, умира в 667 година.

Известно е, че през лятото хан Крум разполагал свой щаб до селището Балтавар (**древнобългарската дума «балтавар» означава «владелец»**) на мястото на днешния град Полтава.

Близко до това място е намерено и знаменитото съкровище, което **всъщност** е подарък на император Ираклий на хан Кубрат.

От интернет

- Вметнатите части имат разнообразни значения. Част от тях са посочени в следната таблица.

Изразяват чувства	<i>за щастие, за нещастие, за съжаление, за удоволствие, за мой късмет</i>
Изразяват предположение	<i>навярно, може би, например, струва ми се, сигурно, вероятно, да речем, да предположим</i>
Изразяват увереност	<i>наистина, явно е, безспорно, разбира се, несъмнено, очевидно, естествено</i>
Изразяват лично или чуждо мнение	<i>мисля, според мене, по мое мнение, както казват, мене ако питаш, така да се каже</i>
Служат за подреждане на мисли	<i>първо, второ, трето, от една страна, от друга страна, преди всичко, след това, най-после</i>
Служат за оформяне на извод или заключение	<i>и така, значи, изобщо, следователно, накратко, във всеки случай, ще рече, значи = следователно</i>

РАБОТЕТЕ ПО ГРУПИ

- Определете значението на вметнатите части в зад. 1. и в зад. 2.
- Разгледай таблица № 6 на стр. 234 и се опитай да запомниш пунктуацията при употребата на вметнати части.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

- Сравни изреченията. Обясни смисловия оттенък, който информацията придобива с вметнатите части.
 А) Утре ще правим контролна работа. Утре може би ще правим контролна работа.
 Б) На Нова година ще ми подарят компютър. На Нова година, надявам се, ще ми подарят компютър.
 В) Утре ще отидеш на училище. Утре, разбира се, ще отидеш на училище.
 Г) аз не съм знаела. аз наистина не съм знаела.
- Препиши изреченията, като на мястото на точките поставиш най-подходящата вметната част от дадените в скобите. Какво отношение към информацията изразяваш с избора си.
 аз много се интересувам от древната история на българите, ... (*всъщност, по-точно, особено*) ме привлича епохата на хан Кубрат и неговите синове. ... (*Разбира се, очевидно, безспорно*) той е мъдър владетел и постоянно се грижи за благоденствие на държавата си.
- Прочети някои от законите на хан Крум и изрази своето отношение към тях, като употребиш вметнати части за изразяване на лично мнение (*според мене, струва ми се*).
 Ако някой наклевети някого, да не му се вярва, преди да бъде задържан и разпитан. И ако се установи, че е клеветник и лъжец, да бъде наказан със смърт./ Ако някой краде, да му се пречупят краката./ Ако някой дава храна на крадец, да му се отнеме имота в полза на държавата./ Да се изкоренят лозята, за да няма пиянство.
- Организирайте дискусия на тема: „Има ли разбирателство и взаимопомощ в нашия клас?“
 Проследете: а) какви мнения и позиции се защитават; б) с какви аргументи се отстояват и с кои вметнати думи.
- Състави и запиши текст на тема „Историята учи“, като употребиш следните вметнати думи и изрази: *наистина, както казват, преди всичко, за щастие, изобщо, следователно...*

ИЗ БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО

1876-1879 г. Трагични, критични и оптимистични години в българската история. Годините на кървавата буря през април 1876 година, на руско-турската Освободителна война. Много села и градове стават огнища на въстания и места на бойни действия.

«Свободни! Свободни!» – Тези думи изпълват всички с радост. Но свободата поставя пред българите и нови задължения и изисквания. Трябва да се създава нова държава. Трябва да се създава нова култура.

«Смутни времена» – така наричат в българската история периода от Освобождението до края на 1-та световна война: шест войни, две национални катастрофи, цяла поредица въстания... Но точно по това време се създава най-големият дял от българската класическа литература. Тогава творят Иван Вазов, Алеко Константинов, Елин Пелин, Пейо Яворов и много други.

Литературата през този период продължава традицията на възрожденската литература. Възрожденските идеали и героите на националноосвободителната борба продължават да вълнуват писателите, които в художествени творби осмислят борбата, жертвите и постигнатата свобода. Героите възрожденци заживяват като герои на художествените произведения и чрез техните образи, на фона на техния подвиг, писателите оценяват своето време.

През този период се променя обществената роля на българския писател: ако през Възраждането неговата роля е била да събужда националното съзнание, да бие камбаната за националното освобождение, след Освобождението **литературата става професионална**. Българският писател започва да се възприема не само като общественик и народен будител, изцяло подчинил живота си на своята революционна или просветителска дейност. Писателят не с действията си, не с личния пример, а посредством Словото участва в строителството на нова България: възпява или проповядва, призовава, критикува, разсъждава и осмисля българската национална съдба. Първият професионален български писател е Иван Вазов.

ИВАН ВАЗОВ

(1850–1921)

Иван Вазов е роден в град Сопот през 1850 година. Не случайно го наричат „патриарх на българската литература“. **Той е първият професионален български писател**, който съзнателно се захваща да работи на българското книжовно поле. Иван Вазов разбира, че тази работа не е лека, че това е черна работа. Той си дава сметка, че българският език след петвековното турско робство е в окаяно състояние. В това време мнозина изобщо не вярват, че е възможно някога българският народен език да стане официален в освободена България. Дори са готови да предпочетат пред народния български език вече мъртвия църковно-славянски, защото е език с правила и с писмена традиция.

Но Иван Вазов е убеден, че българският народен език е богат, изразителен и само чака майстора си.

Той дава клетва на родния си език и ѝ остава верен до края на живота си. «Половин век на книжовното поле» Иван Вазов разработва жанрове и теми, пише романи, повести, стихотворения, оди, драматургия...

Наричат Иван Вазов и летописец на своята епоха. Той е убеден, че всеки народ, а значи и българският, трябва да има свой летопис. Защото народ без памет и без история не е пълноценен. Иван Вазов разбира, че живее в историческа епоха, и в творчеството си художествено документира събитията и подвизите, които не бива да се забравят от българите. Вазов е оставил за потомците ненадминати изображения на своята епоха. От неговите творби историкът на културата и етнографът* могат да черпят конкретни данни и сведения.

АВТОБИОГРАФИЯ

Родих се в Сопот на 1850 година. Свърших трикласното училище там; следвах на 1867 година в четвърти клас на Пловдивската гимназия. По-горе не отидох... Чрез постоянно и безсистемно четене книги довърших – тъй да се рече – моето самообразование. Но в него останаха големи празнини... Записах стихове – зачиракувах в поезията – от 18-та си година. От 20-годишната ми възраст се захвана периода на моите безконечни скитания из странство, имайки два неотлъчни другаря: бедността и вдъхновението. Нуждата и съдбата ме развождаха цели 25 години из Румъния, Турция, Русия, Гърция, Швейцария, Франция, Италия и пр., винаги сиромаш, винаги богат със звучни рими и песни. От 1895 година, почестит от Скитника евреин – аз видях края на моите странствания, познах вече мирен живот в София.

Но пак не патасях... творческият демон постоянно ми нашепваше: „Работи!“ И аз работих и изливах съдържанието на моята душа в песен. Дадох всичко добро, каквото можах да дам на отечеството. Малко бе, но толкова имах.

През моя дълъг писателски живот имах и радости, и страдания. Първите бяха къси, скоропреходни, вторите бяха по-големи: аз понесох неизчислими удари, изтърпах болести от немилостиви бодове на честолюбието и на вярата ми.

* Етнограф – учен, който изучава бита и културата на народите.

Но аз не клюмнах, все вървах напред, защото Стара планина, под чиито борове се родих и чист въздух дишах, предаде на духа ми твърдостта на своите скали.

Но да не хуля Бога: 24 октомври т.г. чрез най-величавия начин ме обезщети, той освети с лучезарно слънце облачното небе на моята късна есен.

3 ноември 1920

И. Вазов

ПРОВЕРИ РАЗБРА ЛИ ТЕКСТА

• Обясни значението на думите, изразите и изреченията в текста:

– **зачиракувах** в поезията

– **творчески демон**

– **Нуждата и съдбата ме развождаха** цели 25 години из Румъния, Турция, Русия, Гърция, Швейцария, Франция...

– Изтърпах болезки от немилостиви **бодове на честолюбието** и на вярата ми

– Но да не хуля Бога: 24 октомври т.г. чрез най-величавия начин **ме обезщети**: той освети с лучезарно слънце облачното небе на **моята късна есен**.

• Открий в текста отговори на въпросите:

Доволен ли е Иван Вазов от своето образование?

За кои двама неотлъчни другари говори писателят в автобиографията си?

От Тълковния речник на съвременния български език:

чирак – (пер.-тур.) **1.** Занаятчийски ученик у майстор; **2.** Неопитен човек; **3.** (остар.)

Прислужник в дюкян

честолюбие – Качество на честолюбив

честолюбив – **1.** Който грижливо цени личната си чест и достойнство, та мъчно понася обиди; **2.** Който се стреми към превъзходство над другите, амбициозен

обезщетявам – Давам обезщетение

обезщетение – Нещо (обикновено пари), което се дава за нанесени или претърпени щети.

щета – Загуба, вреда, пакост, зло.

Различавай понятията

ТЕМА – предмет на разговора, на съчинението, на научен труд или на художествено произведение.

ИДЕЯ – основна, главна мисъл, оценка на предмета на разговора, на художествената творба и т.н.

Да формулираме темата можем дори и с една дума, но идеята, или основната мисъл, непременно трябва да се формулира като изречение, което да съобщава най-важното, най-същностното за темата.

Иначе казано **да формулираш ТЕМАТА**, трябва да отговориш максимално точно на въпроса: **За какво се говори в текста?**, а **ИДЕЯТА** е отговор на въпроса: **Какво се говори за темата?**

- **Прочети откъса от речта на Иван Вазов по повод 50-годишнината на творчеството му:**

Аз работих половин век на книжовното поле, движим от вътрешен тласък, подчинявайки се на неутолимата душевна жажда да служа на истината и красотата. Аз пях за България, защото я обичах; аз насаждах в младите души вяра и обич към своето, защото бях син на България; аз прославих нейната божествено хубава природа, защото бях очарован от нея; аз се вгълбях в историята ѝ, защото бях пленен от величието на нейния минал живот, в едни епохи далечни, когато тя... трябваше да води вековна и гигантска борба за своята независимост и за постигане на своите идеали; възпях нейните идеали, защото бяха свещени.

Свидетел-очевидец на страшните ѝ борби, на големите ѝ страдания, на безкрайната ѝ слава, увенчала челото ѝ чрез нечуваните и геройски усилия на нейните здрави духом и физически синове, аз не можех да остана хладен, аз се радвах, аз плаках, аз трептах с душата на целия народ. И всичко това изразих в моята песен.

Ив. Вазов

- **С какви чувства Вазов говори за своето творчество?**
- **Опитай се да си представиш какво впечатление е направила тази реч на слушателите?**
- **Кой вариант най-точно назовава темата на този откъс:**
 - а) Авторът и България;
 - б) Теми от творчеството на автора;
 - в) Обичта на автора към България;
 - г) Авторът за своето творчество;
 - д) Историята и България.
- **Припомни си заглавията на творбите от Иван Вазов, с които си се запознал в предишните класове. На коя тема са посветени те? Спомената ли е тази тема в юбилейната реч? Какво според автора го стимулира за работа по тази тема?**

ЗНАЕШ ЛИ, ЧЕ

На анкетния въпрос «Каква дума обичате най-много?» Иван Вазов е отговорил: «Най обичам думата **обичам**».

- **Открий в юбилейната реч и запиши отговорите на въпроса КАКВО най-много обича Ив. Вазов.**
- **Запиши какви теми от своето творчество споменава Иван Вазов в откъса от юбилейната реч. Открий в текста от Иван Вазов и запиши кои са подбудите и стимулите за работата му по тази важна за него тематика.**
- **Кое заглавие изразява най-точно идеята на текста? Аргументирай избора си:**
 - а) Една творческа изповед;
 - б) Гордостта на поета;
 - в) «Аз пях за България»;
 - г) Заслужена гордост;
 - д) Син на България.

От Тълковния речник на съвременния български език:

изповед – 1. (религ.) Искрено и пълно признаване на своите грехове – обикновено придружено с разкаяние; 2. Откровено изложение на своето схващане по въпроса.
изповядам – Излагам, съобщавам откровено провиненията си или нещо интимно.

ОБОСОБЕНИ ЧАСТИ В ПРОСТОТО ИЗРЕЧЕНИЕ

1. Прочети текста на глас. Какво изискване поставят към четящия на глас запетаите?
Покажи, че се съобразяваш с тези изисквания.

Мадарският конник е значителен паметник на славяно-българското изкуство, датиран от началото на VIII век и запазен до днес. Край с. Мадара, Шуменско, на една отвесна скала, на двайсет и три метра височина от земята е издълбан конник в естествена големина, забил копието си в един лъв, лежащ в краката му. След коня тича куче. Един от надписите около конника е свързан с името на хан Омуртаг, наследника на хан Крум.

От интернет

- Към коя сфера на общуване се отнася текстът?
- Открий главните части в изреченията.
- Докажи, че текстът се състои само от прости изречения.

Запетаите в текста за Мадарския конник отделят **ОБОСОБЕНИ ЧАСТИ**.

От Тълковния речник на съвременния български език:

обособявам – отделям от нещо общо, поставям в особено, отделно положение.

Обособените части са второстепенни части на изречението, които имат относителна смислова самостоятелност и се отделят интонационно (чрез пауза при четене на глас) и пунктуационно (при писане). Използват се предимно в писмената реч.

2. Разгледай подчертаните части в първото изречение в текста. Докажи, че те са в смислова връзка помежду си. Каква част на речта е думата *паметник*? На коя второстепенна част на изречението прилича подчертаната разгърната част, отделена със запетая?

Извод: Изразът „...датиран от началото на VIII век и запазен до днес“ е **ОБОСОБЕНО ОПРЕДЕЛЕНИЕ**

- Открий останалите обособени части в текста. Задай въпрос, за да определиш вида им.

Най-често се обособяват **определенията, сказуемните определения, обстоятелствата.**

Но никога не се обособяват *подлогът, сказуемото и допълнението.*

Обособените части могат да са разположени в началото, в края или по средата на изречението. Отделят се със запетая. При по-силен смислов акцент – с тире, със скоби. Не се пише запетая, когато пред обособената част има едносричен съюз. **Например:** *Сашо се приближи до Валя и поглеждайки я срамежливо, поднесе цвете за рождения ѝ ден.*

3. Съпостави следните изречения. Кое е общото и кое е различното между тях?

Уплашеното дете тичаше към майка си. (неособено определение)

Уплашено, детето тичаше към майка си. (особено определение)

Детето, което беше уплашено, тичаше към майка си. (Просто подчинено изречение, въведено с относително местоимение.)

Детето тичаше към майка си уплашено. (сказуемно определение)

Извод: В четирите изречения информацията е сходна, а подчертаните варианти имат една и съща синтактична функция – **определителна**.
Изречения са СИНТАКТИЧНИ СИНОНИМИ.

- Опиши обстоятелствата, речевата ситуация, при която ще се предпочете употребата на всеки от синтактичните синоними.

Синтактичната синонимия предлага възможности за гъвкава употреба на езика, за предаване на смислови акценти, за разнообразна и стегната реч.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Трансформирайте изреченията така, че да употребите обособени части. Работете по групи.

Пример: Попитах хората, които стояха наблизко. Попитах хората, стоящи наблизко.

В очите на кучето, което беше спасено от пожарникарите, се четеше доверие и благодарност. Петър се движеше покрай реката, като управляваше велосипед. Сутрин, когато още не се е зазорило, момчето тръгваше към планината. Като подскачаше весело, детето се радваше на новите си обувки. Мария научи всичко за Христо Ботев, като прочете биографията му. Иван потърси повече информация за футболиста, който вкара най-много голове на световното. Решиха да разположат палатката на поляната, която ги привлече с пъстрите си цветя.

2. Разшири изреченията, като добавиш обособени определения.

Имай предвид, че като определения се обособяват изрази, съдържащи причастия, прилагателни имена, съществителни имена.

- Съгласувай правилно по род и число. Помисли за мястото на обособеното определение.

Например: Момиченцето, радостно и усмихнато, привлече вниманието на всички гости. (обособено определение, изразено с прилагателни имена)

Дълго стоя под дървото. – В полето се виждаха жътвари. – Пролетното уханье омайваше. – Любен Каравелов е автор. – На трапезата ги чакаше баница. – Влязоха в училищния двор.

- Можеш да избереш и включиш някои от следните думи: *приготвена, създал, съчинил, нежно, свежо, огласян, изпечен, оживен, разлистено, отрупан, пишещ, тичащи.*

3. Разшири изреченията като добавиш обособени обстоятелствени пояснения.

Имай предвид, че изрази с деепричастие винаги са обособени.

- Помогни си с въпросите **КАК? КЪДЕ? КОГА?**

Пример: Жената ме погледна, усмихвайки се приветливо. (Как ме погледна?)

Момчето успя да смъкне от горния рафт буркана със сладко. – Старата жена дълго гледаше към пътя. – В дъното на стаята беше поставен свещник. – Всяка сутрин тръгваше за училище.

4. Препиши текста, като поставиш препинателните знаци. Обясни употребата им.

На юг от Дунав северната граница на България се простира Дунавската равнина заемаща около една четвърт от цялата повърхнина на България. В източната част на равнината могат да се видят останки от Плиска и Преслав столици на Първата българска държава създадена през VII век. По-късно столица на България става Велико Търново красив град разположен амфитеатрално на няколко хълма между които тече река Янтра. На юг от Дунавската равнина се издига Стара планина разделяйки България на две почти равни части Северна и Южна.

ВИДОВЕ СЛОЖНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

1. Прочети текста.

Националната програма „Роден език и култура зад граница“ на Министерството на образованието и науката на България се осъществява вече 13 години и помага на младите българи, живеещи извън границите на страната, да изучават български език и литература, история и география на България.

Българската общност в Молдова е включена в програмата още от нейното възникване. За следващата учебната година България отпуска около половин милион лева за развитие и съхраняване на българския език и култура в Молдова. Одобрени са 44 проекта, чрез които ще бъдат обхванати повече от 4000 деца от български произход. Те са ученици в молдовските държавни училища, както и в неделните училища.

Едно от активно работещите неделни училища е това в Кишинев, което провежда занятия в българската библиотека „Христо Ботев“. Всяка есен тук се записват нови ученици, а други продължават обучението си. В библиотеката те се чувстват като в свой дом, защото са им създадени прекрасни условия за работа. Много добри специалисти ги въвеждат в тайните на българския език, а етнофолклорен състав „Въгленче“ ги запознава с българските народни обичаи.

От интернет

- Какво научи от текста? Полезна ли ти беше информацията?
- Разкажи за събития, празници в твоето училище, посветени на българския език и на българската култура.
- Какъв вид е текстът според сферата на общуване?

2. В текста са употребени различни по състав изречения – прости и сложни. Посочи ги!

- Не забравяй, че:
 - а) просто е изречението, което съдържа едно сказуемо;
 - б) сложно е изречението, което съдържа две и повече сказуеми.

3. Докажи, че подчертаните изречения в текста са сложни.

- Кое изречение е изградено от самостоятелни прости изречения и кое – от несамостоятелни? В кое изречение връзката между простите изречения е съчинителна и в кое – подчинителна? Начертай схемите на двете изречения.

ПРИПОМНИ СИ:

Сложно съчинено изречение – състои се от две или повече прости изречения, самостоятелни по смисъл. Връзката между тях е съчинителна. Свързват се безсъюзно (запетая) или чрез съчинителните съюзи **а, но, ала, пък ама та, па, нито-нито, хем-хем, ту-ту, или-или, дали-или, ли-или**.

Сложно съставно изречение – съдържа главно изречение и едно или повече подчинени изречения. Връзката между главно и подчинено изречение е подчинителна. Осъществява се чрез подчинителни съюзи или съюзни думи: **че, да, за да, който, където, както** и др. Пред тях се поставя запетая. Свързващата дума е винаги в състава на подчиненото изречение.

- Посочи как са свързани простите изречения в сложни в подчертаните изречения. Определи вида на сложните изречения.
- Открий останалите сложни изречения в текста и определи вида им. Как са свързани простите изречения в сложни?

ПРИПОМНИ СИ:

А. Коя връзка в словосъчетанието е съчинителна? Сложните съчинени изречения приличат на съчинителните словосъчетания.

Какви действия са означени във видовете сложни съчинени изречения – **съединително, противоположно, разделително, разнородно**?

Б. Коя връзка в словосъчетанието е подчинителна? Сложното съставно изречение прилича на подчинителното словосъчетание.

Така както в подчинителното словосъчетание има главна и подчинена дума, така и в сложното съставно изречение има главно и подчинено изречение. Всички части на изречението могат да се превърнат в подчинени изречения с **изключение на сказуемото**.

4. От колко прости изречения е изградено първото изречение от текста? Как те са свързани?

Сложно изречение, в което едни от простите изречения са свързани съчинително, а други – подчинително, се нарича **СЛОЖНО СМЕСЕНО**.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Прочети пословиците. Как разбираш смисъла им?

Човек човека събаря и човек човека издига.

Тук бивол не може, та магаре ли ще поможе?

Яде и се на котката риба, но я е страх от водата.

- **Докажи, че изреченията са сложни съчинени. Какъв вид сложни съчинени изречения са те? Аргументирай се, като обърнеш внимание на съюзните връзки.**

2. Допълни дадените прости изречения с друго просто изречение, съчинено от тебе. Свържи двете изречения в сложно съчинено, като използваш съюзите връзки **но, а, пък, и, обаче**. **Образец:** Слънцето изгря и земята се стопли.

Уж всички бяха съгласни, ... Искахме да купим, ... Ти защитаващ Иван, ... Надявахме се на участието му в състезанието, ... С голямо желание бих се включила в проекта, ... Дълго го убеждавах, ...

3. Определи вида на сложните изречения. Препиши изреченията, като поставиш необходимите препинателни знаци.

Дали да им се обадя или да изчакам един-два часа.

Търсихме го цял ден но не можахме да го намерим.

Нито съм го виждала нито съм го чувала.

Търпението му се изчерпи и той започна да действа.

4. Свържи двойките изречения в сложни съставни. Прецени кои от следните думи и изрази са подходящи като свързващи простите изречения: *тъй като, когато, който, защото, които, която, каквато*. **Аргументирай се.**

а) Пръв изразител на националното съзнание на българския народ е Паисий Хилендарски. Той е написал „История лавянобългарская“.

б) В Хилендарския манастир Паисий участвал в разговори с гръцки и сръбски монаси. Те се хвалели със славното минало на народите си.

в) Любимо четиво на българите станала Паисиевата „История“. Той я разнасял сам из цяла България.

ВИДОВЕ ПОДЧИНЕНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

1. Прочети двойките изречения.

за какво?
а) От баба зная за живота на прадедите ни някъде в планините на България.

за какво?
— От баба зная, че прадедите ни са живеели някъде в планините на България.

б) Те избягали на север при изселването на цялото население от съседно село в Турция.

б) Те избягали на север, когато цялото население от съседно село било изселено в Турция.

в) Закараха ги там поради убийството на един турчин.

в) Закараха ги там поради това, че там бил убит един турчин.

г) В най-рано възникналите исторически песни се възпява съпротивата срещу турското нашествие.

г) В историческите песни, които възникнали най-рано, се възпява съпротивата срещу турското нашествие.

По разказа на Борис Долински от сборника «Бесарабските българи за себе си»

- Сравни двойките изречения. Има ли разлика в информацията, която те съобщават? Коя информация възприемаш като по-ясна – тази в простото изречение или тази в сложното съставно?

- Коя част от простото (главно) изречение се замества със съответното подчинено изречение? Проследи синтактичните зависимости в първата двойка изречения:
1. ... зная за живота – за какво зная? – подчинително словосъчетание, главна дума – зная, подчинена – за живота. В служба на **допълнение**.
2. ... че прадедите ни са живели някъде в планините на България. Подчинено изречение, пояснява сказуемото зная от главното, като го допълва. Изречението е **подчинено допълнително**.

- Анализирай двойките изречения б), в) и г) по горния образец. Задай въпроси и определи вида на подчиненото изречение, като посочиш коя дума от главното изречение то пояснява.

Службата на подчинените изречения в сложното съставно е **еднаква** със службата на второстепенните части в простото. Подчинените изречения могат да бъдат и в службата на подлог(главна част). Следователно видовете подчинени изречения са: **подложно, определително, допълнително, обстоятелствено**.

- Определи вида на подчинените изречения, като си помогнеш с въпросите.

Който прави зло, да не чака добро. (Кой да не чака добро?) Намериха момчето, което се беше изгубило в гората. (Кое момче?) Аз попитах дали влакът има закъснение. (Какво попитах?) Ние тръгнахме на път, когато слънцето залязваше. (Кога тръгнахме?)

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Прочети текста. Определи какви са изреченията по състав.

Стара и общопризната истина е, че Кирило-Методиевото дело е възвишено и свято не само от българска гледна точка. То е свято и от общочовешка гледна точка. Възвишено и свято е това дело, защото то е озарило всички славянски народи. Делото на Кирил и Методий е техен личен подвиг, какъвто е невъзможно да се намери в историята на народите. Значението на подвига им особено живо изпъква в съзнанието, когато човек се позамисли за подбудите на този подвиг. Подбудите, които са озарили пътя на светите братя, са от религиозно и нравствено естество.

По В. Сл. Киселков

- Определи коя дума от главното изречение пояснява подчиненото в сложните съставни изречения. Какъв вид са подчинените изречения?

2. Свържи двойката прости изречения в сложни съставни.

От селото идеше кучешки лай. Чувахе се все по-близо.

Много хора се стекоха на събора в Копривщица. Обичаха народните песни.

Не го подканяха дълго. Мъжът започна да говори.

Изкачиха върха. Посрещнаха ги първите лъчи на слънцето.

Старецът приседна. Беше уморен.

- Избери подходящите от следната група съюзни връзки: *който, какъвто, защото, тъй като, както, без да, където, докато, който*.
- Определи коя дума от главното изречение е пояснена от подчиненото. Какво е мястото на подчиненото изречение спрямо главното?
- Посочи подчиненото изречение, въпроса, на който то отговаря, и вида му.

3. Състави сложни съставни изречения, като към дадените главни изречения добавиш подчинени. Определи вида на подчинените изречения. Работете по групи.

Петър беше неподходящ за тази работа, защото...

Помогнаха на птицата, която...

Марина си купи блузка, каквато...

Директорът поиска от учениците да...

Валя гледа филм с актьора, когото...

Валя обожаваше актьора, който...

ОБЪРНИ ВНИМАНИЕ

- От какво се определя различната съюзна връзка в последните две изречения? На този въпрос ще отговориш, като посочиш дали подлогът е един и същ в главното и в подчиненото изречение или подлозите са различни.

4. Съставете сложни съставни изречения, като към дадените подчинени изречения добавиш главни. Работете по групи.

Който не се съобразява с общите правила, ...

....., защото не съм си научил урока.

....., с когото сме в един отбор по волейбол.

Колкото повече се изкачвахме към върха, ...

Както и да му обяснявах, ...

Докато очаквах Милена пред киното, ...

....., когато бях в България.

- Прочети главата от романа на Иван Вазов «Под игото». Помисли, защо професор Милена Цанева твърди, че това е «...направо документ, без който не може да мине историята на българския театър».

ИЗ РОМАНА „ПОД ИГОТО“ от ИВАН ВАЗОВ

ПРЕДСТАВЛЕНИЕТО

Драмата „Многострадална Геновева“, която щеше да се представи довечера в мъжкото училище, не е позната на повечето млади читатели. А между това тя преди трийсетина години наред с „Александрията“, „Хитрия Бертолда“ и „Михаля“ бе възпитавала вкуса и възхищавала цялото поколение тогавашно. Ето вкратце съдържанието ѝ. Някой немски граф, Сигфрид, тръгва на война против маврите в Испания и оставя в неутешима скръб жена си, младата графиня Геновева. Току-що се отдалечава, наместникът му, Голос, се явява пред графинята с оскърбително предложение, което тя отхвърля с негодувание. Мъстителният Голос убива верния ѝ служител Драка, нея хвърля в тъмница, а пред графа я наклонява, че я заварил с Драка. Разлютеният граф му праща заповед да погуби невярната съпруга. Но джелатите, натоварени от Голоса с тая мисия, смиляват се за графинята и я оставят в гората, в една пещера с детето ѝ, на произвола на съдбата, а Голоса излъгват, че са я посекли. След седем години графът се връща от война, злочест, и от едно писмо, оставено от Геновева, узнава невинността ѝ и оплаква ранната ѝ смърт. Той сковава във вериги Голоса, който полудява от гризене на съвестта. После графът, за разтуха, отива на лов в гората и намира случайно графинята в пещерата с детето ѝ и една сърна, която ги хранела с млякото си. Те се опознават и радостно се връщат в палата. Тая наивна и трогателна концепция беше разплаквала всичките баби и невести в града, Геновевината легенда помнеха и днес всичките, а много госпожи знаеха наизуст драмата.

Ето защо довечерашното представление вълнуваше от много дни обществото. То го очакваше нетърпеливо, като някое голямо събитие, което щеше да внесе приятно разнообразие в монотонния живот на Бяла черква. Всичко се тъкмеше да иде на театъра. Богатите госпожи приготвяха премените си, а сиромашкините продаваха на пазара преждата си и тозчас си купуваха билет, за да не би парите да идат за сол или сапун. Общият разговор беше за представлението и той задави всички други обществени и семейни сплетни. Бабите в черква се питаха: „Гено, ще идеш ли довечера на Геновева?“ И се готвеха да плачат за многострадалната графиня. В къщата с любопитство приказваха кой коя роля е взел и с благодарение узнаваха, че Огнянов ще бъде графът. Ролята на коварния, и после полуделия, Голоса взе господин Фратю, който обичаше силните усещания. (За да произведе повече впечатление в последната роля, господин Фратю нарочно остави косата си нерязана от един месец насам.) Илиа Любопитният беше слугата, Драко, и той двайсети път днес се опитва как ще умре от сабята на Голоса. Той същият беше натоварен после да лае като ловджийското куче на графа. Той и на това прави доста упражнения. За Геновева от най-напред някои предлагаха дякона Викентия, за хубавата и дългата му коса, но като узнаха, че на духовно лице се не позволява да излиза на сцена, тая роля дадоха на друго, заедно с някаква бяла мас да си намаже мустаките. Останалите второстепенни роли се заеха тоже.

По-мъчно натъкмиха декорациите, защото трябваше с малко разноски да се набави всичко. Те отидоха само за завесата, съшита от червен кумаш, и за да я украсят, поръчаха на

един дебрянски зограф да изобрази лира. Излезе нещо като шестак, с който ринат сено. А за украшение на графския палат обраха всичките по-добри мобили в града. От Хаджи Гюра взеха изписаните с тополи завеси на прозорците му, от Кара Гъзоолу – две анадолски седжедета, от Мича Бейзадето изящните стъклени цветарници, от Мича Саранов – големия килим, от Николай Недкович – картините на френско-пруските бойове, от Бенчоолу – старото продънено канапе – едничкото в града, от Марка Иванов – голямото огледало, донесено от Букурещ, и кадрото на „мучениците“; от женския метох – пухови възглавнички, от училището – картата на Австралия и небесния глобус, а от черквата – малкия полиелей, който осветляваше всичкото това всемирно изложение. Даже и конашката тъмница даде букаите си – за Голоса. Колкото за костюмите, те бяха същите, с които преди три години представляваха „Райна княгиня“. Тъй, графът навлече Светославовата багреница, Геновева – Райнината. Голос си притури още нещо като еполети и високи лъскави ботфорти. Ганчо Попов, който беше Хунс (един от джелатите), покачи дългата си кама, приготвена за въстание. Драко се натруфи със слупения цилиндър на Михалаки Алафрангата. Напразно Бойчо протестираше против тая пъстрина и несъобразност. Повечето актьори упорно настояваха да бъде по-ефектна сцената и той махна с ръка.

Още щом зайде слънцето, театърът хвана да се пълни. Предните чинове заеха първенците и беят, нарочно поканен. От едната му страна седеше Дамянчо Григорът, за да го забавлява, както той знаеше. Всичкото останало място беше напълнено от пъстър свят, който бръмчеше в очакване да се дигне завесата. Между госпожите най-голяма врява дигаше така Гинка, която знаеше наизуст драмата и разправяше наляво и надясно кои думи най-напред ще каже графът. Хаджи Смион, на един друг чин, разказваше колко е по-голям букурещкият театър от тоя и обясняваше какво значение имаше шестакът на завесата. Оркестъра съставляваха местните цигани гъдулари, които повечето свиреха австрийския химн, види се, в чест на немската графиня.

Най-после настана тържествената минута. Австрийският химн млъкна и завесата се дигна с безобразни бърчения. Пръв се показа графът. Всичкият театър занемя, като че нямаше вътре жива душа. Графът захвана да говори, а така Гинка му суфлираше от чиновете. А когато графът пропуснеше или променеше някоя дума, тя извикваше: „сбърка!“ Изтръбвява рог и влизат пратеници от Карла Великий, чрез които го вика на война с маврите. Графът се прощава с Геновева, която припада, и отива. Когато графинята се свестява и не намира вече графа, тя плаче. Плачът размива всичките. Кака Гинка вика пак: „Плачи бре! Не знаеш ли как се плаче?“ Графинята заревава по-силно и театърът ѝ отговаря с гръмогласен хохот. Най-висок е смехът на така Гинка, която вика: „Аз да дойда там, да видиш плач и половина!“ Хаджи Смион забелязва на публиката, че плачът е голямо изкуство и че във Влашко плащат на нарочни жени да плачат над умрелите. Някой му изсъсква да млъчи и той изсъсква на другите, които го слушат. Но появляването на Голоса изменява положението. Той изкушава целомъдрието на Геновева, тя му отговаря презрително и повиква Драка, да го прати с писмо до графа. Влязая Драко и всички пак закискват на цилиндъра му; това смущава Драка. Кака Гинка му вика: „Драко, сваляй Алафранговата тенджера! Гологлав!“ И той сваля цилиндъра. Ново кикотене из публиката. Но сцената добива трагически характер. Разсърденият Голос изтегля сабята да промуши Драка; но преди да го ръгне, Драко пада като сноп, мъртъв и неподвижен. Публиката не е удовлетворена от такова глупаво умиране и някои викат на Драка да шава. Дохождат и му извличат трупа за краката, а главата му се тътрази по пода. Но Драко геройски търпи болешките и пази ролята си на умрял. Хвърлят графинята в тъмница.

Актът се свършва и австрийският химн почва пак. Залата зашумява от критики и смехове. Бабиците са недоволни от Геновева, която не игра много жаловито; напротив, Голос игра

доста добре неблагородната си роля и си спечели заслужено омразата на някои баби. Една се приближи до майка му и ѝ каза:

— Мари, Тано, не са хубави работи, дето върши ваш Фратю; какво му каза булчето?

На първия чин Дамянчо Григорът разправяше по-тънко на бея хода на първото действие. Той се увлече в красноречието си и разказа една приказка за някой си френски консул, който напуснал жена си, по такава интрига. Боят го слушаше с голямо внимание и най-после разбра, че графът е френски консул, и такъв го считаше до края.

— Тоя консул е голям будала – каза той строго, – как тъй заповяда да убият жена му, преди да изпита хубаво? Аз един уличен пияница не запирам, доде го не накарам да дъхне на Миала Пандурина.

— Бей ефенди – казва Дамянчо, – то тъй е написано, за да излезе по любопитно.

— И писачът глупец, и консултът по глупец.

Наблизо Стефчов критикуваше графа също.

— Огнянов – казваше той надут и авторитетно – през плет не е видял театър.

— Защо? Че той добре играе – възрази Хаджи Смион.

— Добре играе – като маймуна, не уважава публиката.

— Да, и аз виждам, не уважава. Видя ли как седеше на канапето на Бенчоолу? Гаче беше брат на княз Куза. – каза Хаджи Смион строго.

— Трябва да му се подсвирне – каза Стефчов гневно.

Трябва, трябва – потвърди Хаджи Смион.

— Кой ще подсвирква? – извика някой от същия чин.

Двамата души се обърнаха. Те видяха Каблешков. Каблешков не беше още станал апостол. Той случайно се намираше в Бяла черква, дето бе дошъл на гости у един роднина.

Хаджи Смион се смути от огнения поглед на бъдещия апостол; той се отмахна малко, за да му даде възможност да види виновника – Стефчова.

— Аз! – отговори напрано Кириак.

Възрожденски театър

Райна княгиня литография от Николай Павлович

— Свободни сте, господине, но трябва да излезете на улицата.

— Кой пита вас?

— Това представление се дава с благотворителна цел и играят любители. Ако можете по хубаво, качете се там – каза живо Каблешков.

— Аз плащам тука и не ща кехая – отговори Стефчов.

Каблешков пламна. Препирнята щеше да се разгори. Мичо Бейзадето побърза да я прекрати:

— Кириак, ти си разумен човек... Тодорчо, кротувай!

В това време австрийският химн млъкна. Завесата се дигна.

Сцената тоя път представляваше тъмница, осветлена с едно кандилце. Геновева държи детето си, нарежда жални думи и плаче. Тя играе сега по-естествено. Полунощният час, мрачният затвор, въздишките на една нещастна и безпомощна майка – всичко това настройва сърцата. По много женски лица се търкулнаха сълзици. Сълзите, както и смехът, са заразителни. Плачущите се умножаваха, даже и някои мъже ронеха сълзи, когато тя пишеше писмото си до графа. Каблешков, и той даже умилен, изръкопляска на едно патетическо място. Плясъкът му се разнесе усамотен из пълната тишина и умря без отзив. Много сърдити погледи се устремиха на вироглавеца, който на най-хубавото място дигаше шум. Иван Селямсът, който подсмърчаше от плач, го изглежда най-кръвнишки. Откараха Геновева в гората, да я посекат. Завесата се спусна. Каблешков изпляска пак, но и тоя път остана без подражатели. Обичаят на ръкопляскането не беше въведен още в Бяла черква.

— Дженабет хора имало в тоя мемлекет – пришушна боят на Дамянча; – де е ставало това нещо?

— В Немско.

— В Немско? Аз от тия гявури не съм виждал още.

— Как, бей ефенди – имаме един немец в града.

— Да не би да е тоя, късето, чифтесакалият, със сините очила.

— Той, фотографинът.

— Той? Добър гявурджик. Всякога ми сваля капела, алафранга, кога ме срещне. Аз го мислех, че е французин.

— Не, немец е, хасъл от Драндабур.

Дойде третият акт. Сцената представлява пак палат. Графът се завърнал вече от война, угрижен и мрачен, че не намира Геновева. Слугинята му подава Геновевиното писмо, писано в тъмницата на предсмъртния ѝ час. Тя му разправя, че е жертва на Голосовата низост, че умира невинна и го прощава. Графът чете всичко това високо и хълца. Той плаче, той е отчаян, зрителите и те преживяват страданията му, и те плачат – някои с глас поимат. Плаче боят, който няма нужда вече от Григорът. Това напрегнато състояние на душите порасна още по-болезнено, когато графът заповяда да му доведат коварния Голоса – виновника на злощастията му. Голос се задава рошав, грозен, измъчен от угризения и окован в букаите на конашкия затвор. Едно враждебно бръмчение на публиката го посрещна. Погледите го устрелиха разявени. Графът му чете писмото, в което графинята и него прощава. Графът зарива пак, къса си косите, удря се в гърдите. Публиката пак захълца неудържимо. Кака Гинка, и тя рони сълзи, но иска да успокои другите.

— Не плачете мари, Геновева е жива в гората!

Няколко бабички, които не познават пиесата, се обаждат учудени:

— Гинке, жива ли била? Ами да му се каже на горкия да не плаче – каза баба Петковица, а баба Хаджи Павлювица не се удържа и извика през сълзи на графа:

— Бре, баби, не плачи – булката е жива!

Между това Голос лудува. Той гледа страшно с изпулени очи, с настръхнала чорлава коса, маха, криви се и скърца зъби отчаяно. Съвестта го гризе люто; но страданията му принасят облекчение на народа.

Люто злорадство се изобразява по лицата. „Хак му е“, думат жените. Тях даже ги е яд на Геновева, че го прощава в писмото си. Майка му, като гледа печалното състояние на господин Фратя, обременен от тежестта на веригите и на общото негодувание, се чуди какво да прави.

— Умориха момчето ми, омаскариха го! – казва тя и се готви да го извлече из сцената, но я задържат.

Тоя акт има бляскав успех. Шекспировата Офелия не е извличала в една вечер толкова сълзи.

Последният акт е в гората. Там една пещера. Из входа ѝ се подава Геновева, облечена в зверски кожи, и детето ѝ. Една коза, на която са дали крехки листе да зобе, за да не бяга от сцената, представлява сърната, която с млякото си ги храни в пещерата. Геновева приказва жално на детето си за баща му, но чува лай от ловджийски псета и пропълзява в пещерата с детето, като увлича за рога козата, която се опира. Лаят се усилва и публиката намира Илийча Любопитният по-изкусен в тая роля. Той показва още по-голямо усърдие, тъй че лаят му разбуди джавкането на няколко кучета отвън. Ето и графът в ловджийски дрехи се вестява със свитата си. Зрителите не дъхат: всички се вторачили да видят как ще се срещнат с Геновева. Баба Иваница се бои да не отмине и предлага да му обадят, че там е жена му. Но графът я видял. Той се навежда и вика в пещерата:

— Ти, който си тука, звяр или човек, излез!

Но вместо пещерата, обади се залата. Раздаде се едно тънко подсвиркване.

Всички се обърнаха смаяни към Стефчова. Той беше се цял изчервил.

— Кой е тоя, дето свири? – извика гневно Селямсъзът.

Театърът забръмча недоволен.

Огнянов подири с поглед подсвирквача. Като съзря Стефчова, който го гледаше безочливо, той му пришушна ниско:

— Ще ти отпоря дългите уши!

Възрожденски театър

декори на *Иванко* (В. Друмев) от 1879 година

Ново изсвиркване, още по-силно. Публиката бе втрещена. В миг общо негодувание избухна.

— Хванете го тоя протестанец, дайте да го хвърлим из пенджера – изрева свирепо Ангел Йовков, гигант, два и половина метра висок. Раздадох се още гласове:

— Навън, който свири!

— Стефчов навън!

— Не сме дошли тука да слушаме пискуни и плясканета! – викаше Селямсъзът, който одевае иначе бе разбрал одобрителния знак на Каблешкова.

— Кириак, не възприемам! – извика сърдито и така Гинка, до която стоеше Рада, обляна в сълзи. Хаджи Смион шепнеше Стефчову:

— Вярвай бога, Кириак, аз ти казах още одевае: не бива да свириш. Тука народът е прост, нали видиш?

— Защо свири челебият? – попита беят Дамянча.

Дамянчо дигна рамене. Бейт пошушна нещо на едно запитие, което отиде при Стефчова.

— Кириак – каза му то полеха, – бейт заръча да идеш да изпушиш едно цигаро вън, като ти се стяга душата.

Стефчов излезе с горделива усмивка на устата, доволен, че развали впечатлението от Огняновата игра.

Заедно с него и смутната мина. Играта се продължи, графът се намери с изгубената графиня. Прегръщания, вайкания, сълзи пак. Публиката се разчувствува изново. Доброто се увенча с пълно тържество над злото. Графът и графинята си разказват един другиму мъките и радостта. Баба Петковица им думаше:

— Идете си, баби, у вас, па се сговаряйте веке, не вярвайте на тия проклети Голосовци.

— Проклетата си ти – изфуча зад нея господин Фратювата майка.

Същият бабин Петковичин съвет даде и бейт, но по-ниско. Общо чувство на удовлетворение и радост, Графът среща навред съчувствени погледи. Развръзката сключваше песента, която графът, графинята и свитата запяха: „Сигфриде граде, радвай се сега!”

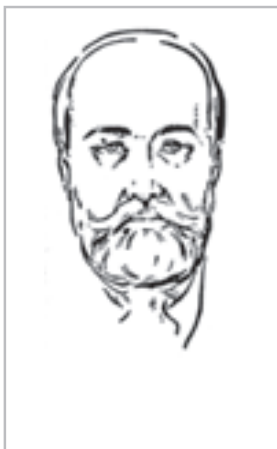
Но като изпяха първите два стиха на тая добродетелно-радостна песен, раздаде се на сцената революционната песен:

Пламни, пламни ти в нас, любов гореща,
противу турци да стоим насреща!

Родоначалници на българския възрожденски театър

Добри Войников

Сава Доброплодни

Васил Друмев

Това падна като гръм небесен в залата. От най-напред един я запя, после част от трупата я подхвана, после всичката, а след нея и самата публика взе да приглаша. Внезапен патристически възторг облада всекиго. Мъжественият мотив на тая песен като невидима вълна порасте, изпълни залата, заля двора и се пръсна в нощта. Песента цепеше въздуха, разпалваше и опияняваше сърцата. Тия силни звукове удариха на една нова струна на публиката. Всички, които знаеха песента, запяха я – и мъже, и девойки; тя сбра всичките души в едно, сля сцената със залата и се издигна към небето, като молитва.

— Пейте, момчета, да сте живи! – викаше с възторг Мичо.

Но други от старите роптаеха ниско, като намираха неуместно това безумно възхищение.

Беят, и той, без да разбира нито дума, слушаше с благодарение песента. Той питаше Дамянча Григорът да му тълкува всеки един стих. Всеки други би сбъркал конците, но Дамянчо не беше от тия хора, които не могат да отговарят на трудни въпроси. При това, сега му се даде случай да изпита силите си. Той запродаде бея по най-естествен и увлекателен начин. Песента, според Дамянча, изразявала сърдечната любов на графа към графинята. Графът ѝ казва: „Обичам те сто пъти повече сега“; а тя му казва: „Обичам те хилядо пъти“. Той казва, че ще издигне черкова, дето е била пещерата, за спомен, а тя му казва, че ще си продаде всичките ялмази, за да раздаде милостиня на сиромасите, и ще направи сто чешми от мрамор.

— Че много чешми, по-добре да направи и мостове за хаир – пресече го беят.

— Чешми, че в Немско водата е малко, та пият повече бира хората – отговори Григорът.

Беят кљумна одобрително на това решение.

— А де е Голос? – попита беят, като диреше господин Фратя между актьорите.

— Нему не се пада там да излезе.

— Добре кажеш. Тоя керата трябваше да го обесят. Ако втори път играят това, то кажи на консула да го не оставя жив. Така по-добре иде.

И наистина, господин Фратю го нямаше между другарите му. Той бе изклинчил благоразумно, още когато се запя опасната песен, като не пожела да дочака лаврите на публиката.

Песента се прекрати от трупата и завесата падна сред виковете: „Браво!“ Австрийският химн пак гръмна и изпращаше публиката из залата, която скоро опустя.

Актьорите се разоблачаха зад завесата и приказваха весело с приятелите, които бяха дошли да ги поздравят.

— А бе, Каблешков, дявол те взел – каква беше тая лудост от тебе? Из един път дохождаш и се озоваваш зад гърба ми и захващаш да ревеш като бурия. Циганско сърце. – каза Огнянов, като изуваше княз Светославовите чизми.

— Не можах да се стърпя бе, брате, омръзнаха ми толкова сълзи и кокоши жалби над твоята „многострадална“. Трябваше с нещо да отрезвим тоя народ. И тогава ми скимна да дойда на сцената. Ти видя какъв бляскав ефект.

— Аз все поглеждах дали няма някое заптие да ме хване за лакътя. – смееше се Огнянов.

— Не се безпокойте. Стефчов се запиля по-рано – каза Соколов.

— Беят го изпъди. – каза учител Франгов.

— Но беят остана – каза други. – Аз го гледах как внимателно слушаше. Утре ще си имаме белица.

— Ха, за него да не ви е грижа. Нали бай Дамянчо Григорът беше при него? Той го е сметнал, та го е поразил. Ако не е сторил това, ще му вземем назад дипломата.

— Аз нарочно го поканих и турих при бея, който обича масалите. Не се грижете, това ти го кучка и отвлякла – забележи Николай Недкович, като съблачаше тънкото расо на поп Димчо, с което игра на сцената ролята на Геновевиния родител.

Той смяташе без издайството. Но на сутринта повикаха Огнянова на конака.

Той се яви пред бея, който беше навъсен.

— Консулос ефенди – каза му той, – снощи сте пели комитаджийски песни, истина ли? Огнянов протестира.

— Но онбашият ми обажда противното.

— Той е криво известен. Вие сами бяхте там. Беят извика онбашият.

— Шериф ага, кога са пели такива песни: при мене или след мене?

— Пред вас са пели бунтовническа песен, бей ефендим; Кириак ефенди няма да лъже. Беят го погледна строго. Самолюбието му се докачи.

— Какво ми брътвиш, Шериф ага? Кириак ли беше там или аз? Не слушах ли аз с моите уши? Дамянчо чорбаджи дума по дума не преведе ли ми песента? Аз приказвах снощи и с Марка чорбаджи, и той намерил гласа много хубав. Такива безобразия друг път не правете! – изгълча сърдито беят, па се обърна към Огнянова: – Консуле, прощавай за труда, грешка станало. Чакай, а как викаха оногова, окования?

— Голос.

— Да, Голос. Ти него да беше заръчал да го обесят, по-добре. Аз тъй бих направил. Ти не трябваше да слушаш женски ум. Ама хубаво беше пък, песента още по-хубава – каза беят, като ставаше тежко.

Огнянов го поздрави и излезе.

— Скоро ще чуеш и по-друга песен и нея ще я разбереш без помощта на бай Дамянча – шушнеш си той, като минаваше из портата.

Но той не виждаше как зловещо го гледаше в това време онбашият.

РЕЧНИК

джелàт(ин) – изпълнител на смъртни присъди, палач

злочèст – който е сполетян от зло, нещастие

вериги – синджир; подобна на въже редица от заловени едно за друго метални звена

разтùха – утеха, успокояване, размисъл

зограф – (ост.) иконописец

метòх – клон от манастир

полиелèй – (ост.) полилей, висящ светилник с много лампи или свещи

букàи – окови за кон или затворник

багреница – върхна дреха, царска мантия от скъп плат (тъмночервено сукно)

камà – двуостър нож, предназначен главно за мушкане

натрùфям (натрùфя) – нагиздвам се, накичвам

свестàвам – привеждам към съзнанието, към идване на себе си

изсòсквам – издавам предупредителен съскащ звук

търкàлям, търкùлна – премятам нещо по земята като колело

ОТГОВОРИ НА ВЪПРОСИТЕ ПО ТЕКСТА:

- **Защо обществото на Бяла Черква очаква представлението с такова вълнение? Кои герои, действащи в текста, представят българското общество на Бяла Черква?**
- **Как се подготвя постановката? Кой каква роля изпълнява и как се справя?**
- **Кои са зрителите и какви са те? Как те възприемат постановката?**
- **Открий в текста 5 заглавия на популярните тогава постановки.**

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

- Откъса, в който се описва как е подредена сцената и откъде са взети декорациите.
- Откъсите, в които героите на творбата се проявяват във всекидневието и в деня на представлението.
- Откъсите, в които се описва поведението на зрителите.
- Фрагментите, които свидетелстват за съществуващата заедруга между българите.
- Откъсите, в които се описва как се държи Кирияк Стефчов.
- Откъса, в който се разказва за финала на представлението.
- Диалога между Огнянов и бея в конака.

Старият Лом

✓ Два града си оспорват правото да бъдат родоначалници на българския театър Лом и Шумен.

Старият Шумен

ЗНАЕШ ЛИ, ЧЕ

- Първата българска играна пиеса (1856) е «Михал Мишкост» от Сава Доброплодни. Чорбаджията Михал при всичките си пари е и скъперник (мишкост). Той ухапва хубавата Радка под влиянието на сватовницата баба Марта. Но Радка е влюбена в друг, естествено по-млад и по-хубав...
- Добри Войников, Симеон Янчев, Васил Друмев – това са актьорите от първата българска театрална постановка.
- «Райна княгиня» е епизод от историята на първото българско царство. Райна княгиня е дъщеря на българския цар Петър и се бори срещу византийското влияние.

ПРИПОМНИ СИ ОТ ЛИТЕРАТУРНАТА ТЕОРИЯ:

ХУДОЖЕСТВЕНИ ПОХВАТИ за характеристика на литературен герой

- Пряка авторска характеристика
- Портрет
- Биография
- Постъпките на героя
- Душевното състояние на героя
- Речта на героя

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

- С какви характерни черти се проявяват героите на творбата във всекидневието и в деня на представлението? Какво събитие е за тях представлението?
- Можеш ли да прецениш вкусовете на описаната епоха: какво е ценно, модерно, кое се смята за хубаво? Предпочита се своето или нещо вносно, донесено от чужбина?
- Какви идеали, мечти и стремления са водещи в живота на българите в навечерието на бунта? Коментирай поведението на Вазовите герои, тяхната реч, авторовото отношение към тях.
- Как е разбрал съдържанието на постановката беят благодарение на обясненията на Дамян Григорът? Проследи диалога между тях.
- Как беят се отнася към българите, какъв зрител е той, какви са неговите представи за справедливост, като какъв се проявява той при службата си в конака?
- За каква друга песен става дума? Изтълкувай думите на Огнянов:
 - Скоро ще чуеш и по-друга песен и нея ще я разбереш без помощта на бай Дамянча – шушнеше си той, като минаваше из портата.

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ ПОВЕЧЕ

- Какво научи от текста за българския възрожденски театър? За репертоара му? За отношението на възрожденския българин към културата и просветата.
- Прочети следния текст от документите по история на българския възрожденски театър:

По време на представлението на постановката «Стоян воевода» един от героите, Зинан паша, нарежда да отведат българската княгиня Мария и да я накарат да се откаже от вярата си. И в тоя момент, когато зрителите притаили дъх, на сцената изскача един българин с револвер в ръка и иска да убие артиста, който играе Зинан паша. «Как е възможно тоя поганец да туря ръка на наша княгиня». Едва успяват да го удържат. Успокоява се, като му обясняват, че тази случка е станала преди няколко века.

- Сравни тази история със съдържанието на главата «Представлението». Какво общо откриваш в отношението на зрителите към постановката.

РАБОТИ САМОСТОЯТЕЛНО

- Преразкажи писмено съдържанието на театралната постановка.
- Анализирай писмено поведението на Кирияк Стефчов по време на представлението.
- Анализирай художествените похвати, чрез които се изграждат образите на Бойчо Огнянов, Кирияк Стефчов, каква Гинка, Дамян Григорът.

Провери внимателен ли си: _____

Назовава ли Вазов в текста името на героя, който пръв запява революционната песен?

ПУНКТУАЦИЯ И ИНТОНАЦИЯ В СЛОЖНОТО СЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ

1. Прочети откъс от разказа на Анна Барбарова за българското село Кортен в Молдова.

За нашия род и за старото време много ми е разказвал моят дядо Моско, при когото съм пораснала. Когато съм се родила, през 1925 година, той бил на 61 години и почина, като на върши 84 години. Като малка научих от него за всичко, което е прекарал в своя дълъг живот. От дядо съм разбрала, че село Кортен било основано от 70 семейства българи. Те са избягали от България в Русия, за да не бъдат изклани от турците. Когато преминали през Дунава, спрели до град Измаил. Оттам властите ги насочили навътре в Буджашката земя. Главното за тях било, че се спасили от турския ятаган, че ги приел руският цар на своята земя.

През 1830 година пристигнала още една малка група семейства от българското село Кортен. Разпитвала съм дядо останал ли е някой от нашия корен до днес в България. Той от баща си знаел, че Кортен било голямо село покрай Балкана в Южна България.

От книгата „Бесарабските българи за себе си“

- **Кои други български селища в Молдова знаеш? Разкажи!**
- **Открий неточност в спомените на дядо Моско: от коя държава са избягали българи в Русия? Кога и защо османските власти са преследвали българи?**
- **Открий в текста сложни съставни изречения. Определи вида на подчинените и мястото им спрямо главното. Посочи съюзните връзки.**
- **Как са отделени простите изречения в сложното съставно изречение?**
- **Как ще откриеш подчинените изречения при четене на глас?**

Подчиненото изречение може да стои пред главното, след главното, а може и да разкъсва главното изречение. Във всички случаи то се отделя със запетая. **Изключение:** запетая не се поставя пред съюза ДА и пред въпросителни думи, когато въвеждат подчинени изречения. Но ако подчиненото изречение, което започва с въпросителна дума, стои пред главното изречение, то се отделя със запетая.

Пример: Брат му настояваше да тръгнат рано. Никой от тях не знаеше колко време ще пътуват. Къде ще нощуват, те също не знаеха.

При четене на глас на сложните съставни изречения се прави **малка пауза** пред и след подчиненото изречение.

2. Препиши текста, като поставиш пропуснатите запетаи. Открий и подчертай съставни глаголни сказуеми.

За да се научи човек да кара колело трябва да кара колело. За да се научи да пише трябва да пише. Всеки човек трябва да умее да пише така добре както и да говори. Писмената или устната реч го характеризират много по-пълно отколкото външността му или неговото поведение в обществото.

Д. Лихачов

3. Каква е разликата в предаването на еднаква информация с различен по вид сложни изречения и с различен словоред на простите изречения?

Ученикът не се подготви и не взе изпита.

Защото (понеже, тъй като) не се подготви, ученикът не взе изпита.

Ученикът не взе изпита, защото (понеже, тъй като) не се подготви.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Разгледай таблицата, в която са посочени най-често срещаните съюзни връзки при различните видове подчинени изречения.

Видове подчинени изречения	Начини на свързване с главното изречение	Примери
Подчинено подложно. Изпълнява службата на подлог на главното изречение.	Който (която...), как, защо, да; След безличните изрази: <i>стана ясно, смята се, възможно е</i> и др. + подчинено подложно.	Не му бе ясно как да постъпи. Който не работи, не трябва да яде. Възможно е и да е заминал за България.
Подчинено определително. Пояснява съществително или местоимение в главното изречение.	Който (която...), какъвто (каквата...), що, дето, когато. Отделят се от главното със запетая.	Вода, която тече, сама намира пътя си. Който се учи, той ще сполучи. Всичко що (дето) хвърчи, не се яде.
Подчинено допълнително. Пояснява сказуемото от главното изречение и изпълнява ролята на допълнение.	Съюзи: <i>че, да;</i> въпросителни думи: <i>как, кого, какъв, чий, как, защо, ли, дали.</i>	Той разбра, че няма да чуе нищо хубаво. Иван пожела да помогне на Петър. Той не знаеше как да помогне.
Подчинено обстоятелствено: за време, за начин, за място, за причина, за цел, за условия. Пояснява сказуемото от главното изречение откъм някакво обстоятелство.	Относителни местоимения и наречия: <i>когато, където, както, защото, тъй като, след като, като че ли, отколкото, доколкото, сякаш</i> и др.	Когато губиш нещо, тогава разбираш неговата цена. Работи, както са те учили. Аз пях за България, защото я обичах. (Ив. Вазов)

1. Прочети откъс от Ботевото стихотворение „До моето първо либе“.

Чуй как стене гора и шума,
чуй как ечат бури вековни,
как нареждат дума по дума –
приказки за стари времена
и песни за нови теглила.

- Докажи, че стиховете образуват сложно съставно изречение. Открий главното и подчинените. Посочи начина на свързване. Какви видове са подчинените изречения?
2. Състави сложни съставни изречения с всички видове подчинени изречения, посочени в таблицата. Избери от таблицата начин на свързване на главното и подчиненото изречение.
 3. Направи синтактичен анализ на изречението и направи схемата му.
Не е нужно да изпиеш цялото море, за да се убедиш, че водата е солена.
 - Колко са простите изречения? Как са свързани помежду си?
 4. В кое изречение е допусната пунктуационна грешка?
 - А) Попитах ги защо се смеят.
 - Б) За да бъде ясен, ораторът трябва да е откровен.
 - В) Няма да измине пътя този, който гледа назад.
 - Г) Не бяха сигурни, дали ще стигнат селото до вечерта.

СЛОЖНО СМЕСЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ

1. Прочети следния текст. Какви са изреченията по състав?

Той дължеше своята слава сред земляците на изключителната си работливост. Неговите лозя бяха едни от най-подредените, а опитни лозари идваха да се съветват с него. Вдъхновяваше се от всяка работа, но ставаше истински поет, когато майстореше своето вино, в което влагаше цялото си умение.

- **Открий сложните изречения. Как са свързани простите изречения в състава на сложното?**

Второто изречение се състои от три прости изречения, свързани съчинително (с *а*) и подчинително (с *да*).

Третото изречение се състои от четири прости изречения, свързани съчинително (с *но*) и подчинително (с *когато*, *което*).

И двете изречения са **сложни смесени**.

Сложно изречение, в което едни от простите изречения са свързани съчинително, а други – подчинително, се нарича **сложно смесено изречение**

В състава на **сложно смесено изречение** участват най-малко **три прости изречения**. Схемите на двете сложни смесени изречения от задача 1. изглеждат така:

- **Състави други изречения по горните схеми.**

ОБЪРНИ ВНИМАНИЕ:

В рамките на сложното смесено изречение между подчинените части може да има:

- **последователно подчинение (едно подчинено е зависимо от друго);**
Пример: *Разхождаха се по крайбрежната алея и разговаряха за момичето, с което се бяха запознали вчера, когато пристигнаха на гарата.*
- **съподчинение – (подчинените изречения могат да зависят от едно главно изречение и да се свързват помежду си чрез съчинителна връзка).**
Пример: *Предстоеше ми да участвам в истински лов, за който мечтаех и се подготвях от дълго време.*
- **Състави схеми на примерните изречения.**

ВАЖНО ЗНАНИЕ!

Пунктуацията на сложното смесено изречение се подчинява на правилата за пунктуацията в сложното съчинено и сложното съставно изречение.

ОБЪРНИ ВНИМАНИЕ

- Не се пише запетая, когато съюзите свързват прости изречения, разположени едно след друго и съподчинени на едно и също главно изречение.

Учителят се обърна към учениците със строга забележка да не шумят и да следят отговора на своя съученик.

- С цел да се наблегне върху определена информация в изречението тази част може да се отдели с тирета или да се постави в скоби вместо запетай.

Чувствам, че той – макар да е със затворени очи – продължава да ме следи и това ме притеснява.

- Не се пише запетая:

- когато пред съюзната връзка има отрицателна частица **не**:
Той се зарадва **не защото** беше славолюбив, а защото почувства уважението на учениците, които му благодариха публично, поднасяйки му букет.
- когато пред съюзната връзка има уточняващо наречие (*тъкмо, даже, чак, едва, само, точно, именно, единствено, особено*)
Бурята върхлетя **тъкмо когато** се прибраха вкъщи и се успокоиха **едва когато** гръмотевиците заглъхнаха.

- **Работете по групи. Съставете сложни смесени изречения, в които да се използват следните съюзни връзки:** *даже и да; чак когато; именно защото; особено когато; само който, дори и да*

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. **Открий и коментирай връзките между простите изречения в следните сложни смесени изречения.**

Мечтаех да отида на истински лов и дирех начин да осъществя тая мечта. Нямах и не можех да получа билет за лов, понеже бях твърде малък.

- **От колко прости изречения се състои всяко сложно смесено изречение?**

2. **На мястото на точките добави подчинени изречения, така че от сложното съчинено изречение да се получи сложно смесено.**

Той премина бързо през градската градина и излезе на улицата,
....., Иван изрови изящни византийски съдове и ги отнесе в областния музей,

ПРИПОМНИ СИ!

Подчинените изречения са разширени второстепенни части – определение, допълнение, обстоятелствено пояснение.

- **Изпълни задача 2., като си помогнеш със съюзните връзки:** *където, която, когато, който.*

3. **Работете по групи. Препишете сложните смесени изречения, като поставите пропуснатите запетай.**

А) Моето село е малко и го няма на картата но е голямо заради хората му които са неподражаеми мечтатели и се стремят към големи дела.

От биографията на поета знаем че времето в което той е живял и работил е неспокойно и това е намерило отражение в творчеството му.

Б) Когато хан Кубрат усети че е дошъл смъртният му час повдигна се върху одъра и с трескави очи се озърна наоколо. Той попита къде са синовете му и пак легна.

През отворената врата се виждаше слънцето как трепти ниско над равнината и шлемовете на петимата синове лъщяха обгорени с червен пламък.

В) Едрите мъже в очите на които блещукаше дива смелост се приближиха до болния баща и коленичиха. Тежко звъннаха мечовете им върху мраморните плочи а конските опашки които бяха като коприна паднаха и се разпиляха върху белия мрамор.

- **Всяка група да направи схема на едно от изреченията по избор.**

4. В кое изречение е допусната пунктуационна грешка?

- А. а) Попитах продавача, който ме погледна усмихнато и ми отговори учтиво.
б) Видях, че някои хора се насочиха към площада и ги последвах.
в) Кучето усети заплахата и се скри в близкия храст да изчака отминаването на опасността.
г) Ако не побързаш, ще закъснееш и ще пропуснеш важната среща.
- Б. а) Сутрин не закузвам единствено когато пътувам с ранния влак за София, но пък винаги си нося в чантата нещо за хапване.
б) Пътуването беше непланирано, защото намеренията ни бяха други подготовката за него се оказа недостатъчна.
в) Дядо Захари присви очи и чак когато човекът приближи на две крачки от него, той го позна и заговори.
г) Където и да отидеше, навсякъде го посрещаха с почести, които съзнаваше, че е заслужил, но се чувстваше някак неудобно от вниманието.

5. Работете по групи. Обединете простите изречения в едно сложно, като съедините частите му по различен начин.

Образец: Синът се успокои. Нямаше противоречия между него и баща му. Мненията им взаимно се допълваха.

Синът се успокои, защото нямаше противоречия между него и баща му и мненията им взаимно се допълваха.

- а) Обичаше дъбовата гора. Тя му напомняше за високите, стройните дървета. Сочната им зеленина носеше прохлада.
б) Лодката доближи до брега. Ние излязохме бързо. Тръгнахме по стръмния бряг нагоре. Там се виждаше къщичка.
в) Аз се опитвах понякога да работя на хармана. Не ми спореше. Бяха при книгите. Имаше много интересни и увлекателни.

- **Запиши изреченията. Подчертай средствата за свързване на простите изречения в сложни.**

6. Препиши изреченията, като поставиш пропуснатите запетаи и премахнеш излишните.

Тайната че се готви въстание бе обща.

Идеята да купувам кола е на баща ми.

Той реши да покани госта да го почерпи да му поиска съвет.

Разбрах това, едва когато постъпих на работа.

Казака вече знаеше, какво е това членски внос.

Къде ще нощуват довечера Петър не знаеше.

Важното е да постигнеш резултат.

ОБОБЩИТЕЛНИ УПРАЖНЕНИЯ

Прочети текста и реши задачите към него (1. – 7.)

На вратата, от самия праг, надничаше едно куче, чакаше някого и радостно въртеше опашка, като ту наостряше уши, ту се слагаше живо, като че искаше да скочи. Излезе чичо Митуш с един голям комат хляб, **започна да отчупва** от него и да дава на кучето, като в същото време му се караше.

— Къде ходиш, бе хайдутино? Къде ходиш, бе? Къде скиташ? Лошо ли ти е тука, а? Лошо ли ти е?...

Това куче беше тяхно, на чифлика, но отпреди един месец и повече се изгуби и едвам сега се завърна. Не твърде голямо, жълто, с дълга космата опашка, то нито беше хубаво, нито беше яко... Това куче (тъй си мислеше по-нататък чичо Митуш) беше много особено. Другите кучета пазеха къщата, пазеха добитъка, знаеха господаря си, знаеха също тъй, че са слуги. Жълтото куче, можеше да се каже, живееше за себе си – да му е добре, да ходи, дето си иска, да прави каквото си иска. Много обичаше да пътува.

По Йордан Йовков, „Скитник“

1. По цел на общуване изреченията в текста са:

- а) съобщителни и побудителни;
- б) въпросителни и побудителни;
- в) съобщителни и възклицателни;
- г) съобщителни и въпросителни.

2. Подчертаните изрази са:

- а) вметнати изрази;
- б) обособени части;
- в) непълни изречения;
- г) сказуемни определения.

3. Какво представлява изразът, изписан с по-тъмен шрифт?

- а) съставно глаголно сказуемо;
- б) просто сказуемо;
- в) съставно именно сказуемо;
- г) вметнат израз.

4. Подчертаното изречение е:

- а) сложно съчинено;
- б) сложно съставно с подчинено определително;
- в) сложно съставно с подчинено допълнително;
- г) сложно смесено.

5. Открий вметнати изрази (изречения) в текста. Обясни употребата на препинателните знаци при тях.

6. Какъв вид по състав е изречението: „...да му е добре, да ходи, дето си иска, да прави каквото си иска“?

- Кой израз в изречението е безличен (безподложен)? Аргументирай се!

7. Открий в текста сложни съчинени изречения, свързани с двойни съюзи. Какви действия са означени в тях?

ТЕСТОВИ ЗАДАЧИ

ПЪРВА ГРУПА

Прочети текста.

В сиромашкия двор на нане Стоичко беше израснала чудна върба. Още от земята тя се разклоняваше на пет здрави и еднакво дебели братя. Всеки от тях широко разтваряше върха си и всички заедно правеха грамадна китка, която се издигаше високо над къщите и плевниците и привечер хвърляше сянка като някой баир върху широката поляна, просната от нане Стоичковите палати чак до другото село.

Елин Пелин

нане – бате, байчо (в Софийско)

1. В кой ред словосъчетанието не е подчинително?

- А) чудна върба
- Б) другото село;
- В) привечер хвърляше;
- Г) къщите и плевниците.

2. Посочи вярното твърдение.

Словосъчетанието **двор на нане Стоичко** е:

- А) съчинително и съдържа еднородни части;
- Б) подчинително с главна дума *двор*;
- В) съчинително и съдържа нееднородни части;
- Г) подчинително с главна дума *нане*.

3. Посочи вярното твърдение.

Подчертаното изречение е:

- А) сложно съставно и е изградено от 3 прости изречения;
- Б) сложно съчинено и е изградено от 4 прости изречения;
- В) сложно смесено и е изградено от 4 прости изречения;
- Г) сложно смесено и е изградено от 5 прости изречения.

4. С коя дума (вметната част) може да се замени подчертаната в изречението, без да се промени смисълът му?

Несъмнено Ботев е българският гений.

- А) Вероятно;
- Б) Безспорно;
- В) Изобщо;
- Г) Всъщност.

5. В кой ред изречението е безлично?

- А) Мрак се стелеше над полето.
- Б) На мене ми се спи.
- В) Играеха често на двора;
- Г) Тръгна, без да се сбогува.

ВТОРА ГРУПА

Прочети текста.

Припукаха пушки. Стъклата по прозорците зазвънтяха, къщите се залюляха, върху земята сякаш падна черна сянка. Шибил се спря, страшен, хубав. Накъса броеницата, но карамфила не хвърли, кръстоса ръце на гърди и зачака. Миг-два – колкото сеймените отново да напълнят пушките си. Остър писък се издигна откъм горната махала. Шибил не трепна. **Друг писък откъм портата на Велико кехая.**

Йордан Йовков

сеймени – турски полицаи (ост.)

1. В кой ред словосъчетанието е съчинително?

- А) страшен, хубав;
- Б) пушките си;
- В) кръстоса ръце;
- Г) писък откъм портите.

2. Посочи вярното твърдение.

Подчертаното изречение е:

- А) сложно съставно и е изградено от 3 прости изречения;
- Б) сложно съчинено и е изградено от 4 прости изречения;
- В) сложно смесено и е изградено от 4 прости изречения;
- Г) сложно смесено и е изградено от 3 прости изречения.

3. Посочи верния отговор.

Изречението от текста с по-тъмен шрифт е:

- А) безподложно лично;
- Б) безглаголно;
- В) сложно;
- Г) безподложно безлично.

4. В кое изречение има вметнат израз?

- А) Искаме да кажем, че времето си върви.
- Б) Ще постоим, да кажем, ден-два и ще се върнем.
- В) Никога няма да кажем лоша дума за него.
- Г) Вървахме дълго, не казвайки нито дума.

5. В кое изречение има съставно именно сказуемо?

- А) Котката започна да търкаля кълбото.
- Б) Котката трябваше да се нахрани.
- В) Котката продължаваше да яде от паничката.
- Г) Котката беше доволна от храната.

ЧОВЕШКАТА СЪДБА В ИСТОРИЧЕСКИ ПРЕЛОМНО ВРЕМЕ

От тълковния речник:

Съдба *мн. съдби, ж.* – Според поверията – висша сила, която предопределя човешкия живот; стечение на обстоятелствата, което не зависи от човешката воля. *Както е решила съдбата. Съдбата ни срещна отново.*

- **Ирония на съдбата.** *Непредвидено стечение на обстоятелствата.*
- **Удар на съдбата.** *Нещастие.*

От синонимния речник:

Съдба (*същ.*) – *участ, предопределение, фаталност, фортуна, неизбежност, орис, орисия, провидение, късмет, жизнен път.*

ЗНАЕШ ЛИ, ЧЕ

До края на XIX век българите вярват, че Господ определя съдбата на човек чрез орисници. Орисниците най-често се описват като 3 жени (сестри), които се явяват при новороденото на третата нощ след раждането му, застават при главата на бебето и наричат съдбата му. Направената от тях орисия не би могла да се отмени от никого, дори от Бог.

от народната легенда «Орисия на Хаджи Димитър»

«...Орисниците били три на брой. Дошли на третата вечер. Майката тъкмо била заспала близо до люлката и чула тихия шепот на гостенките.

Първата орисница започнала благословията си с думите: „Да стане здрав и красив момък, като стисне камък, вода да пада от него!“. След нея втората орисница промълвила: „Тъй да бъде, но да му свършат дните, като на ерген!“. Дошъл ред на третата орисница и тя добавила: „Съгласна съм, но преди да свършат дните му, да стане юнак над юнаците и да се прочуе толкова много, че по сборове и по седенки песни за него да пеят!“.

✓ **Работа в групи: Съставете легенда за орисници и тяхната орисия за Васил Левски**

- **Прочети откъс от романа на Йордан Радичков «Ноев ковчег» и сподели какво ново си научил за съдбата на Васил Левски.**
- **Озаглави текста и аргументирай заглавието.**

Когато българският апостол Васил Левски се втурва с два револвера, за да разкъса обръча на седемнадесетте турски запитиета, обградили от всички страни Кърчинското ханче, и с гърмежи да си проправи път към заснеженото поле, то по една нелепа случайност цървулът му се закачва върху един от коловете на плета, изплетен високо, за да предпазва ханчето от вълци, от скитници и от нежелани гости.

За кратко време Апостолът увисва на плета и става мишена на пушките на запитиетата. В зимната нощ се чуват викове, неясни силуети прибягват из снежния здрач, припукват пушки, нестройният залп търси слепешком своята жертва. Апостолът пада ничком в снега и го обагрят с кръв. Той е ранен, револверите му са празни, съвсем сам е срещу седемнадесетте запитиета. Залавят го и го връзват. ... Може ли да каже някой дали запитиетата са знаели през онази нощ, че Васил Левски напуска предния ден град Ловеч с много пари в себе си, за да търсят в него пари?

Това днес никой не може да каже!

Заптийетата натоварват в каруцата едно ранено при престрелката заптие, качват в каруцата и вързания Апостол и преди още да се е разсъмнало, потеглят по пътя за град Ловеч. Подир тях ханчето остава пусто и празно. То постепенно изстива, потънало до колене в сняг, загуглено в сняг, стъклата на малките му прозорци се заскрежават, сякаш ханчето ослепява бавно и няма да може да вижда нищо повече с побелелите си очи.

В зимния здрач то напомня за живо същество, митическо и нямо, припълзяло безшумно и тайно през времето и застанало на пътя край Къкрина, за да чака там едничкия син на България, апостола Васил Левски...

Бе го дочакало! И макар че вече изстиваше и ослепяваше от студа, изглежда, че му стигаше това да чува през падащия безшумно сняг кучетата на Къкрина и кукуригането на петли...

От своя страна Апостолът също тъй бе вървял през времето към това прокълнато ханче и ето че накрая съдбата го отби в него и хлопна тихо вратата зад гърба му. По този начин човекът и ханчето свързаха завинаги съдбите си, вплетоха се като зъл възел в българската история и в българското съзнание и останаха там като зъл възел за вечни времена.

КАК МИСЛИШ

- Как Васил Левски посреща съдбовния си час на залавянето?
- Защо авторът говори за две съдби – на Васил Левски и на Къкринското ханче?
«...човекът и ханчето свързаха завинаги съдбите си, вплетоха се като зъл възел в българската история и в българското съзнание и останаха там като зъл възел за вечни времена». **Каква е съдбата на това ханче?**
- Какво значи метафората «накрая съдбата... хлопна тихо вратата зад гърба му»
- Как разбираш смисъла на метафората «зъл възел за вечни времена»?
- Подгответе съобщения за жизнената съдба на Васил Левски. Помислете какво в нея е предопределено и какво е личният му избор.
- Организирайте кръгла маса на тема „Възрожденският българин – историческо време и лична съдба“.

Къкринското ханче

- ✓ Прочети разказа «Една българка» от Иван Вазов и помисли защо авторът го определя като «исторически епизод».

ЕДНА БЪЛГАРКА

Исторически епизод

Аферим, бабо, машаллах
Народна песен

След обяд на 20 май 1876 г. – ден, в който Ботевата чета беше разбита при „Волът“ във Врачанския балкан и сам Ботев падна пронизан от куршума на черкезката потеря, командувана от свирепия черкезки първенец Джамбалазът, на левия бряг на Искъра, срещу Лютиброд, стояха куп жени лютибродчанки. Те чакаха ред да преминат реката с ладията. Повечето слабо знаеха какво става сега, някои и нехаеха. Сноването на шумни потери от два дена насам оттатък Враца не се косваше до тях и те продължаваха да си ходят пак по кърските работи. Истина, че тука бяха само жени: мъжете не смееха да излязат. Макар че театърът на битките между четата и потерите беше сравнително далеко от Лютиброд, но мълвата беше донесла и тука безпокойствия и турила нащрек мъжкото население.

Същия тоя ден няколко турски войника дойдоха в селото, за да извардват подозрителни лица; при брега, дето работеше ладията, пак няколко войника наглеждаха кого отнася и донася тя. На тоя час ладията беше на оня бряг и селянките чакаха нетърпеливо да се повърне, за да ги вземе. Най-после тя се повърна. Ладиарят – лютибродчанин, главен от селото за тая работа – опря греблото в реката, за да укрепи ладията о брега, и извика към жените:

— Хайде мари, по-скоро!

В същия миг зададох се из пътя откъм Челопек две конни заптиета. Те бързо слязнаха и разтикаха жените, които се готвеха да нахълтат в ладията. Едното заптие, стар и дебел турчин, плесна с бича си и ги изпсува.

— Назад, свини гявурски! Бягайте!

Жените се отстраниха, за да чакат пак.

— Бягайте оттука, хънзъри! – извика другото заптие и се спусна да ги бие с камшика си. Жените с писък се разбягаха нататък.

В това време ладиарят вкарваше конете в ладията. Влязоха и заптиетата, па дебелият, като се обърна към ладиаря, каза му гневно:

— Никоя кучка вече да не приемаш. Махайте се! – И той им махна свиреп.

Подир това жените, посърнали, хванаха да се връщат назад покрай нивята.

— Аго, чекай, чекай, молим те! – извика една селянка, която тичешката идеше откъм Челопек.

Заптиетата я изгледаха.

— Какво искаш мари? – попита дебелият по български.

Тя беше жена около шейсетгодишна, висока, кокалеста – мъжка на вид. На ръце държеше едно дете, увито в скъсано чердже.

— Дай да минем, аго! Пусни ме! Бог да ти даде здраве, на тебе и на децата!

— Ти ли си, Илийце! Ах, гиди, гявурко... – Той я позна, понеже беше му готвила баница в Челопек.

— Аз съм, хаджи Хасан ага. Пусни ме за това дете.

— Къде носиш тоя червей?

— Унучето ми, хаджи. Майка му е умряла, то болно е... отивам на манастира.

Владимир Коренев, *Една българка*

— Какво ще чиниш там?

— Да му четем, хаджи, за здраве – говореше умолително селянката с голяма тревога в погледа.

Хаджи Хасан ага и другарят му се наместиха в ладията. Ладиярят взе лопатата.

— Аго, за бога, направи това добро, помисли, че и ти имаш деца!... Ще се помолим и за тебе!

Турчинът помисли, па каза презрително:

— Хай влазай, магарице!

Селянката чевръсто скочи в ладията и седна до ладияря. Той обърна ладията и тя заплува по мътния Искър, сега придобел голям от дъждовете и къдравосребрен от вечерните лучи на слънцето, което през облаци отиваше да се закрие зад канарите на бърдото.

II

Бедната челопеченка действително бързаше да стигне по-скоро на манастира. На гърдите ѝ стоеше полуживо двегодишното ѝ унуче, сираче, болно от две недели насам. От две недели то се топеше и ставаше все по-зле; не помогнаха бабешки лекове, ни баянета, ни хе-киминът във Враца. Чете му и попът селски: не помогна нищо. Остана ѝ най-послед надеждата на света Богородица. „Да му се чете на детето в манастира, да му се чете!“ Тъй и казваха и селянките. Когато го видя следобед, тя се уплаши: то приличаше на мъртво. По-скоро! Дано света Богородичка даде помощ... При всичко, че лошо време беше сега, тя тръгна днес за черепишкия манастир „Пресвета Богородица“. Но когато минуваше из церовата гора, та да слезе към Искъра, из нея излезе някакъв момък в чудати опнати дрехи, с ширити по гърдите и с пушка; лицето му беше измахнато и бледно.

„Бабо, хляб! Умирам от глад!“ – каза той, като ѝ препречи пътя. Тя веднага се сети: „От ония е, дето ги гонят сега!... Боже господи!“ – пошушна си Илийца уплашена. Тя потърси в торбата и видя, че е забравила да вземе хляб: само сухи корички, останали на дъното. Даде му ги. „Бабо, в това село може ли да се скрия?“ Как ще се скрие в Челопек! Там е огън сега – ще го предадат на турците. Па и с тия дрехи! „Не може, синко, не може“ – каза му тя, гледайки милостиво измъченото му лице, по което сега се изобрази отчаяние. Тя помисли малко, па каза: „Скрий се, синко, сега в гората, може да те види някой. Тая нощ, чакай ме, навъртай се, тука пак да те намеря. И хляб ще ти донеса, и някоя друга дреха... с тия не бива. Ние сме християни.“ Изпитото лице на момъка светна от надежда. „Ще те чакам, бабо; върви, бабо, благодаря!“ – И тя го видя как той се изгуби в гората, като куцаше. Очите ѝ се наляха със сълзи. Тя се спусна тичешката надолу. Тя си мислеше: „Да направя това добро... Клетнику! Какъв беше!... Беки и бог се умилостиви и поживи детето. Света Богородичке, помогни ми само да стигна до манастира, божичко, закрили го, българин е, тръгнало е за християнска вяра курбан да става.“

Тя реши всичко да обади на игумена, старец милостив и добър българин, да вземе хляб и селски дрехи и щом чете на болното, веднага да тръгне насам, та още по мрак да наиде бежанеца.

И тя бързаше сега с утроена сила, за да спаси, ако даде бог, два живота.

III

Нощта вече покриваше с тъмното си було Черепишкия манастир. Клисурата на Искъра мълчеше плахо под тъмното небе; реката монотонно и жаловито шумтеше в дола и се губеше с глух тътен в завоя между високо надвесени скали. Насреща се тъмнееха канаристите стени „Бабините плазове“; те стояха мрачни и намусени със своите невидими сега черни дупки и самостоятелни обелиски, със задрямалите орли на върховете им. Спеше и манастирът, глух и пустинен.

Ненадейно манастирската вратня се похлопа.

Кучетата лавнаха. Хлопането се повтори дважд, трижд.

Излезе на двора един ратай; в същия миг и един калугер излезе из килията си по потури, без калимвяка.

— Иване, кой тропя бе? – каза калугерът безпокойно, като стоеше до одровия пармаклък, дето се чернееха прострени дрехи.

Блъсканията следваха.

— Някои от „ония“ трябва да бъдат? Какво ще се прави сега? Не пущам! Няма и игумена сега... Чакай, питай по-напред!

— Кой е там? – попита високо ратаят и се ослуша. После каза: – Жена гаче вика.

— Каква жена те е намерила по тоя час? Ония са или турци... Турци трябва да са... Тая нощ ще ни изколят... Те идат тук да дирят...

Нищо тука няма, нищо тук не оставям да припари... Господи, помилуй!

Гласът пак се чу отвън.

— Жена вика – повтори ратаят. – Коя си ти?

— Стрина ти Илийца, Иване, от Челопек, отвори... Ох! Жив да си, отвори!

— Сама ли си? – попита ратаят.

— Самичка, с унучето, Иване.

— Виж да не е измама! – обърна се отец Евтимий към ратая.

Иван, поободрен, приближи до портата и погледна през пролуката. Като се увери и калугерът, доколкото позволяваше това мрачината, че вън е жена и че е сама, той поръча Ивану да отключи. Портата отзина и пропусна селянката и веднага пак се заключи.

— Да те вземат рогатите! Какво търсиш тука, Илийце? – попита направо калугерът.
— Унучето болно, зле е... Дека е дядо игумен?
— В Берковица е. Защо ти е?
— Да му почете... Ами сега?... Почети му ти.
— И посред нощ?... Какво ще му правя аз, ако е болно? – бърбореше сърдито калугерът.
— Ти няма нищо да направиш, но господ може всичко.
— Сега иди спи, утре...

Но селянката молеше, настояваше упорито. До утре кой знае какво ще стане. Детето е зле, болест не чака. Само господ може да помогне. Тя ще си плати, каквото прилича.

— Луда си ти, караш ни да отваряме манастира посред нощ, да влязат бунтаджиите, да ни дойдат турците, да изпати манастирът!

Като бърбореше тъй, той влезе в килията си и след две минути излезе с расото, но обут на босо, гологлав.

— Върви!

Тя го последва в черквата. Тоя запали вощеница, метна епитрахила и взе молитвената книга.

— Дай тук болното!

Илийца приближи детето до светлината. Лицето беше жълто като восък.

— Та то е умряло! – забележи калугерът. Очиците, силно потънали навътре, се поотвориха, като да опровергават тия думи, и светнаха като звездици от отражението на свещта.

Калугерът дигна епитрахила над главата му, нетърпеливо изчете молитвата за здраве, прекръсти болното дете, па закри книгата.

Селянката му целуна ръка, като остави в нея два гроша.

— Ако му е писано да оживее, ще оживее... Сега иди спи на чардака. – И калугерът тръгна със свещта да излезе.

— Чакай, дядо Евтиме... – каза селянката с нерешителен вид.

Той се извърна.

— Какво има още?

Тя понижи глас и продума:

— Има едно нещо да ти обадя... Нали сме християни...

Калугерът се разсърди.

— Какво ще обаждаш и какви християни? Хай върви да спиш, да не свети свещ, че може да видят отгоре някои и да ни дойдат на гости...

Под „някои“ калугерът разбираше „бунтовници“, и селянката разбра тъй. Лицето ѝ се угрижи и гласът ѝ затрепера:

— Не се плаши, няма никой да дойде... – И тя доби още по-тайнствен вид:

Като идех от село, там; в нашата гора...

Страх и гняв се изобрази на лицето на намръщения монах. Той разбра, че тая жена иска да му говори нещо опасно, и извика:

— Не искам нищо да чувам, ни да ми обаждаш. Каквото знаеш, за себе си го знай. Или си дошла тук да запалиш манастира?

Селянката щеше да каже нещо, но думата се задъни в гърлото и при тоя отговор; тя тръгна безнадеждно подир сърдития калугер и излезе на двора.

— Ами аз няма да ношувам тука! – рече селянката.

Калугерът я изгледа учуден.

— Ами?

— Ще си ида, още сега ей...

— Ти си луда!

— Луда не луда, ще вървя. Утре рано, по зори, работа ме чака. Дайте ми хляб, гладна съм...

— Хляб, колкото щеш... Дай ѝ бре, Иване! Но аз пак вратата не отварям.

Но селянката се претръшка да върви. Отец Евтимий пръждосваше. Да отвори пак портата? Това беше опасно. Може да нахълтат лоши човеци... Кой знае какво може да се случи... После му дойде на ума, че тая жена, която вече ги е видяла и се е срещала с тях, може да донесе някаква беда на манастира, ако турците подушат. Не, по-добре да се очисти оттука, да я няма тука...

— Хай върви си – каза той.

Селянката сложи детето до пармаклъка, тури в торбата си половината пита, която ѝ донесе Иван, взе пак детето на ръце и излезе. Портата се хлопна зад нея и заключи.

IV

Баба Илийца тръгна из нощта за към Искъра, зад който я чакаше сега бунтовникът. Тя беше много смутена, тя не посмее и не можа да се посъветва със сприхавия калугер, който я посрещна в отсъствието на игумена. Тя се покачи на яра зад манастира и тръгна из пътя, който пълзи над Искъра. Дрезгавата нощ допускаше да се видят доста ясно очертанията на чуките и бърдата отсреща – дене намусени, а сега зловещи... Та и всичко имаше зловещ вид за Илийчината душа, изпълнена с тревога и безпокойство. Когато стигна на върха до големия бряст, Илийца поседна на студената земя да си почине. Планинските самотии спяха, дива тишина царуваше в природата; само реката все си шумеше долу нейде в бездната, дето се гушеха под карпи манастирските кубета и чардаци без ни една светлинка. Отдясно стигаха кучешки лаеви из Лютиброд. Тя стана пак, но не хвана през селото, дето я беше страх да мине, ами тръгна наляво от него по брега на урвата и бежешката слезна през нивята.

Скоро се намери долу при самия Искър. Ладията стоеше до брега. Илийца отиде в колибата, дето спеше ладиярят, за да го извика да я прекара. В колибата нямаше никой: види се, ладиярят го е било страх да нощува тук. Тя се зачуди какво да прави сега. Отиде там, дето стоеше ладията. Искърът шумеше страшно, тя видя отблясъка на тъмните му талази и мравки я попъплиха. Що да чини? Да чака до сутринта? Тя нито иска да мисли за подобно нещо, макар че ранни петли пропяха в Лютиброд за съмване. Що да чини? Освен сама да се опита да мине отвъд; тя беше видяла как гребат... Това и се видя опасно, но друг избор не ѝ оставаше, ако искаше да завари момъка, който я чака сега в гората, примрял от глад, от безпокойство и страх. Тогава тя остави детето на пясъка – тя бе съвсем забравила детето! – и се наведе да отвърже синджира на лодката от големия кол, дето го връзваха. Но тя изтръпна: синджирът не беше вързан сега, а заключен за кола с катанец; турците бяха сторили това, за да попречат на минаване реката през нощта. Тя се изправи втрещена. Петлите все повече пропяха в Лютиброд, на изток небето слабо се заздрачаваше, след час или два ще съмне. Тя изохка в безсилно отчаяние и напрегна всичките си сили да скъса синджира или да счупи катанеца. Скоро се убеди, че това беше невъзможно. Тя се изправи запъхтяна и въздъхна безнадеждно. Внезапно тя се наведе трети път, хвана кола с двете си ръце, като че има намерение да го извади. Колът, дълбоко забит от години там, стоеше като закован. Тя удвои, утрои усилията си, нейните изпечени селски ръце се напънаха, мишците ѝ сдобиха стоманена пъргавина и сила, кокалите ѝ изпращаха от напъгане и горещ пот рукна от лицето ѝ. Запъхтяна, уморена, като че е изсякла кола дърва, тя се изправи, отдъхна малко и пак го хвана. И пак с нови сили и с нова ярост взе да се върти около него, превита одве от напъна си да го изкърти. Старешките ѝ гърди дишаха гръмовно, краката ѝ се забиваха до прасците в пясъка и след тая страховита

половинчасова борба колът се позаклати, дупката се поизхалтави и тя го измъкна най-после из почвата. Синджирът глухо издрънка в тишината.

Илийца изпъшка тоя път победоносно и се тръшна на пясъка премаляла... След няколко минути ладията с Илийца, детето и кола вътре плувна по мътните вълни.

V

Тука Искърът, излязъл от скалисто гърло, разлива се широко и тече между ниски полегати брегове. Ладията плуваше по течението му, непокорна на лопатата, неумело управлявана от селянката. По тая причина ладията се отдалечи нататък и отмина мястото, дето обикновено заставаше. Илийца с безпокойство следеше само да не би да наближи оставения бряг. Най-после един бързей я откара близо до срещния бряг и селянката с много мъка допря ладията до земята. Тя излезе с детето на ръце и тръгна незабавно нагоре към гората. Когато влезе в нея и наближи мястото, дето среща бунтовника, тя видя човешка сянка, че мръдна между стволовете, и позна, че е той. Бунтовникът я пресрещна.

— Добър ти вечер, момче. На.

И тя извади хляба и му го подаде, знаейки, че преди всичко хляб беше потребен за бунтовника.

— Благодаря, бабо – отговори покъртен той.

— Чекай, облечи това отгоре! – и тя му подаде връхна дреха, с която бе покрила детето. – Взех манастирско скришом, боже, прощавай, грях сторих...

Илийца бе смъкнала на тръгване от пармаклъка тая дреха за бежанеца, мислейки, че е на ратай. Но когато момъкът я облече, тя учудена видя, че е калугерско расо!

— Все едно, ще се постопля! – рече той, като увиваше измръзналото си тяло със сухата шаячна дреха.

И те тръгнаха. Бунтовникът вървеше и ядеше мълком; той трепереше от студ и силно куцаше. Той беше двайсетгодишно голобрадо момче, тънко-високо. Бабата, за да го остави да яде, не го запитваше кой е и отде е, а само му приказваше ниско; но нейното любопитство най-подир надви и тя го запита отде иде. Той ѝ разправи, че не слеза от Балкана, а иде от полето. Изгубил четата оная нощ в лозята на Веслец и от там до тука е дошел с големи страхове и премеждия, не ял два дена и две нощи, съсипан от ход, с убити крака, трескав, и сега бяга в Балкана да намери другарите си или да се потули.

— Синко, ти не можеш да вървиш – каза му тя, – дай си пушката да ти олекне.

И тя му пое пушката в лявата си ръка, като стискаше с дясната детето.

— Върви, върви, стягай се, момче.

— Къде ще се дяна, бабо, сега?

— Как къде? Ами у дома!

— Истина ли? Бабо, благодаря ти, ти си добра жена! – отговори умиленият до сълзи момък и се наклони, па и целуна напуканата ръка, която стискаше детето.

— Хората са наплашени сега и ме изгарят жива, ако усетят – продължаваше селянката, – но как да те оставя тука: не можеш да бягаш и ще те намерят черкезите – поразил ги господ – и в село ги има. Защо ви трябваше вам, момчета? Тая пуста царщина тъй ли се лесно разсипва!... Изтрепаха ви като пилци. Но ти не можеш да вървиш нагоре! – И тя пое и пушката в дясна ръка, а с лява го хвана под мишница. Вдълбочаваха в церовата гора. През дърветата небето на изток повече побеляваше, челопешките петли пееха раздирателно, звездите бледнееха. Разсъмването започваше, те бяха още на половина час разстояние от Челопек, ако напреки се

идеше, но както вървеше момъкът, и за два часа нямаше да достигнат. Селянката се окахъри, да имаше крила, щеше да го вземе и да хвъркне с него. Той се озърна.

— Съмва се, стрино – каза той.

— Лошо, няма да стигнем навреме – изпъшка тя. Повървяха още малко. Отсреща се чува човешки гласове. Селянката се спря.

— Тъй не бива, момче, да направим друго...

— Какво, стрино? – попита момъкът, който виждаше в тая непозната жена своя майка, свой спасител, свое providение.

— Скрый се в гората, стой до довечера. Като мръкне, ще те намеря – на, тука пак – и ще те скрия у дома.

И момъкът намери, че това беше най-умното. Селянката му повърна пушката.

— Сбогом!

Илийца в това време пипаше детето. Тя изплака:

— О, мамке! Та то е умряло, ръчиците му лед!

Бунтовникът се спря поразен. Тая скръб на селянката го смая; той поиска да каже нещо да я утеши, но не можа нищо да каже. Сега той виждаше, че нямаше право да очаква по-нататъшна помощ от великодушната жена, чието сърце беше разбито от едно голямо лично нещастие.

— О, мамке, гълъбчето ми... – вайкаше отчаяно тя, като се вгледваше в лицето на детето.

Бунтовникът тръгна из гората, цял потресен, безнадежден. Но разплаканият глас на бабата му извика:

— Момче, крий се хубаво днес. Довечера – пак тук, та да те намеря...

И тя се изгуби между тъмните дънери.

VI

Тая сутрин майското слънце се показва радостно от чистото небе, няколко дена все облачно и дъждовно. Разкошната дългнеста долина, която се отваря от Шишмановата скала, имаше омайна хубост, пременена в пролетна зеленина, прорязвана от сребристия пояс на реката, лъснала от лъчите на слънцето. Дотук, до Шишманова скала, се свършва нейната одисея из тесни клисури и безконечни планински завои, ту между стръмни урви, покрити с дъб и бук, ту под високи навъсени скали, пробити с пещери, настръхнали със замъкообразни изваяния и странни обелиски, своенравна игра на стихии и времето.

Току-що слънцето излезе над кръгозора, из пътя откъм Враца се подаде турска конница, а след нея из ръжовите се зачерня голяма тъпа пеши хора, на която краят не се видеше. Конницата и пехотата скоро доближиха Искъра и се спряха. Пехотата състоеше от около триста души; отпреде ѝ вървяха турци башибозуци, въоръжени с всякакъв род оръжия, а останалото, грамадната част, бяха черкези, също въоръжени. Подир няколко минути бавене конницата пусна да минат напред черкезите, а тя остана настрана. Тая шумна сган се предвождаше от прочутия тогава черкезки големец Джамбалазът, свиреп и кръвожаден кавказки разбойник, от тайфата на когото беше пукнала пушката, що простря мъртъв Ботева вчера.

Джамбалазът, на кон, се спря срещу челопешката гора, недалече от старовремската развалена черква. Отляво на гората се вдигаха непристъпни зъбери и ярове, а отдясно се откриваха челопешките ниви и бостани, дори до другия гол рът. По стръмнината на гората виждаше се през дърветата уединена кошара, парясана сега от стопана си.

Всички очи бяха обърнати към гората, дълбока, пуста и спокойна, дето сега се криеше бунтовникът. Но потерята не идеше за него. Тая нощ бе пристигнало известие във Враца,

че един час преди съзоряване една чета комити била се спуснала от Балкана в тоя шумак, вероятно с намерение да мине Искъра и да се спаси в голямата Стара планина.

Потерята, наежена, ободрена от вчерашната си победа, очакваше заповедта, когато Джамбалазът, слязал от коня, с неколцина по-предни башибозуци обсъждаше положението и начина на нападението. Той беше мургав, висок, чернобрад четирийсетгодишен човек с бляскаво черкезко облекло, набучен с оръжие; погледът му, зверски и лют, светеше под високата му космата черкезка гугла.

В това време изгърмя пушка от кошарата и планинските екове повториха и продължиха гърмежа.

— Комитите! Комитите! – извикаха гласове.

Всички погледнаха към кошарата, но видяха само кълбото дим на входа и, което се разнасяше от утринния ветрец по клоните. Подир първото късо смайване и сбутване потерята даде един страшен залп, последван от гороломен продължителен ехтеж. Но сред дима раздадоха се гласове:

— Джамбалаза убиха!

Джамбалазът наистина беше се повалил на земята, пронизан тъкмо в гушата от куршум, и из устата му шуртеше струя кръв. Той беше ударен от куршума, който дойде от кошарата.

При тая вест мигновена паника обхвана потерята и тя се дръпна и изпокри – кой де намери. Тялото на предводителя бързо беше отнесено. Изчезна и конницата. Но друга пушка не гръмна вече от гората.

След доста време, като разбраха по мълчанието, че комитите са избягали из гората, една дружина от по-сърдени черкези се престаши и навлезе откъм челопешкия път в нея и я разтършува. Тя намери убит до дънера на един дъб само един бунтовник, мъж, трийсетгодишен, с лице, обрасло с черна брада, и с единия крак ранен, превързан с дрипи. Черкезите разбраха, че четата е избягала в планината.

(Действително подир падането на Ботева при Вола част от дружината му, около четирийсет момчета, под воеводството на ранения в крака герой Пера бе хванала планината, скитала се бе цяла нощ из пущинаците и, уморена, гладна, премаляла за сън, се спуснала към съмване в челопешката гора, дете заспала като мъртва, не знаейки, че е издебната.)

Един от черкезките куршуми беше случайно убил Пера. Никоя друга жертва не се намери. Но когато черкезите посетиха и кошарата, те съгледаха там още един труп.

— Един папаз-комита! – извикаха те учудени.

Там лежеше прострян един момък без мустаки, с продупчена глава. Той беше облечен с калугерско расо, разгънатата предница на което даваше възможност да се види хъшовска носия, обагрена с кръв. По почернелите му от барут уста се познаваше, че той се беше самоубил с пушката, след като беше свалил Джамбалаза. Видял ли се беше нощеска с четата – неизвестно. Въпреки обичая си в подобни случаи, башибозуците не отрязаха главата на разбойника, за да я разнасят на прът като трофей от победата: смъртта на предводителя им я даваше не тям... задоволиха се само да запалят кошарата, дете остана труптът. Тя все димеше и до вечерта, когато две потери избиваха до един, долу при Искъра, до канарите, тринайсет бунтовника, слезнали следобед от Балкана с цел да прегазят реката.

Илийца е умряла отдавна. Но полуумрялото дете оживя и сега е здрав левент и се нарича майор П. Покойната му баба, като му е разказвала тия събития, говорила му, че вярва, че дължи оздравяването му не толкова на небрежната молитва на сърдития калугер, колкото на добрината, която не можала да направи, но искала от сърце да направи.

РЕЧНИК

потѐря – група въоръжени лица, тръгнали да преследват някого
нехàя – не обръщам внимание, не искам да зная, не ме е грижа
задавам се – появявам се, показвам се
заптиѐ – (тур.) стражар
нахълтам – навлизам внезапно в множество
чевръсто – бързо, пъргаво
канàра – скала
бърдо – планински склон, хълм, издигнат бряг
бàяне – лекуване и магия с тайнствени думи
хекимин – (тур.) лекар
ширит – тясна и здрава платнена лента
изпит – с отслабнало лице. Изсъхнал, измършавял от болест или неволя
измàхнат – слаб
намусен – намръщен, навъсен, който е свил чело и вежди
пармаклък – ограда от тесни дъски, стобор
вощеница – свещ
епитрахил – тясна и дълга свещеническа одежда, която при служба се слага на шията
пръждòсвам – пращам по дяволите, ругая
сприхав – който лесно се гневи, раздразнителен, избухлив
калугер – неженен православен духовник, монах, инок
талàз – (гр.) вълна
катàнец – подвижно приспособление за заключване на врата, кофар, катинар
изкъртвам, изкъртя – отделям, изваждам нещо здраво прикрепено
лопàта – има различни лопати – за копаене, за бъркане, за риене, за гребане и т.н., в текста
– весло, гребло за лодка
бързей – място, дето течението на реката е бързо
кахъря се – грижа се, безпокоя се, замислям се, опечалявам се
шумàк – гъста шума, хрусталак

Провери внимателен ли си:

Цѐрова гора – гора, в която расте цер – един вид горски дъб с напукана кора и малоценна дървесина

цѐров – който е от цер (цѐрова гора, цѐрови дърва)

цѐровит – който има целебни качества, лековит (цѐровита трева)

ЗАПОМНИ следните изрази

мравки ме попъплиха

мравки лаят по гърба ми

мравки лаят по кожата ми

потрепервам

от студ, силно

вълнение или

страх

ПРОВЕРИ РАЗБРА ЛИ ТЕКСТА

- Обясни значението на следните изрази и изречения:

Зададоха се из пътя.

Тя видя отблясъка на тъмните му талази и мравки я попълниха.

Не помогнаха ни бабешки лекове, ни баянета, ни хекиминът.

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

- Фрагмента, в който се съобщава за времето и мястото на действието;
- Откъсите, описващи битовото ежедневие на българите от Лютиброд;
- Думите, с които турците се обръщат към българите;
- Диалога на баба Илийца с турците;
- Откъса, в който се съобщава защо баба Илийца бърза да премине на другия бряг;
- Откъса, в който се разказва за първата среща на баба Илийца с четника;
- Думите на баба Илийца, обясняващи нейното отношение към четника и желанието ѝ да го спаси;
- Откъса, в който се разказва как посрещат баба Илийца в християнския манастир;
- Епизода, повествуващ за завръщането на баба Илийца от манастира;
- Откъса, в който се разказва за втората среща на баба Илийца с четника;
- Откъсите с природни описания.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

- Изреди основните епизоди, които изграждат този разказ. Опитай се да ги озаглавиш.
- Вазов описва тревожно бунтовно време. В кои епизоди се разказва за героично, а в кои за малодушно поведение?
- Как Ив. Вазов изобразява проявите на робството и страха в разказа?
- Посочи с помощта на какви художествени похвати е изграден образът на баба Илийца.
- Каква е връзката между природните описания и преживяванията на баба Илийца?
- Как оценяваш поведението на главната героиня на разказа? Коментирай поведението и мислите на баба Илийца в нейния диалог с турците; при срещите ѝ с четника; противопоставянето между баба Илийца и калугера; състоянието на героинята при завръщането от манастира нощем.

ТВОРБАТА КАЗВА И ОЩЕ НЕЩО:

- Чрез образа на баба Илийца Иван Вазов «художествено документира» българското народно отношение към свободата, към бунта и към бунтовниците. Разкрий това народно отношение, като коментираш «поуките» на истинската българка баба Илийца.
- В разказа Иван Вазов «художествено документира» и отношенията в Османската империя между турците и българите. Коментирай тези отношения, като наблюдаваш речта и поведението на турците спрямо българите и обратно.
- Първоначалното заглавие на разказа е «Челопешката гора». След три години, при повторно публикуване в 1902 г, Иван Вазов променя заглавието на «Една българка». Помисли как се променя възприемането на разказа със смяната на заглавието? Коментирай как биха се променили акцентите, ако същият разказ се озаглави «Баба Илийца».

Сюжет и композиция на литературното произведение

Изобразените от писателя събития, в които се проявяват характерите и взаимоотношенията на героите, представляват **СЮЖЕТ** на литературното произведение.

експозиция
завръзка
кулминация
развързка
епилог

Разказът «Една българка» се гради върху няколко епизода (*баба Илийца преминава реката; преди това среща неочаквано четника; отива до манастира; връща се; отново преминава Искъра; дава дрехи и хляб на бунтовника, който скоро след това загива...*).

В началото на разказа е посочено времето и мястото на действието и накратко се обяснява *какво е станало на 20 май 1876 г., когато скупчените жени чакат ладията на левия бряг на Искъра*. Този сюжетен момент се нарича **експозиция** – той въвежда читателя в атмосферата на времето, когато се развива действието.

Забързаната челопеченка с болното внуче, преди да стигне до реката, е спряна от *въоръжения момък* – тяхната среща е **завръзката** – тя определя хода на действието, което протича стремително и напрегнато.

Баба Илийца бърза към манастира с утроена сила, за да спаси два живота. Постепенно личната болка за болния внук отстъпва пред тревогата за съдбата на ранения момък, който я чака, примрял от глад, от безпокойство и страх.

Действието достига своя върховен момент в епизода с *повторното преминаване на реката* и се поддържа до втората среща с четника. Този елемент от сюжета се нарича **кулминация**. В последната част на разказа се съдържа трагичната **развързка** *идването на турците и гибелта на Ботевия четник*. С това развитието на сюжета се изчерпва, но авторът прави и своята добавка – **епилога**, в който съобщава *каква е по-нататъшната съдба на тази българка*.

Подреждането и свързването на основните моменти в сюжета се осъществява чрез **КОМПОЗИЦИЯТА** на литературното произведение.

КОМПОЗИЦИЯ – строеж, устройство на художествено произведение.

Обикновено сюжетните моменти подреждат случките и постъпките така, както те са протекли във времето. Но понякога авторът размества епизодите и ги поставя в разказа не в същата последователност, както те се осъществяват според сюжета. Например в разказа «Една българка» авторът размества първите два момента: за срещата с бунтовника, която иначе предшества преминаването на Искъра, ние научаваме по-късно, след преминаването на реката. Този похват се казва **ретроспекция**.

ТЕСТОВИ ЗАДАЧИ

1. **Кое от понятията не е свързано с композицията на разказа «Една българка»?**
А. Епиграф;
Б. Ретроспекция;
В. Епилог;
Г. Речева характеристика.
2. **Кое твърдение е вярно?**
А. Разказът е изграден от 5 епизода и епилог;
Б. Разказът е изграден от 6 епизода и епилог;
В. Разказът е изграден от 7 епизода и епилог;
Г. Разказът е изграден от експозиция, 5 епизода и епилог.
3. **Кой сюжетен момент изпълнява функция на завръзка в разказа една българка?**
А. Разговорът на Илийца с Хасан ага;
Б. Първата среща на баба Илийца с четника;
В. Разговорът на баба Илийца с калугера;
Г. Плаването с ладията по Искъра.
4. **Коя дума ще поставите на празното място в твърдението: «Отец Евтимий е на смелата челопеченка баба Илийца»?**
А. съратник;
Б. антипод;
В. Съмишленик;
Г. Приятел.
5. **Кое качество НЕ е проявено в поведението на баба Илийца според разказа?**
А. Родолюбие;
Б. Милосърдие;
В. Смирение;
Г. Скъмност.
6. **Коя от изброените характеристики НЕ може да се отнесе към баба Илийца?**
А. Решителност;
Б. Физическа издръжливост;
В. Агресивност;
Г. Състрадателност.
7. **Открий и подчертай фразеологичното словосъчетание.**
«Тя се зачуди какво да прави сега. Отиде там, дето стоеше ладията. Искърът шумеше страшно, тя видя отблясъка на тъмните му талази, и мравки я попъплаха. Що да чини?».
8. **Каква е ролята на това фразеологично съчетание за разкриване на душевното състояние на баба Илийца? Кое твърдение НЕ е вярно?**
А. дава представа за безпокойството на баба Илица.
Б. внушава представа за естествения човешки страх в такава опасна нощ и за безизходна ситуация.
В. Показва притеснението ѝ, че няма да успее да изпълни обещанието си – да донесе хляба и някоя дреха на бунтовника.
Г. Показва, че е готова да се откаже от дадената дума.

ЛЕКСИКАЛНО И ГРАМАТИЧНО ЗНАЧЕНИЕ НА ДУМАТА

1. Прочети откъса от текста на Анчо Калоянов «За народните приказки».

В **миналото песента е била всеобщо владение. Всеки е бил** длъжен да **пее** поне **веднъж** в живота **си** – мъжете, когато **коледуват**, а **жените** при лазаруването. Пеели са и насаме. Приказката изисквала двама, разказвач и слушател, готови да стигнат «до забрава». Вълшебните приказки увеличат еднакво и малки, и големи. Разказвачът им прилича на водач, повел другите около себе си по чудновати страни, където всичко е възможно, но преди всичко в тях цари справедливостта – добрият винаги побеждава, а лошият бива наказан за своите злодеяния.

- Поят ли в твоето семейство български народни песни?

Кои песни си чул, кои можеш да пееш?

Коя българска приказка харесваш най-много и защо?

- Определи значението на думите «приказка», «песен» като направиш справка в тълковния речник. Еднозначни или многозначни са тези думи?

Речниковото значение на думата се нарича **ЛЕКСИКАЛНО значение**. **Лексикалното значение на думата е основно**. С него думата се възприема като конкретно название на предмети, признаци, действия, явления. Многозначните думи имат няколко лексикални значения.

2. Към коя част на речта се отнасят подчертаните думи в първите две изречения в началото на текста от задача 1.? Определи граматичната им форма (елементи на граматичното значение).

ГРАМАТИЧНОТО значение е второ значение на думата. То добавя към речниковото (лексикалното) значение на думата допълнителни елементи (при имената – род, число, определеност; при глаголите – време, лице, залог, наклонение и т. н.)

Например, думите **ПЕСЕН** и **ПРИКАЗКА** се различават по лексикалното им значение, но съвпадат по граматично значение: и двете са съществително име, женски род, единствено число.

Една и същата дума може да има различно граматично значение:

ПЕСЕН – единствено число, **ПЕСНИ** – множествено число.

3. Препиши от текста в началото на урока по групи:

- а) думи с едно и също лексикално значение, но с различно граматично значение;
- б) думи с еднакво граматично значение, но с различни лексикални значения.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Определи коя част на речта е всяка дума в следния текст. Определи граматичното значение на всяка дума.

Старият магьосник излезе на полето. Захвана да маха с ръце. Докато махаше, от ръкавите му почнаха да излитат птици.

2. Препиши от изреченията подчертаните думи и запиши всичките им граматични форми.

Скромните народни **песни** са **наша** българска гордост.
Науката **се интересува** от фолклора на различни народи.

3. Назови думите, към които се отнасят дадени лексикални значения.

_____ – водно безгръбначно животно, затворено в две черупки.
_____ – давам на болен лекарство или правя по друг начин да оздравее.
_____ – който има голям размер отдолу нагоре по отвесна линия.

4. Промени граматичното значение число на думите в изреченията.

В гората растеше хубава малка елха.
Свещицата догоря до самото клонче.
Птичетата подскачаха на покривите.

5. Запиши следните изречения в 3. лице, ед. число. На кои думи ще промениш формата?

Ние обичаме народните празници.
Кой ти помага да решаваш задачите?
Те знаят много народни обичаи и ги пазят.

- Обобщи кои части на речта притежават категория лице.

6. Определи с какво граматично значение се отличават думите в двете изречения.

Приказка предава човешка мъдрост. – Приказката предаваше човешката мъдрост.
Добро настроение пази на човека здраве. – Доброто настроение пазеше на хората здравето.

7. Кои морфеми в думите определят речниковото значение, а кои – граматичното?

Влизам – излизам – излизаме;
вятър – вятърът – ветровит;
пека – пече – пекна – печен.

8. Състезавайте се: кой ще измисли най-интересна и смешна история, като употребите следните думи с различно граматическо и лексикално значение: води (глагол) – води (съществ.); съгласни (глагол) – съгласни (съществ.); прах (глагол) – прах (съществ.).

- Дай граматична характеристика на всяка от посочените думи.
- Запишете текст от 7-8 изречения.

9. Отгатнете:

А. С моето име наричат човек, който отскоро се е заловил с някоя работа и още не я е усвоил добре. Образовано е от прилагателно име и наставка -АК?
Б. аз пък съм човек, който ходи по планините. Името ми е образувано от съществително име с наставка -АР.
В. Как се наричам? Паля и поддържам огън. Името ми е образувано от съществително име с наставка -ЯР.

10. Успяхте ли да отгатнете? Помислете и изберете верен отговор:

Гатанките представят:
А. лексикално значение на думите?
Б. граматическо значение на думите?
В. лексикално и граматическо значение.

11. Според лексикалното или граматическото значение определяме думата като много-значна или еднозначна?

НЕМЕТАФОРИЧНА И МЕТАФОРИЧНА УПОТРЕБА НА ДУМИТЕ В ТЕКСТА

1. Прочети откъс от стихотворението «Слънчогледи» на Петя Йорданова.

Засаждани в пръстта като звезди,
откъснати направо от небето,
през лятото на тъмните бразди
започват слънчогледите да светят.
Слънца, слънца, родени от зърна,
слънца, слънца, от земен вик родени.
От тяхната гореща светлина
и хората сега са озарени.

- С какво се сравняват слънчогледите в стихотворението?

В пряко или преносно значение са употребени в стихотворението думите *откъснати, светят, родени, земен, гореща, слънца*?

- Върху каква прилика между слънчогледите, звездите, слънцата е основано сравнението?

Назоваването на един предмет с името на друг **въз основа на приликата** помежду им се нарича **МЕТАФОРА**. Понякога тя се нарича **скрито сравнение**.

Метафорична употреба на думи и изрази се среща най-често в художествените текстове. С помощта на метафоричната употреба на думите се постига художествена образност: *остър молив – остър поглед*.

2. Определи кои думи са употребени метафорично:

лека торба – лека музика; старецът куца – знанията му куцат; често късам дрехите си – къса се от яд; дълбока река – дълбока мисъл.

- Към кои части на речта се отнасят думите, употребени метафорично?

3. Кой от предметите се назовава с метафорично употребена дума?

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Как разбираш значението на метафоричните изрази?
Събирам ум; превивам врат; вързват ми ръцете; отговарям с половин уста; вятърът ме вее.
2. Докажи, че следните думи са многозначни. Напиши изречения, като употребиш думите в пряко и преносно (метафорично) значение.
Сив, зелен, отивам, смея се, горя.
3. Определи в кои от следните изречения подчертаната многозначна дума е употребена метафорично, а в кои – неметафорично.
 - А) Боли ме главата.
Главата на семейството поздрави гостите.
Жената купи две глави зеле.
Момчето удари с чука по главата на гвоздеа.
В тази книга първата глава е най-интересна.
 - Б) Конят накуцва с десния преден крак.
До вратата стоеше столче с три крака.
 - В) Кучето радостно въртеше опашката.
Опашката и крилата на новия самолет имаха необичайна форма.
Нашият вагон беше в опашката на влака.
Всички се наредиха на опашката за билети.
Ние брахме черешите с опашки.
4. Открий метафорите в стихотворението «При вятъра» на Петя Йорданова.

ПРИ ВЯТЪРА

Аз отивам при вятъра вече,
а пък вятъра винаги млад,
отвлече ме далече-далече,
завъртя ме над целия свят.

Ако нейде река се вълнува
до зелени, високи земи,
ако нейде трева се вълнува
и от пролетни стъпки звъни,
запомнете: там с него танцувам
и край мене растат планини.

- Обясни на какви сравнения се основават метафорите в стихотворението.
5. Открий метафора в названията на езерата, планините, селищата и в други географски названия, като погледнеш географската карта.
 6. Напиши своя текст разсъждение (10-15 изречения), в който да изразиш своето мнение относно метафоричното твърдение на Йордан Радичков: „Човек е дълго изречение, написано с много любов и вдъхновение, ала пълно с правописни грешки.“
 7. Назови литературния герой, за когото според тебе подходжда това определение на Йордан Радичков. Аргументирай се.

- Прочети одата «Опълченците на Шипка» от Иван Вазов, за да се запознаеш с още една важна страница от Вазовия художествен летопис на българския народ.

ОПЪЛЧЕНЦИТЕ НА ШИПКА

11 август 1877

Нека носим йоще срама по челото,
синила от бича, следи от теглото;
нека спомен люти от дни на позор
да висне кат облак в наший кръгозор;
нека ни отрича историята, века,
нека е трагично името ни; нека
Беласица стара и новий Батак
в миналото наше фърлят своя мрак;
нека да ни сочат с присмехи обидни
счупенте окови и дирите стидни
по врата ни още от хомота стар;
нека таз свобода да ни бъде дар!
Нека. Но ний знаем, че в нашто недавно
свети нещо ново, има нещо славно,
що гордо разтупва нашите гърди
и в нас чувства силни, големи плоди;
защото там нейде на връх планината,
що небето синьо крепи с рамената,
издига се някой див, чутовен връх,
покрит с бели кости и със кървав мъх
на безсмъртен подвиг паметник огромен;
защото в Балкана има един спомен,
има едно име, що вечно живеи
и в нашта история кат легенда греи,
едно име ново, голямо, антично,
като Термопили славно, безгранично,
що отговор дава и смива срамът,
и на клеветата строшава зъбът.

О, Шипка!

Три деня младите дружини
как прохода бранят. Горските долини
трепетно повтарят на боя ревът.
Пристъпи ужасни! Дванайсетий път
гъсти орди лазят по урвата дива
и тела я стелят, и кръв я залива.
Бури подир бури! Рояк след рояк!
Сюлейман безумний сочи върха пак
и вика: „Търчете! Тамо са раите!“
И ордите тръгват с викове сърдити,
и „Аллах!“ гръмовно въздуха разпра.
Върхът отговаря с други вик: ура!
И с нов дъжд куршуми, камъни и дървье;
дружините наши, оплискани с кръви,
пушкат и отблъскват, без сигнал, без ред,
всякой гледа само да бъде напред
и гърди геройски на смърт да изложи,
и един враг повеч мъртъв да положи.

Пушката екнат. Турците ревът,
Насипи налитат и падат, и мрат; –
Идат като тигри, бягат като овци
и пак се завръщат; българи, орловци
кат лъвов е тичат по страшний редут,
не сещат ни жегата, ни жаждата, ни труд.
Щурмът е отчаен, отпорът е лют.
Три дни веч се бият, но помощ не иде,
отникъде взорът надежда не види
и братските орли не фърчат към тях.
Нищо. Те ще паднат, но честно, без страх –
кат шъпа спартанци под сганта на Ксеркса.
Талазите идат; всички нащрек са!
Последният напън вече е настал.
Тогава Столетов, нашият генерал,
ревна горолотно: „Млади опълченци,
венчайте България с лаврови венци!
на вашата сила царят повери
прохода, войната и себе дори!“
При тез думи силни дружините горди
очакват геройски душманските орди
бесни и шумещи! О, геройски час!
Вълните намират канари тогаз,
патроните липсват, но волиите траят,
щикът се пречупва – гърдите остаят
и сладката радост до крак да измрът
пред цяла вселена, на тоз славен рът,
с една смърт юнашка и с една победа.
„България цяла сега нази гледа,
тоя връх висок е: тя ще ни съзрее,
ако би бегали: да мрем по-добре!“
Няма веч оръжие! Има хекатомба!
Всяко дърво меч е, всякой камък – бомба,
всяко нещо – удар, всяка душа – плам.
Камъне и дървие изчезнаха там.
„Грабайте телата!“ някой си изкряска
и трупове мъртви фръкнаха завчаска
кат демони черни над черний рояк,
катурят, струпалят като живи пак!
И турците тръпнат, друг път не видели
ведно да се бият живи и умрели,
и въздуха цепят със демонский вик.
Боят се обръща на смърт и на щик,
героите наши като скали твърди
желязото срещат с железни си гърди
и фърлят се с песни в свирепата сеч,
като виждат харно, че умират веч...
Но вълни по-нови от орди дивашки
гълтат, потопяват орляка юнашки...
Йоще миг – ще падне заветният хълм.
Изведнъж Радецки пристигна със гръм.
.....
И днес йощ Балканът, щом буря зафаща,
спомня тоз ден бурен, шуми и препраща
славата му дивна като някой ек
от урва на урва и от век на век!

Генерал Столетов

РЕЧНИК

ўрва – планински проход с високи и стръмни страни; пропаст

ёк – отражение на звука, отглас

ёквам, (ёкна) – проеждавам, зазвучавам

сòча – показвам, указвам

редўт – невисок укрепен хълм; военен окоп със сключени страни

фърчàт (разг. от **хвърчà**) – 1. нося се във въздуха; 2. движа се с голяма бързина

талàз – вълна

нащрèк (наречие) – проявявам напрегнато внимание, за да се избегне някаква опасност

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО:

- Думите и изразите, чрез които се предава авторовото отношение към събитието.
- Откъсите, разкриващи драматизма на боя.
- Фрагментите, в които се описва героизмът на опълченците.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

- За какво «се разказва» в «Опълченците на Шипка»?
- Какъв тон има стихотворението?
- Какви авторови чувства излъчва творбата? От какво са породени те?
- Проследи как е разкрит драматизмът на боя.
- Как се извява безпримерният героизъм на опълченците? На какво се дължи и от какво се подхранва той?

Лирическа творба, в която с чувство на възторг, на преклонение и гордост се прославят героични личности и исторически събития се нарича **ОДА**.

ЗНАЕШ ЛИ, ЧЕ

- Изходът на боя за Шипченския проход през 1877 г. по време на Освободителната руско-турска война е решителен за хода на войната. Стихотворението отразява мигове от последните 3 съдбоносни дни на боя 11, 12 и 13 август.
- В Освободителната руско-турска война в състава на Опълчението участвали много бесарабски българи: Олимпий Панов от Тараклия, Степан Николаев от Кишинев, Александър Кесяков от Аккерман и много други.
- Тараклиецът Олимпий Панов за отбраната на Шипка е произведен в първи офицерски чин и е награден с Военен орден 4-та степен, който се е присъждал само за лично мъжество и героизъм: на 11 август той вдига в атака своите другари и с това се осуетява настъплението на турците откъм връх Малуша.

- Колко композиционни части има одата «Опълченците на Шипка»?

С кой от отговорите си съгласен?

а. две части: лирически увод, централна част;

б. три части: лирически увод, централна част, лирическо заключение.

- Аргументирай становището си, като посочиш в текста на одата тези композиционни части.

Особености на композицията на лирически творби

За разлика от епическите произведения, лирическите творби са **безсюжетни**. Това диктува определени особености на композицията на лирическите произведения. В тях водеща роля играе не действието, а преживяването, чувството, настроението, което се изгражда чрез следните похвати:

- **повторение** на думи, на стихове
- **противопоставяне на образи**, явления, герои
- определен начин на изреждането на образи, характеристики, състояния (с **постепенно повишаване или понижаване**)

ПОВТОРЕНИЕТО на някаква езикова или речева единица в началото на два или повече стиха или изречения се нарича **АНАФОРА**.

Нека носим йоще срама по челото...
нека ни отрича историята, века,
нека е трагично името ни; **нека**...

ПРОТИВОПОСТАВЯНЕТО на рязко противоположни мисли или образи се нарича **АНТИТЕЗА**.

...Идат като тигри, бягат като овци...

ПОСТЕПЕННОТО ПОВИШАВАНЕ ИЛИ ПОНИЖАВАНЕ, изреждане на образи, признаци и понятия по степента на тяхната сила се нарича **ГРАДАЦИЯ**.

...в нашта история кат легенда грей,
едно име **ново, голямо, антично**,
като Термопили **славно, безгранично**,
...

- ✎ Наблюдавай как се изгражда *преживяването, чувството, настроението в текста на одата*: открий и запиши в тетрадката си **примери на повторения** (на думи, на стихове) и **противопоставяния** (на образи, явления, герои).
- ✎ Открий в текста на одата и запиши в тетрадката си думите и изразите в преносно значение.
- ✎ Обърни внимание на изразните средства, с които Иван Вазов предава напрежението на боя. Открий всички епитети и сравнения и ги запиши в тетрадката си в отделни колонки.

ПОЕТИЧЕН ПОХВАТ, при който се използват думи, изречения, изрази в преносен смисъл **ТРОПИ**.

Тропите придават на художествената реч образност, емоционалност и изразителност. Тропите са градивни елементи на словесните художествени образи.

метафора
епитет
сравнение
...

Метафора (от гръцки – **пренасяне**) чертите или свойствата на един предмет се пренасят върху друг въз основа на **сходство, прилика, подобие**. В основата на метафората винаги има скрито сравнение.

...героите наши като скали твърди
желязото срещат с **железни си гърди**...

И с нов **дъжд куршуми**, камъни и дървье; дружините
наши, оплискани с кърви, пушкат и отблъскват, ...

Метонимия – тропа, в която преносът на смисъла се осъществява чрез замяната на една дума с друга въз основа на съществуваща близост:

Върхът отговаря с други вик: ура.
Става дума за хората, които са на върха, а не за самия връх.

Желязото звънна (има се предвид сабята)

Чета **Вазов** (става дума за творбата на Вазов)

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ ПОВЕЧЕ

- Прецени и коментирай: без кои тропи и художествени похвати творбата би загубила силата на художествено внушение за величието на подвига на опълченците.
- Какви идеи внушава картината във финалната част на одата?
И днес йощ Балканът, щом буря зафаща,
спомня тоз ден бурен, шуми и препраща
славата му дивна като някой ек
от урва на урва и от век на век!
- Научи наизуст откъс от одата и рецитирай изразително.

ТЕСТОВИ ЗАДАЧИ

1. Кое е вярното твърдение?

В одата «Опълченците на Шипка» лирическият говорител се противопоставя на:

- а) Чуждите клеветници;
- б) На хората, които отричат родния език;
- в) На всички, които отричат героизма на българския народ;
- г) На българските творци, които не прославят народните подвизи.

2. Коя от думите НЕ характеризира одата «Опълченците на Шипка»

- а) Драматизъм
- б) Патетичност
- в) Емоционалност
- г) Песимизъм

3. Кои от следните образи не са в опозиция в одата «Опълченците на Шипка»?

- а) Сюлейман паша – генерал Столетов
- б) «дружините горди» – «душманските орди»
- в) Българи – орловци
- г) Батак – Шипка

Кое твърдение е вярно?

4. Опълченците доминират в битката, защото:

- а) Имат морално превъзходство
- б) Превъзхождат враговете си по брой
- в) Бият се за родовите ценности и свободата
- г) Изпитват силна омраза към врага

Кое твърдение е вярно?

5. Вазов откроява образа на връх Шипка с цел да:

- а) Остане верен на историческата истина
- б) Възпее и увековечи подвига на опълченците
- в) Разкрие колко са трудни условията
- г) Подчертае красотата на Балкана

6. Кое от изброените качества НЕ е присъщо на опълченците?

- а) Самопожертвователност
- б) Самоувереност
- в) Отговорност
- г) Високомерие

7. Кое от изброените качества НЕ характеризира отношението на лирическият говорител към опълченците?

- а) Почит
- б) Възхищение
- в) Състрадание
- г) Уважение

8. Кога е създадена одата «Опълченците на Шипка»?

- а) Преди Освобождението
- б) 1878
- в) 1883
- г) 1899

МНОГОЗНАЧНА ДУМА

1. Посочи с кое от значенията си е употребена многозначната дума **ЗЕМЯ** в следните изречения, като назоваваш за всеки ред номера на значението:

- А. «Земя изпръхнала и се рони като захар» (Ел. Пелин)
Б. «...него жалеят земя и небе, звяр и природа, и певци песни за него пеят...» (Хр. Ботев)
В. «Дор на небо ясно слънце, дор на очи свят, живот,
ще обичам аз от сърце таз земя и тоз народ.» (Петко Р. Славейков)
Г. «Там горе се подаваше тъмносиният огромен кръг на Земята» (Ел. Пелин)
Д. «А пък нашият другар Филарет извика тържествено: „Земя! Земя!“» (А. Константинов)

Значенията на думата ЗЕМЯ:

1. Планетата, на която живеем.
2. Твърдата повърхност, почвата, на която стоим.
3. Горният слой от земната кора: почва, пръст.
4. Суша
5. Страна, държава.

2. Отговорете с **ДА** или **НЕ**, като припомните **ЩО** е това многозначната дума:

- Според речниково значение думите биват еднозначни и многозначни. **ДА / НЕ**
- Според лексикалното си значение думите биват еднозначни, многозначни и сложни. **ДА или НЕ**
- Трябва да проверим в синонимен речник дали думата е многозначна. **ДА / НЕ**
- Еднозначните думи имат само едно значение. **ДА / НЕ**
- Думи, които имат няколко значения, се наричат многозначни. **ДА / НЕ**
- Използваме многозначните думи с тяхното значение в зависимост от речевата ситуация, от словесното обкръжение. **ДА / НЕ**
- В конкретната речева ситуация многозначната дума се проявява само с едно от своите значения. **ДА / НЕ**

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Замени многозначната дума **ВДИГНА** с подходящи синоними:

1. Татко го вдигна високо, високо.
2. Старата жена се наведе трудно и вдигна една пръчица.
3. Вдигнах на ръце падналото дете
4. Мама вдигна меда в долапа.
5. Цените пак се вдигнаха.
6. Въстание се вдига в старата българска столица.
7. Вдигнахме сънливца много рано

2. Употреби в следните изречения вместо точки думите **КОРИТЕ** и **КРИЛО** и формулирай аргументиран извод за тяхната многозначност.

1. Кълвачът е горският лекар, тъй като изчиства на дърветата от червеите.
2. Баба разточи за баница.
3. Ние учим в западното на сградата.
4. Едното на птицата е наранено.

3. Работете по групи. Съставете изречения с всяко от значенията на многозначната дума СЪПАЛО:

1. долната част на крака
2. долната част на чорап
3. напречна плоскост на стълба, на която се стъпва

4. Работете по групи. Всяка група да докаже многозначността на предложените думи:

- а) КОРЕН, ДЪЛБОК;
- б) МОСТ, ШИРОК;
- в) ГРЕБЕН, ВИСОК.

5. Кое от изреченията е излишно? Къде думата СЪД не представлява едно от значенията на многозначната дума, която е представена в другите изречения?

1. Ястието се пече в глинен съд.
2. Делото беше разгледано в Районния съд.
3. Кръвоносните съдове са важна част от сърдечно-съдовата система, защото по тях циркулира кръвта в човешкия организъм.
4. Плавателен съд (кораб или лодка) се движи по вода за превоз на хора и стоки или за военни цели.

6. Определи, кой от изводите е точен, след като наблюдаваш следните примери:

1. Многозначната дума може да има само еднакви антоними във всичките ѝ значения;
2. Многозначната дума може да има различни антоними в различните ѝ значения.

Стар човек – млад човек; стара къща – нова къща; стар билет – невалиден билет;
Суха дреха –; сухи дърва –; сух хляб –;
Висока награда –; висока цена –; висока цел –

7. Замени в следното изречение повтарящото се прилагателно със синонимите му.

Този висок човек с високи мисли е висок професионалист на висок пост.

8. Тълкувай значението на подчертаните думи с едно изречение или синонимен израз.

Лебедите са с едноцветно или двцветно оперение, най-вече **черни** и **бели**.

Бели пари за **черни** дни (бълг. пословица).

Той много обичаше своя **сив пуловер**.

На нея ѝ омръзна **сивото** всекидневие, тя мечтаеше за **ярки** събития.

Навред **зелено**: лесове, гори, гори до кръгозора, **зелени** чуки, долове, в зеленина потъва взора (Ив. Вазов)

Зелените активисти протестират срещу новите атомни електроцентрали.

Зелените технологии стават все повече популярни в света.

Искаме да проведем напълно **прозрачен** търг, за който са поканени всички медии и заинтересовани граждани.

Непрозрачната политика и корупцията са сред основните проблеми в съвременния свят.

Моята флашка е **заразена**, трябва да я почистя от **вируси**.

- **Открий метафори и метонимии.**

ИНТЕРЕСНО Е ДА ЗНАЕШ:

- Многозначните думи съставят 20% от речниковия състав на българския език.

ЕКСПРЕСИВНА ЛЕКСИКА В ХУДОЖЕСТВЕН И ПУБЛИЦИСТИЧЕН ТЕКСТ

1. Прочети двата откъса.

А. На синьото небе не се види ни едно облаченце; слънцето отгоре изпраща топлина, извлича из тревиците тяхната миризма, изсушава росицата, която е попръскана по техните листенца... Пеперудките ти прелетяват пред очите и прикацват ту на цвете, ту на друго...

Любен Каравелов

Б. Откъде идва Трети март? Той идва от онези мрачни глъбини на нашето битие, където българинът бил потиснат духовно. Трябва да си спомним пътя от Кишинев до Сан-Стефано, да се наредим в строя с нашите мъжествени опълченци, сложили глава за скъпоценната глава на Родината.

От вестник «Труд»

- Към кой вид се отнася всеки текст – научен, художествен, публицистичен или друг?
- Открий думите, които помагат за положителна или отрицателна характеристика на предмети и явления.

Лексиката се дели на **неутрална** и **експресивна** (изразителна).
Неутралните думи само назовават предметите и явленията, експресивните думи придават **отрицателни** и **положителни характеристики** за назованите предмети и явления.

Експресията се придава към значението на думата по различен начин.

Експресивна лексика:

- ✓ в **речниковото значение на думата** се съдържа оценка (**злодей, първенец, загуба**);
- ✓ думата придобива експресивност с помощта на **словообразователни** или **граматически** средства (**очички, блюдолизец**);
- ✓ думата е употребена в **преносно значение** (**златен пясък**).

2. Открий в двата текста в началото на урока експресивните думи. Обясни по какъв начин възниква експресията във всяка дума.

3. Препиши от текстовете по шест неутрални думи.

- Как мислиш неутрални или експресивни думи се срещат в речта по-често?
- В кои видове текст (художествен, публицистичен, научен, разговорен, официално-делови) се употребява експресивна лексика?

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Прочети текста.

Сред митичните същества в нашите песни най-поетичен е образът на Змея, огнен и златокрил. Описано е едно странно и страшно сватбено шествие на змейове, змеици и малки змейчета. Необичайна е любовта между момата и змея. Змей Горянин прилича на вихър, задава се като тъмен облак.

- Кои думи от текста можеш да отнесеш към експресивната лексика? По какъв начин се изразява експресията?

2. Прочети откъса от народната историческа песен «Турчин и робиня».

Турчин ми кара клета робиня,
люто я кара по люта слана...
върло я бие по бяло лице.
— Мари хвърли си мъжкото дете!
Па седна турчин да обедува;
взе си робинка мъжко детенце,
па му направи от повет люлка
па я завърза о две елици...
в люлчица тури мъжко детенце...

- **Открий експресивната лексика. Определи вида ѝ. Обясни ефекта от употребата на експресивната лексика.**

3. Прочети изказването за народната песен на българската певица Любка Рондова.

Песента е една червена нишка в живота ми. Тя ме е запазила такава, каквата съм. Не ме е срам да кажа, че съм българка... За мен народната песен е един неизчерпаем извор. Тя има някаква чудна земна сила, дълбока философия, звучи някак общовселенско. В нея има тайнство.

- **С кои думи в текста се постига изразителност?**
- **Посочи с какви средства се образува в думите експресия.**

4. Направи словообразователен анализ на думите:

братче, ветрец, миличък, детенце.

- **Открий общ елемент в значението на думите.**

5. Запиши думите в две колонки: неутрални и експресивни.

Глава, хлапак, здравеняк, диване, учител, момче, упорит, твърдоглав, вкарвам, пъхам, радост, възторг, скъсан, раздран.

- **Състави по три изречения с неутрални и експресивни думи.**

6. Състави и запиши изречения, като употребиш в преносно значение думите: ЗЕЛЕН, ЧИСТ, СИВ, ВИСОК. Кои от думите ще са експресивни в преносно значение? Аргументирай се.

7. Коментирай експресивността на подчертаните думи в следните изречения:

Лицето му е набраздено от тежък труд и грижи.
Не очаквах, че той е толкова ограничен човек.
Ела детенце, ела пиленце, ела при баба!
Разфуча се старецът, щом чу за какво го викат.
Сляп беше той за книгата.

8. Прочети откъса от «История славянобългарска» на Паисий Хилендарски. Открий експресивните думи. Определи ролята им в текста.

9. Какви тропи са подчертаните изрази?

„Боят се обръща на смърт и на щик, героите наши, като скали твърди, желязото срещат с железни си гърди.“

10. Работа по групи. Разпределете по групите епизодите на одата „Опълченците на Шипка“ и след като анализирате експресивната лексика, споделете своите наблюдения и изводи пред съучениците.

- Прочети внимателно стихотворението от Иван Вазов и помисли: Какво е основното чувство на лирическия герой? От какво е породено то?

БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК

Език свещен на моите деди,
език на мъки, стонове вековни,
език на тая, дето ни роди
за радост не – за ядове отровни.

Език прекрасен, кой те не руга
и кой те пощади от хули гадки?
Вслушал ли се е някой досега
в мелодията на твоите звуци сладки?

Разбра ли някой колко хубост, мощ
се крий в речта ти гъвкава, звънлива –
от руини тонове какъв разкош,
какъв размах и изразитост жива?

Не, ти падна под общия позор,
охулен, опетнен със думи кални:
и чуждите, и нашите, във хор,
отрекоха те, о, език страдални!

Не си можал да въплътиш във теб
създанията на творческата мисъл!
И не за песен геният ти слеп –
за груб брътвеж те само бил орисал!

Тъй слушам си, откак съм на света!
Се туй ругателство ужасно, модно,
се тоя отзив, низка клевета,
що слетя всичко мило нам и родно.

Ох, аз ще взема черния ти срам
и той ще стане мойто вдъхновение,
и в светли звукове ще те предам
на бъдещото бодро поколение;

ох, аз ще те обриша от калта
и в твоя чистий бляск ще те покажа,
и с удара на твоята красота
аз хулниците твои ще накажа.

Пловдив, 1883

РЕЧНИК

- яд**, (мн. **ядове**) – гняв против някого или нещо, мъчително душевно раздразнение
хулà – лоша дума, нападка, злословие, клевета
брътвèж – безсъдържателно приказване, дърдорене
орисвам, орèsам – предричам съдбата, определям бъдещето
òрис – предопределение, съдба
обрисвам, обрèша – изтривам прах, кал и др.
слìта (се) – от разни страни се струпва на едно място, върху някого или нещо

ПРОВЕРИ РАЗБРА ЛИ ТЕКСТА

- Обясни значението на подчертания израз

«от **руйни тонове** какъв разкош,
какъв размах и изразитост жива?»

От Тълковния речник на съвременния български език:

руен (прил.) – **1.** Който е почнал да зрее (руен боб); **2.** Изобилен (руен се пот по челото му лееше); *руйно вино* чисто, бистро

тòн – **1.** Звук с определена височина; **2.** Отсенка, нюанс на гласа, на говора; **3.** Цвят и наситеност на багрите в живописа.

- **Обясни смисъла на следващия откъс.**

Не си можал да въплътиш във теб
създанията на творческата мисъл!
И не за песен геният ти слеп
за груб брътвеж те само бил орисал!

За да разбереш, че Вазов не се съгласява с твърденията на противниците на българския език, а ги иронизира, обърни внимание на това, в кое наклонение са глаголите.

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

- **Поетическите думи, с които Вазов говори за езика като:**
 - ✓ *изразител на родовото съзнание;*
 - ✓ *пазител на българския национален дух;*
 - ✓ *отражение на националната съдба на българския народ.*
- **Думите, с които Иван Вазов назовава достоинства и отстоява красотата на българския език;**
- **Думите, с които авторът внушава на читателя своята вяра в това, че българският език има бъдеще;**
- **Клетвените думи на поета към родния език.**

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

- **Какво е за лирическият герой родният му език? Аргументирай се.**
- **Какво чувство на лирическият герой преобладава в това стихотворение ВЪЗХИЩЕНИЕ от богатството и красотата на родния език или ГНЯВ към хулителите на българския език?**
- **Помисли може ли жанрът на това стихотворение да се определи като ода? Аргументирай се.**
- **Открий в следното изказване на Иван Вазов в какво намира той достоинства и красотата на българския език.**

«Хубав ли е нашият роден език? Хубав. Звучен ли е? Да. Той е хубав и звучен. Той е гъвкав, преливен, ярък в звуковете си, разнообразен в интонациите си, енергичен, бих казал мъжествен.»

Иван Вазов

- **Отговори писмено: кои от тези черти на българския език, посочени в изказването, авторът възпява и в стихотворението? Аргументирай всяко едно съответствие с цитати от стихотворението.**
- **Наблюдавай в стихотворението обръщенията, реторическите въпроси, епитетите, и другите похвати и езиковите средства, които Вазов използва, за да предаде своето отношение към българския език.**
- **Коментирай как разбираш следното твърдение на Милена Цанева: «Вазов носи ясно-то съзнание, че неговият жребий е да изтръгне цялата мощ и красота на българския език и с божествено вдъхновение да го предаде на «бъдещото поколение».**

1. **Кой от стиховете не е от стихотворението «Български език»?**
 А. ох, аз ще те обриша от калта. В. България цяла сега нази гледа.
 Б. не, ти падна под общия позор. Г. Аз хулниците твои ще накажа.
2. **Посочете 2 израза от стихотворението, които са в пряко значение.**
3. **Посочете 2 израза от стихотворението, които са в преносно значение.**
4. **Посочете 2 експресивни израза от стихотворението.**
5. **Кое твърдение е вярно според стихотворението?**
 А. В стихотворението се открояват чувствата на възхищение и огорчение.
 Б. В стихотворението се открояват чувствата на спокойствие и търпимост.
 В. Мисията на твореца е да спазва езиковите норми.
 Г. Творбата утвърждава националното пространство като ценност.
6. **Кое твърдение не е вярно според «Българският език»?**
 А. Хулите срещу родното слово е белег на невежество и знак на национално предателство.
 Б. Поетът патриот разбира позицията на чуждопоклонците и приема аргументите им.
 В. Стихотворението утвърждава родното слово в системата на българските национални ценности.
 Г. Стихотворението разкрива идеята за вечното съществуване на родното чрез словото.
7. **Коя опозиция не срещате в стихотворението?**
 А. срам – гордост.
 Б. възхищение – възмущение.
 В. красота – грозота.
 Г. богопочитание – богохулство.

Лирически герой

Носителят на изразените и изобразени в стихотворението чувства и преживявания е **ЛИРИЧЕСКИ ГЕРОЙ**.

Лирическият герой не бива да се отъждествява с автора на творбата, макар че понякога те много се сближават. Но и в творби с ярко изразени интимни чувства лирично изразеното преживяване е почти винаги обобщено, типично за обществото, за определена група хора.

Основното съдържание на лирическото произведение е преживяване на лирическия герой, докато обстоятелствата, ситуацията присъстват само като «рамка на чувството».

- **Как се разкрива образът на лирическия герой:**
 - чрез речта му;
 - чрез отношението към българския език и към хулителите му;
 - чрез клетвата към българския език: "Ох, аз ще взема черния ти срам и той ще стане мойто вдъхновение... И с удара на твойта красота аз хулниците твои ще накажа!"

ТВОРБАТА КАЗВА И ОЩЕ НЕЩО

- Как в стихотворението «Българският език» се разкрива личността на поета?
- Докажи, че лирическият герой в това стихотворението почти напълно се слива с личността на автора. Потърси аргументи в текста на творбата и в биографията на поета.

ЗА ИВАН ВАЗОВ И НЕГОВОТО ТВОРЧЕСТВО

...поетичната клетва не остава само красив поетичен жест. Със своята творческа дейност Вазов изиграва огромна роля за развитието не само на българската литература, но и за развитието на българския книжовен език...

Милена Цанева

Вазов беше голям поет и значителен художник. (...) Интересен е езикът на Вазов наистина! Като го четеш, струва ти се, че той не е съставлявал никаква специална грижа за автора – най-обикновен и непосредствен достъпен език. Ако се вгледаш по-внимателно, откриваш едно богатство в него. Речта на Вазов има особен емоционален колорит. Всеки ред у него е носен от висок морал, от национална гордост и от едно благородство, които правят всичко у него значително и приемливо.

Йордан Йовков

След подписването на Ньойския договор хората в София се събират на митинги, за да изразят протеста си срещу несправедливите условия. Един ден множество развълнувани граждани тръгват по улица „Раковска“ и неочаквано спират пред дома на Иван Вазов. Тук сякаш поривът и българският инстинкт се избистриха. „Вазов! Вазов!“ – извикаха едновременно десетина гърла. ... „Вазов! Вазов!“ – закрещяха всички в хор. Очите бяха приковани към балкончето на Вазовата къща... Прозорецът на тъпия тъгъл на сградата се отвори цял и на него се показа дядо Вазов. Множеството завика „Урааа!“ към любимия свой Вазов...

Народният поет бе много развълнуван. Със сълзи на очи той леко вдигна ръка. Даваше знак, че иска да говори. Настъпи гробна тишина. Сърцата на всички затрептяха. С няколко къси изречения дядо Вазов изрази тъгата на България от безчовечието в Париж и завърши с думи на надежда и вяра в бъдещето на българския народ. Тихите му думи не стигаха много далеч, но развълнуваха всички. Хората имаха до болка нужда от няколко ободрителни думи. И дядо Вазов им ги даде.

И стана нещо неизказано вълнуващо. Дядо Вазов се улови за перваза на прозореца, наклони ръка към рамката му и захлипа. Раменете му се разтърсиха. Тогава хилядният народ коленичи пред него на улицата. Всички плачеха. Чуваха се и ридания. Все така на колене, множеството запя неговата песен:

Покойници, вий в други полк минахте,
де няма отпуск, ни зов за борба,
вий братски се прегърнахте, легнахте
и „лека нощ“ навеки си казахте“.

по Петър Мирчев

РЕЧНИКОВ СЪСТАВ НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК. ДОМАШНИ И ЧУЖДИ ДУМИ

1. Прочети текста.

А. По всички краища, където живеят българи, е известна песента за женитбата на овчар за самодива. Сред **митичните** същества в нашите песни най-поетичен е образът на Змея.

Митичните песни унаследяват образи на божества и **демони** от старата българска **мито-логия**, чрез тях се изказват съкровени човешки чувства и желани – копнеж по волен живот, силна любов, страх от съдбата.

По А. Калоянов

Б. Васил Иванов е завършил **ветеринарна медицина** и в момента работи като главен специалист по **зооветеринарна** дейност в **зоологическата** градина в София. Любовта му към дивите животни от **хоби** е станала любима професия.

От вестникарска статия

В. Изкуството е средство за духовно въздействие. Може да се говори за **специфичната естетическа функция** на изкуството. То предизвиква естетическо удоволствие и по този начин **акмулира** художествения образ, неговите **интелектуални, емоционални**, нравствени **аспекти** в духовната личност на възприемателя.

От научна статия

- **Посочи във всеки текст думите, които имат сроден корен в руския език.**

✓ Причината за това сходство е **общият произход на думите в българския и руския език.**

Всички думи в езика според своя произход се делят на **домашни** и **чужди**.
Домашните думи съставят около 80% от употребяваните днес в езика.
Повечето от тях са наследени от общославянски език – древен общ за всички славяни език.

В състава на **домашните думи** влизат още:

старобългарските (*град, врата, надежда*),

прабългарските (*корем, сабя, белег*),

собствено българските думи (*читалище, двубой*).

Общославянските думи са навлезли във всички славянски езици (в това число в българския и руския език).

Чужди думи (или **заети** думи) са дошли от други езици – славянски (руски, полски и други) и неславянски (немски, френски, латински, италиански, английски, турски и други). Те отразяват връзките, които са имали българите с близки и далечни народи и страни.

Заети думи

Заемки (загубили белезите на своя произход, имат широка употреба: **таван, тетрадка**)

Чуждици (могат да бъдат заменени с домашни думи: **агресивен** – *нападателен*, **хоби** – *увлечение*).

ЗАПОМНИ

Най-често чуждиците са думи-термини от различни области на науката и културата.

2. Към кой стил ще отнесеш всеки текст от задача 1. (научно-популярен, научен, публицистичен)?
 - Препиши от текстовете подчертаните думи, които са заети от различни езици. Определи произхода им, като използваш речника.
 - На кои от заетите думи можеш да дадеш синоним – домашна дума?
3. Определи към коя наука или област на културата се отнася всяка от подчертаните думи в задача 1.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Кое твърдение е вярно? С понятието «речников състав» на езика се означава:
 - А. Съвкупността от думите в определен текст.
 - Б. Думите от българския произход в езика.
 - В. Съвкупността от всички речникови единици.
 - Г. Думите, които използва човек в речта си.
2. Какво е отношението между заемките и чуждиците? Посочи верния отговор.
 - А. Няма разлика, тези термини са синонимни.
 - Б. Заемките са нужни на езика, а чуждиците не.
 - В. Чуждиците обогатяват речниковия състав на езика.
 - Г. Заемките имат български съответствия.

В българския език преди Освобождението е имало много думи с турски произход. Някои от тях са запазени в книжовния език, а някои – само в българските диалекти.

3. Тълкувай значенията на някои от тези думи: *алтън, топ, чорбаджия, баклава, гювеч, сандък, тава, тел, ален, яка*.
4. Групирай в 2 колонки (архаизми и думи от активния речник на съвременния български език) следните думи, останали от езика на Аспаруховите българи:
бай, белег, бисер, боил, буля, бърбек, българи, вуйна, вуйчо, кавхан, капище, книга, ковчег, кумир, кърша, сабя, сан, сановник, сукман, сур, товар, тояга, хан, хоругва, чаша, чертог, шаран, шарен, шарка, шаря, шатра, шейна, шубрак, шурей, шиле, ювиги.
 - Какво могат да ти разкажат за живота на прабългарите думите от колонката с архаизми? Ползвай речника за Редки и остарели думи.
5. В изречението «Ние успяхме да намерим удачно решение на въпроса.», думата **УДАЧНО** е:
 - А. заемка
 - Б. остаряла дума
 - В. чуждица
 - Г. домашна дума

МЕЖДУНАРОДНА ЛЕКСИКА

1. Прочети текста.

— Къде ще е **концертът**? – попита Иринка.

— В **кафе** «Червени пердета» – отвърна Ани.

— Какъв **концерт**? – поинтересува се **Теодора**.

— На нашите **групари**! – отвърнаха в хор поне пет-шест момичета и се разсмяха.

Добре, де, – каза Иринка. – Ще отидем да ги чуем. Дано сега са по-добре от ония записи на **касета**та. Да се срещнем в шест.

Момичетата се разсмяха и се разделиха. А Иринка и Анета продължиха да вървят заедно.

— Кой е на барабаните? – разпитваше Иринка. Но със същата **ирония**.

— Довечера ще видиш. **Чао**. До довечера.

Ани влезе във входа си. Тя се прибра вкъщи и цял следобед пробваше разни **тоалети**. Най-накрая си сложи дънките и черното **поло**. Тя затвори вратата и излезе навън. На уговореното място вече се бяха събрали три-четири момичета. Всички се бяха **гримирали**. Изглеждаха **супер**.

Вече е шест часа. Пред **кафенето** се събира тълпа от почитатели. Обикновено това е **дискотека**. Обаче сега се чуват истински звуци. Истински, защото звучат **фалшиво**. Групата настройва **китарите**.

По Елена Хаджиева и Ангел Ангелов

• Препиши подчертаните думи.

• Открий и запиши думи със същия корен: в руски език, в румънски език, в английски или друг чужд език, който познаваш.

Подчертаните в текста думи са заети в българския език. Те се срещат и в други езици, където са също заемки.

При културното и икономическото взаимодействие между народите става и езиково взаимодействие: създава се особен фонд от **МЕЖДУНАРОДНА ЛЕКСИКА**.

Международната лексика може да бъде:

✓ **от битов характер**: крем, шампоан, супа, кафе, бонбон;

✓ **от обществено-политическия живот**: партия, революция, демокрация;

✓ **от науката и техниката**: атом, експорт, радио, микрофон;

✓ **от културата и изкуството**: музика, кино, балет, драма.

Международните думи, заети от един език, обикновено имат еднакво значение, звуково и графическо сходство в различни езици.

Например: *adress* – от *френско*, *адрес* – *руско*, *adresa* – *румънско*.

2. Запиши 3-4 или повече думи, които се отнасят към международна лексика: термини от математика, термини от биология, термини от география, термини от литература.

Думите от **международната лексика** се образуват, като се използват морфеми от класическите езици (латински и гръцки) за създаване на названия за понятия, предмети, явления.

Например: от **гръцки език** – **авто**: **автомобил**, **автомат**, **автобиография**, **автопортрет**. От **латински език** – **аудио**: **аудитория**, **аудиотехника**.

3. Открий съответствия на дадените в рамката думи в руски и румънски език.

- Запиши думи, които съдържат международни части на думата (морфеми): аеро-, гео-, термо-, теле-: в българския език, в руския език, в румънския език, в чуждия западен език.

Сред заетите думи особена група съставят **КАЛКИТЕ**. Това са думи, които са **буквален превод на думи**, възникнали в други езици:

гръцката дума **ортография**: българската калка – **правопис**; гръцката дума **биография**: българската дума – **животоописание**.

В българския език преди Освобождението и първите години след Освобождението доктор **Иван Богоров** и **Александър Теодоров-Балан** се стремят да почистят българския език от излишните турски и гръцки думи. Те заместват заемките с народни или новосъздадени думи. Между тези думи са следните:

гледище, излет, обява, показалец, хижа, творба, четиво, усет.

Бяха предложени някои калки за замяна на заемките, например:

астрономия – звездознание.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Запиши по двойки заемки и калки, които бяха предложени от учените като замяна на заемките. Подчертай думите, които са останали в езика до днес.

Заемки: колие, автобиография, автограф, акробат, ансамбъл, библиотека, аудитория, школа, афект, лингвистика.

Калки: училище, въжеиграч, единство, саможивотопис, възбуда, саморъкопис, книжовищница, слушалня, езикознание, огърлица.

2. Запиши към турските заемки домашни съответствия или заемки от други езици.

Кюмюр – ..., пешкир – ..., чорба – ..., кър – ..., боклук – ..., кюше – ..., байрак – ..., акъл – ...

3. Определи към коя област на човешката дейност се отнасят следните думи, заети от различни езици.

Френски думи: депутат, прокурор, политика; актьор, роля, сеанс, балет; бонбони, бисквити, желе, кафе, крем, пюре, супа, омлет; костюм, палто, пижама.

Италиански думи: бас, концерт, квартет, опера, пиано, виолончело, лира.

Немски думи: атака, гилза, командир, мундир, офицер, орден, шлем, щаб.

Английски думи: волейбол, гол, крос, мач, тайм, тенис, шампион, вагон, трамвай, тролейбус, компютър, миксер, радар, транзистор, телекс.

4. Българските учени д-р Иван Богоров и акад. Теодоров-Балан предлагат домашни български думи вместо чуждици. Открий към кои чуждици те предлагат домашните думи. Запиши двойките.

Домашни думи: употребявам, ремък, верига, естествен, здравословие, смет, пиво.

Чуждици: синджир, натурален, боклук, бира, консумирам, каиш, хигиена.

5. Помисли, защо в българския език са се утвърдили такива чуждици като ЕКСКУРЗИЯ и ТРОТОАР, макар че има българските думи ИЗЛЕТ и ПЛОЧНИК.

- Открий в Тълковния речник значението на думите и направи аргументиран извод.

ДИАЛЕКТНА И КНИЖОВНА РЕЧ

1. Прочети откъс от народната песен «Марко яа конь като планина».

Марко яа конь като планина,
чини му се, ке пешак си оди.
Вода гази Марко, жаден оди,
леб си носи Марко, гладен оди,
по друм оди Марко, за друм пита.
Та зашто ле, Марко, за къде ле? –
За момата, Марко, в маалата.

Яа – яха, маалата – махалата, оди – ходи

- Открий в народната песен думи, които не са книжовни. Препиши ги, дай книжовното им съответствие.

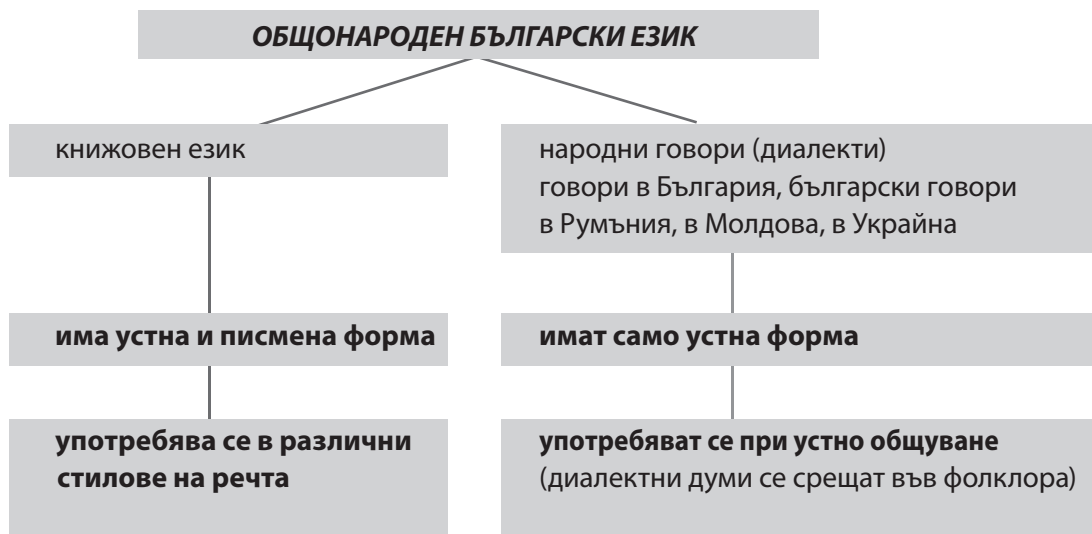
2. Прочети откъсите от народните песни.

- а) Девойко, девойко, моме църнооко!
Не стой спроти мене, изгореф по тебе!
- б) Стоян... облече дрехи юнашки,
препаса голям ситляхлък...
нарами пушка бойлия.

- Кои от думите не се употребяват в съвременния български книжовен език? Кои от тях напълно се отличават от книжовните, а кои – по звукови особености?

Думите, които се употребяват в говора на отделни селища, се отнасят към **диалектна лексика**. Те могат да се срещат в народните песни, приказки и други фолклорни произведения. Повечето от диалектните **думи имат** лексикални съответствия в книжовния език.

Диалектите са възникнали исторически. Те и до днес се използват за устно общуване от селското население в определени райони и местности.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Прочети откъс от спомените за детството на една възрастна жена от гр. Тараклия.

Децтвуту ми беши тешку. Са учих саде две гудини. Гату бях малка, слушах старите оръ. На стар чияк не минавах пътя. На уро излявах, кат ма пускаше мама. Зимъска носих кюрчи и вълнена кохта удгоре на чопака.

- **Кои думи се отличават от книжовните? Кои от тях са фонетични, а кои лексикални диалектизми? Потърси книжовното им съответствие.**

2. Прочети откъс от разказа «Коледа в Таврия» на Мишо Хаджийски.

Беше пост, най-мудното време в Таврия. В Коледни пости ни седенки, ни валевици. Приве-чер момите отиват на гираните за вода, стоят до зида, та премръзнат. Коледа иде, а те сговор чинят, къде седенки ще викат. А старите са по собите, семе чоплят, лаф имат.

- **Кои думи можеш да отнесеш към диалектната лексика? Потърси книжовното им съответствие.**
- **Към кой стил ще отнесеш текста?**
- **С каква цел авторът използва диалектните думи?**

3. Прочети изказването на професора Тодор Бояджиев.

Умелото и с чувство за мярка използване на диалектизми в художественото произведение помага да се утвърдят нравствените и естетическите ценности на хората от различни диалектни райони, читателят да се доближи до описваната среда, да се постигне ... художествена убедителност при изобразяването на бита и обстановката.

Тодор Бояджиев

- **Коментирай ролята на диалектизмите в откъса «Коледа в Таврия» от Мишо Хаджийски (задача 2.), като използваш информацията от изказването на Тодор Бояджиев.**

4. Редактирай откъса от съчинението «За моя род», написано от един ученик в г. Тараклия.

Аз ми е името Михаил, фамилията – Ризов. Тъс фамилия се образува от слову „риза“, което означава «одежда на попа». Аз живея в долния край на нашата майлъ. Там живеят окулу десет семи Ризови. Дядо на моя баща беше най-голям чубанин в Тараклия. Единият ми прадяду гу убия на вуйнътъ.

5. Открий диалектни думи в народните песни, които пеят твоите близки. Защо не можеш да ги замениш с книжовни думи?

6. Прочети текста. Към какви размисли за диалектизми те насочват думите на Иван Вазов:

„В езика аз съм педант. Винаги се съветвам с Герова (речник на Найден Геров). Особено когато се съмнявам за народното ударение на някоя дума. Но като прелиствах речника му, намерих много думи, които аз знаа и които у него липсват. Например: думата «поруха» (буря, катастрофа, катаклизъм) няма у него. Изгарянето на Сопот е една голяма поруха. Ах, какви са въобще хубави българските думи!“

Ив. Вазов, 1916

АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ

(1863–1897)

Алеко Константинов е писател с будна гражданска съвест, възвишена духовност и вродено благородство. Във времето, когато цялата българска литература черпи темите си от миналото, Алеко Константинов е първият български писател, който се обръща към съвременността.

Още в детството си Алеко е слушал веселите разкази на приятелите на своя баща. Като търговци те пътували по Европа и срещали там своите сънародници. Нискокултурните изяви на някои българи, стигащи до груба простация, са правели силно впечатление на бъдещия писател, защото той самият е аристократичен по дух, изключително честен и деликатен. Байганьовщината дълбоко възмущава неговата благородна и чиста душевност. Героят на Алеко е тръгнал по Европа, за да «завърти търговийка». Само по себе си това не е смешно. Напротив – след Освобождението България и българите трябва да се приобщат към останалия свят, от който векове са били откъснати, да преодолеят своята изостаналост в икономиката и културата. Трябва да се изравнят с другите народи и отново да заемат достойно мястото си между тях, защото България е една от най-старите държави в Европа. Такива са били идеалите на българските възрожденци. Вместо това обаче Байганьовци тръгват по Европа да търсят «келепира». Бързо усещат, че от българското розово масло може да се забогатее лесно, защото то се цени високо в изисканите европейски салони. И се понасят Байганьовци из европейските градове, помъкнали дисагите със скъпоценните мускали. Но заедно с мускалите те разнасят из цялата Европа и ниската си култура. Нахалството, съчетано с липсата на възпитание, ги превръща в посмешище. Честната Алекова душа е възмутена най-вече поради факта, че те срамят българското име пред света. Затова и смехът на Алеко е смях от болка и от вътрешен гняв, «смях със сълза в окото».

по Ст. Гърдева и Г. Гърдев

Родната къща на Алеко Константинов в Свищов

...Излезе «Мисъл» с «Бай Ганьо». Прочетох разказа и се смях със сълзи. Книжката бе получена и в нашето читалище. Искях да видя какво впечатление ще произведе на разните читатели. Седнах на една страна в читалищния салон и с любопитство гледах, кога някой вземаше в ръце списанието. Ето, четецът отваря страниците, гдето се захваща «Бай Ганьо». Аз седя и под око следя четеца. Мускулите на лицето му започват да се движат. Още малко, още малко, и четецът започва да се смее. Но отведнъж се сепнува и се обръща да види дали

Г. Ковачев, *Щастливецът*

не го гледа някой. Аз се преструвам, че не гледам към него; той продължава четенето си, а аз тайно се наслаждавам от наблюденията, които правя от своето място. Най-после четецът не може да се сдържи, избухва във висок смях, обръща се към мене и вика цял захласнат от смях: «Чели ли сте» Бай Ганьо от Алеко Константинов?

Ах, Алеко, Алеко, ти разсмя цяла България...

Найчо Цанов

БАЙ ГАНЬО У ИРЕЧЕК

Пристигва бай Ганьо от Виена в Прага. Слиза на станцията, нарамва си дисагите и излиза на улицата. Файтонджиите се спускат да му предлагат услугите си – той им прави знак с глава, че не ще. Те разбират знака му за утвърдителен и един файтон се изпречва отпреде му. Бай Ганьо се сърди, блещи се и прави сърдити жестове. Това забелязва полицейският и заповядва на файтоните да се оттеглят. Мисли си бай Ганьо от кого да узнае де живее Иречек, нашият историограф. Иречек е живял в България, обича българите, ще иде бай Ганьо у него: „Добър ден“ – „Дал ти бог добро“ – и може да го покани в къщата си; защо ще си дава паричките по хотели? – Додето си мисли така, пред него се изпречва един трегер с червена шапка и предлага да му носи дисагите. Бай Ганьо го пита знае ли де живее Иречек, трегерът отговаря отрицателно, но дава надежда, че ще може да се намери, и пак простира ръце да поеме дисагите. Бай Ганьо не му ги дава, едно, защото мускалите са вътре и може „да запраши нанякъде“ и, друго, гледа го облечен добре, кой знае колко ще го оскубе.

— Ваша милост, вървете напред, аз подире ви – казва вежливо бай Ганьо. – Оставете дисагите, аз ще ги нося.

Тази вежливост бай Ганьо я пуца със сметка: хем ще предразположи трегера към себе си, хем ще му покаже, че не е някой голям и богат човек, та да не мисли онзи да го оскубе.

Вървят, разпитват по кръстопътищата де живее Иречек; най-сетне сетил се някой, че въпросът е за професор Иречек, казал им де да попитат, попитали и го намират.

Бай Ганьо казва на трегера едно „да си жив, благодарим“ и влиза в квартирата на Иречека.

— О-о! Добър ден, бай Иречек, как си, добре ли си? – извиква бай Ганьо с един най-приятелски тон, щом влиза в кабинета на стопанина.

Последният му подава зачудено ръка, поканва го да седне и се сърди на своята памет, която не го подсеща кой е този любезен приятел.

— Не ме ли познаваш? – припомня бай Ганьо, като смесва ту „ви“, ту „ти“. – Вий нали бяхте министър в София?

— Да.

— Е и аз съм оттам! – заключава тържествено бай Ганьо. – То се казва емишерии сме, хе, хе, ами как! Помниш ли статията във в. „Славянин“?

— Да, да, спомням си – отговаря сдържано-снизходително Иречек.

— Ей че бяха те нацапали!... Ама ти си гледай кефа, хич да не те е еня! Аз колко съм ви хвалил!... Те викат Иречек такъв, Иречек онакъв. – „Да ме прощавате – викам, – не е тъй.“

Иречек познава добре българите и затова никак не се учудва на тази фамилиарност на бай Ганя. Разговорът продължава няколко минути в този тон, сетне минава на по-практическа почва: бай Ганьо хвали квартирата на стопанина, загатва му доста осезателно, че „най-сетне има място и още един странен човек даже да се прибере тука“, говори му за гостоприемството на българите, изказва съжаление, че „виж, другите не са като нас, българите; чужденец да влезе в българска къща, ще го нахранят, ще го напоят, ще му постелят“. Иречек се старае да му внуши, че квартирата е тясна за домашните му. Бай Ганьо си прави оглушки и развива темата за българското гостоприемство. От тази тема разговорът се извива към търговийката на бай Ганя. Той съобщава на стопанина, че е донесъл за продан розово масло, и му заявява: „Утре, ако щеш, води ме по всичките фабрики, аз съм съгласен; ще ми превеждаш, че не знам езика, а?“ Иречек бърза да отговори, че не е запознат с фабрикантите на етерни масла, понеже занятията му са съвсем от други род, а освен това няма свободно време, но ще му каже де се събират българите студенти, та измежду тях някой може да му послужи.

— Ако щете, санким – допълня бай Ганьо, – няма да те пресилвам. Аз ще дам и на госпожата (тука ли е тя?) един мускал масло. Познавам я и нея, как не (Иречек не може да се начуди за коя госпожа е думата). Па ако имате тука роднини, приятели, кажете им, че съм донесъл масло – то не е срамота! Аз ще се навъртам по-често около вас, ще си приказваме за България. Па ако обичате, съгласен съм и у вас да остана, додето съм в Прага. А?

— Извинете, но...

— Казвам, санким, ако обичате – обяснява сплетено бай Ганьо, – и мен ми е по-добре на хотела, ама хайде, рекох, Иречек – наш човек...

— Благодаря за вниманието; аз бих ви задържал на драго сърце у дома, но не разполагам с лишни помещения. Днес обаче вий сте наш гост и ще обядвате у нас.

— Да обядваме, защо да не обядваме! – съгласява се бай Ганьо. – И ваша милост, казва се, ако не от мойта – от българска софра все сте яли.

Иречек е зает с една спешна работа, която с влизането на бай Ганьо се пресича. Стопанинът седи като на бодли и не знае как по деликатен начин да експедира временно сладкодумния

си гост. Той звъни, явява се един слуга, комуто поръчва да съобщи на домашните, че им е пристигнал гостенин от България. Влиза след малко майка му. Бай Ганьо едва се повдига от стола си, прави с ръка едно двойно движение към челото си и снизходително изговаря: „О, здрасти, здраво-живо, дайте да се похванем, ха така, по български. Как сте още? Радвам се.“

Госпожата го приветствува любезно и с цял ред въпроси показва жив интерес към отечеството на гостенина.

— Е, кажете сега правичката – пита бай Ганьо, – къде е по-хубаво, в Прага ли, в София ли?

Госпожата е в недоумение, тя не е била в София, а бай Ганьо при тоя въпрос погледва с дяволска усмивка Иречека, като че иска да му внуши своя възглед за жените: „А бе жена нали е, какво ще приказваш с нея?...“.

— Негова милост ще обядва днес у дома – обръща се Иречек към майка си и сетне, за да може да продължава занятието си, по немски я моли да заведе бай Ганя в друга стая. Госпожата предлага на бай Ганя да минат в съседната стая. Бай Ганьо погледва проникателно Иречека, погледва и дисагите с мускалите, прави сметка с вежди: „По немски нещо си продумаха, кой знай! Ама не вярвам. Най-сетне министър е бил у нас. А бе то и министрите не са стока я! Ама за тогоз не ми се вярва“ – и след това става нерешително и тръгва по указанието на госпожата към съседната стая, но като дохожда до вратата, обръща се и иска да прочете на лицата на стопаните тяхното намерение и забелязва няколко неми знакове, с които действително в този момент се обмениха домашните; тези знакове означаваха: „Гледай да го занимаеш с нещо по-дълго време, понеже имам много бърза работа“, но бай Ганьо го изтълкува иначе.

— Тези неща тука може да ви пречат – заявява той, като показва с очи на дисагите.

— О, никак не. Моля, не се безпокойте – отговаря Иречек.

— Ама все ще ви пречат, знам аз. Я чакай да ги взема в другата стая – и посягва да ги вземе, но домашните любезно се съпротивят. – Мигар ме е страх, не, ами така, рекох...

Минуват в приемната стая и госпожата затваря след себе си вратата, за да не се чува шумът в кабинета. Тя се старае всякак да занимае бай Ганя с нещо любопитно: предлага му разни албуми, показва му картини, слага пред него цял куп илюстрации, но умът на бай Ганя е съвсем на друго място и той на любезностите на госпожата с престорено равнодушие отговаря:

— Не ща, благодарим: гледайте вий. Колко съм ги гледал аз такива картини и портрети! Не ме гледайте, че съм млад!

Бай Ганьо поглежда нетърпеливо на своя огромен сребърен часовник и почва един твърде интересен и своевременен разговор:

— Аз много съм любопитен да изуча Европа. Ето сега например, да речем, у нас дойде ли пладне – седат да обядват. У вас иначе е наредено. Вий кога обядвате например?

— Ний обядваме в 5 часа обикновено, но днес можем да обядваме и по-рано. Извинете, ще ви оставя само за една минутка – каза госпожата и излезе из другите врата.

Бай Ганьо седи сам в салона, зяпа разсеяно картините, час по час плюе по килима (не че е гладен, ами кой знае!), разтрива го с ботушите и се вслушва при най-малък шум в кабинета. Чува той по едно време, че Иречек става от стола си, пристъпва няколко крачки и се спира. „Ама и аз диване, защо не си пренесох дисагите в тая стая.“ бай Ганьо седи като на тръни; най-сетне не го сдържа, става, пристъпя тихичко по килима към вратата на кабинета, навежда си ухото към дупката на ключалката и слухти; той чува само собственото си често дишане и ударите на кръвта в ушите. Но и тук бай Ганьо не се успокоява, той не вижда нищо през ключалката и като натиска нерешително дръжката на вратата, отваря я, подава си тайнствено главата в кабинета и вижда Иречека, приклепнал близо до дисагите му пред един шкаф с книги. Бай Ганьо се хили насреща му:

— Хи, хи, хи, работите ли, работите ли? Хи, хи, хи! Чакай, рекох, да надникна. Работете си, нищо, аз пак ще затворя.

Иречек го гледа зачудено, без да му мине през ума причината на това своеобразно любопитство.

Обедът готов. Минуват в обедната стая и сядат около трапезата: родителите на Иречека, сестра му, бай Ганьо и той. Бай Ганьо, преди да почне обедът, начева да се кръсти, хем се усмихва, с което иска да покаже на стопаните, че той не е от онези простите хорица и не че дотам вярва, ама все не е лошо (с дявола сме добре, какво бива и на господа малко тамян да покадим – за зор заман).

— Аз съм леберал, от лебералната партия – пояснява той, – ама сегиз-тогиз удрям по едно кръстене, то не е зле, хора сме... Това какво е, супа ли е? А, аз обичам супа. Чорбата е турско ядене. И ний сега повече супа ядем. Ах, пърдон, извинете, оцапах ви бохчата... Ц... ц... ц... Тях да се не види!...

Увлечен от желание да се препоръча за цивилизован човек, бай Ганьо не можа да поеме право чинията със супата, която му подаде стопанката, и изля доста от нея върху масата и додето да му попречат, той събра една част с лъжицата и я изсипа в чинията си. Стопанката не искаше да му позволи да яде от тая супа, но той от деликатност загради чинията си с ръце и не искаше да му я менят.

— Аз имам чушки в дисагите си – съобщи ненадейно бай Ганьо. Той гореше от желание да си разтрие една чушчица от дребните в супата, която се показва съвсем бледна за неговия стомах, но се стесняваше да извади чушки, да не го помислят за простак, та искаше по-напред да сондира стопаните.

— Да? Имате чушки? – обади се Иречек.

— Как не, нося си аз чушки; нали знаете, „България майка мила“ не може без лютичко – казва иронически бай Ганьо и без да чака повече, скача от стола, спуска се в кабинета, домъква дисагите си, прикляква над тях гърбом към стопаните и донася на трапезата две чушки.

— Две стигат за петима ни, страшно са люти – заявява той, като изтърсва половина чушка със семките в чинията си и остатъка любезно предлага на стопаните: – На, заповядайте, разтрийте си, хе, хе, хе, по български! Не, не, разтрийте, слушайте мене и ще видите какво нещо е. Е, вий знайте: насила хубост не става. Чакайте аз да си разтрия, че да ви покажа какво се вика супа.

И наистина, бай Ганьо разлюти супата си до такваз степен, щото един непривикнал човек би се отровил. И почна да сърба; ама сърба българинът, не се шегува, триста псета да се сдавят, не могат го заглуши. Едри капки пот му замрежиха челото и като че се стремяха да рукнат в чинията му. Бай Ганьо сръбне веднъж откъм върха на лъжицата, остави лъжицата и затисне лютата влага с два-три залъка хляб; пак вземе лъжицата, сръбне супа, смръкне с нос си навътре и пак два-три залъка хляб.

— Я ми подайте още едно късче хлебец. Вий съвсем без хляб ядете – учудва се бай Ганьо. – На българята дай хляб; ние много хляб ядем; да не се хваля, ама с таквази чорба, пърдон, с таквази супа цял самун хляб изядам. Бас държа.

Бас не държаха, но и без това бай Ганьо унищожи доста хлебец.

— Туй винце отде го вземате – любопитствува бай Ганьо, не че го интересува отговорът, а така, да намери предлог за още някоя чашка.

— Купуваме го – отговаря стопанинът, – добро ли е?

— А-а! Чиста стока! Купувате го, а? Я подайте шишето насам. Каквото се е запалил стомахът ми от чушката като нажежено желязо, да ливна сега цялото шише, ще зацвърчи отвътре.

Ти слушай мене –
маскари са до един!

Илюстрация от Борис Ангелушев

Ех, у нас винце, половин лев оката, като му светнеш една окица – тука ли си!... А, оригнах се, прощавайте: туй малко просташко пада, ама пърдон, човещина, не можеш да го задържиш!...

Обедът у Иречека благодарение на бай Ганя излезе доста оживен. Кафе им поднесоха в приемната стая. Бай Ганьо в благодарност за вкусния, а главно сития обед, иска да почерпи стопанина с една цигара тютюн и как да се случи тютюнът му в дисагите. Право казано, табакерата беше в джеба му, но трябваше да намери предлог да понавести дисагите, не може той да си остави мускалите така у чужди хора, всичко става на тоя свят.

Бай Ганьо не ще и да чува отказването на стопанина да запуши от тютюна му: „Как тъй, джанъм, хич може ли да бъде български тютюн да не запуши човек!“

Запуши бай Ганьо и почна с наслаждение да сърба кафето. Ето кое се казва сърбане!... Да се намираш в таквози приятно настроение, да минеш с един събеседник цели часове, да си в стая, дето никой няма да чуе какво приказваш, па и да чуе, няма да те разбере – при тия благоприятни условия да се сдържиш и да не заприказваш за политика, това е въвн от силите на бай Ганя. Не може да се сдържи той, изля си душата:

— А бе, бай Иречек, я ми кажи твоя милост леберал ли си, консерватор ли си? Май-май, че си консерва, както виждам. И аз, ако питаш, не мога да ги разбера нито едните, нито другите, ама хайде, да не им остане хатъра... Знайш, алъш-вериш е то, не е шега... Па да ти кажа ли правичката... (Тука дали няма някой да ни подслушва?) Да ти кажа ли правичката? – И едните, и другите са маскари!... Ти мене слушай, па се не бой! Маскари са до един!... Ама какво да сториш? Не се рита срещу ръжена!... Търговийка, предприятийца, процеси имам в съдилищата – не може. Не си ли с тях – спукана ти е работата! Па и мене нали ми се иска – я депутат да ме изберат, я кмет. Келепир има в тия работи. Хората пара натрупаха, ти знаеш ли? Хубаво, ама като не им клатиш шапка – дявол не може те избра! Тъй е! Аз съм врял и кипял в тия работи, че ги разбирам...

Иречек едва ли се е съмнявал, че гостът му разбира „тия работи“.

РЕЧНИК

трèгèр – носач

дисàги – голяма торба от две части, която се носи на рамо

мускàли – малки дървени шишенца за розово масло

маскарà – нечестен човек, измамник

алъш-верìш – търговия

хатър – полза, добро

емишерия – търговия на илодове

ПРОВЕРИ РАЗБРА ЛИ ТЕКСТА

- Така ли разбра следните фразеологични единици?

да запраша нанякъде – да избягам, да изчезна

колко ще го оскубе – ще му вземе много пари

пущам със сметка – казвам нещо с определена цел (в своя полза)

не се рита срещу ръжена – не се противопоставям на по-силния

спукана ми е работата – всичките ми планове и надежди пропадат

не им клатя шапка – не се подмазвам, не угаждам на никого

врял съм и кипял в тия работи – имам богат опит; разбирам много

ОТКРИЙ ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

- Фрагмента, в който се разказва с каква цел пристига в Прага бай Ганьо.
- Отговора на въпроса защо бай Ганьо решава да потърси проф. Иречек.
- Моментите, които издават авторовото отношение към бай Ганьо.
- Детайлите, чрез които авторът показва, че героят му се оказал в среда, по-културна от тази, на която е представител.
- Откъсите, в които чрез поведението, реакциите и речта на бай Ганьо се проявяват българските характерни особености.
- Откъсите, в които бай Ганьо говори за България и българските обичаи.
- Откъса, който дава представа за политическите възгледи на бай Ганьо.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

- Кой от епизодите според тебе е най-занимателен и защо?
- Какви мисли поражда тази творба?
- Какво поражда смеха в поведението на бай Ганьо?
- В кои моменти най-ярко е проявено авторовото отношение към бай Ганьо? Как Алеко Константинов оценява героя си? Споделяш ли това отношение? Аргументирай се.
- Какво е нравственото послание на това произведение? Към кого е насочено то?
- Защо според тебе Алеко показва бай Ганьо на фона на семейството на професор Иречек? Какво би загубила тази история, ако вместо Иречек беше някой друг?
- Анализирай образа на бай Ганьо, като коментираш твърдението: «Бай Ганьо безспорно е българин. Но българинът не непременно е бай Ганьо».
- Опитай се да си представиш бай Ганьо с очите на носача. Напиши как според тебе носачът би разказвал на свой колега за бай Ганьо. Прецени как би назвал той бай Ганьо, какви думи би използвал той, какъв тон би предпочел. Аргументирай се.

- Прочети и писмено коментирай мнението на проф. Симеон Янев за бай Ганьо:

«...ни селянин, ни гражданин е един човек, който много пътува, но никак не се променя. Повече лош, отколкото добър, бай Ганьо е оня, на когото всички се смеем, но никога не искаме да оприличим със себе си.»

ТРЯБВА ДА УМЕЕШ

- Коментирай темата и основната мисъл в главата «Бай Ганьо у Иречек».
- Изреди основните епизоди, изграждащи сюжетната линия на произведението.
- Определи основните композиционни моменти: завръзката, кулминацията, развързката.

ТВОРБАТА КАЗВА И ОЩЕ НЕЩО

- Наблюдавай речта на бай Ганьо. Запиши в тетрадката си формулите на речевия етикет, а също така фразеологичните изрази, турцизмите, думите от обществено-политическата лексика, които използва героят; Помисли, кои лексикални средства бай Ганьо употребява абсолютно естествено, а кои изглеждат очевидно чужди за него. От кой социален слой е бай Ганьо според речта му: селянин, гражданин, представител на интелигенцията...? Аргументирай своята гледна точка.
- Анализирай напрежението на българина бай Ганьо, оказал се в чужда среда (от какво се страхува, от какво се предпазва, какво гледа да избегне).
- След като прочетеш откъса от литературната анкета, писмено коментирай изказването на известния български литературен критик Иван Шишманов: «Вземете опако на Алеко и ще получите бай Ганя».

ОТ «МОЯТА ИЗПОВЕД»

Ако бихте желали да си имате девиза, коя бихте си взели?

— Свобода, честност и любов.

Коя е според вас най-сърдечната добродетел?

— Любовта като сърдечна доброта.

Коя съдба ви се вижда най-за окайване?

— Да се разочароваш в силата на честността.

Кой порок мразите най-много?

— Скъперничеството.

Кое ви е любимото занятие?

— Да пиша хумористични очерци.

Коя е вашата главна надежда?

— Че кога да е, ще бъда оценен по достойнство.

В коя страна бихте предпочели да живеете?

— В България.

Кой чужд народ ви е най-симпатичен?

— Французите.

Кой е любимият ви писател?

— Тургенев.

Вярвате ли в приятелството?

— Да.

ФРАЗЕОЛОГИЧНИ ИЗРАЗИ В ХУДОЖЕСТВЕН И В ПУБЛИЦИСТИЧЕН ТЕКСТ

1. Прочети текста.

За едно кацарство **аз съм се трепал** шест години! Дванайсет майстори кацари, а ти в средата, каца работиш с вързани очи! В това време един ден идва Кара Сулю и ми казва: «Да ми направиш една каца да събира триста оки извара...» За пари **не отвори нито дума**. Качи се на коня, отиде си и чак тогава **ми мина през ума**, че в неговата заръка има нещо не в ред...

по разказа на Николай Хайтов «Изпът».

- Какви разкази и приказки знаеш за трудолюбието, умението, занаята, необикновеното майсторство?
- Как разбираш смисъла на подчертаните изрази? Запиши думи и изрази със значение, синонимно на подчертаните.

2. Припомни си изученото в 6-ти клас за устойчивите словосъчетания – фразеологизми.

ПРИПОМНИ СИ:

Фразеологични (устойчиви) словосъчетания са тези, при които една или всички думи си променят значението. Тези съчетания са два вида:
а) значението на целия израз е свързано със значението на отделните думи. Такива съчетания се наричат **фразеологизми**: *въоръжен до зъби*, *мъртво заспал*.

б) значението на целия израз не е свързано със значението на отделните думи. Такива съчетания се наричат **идиом**: *зъб не обелвам*, *ловя мухи*.

Фразеологичните съчетания (фразеологизмите, идиомите) имат различен произход и се употребяват в различни стилове на речта: **разговорен**, **художествен**, **публицистичен**, **научен**, и др.

Фразеологизмите възникват по най-различен начин:

а) водят началото си от заниманията на човека, б) отразяват народни обичаи, в) идват от художествени, философски и други творения, г) от религиозната книжнина.

3. Прочети следните фразеологизми. Опитай се да определиш откъде идва всеки един от тях.

Адам и Ева; орел, рак и щука; мина ми котка път; дядовата ръкавичка; предаде Богу дух; сърби ме лявата ръка; движа се без компас; хвърлям въдица.

4. Открий значението на изразите във фразеологичния речник. Употреби три от дадените изрази в изречения като свободни словосъчетания.

Бяла врана; вадя си хляба; костелив орех; на вятъра; отварям си устата; раздухвам огъня; ръка за ръка; скърцам със зъби.

- Кои от фразеологизмите според тебе дават отрицателна оценка на действието или явлението, което назовават?

5. Потърси в творбата на Алеко Константинов «Бай Ганьо у Иречек» пет изречения с фразеологични изрази. Препиши ги в тетрадката. Замени фразеологичните изрази с книжовни синоними. Коментирай смисловата разлика на вариантите.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Прочети следните речникови статии. Към кой от стиловете (разговорен, художествен, публицистичен) ще отнесеш всеки от фразеологизмите?

От Фразеологичния речник:

Издигам глас

1. В подкрепа на нещо. Подкрепям нещо.

Издигам глас в защита на гражданските права.

2. Против нещо или някого. Протестирам срещу нещо или някого.

Издигам глас на протест срещу насилието на съвестта.

Изливам си душата (пред някого).

Споделям съкровенията си преживявания с някого.

Нямаше си близък, пред който да си излее душата, да каже какво го измъчва, да потърси съчувствие или утеха.

Когато си видя ушите „без огледало“ (Иронично).

За подчертаване, че нещо няма да се осъществи никога.

Ще му върнат парите, когато си види ушите без огледало.

- С кои синонимни думи или изрази ще предадеш значението на фразеологизмите? Употреби всеки от фразеологизмите в изречение.

2. Определи кои словосъчетания са свободни и кои са устойчиви?

Момчето върви нагоре в учението. – Отрядът ученици върви нагоре по планинския път.

Нямаше кой да му отвори очите, че го лъжат. – Той се събуди и си отвори очите.

Снощи говореше едно, а сега пее друга песен. – Той изпя една българска песен, а сега пее друга песен, румънска.

3. Запиши вместо точките пропуснатите думи в устойчивите съчетания.

Гол като ..., гладен като ..., кротък като ..., спя като ..., движи се като ..., пуши като ..., мълчи като ..., скача като ..., яде като ...

къпан, ожилен, вълк, комин, разпран, костенурка, пън, сокол, агне

4. Сред предложените фразеологизми открий синонимни и ги запиши като синонимни редове. Ползвай фразеологичния речник за самоконтрол.

обирай си крушите; играя му по свирката; карам през пръсти, цепи косъма надве; дим да ме няма; стоя му диван чапраз; през куп за грош; в кесията му змия се свила; стягай си цървулите; едно за глава, друго за крака.

5. Какво означава фразеологичното словосъчетание *давам крила*?

A. постъпвам така с някого, че извличам лична изгода;

B. правя услуга на някого, давам му възможност да се прояви;

C. поемам отговорността за нечия постъпка;

D. повишавам самочувствието на някого, насърчавам, въодушевавам.

6. Напиши кратко съчинение, като за тема избереш един от фразеологизмите: *мина ми котка път; костелив орех; трябва очите да са четири.*

ПРЕГОВОР И УПРАЖНЕНИЯ

Прочети внимателно текста и реши задачите към него.

Борис Самуилов се роди в началото на миналия век някъде в Западните български покрайнини, които все още си бяха в пределите на България преди Ньойския договор да ги отсъди на сърбите при прекрояването на Балканите. Тогава Борис Самуилов бе едва шестгодишен и той никога нямаше да забрави онзи горчив ден, когато видя за първи път ротата сръбски войници, които през селото му започнаха да забиват редица остри колове в земята и да ги свързват с бодлива тел. Малкият Борис се молеше заедно с майка си пред иконата по-скоро да дойдат „нашите“, да изпочупят граничните колове. Нощем дълго не заспиваше, надавайки ухо да ги чуе. Денем бдеше в клоните на един стар дъб, откъдето се виждаше България, с надеждата, че той пръв ще ги зърне и геройски да занесе новината в селището.

Този стар дъб бе оброкът на селото. Истинските му години никой не знаеше. При него се събираха от векове за празници, коляха агнета, даваха курбани. Един ден под дъба с брадва в ръце и с озверял поглед се появи чичо Милан. Беше дърводелец. Искаше да го отсече за материал. Жена му Лозана изпищя и занарежда като на умрело:

— Милане бее, луд ли си-и-и. Това ни е светинята. Помисли колко орачи и жетвари са намирали сянка под клоните му, колко курбани са правени, колко колачи са раздавани. Грехота е да го сечеш. Господ ще ни накаже...

Викове те й извикаха народа от селото. Заприиждаха хора и добитък, настана олелия. Започнаха да го увещават да се откаже, но той не ги чуваше. Примоли му се и старейшината – стогодишният дядо Йово:

— Милане, сине, ке ти дадем дървен материал колко сакаш, само оброка не пипай. По-добре ми отсечи главата! Дървото е свещено. Господ ще ни накаже...

— Няма накъде повече да ни наказва, рече Милан.

Той плю в яките си ръце, взе острата брадва. Отмери с поглед дървото от долу до горе. Съзря в клоните му малкия Борис. Детето трепереше от ужас. Стискаше силно един клон и плачеше. Усещаше, че ще остане без корени и почва под себе си, но не искаше да слезе от дървото. Когато чичо му Милан го подкани да слезе, Борис се разрида и извика:

— Чичо Милане бе, ела се качи при мене да видиш. От тука се вижда всичко оттатък колове. Цяла България се вижда от тука, чичо Милане, как ще го сечеш. Не ти разрешавам...

Милан гледаше втренчено в детето. Бравата се свлече от ръцете му, той падна на колене, зари главата в корените на дървото и зарева неудържимо. Когато се изправи на колене, той огледа всички, пое дъх и приплаквайки изрева придавено и бясно:

— Икони, хиляди икони щях да направя бе хора, не кази и бурета. Икониииии...

(по Бисер Тошев)

1. Отговори с ДА или НЕ.

Действието в текста се развива на фронта. **ДА/НЕ**

Борис много обича да катери по дърветата. **ДА/НЕ**

Трима души защитават стария дъб от брадвата на Милан **ДА/НЕ**

Милан не отсича дъба, защото го е страх от Бога. **ДА/НЕ**

В текста се разказва за българите преселници в Сърбия. **ДА/НЕ**

2. Загради буквата на верния отговор на въпроса:

Този фрагмент е откъс от

- а) драма
- б) учебник по история
- в) разказ
- г) публицистична статия

3. Тълкувай с по едно изречение значението на подчертаните думи и изрази:

- а) Този стар дъб бе оброкът на селото.
- б) Милан гледаше втречено в детето.
- в) Заприиждаха хора и добитък, настана олелия.

4. Открий изречението, в което се употребяват диалектни думи и го препиши, като замениш диалектните думи със синоними от книжовния език.

5. Открий в текста и запиши с 2-3 изречения аргументацията *Защо старият дъб не бива да се отсича?*, като посочиш и най-убедителния, според тебе, аргумент.

6. Коментирай писмено с 2-3 изречения твърдението, че следното изречение от текста може да се разбира не само в прекия, но и в преносен смисъл:

Усещаше, че ще остане без корени и почва под себе си, но не искаше да слезе от дървото.

7. Състави и запиши 3 изречения, като употребиш думата корен в различни значения/ можеш да промениш формата на думата – род и число.

8. Какви са помежду си думите бравда, секира, топор

А. Синоними	В. Омоними
Б. Сродни думи	Г. Антоними

9. Какъв като личност се проявява Милан в този фрагмент? Състави кратък текст от 4-6 изречения, в който да назовеш и аргументираш 3 негови характеристики.

10. Прочети изречението и запиши верните твърдения от дадените в скобите:

Тогава Борис Самуилов бе едва шестгодишен и той никога нямаше да забрави онзи горчив ден, когато видя за първи път ротата сръбски войници, които през селото му започнаха да забиват редица остри колове в земята и да ги свързват с бодлива тел.

Това изречение е (сложно съчинено, сложно съставно, сложно смесено) и се състои от (две, три, четири, пет, шест) прости изречения.

РАБОТЕТЕ ПО ГРУПИ

11. Разпределете между групите следните теми за обсъждане и дискусия, след което всяка група да представи в клас аргументирано мнение по въпроса.

Първа група: Съставете текст разсъждение (7-9) изречения), в който да изразите аргументирано/ 3 аргумента/ мнението си по въпроса: «Почитане на свещените места е дълг или суеверие?».

Втора група: Какво свързва този текст с речевата тема «Човешката съдба в исторически преломно време»?

Трета група: Какво знаете за преселването на българите в Бесарабия – това е личен избор или орисия? Къде може да се потърси отговора?

ТЕСТОВИ ЗАДАЧИ

1. Какво е значението на израза?

А. Окоето ми не трепва

а) не мога да видя

б) не искам да гледам

в) не се страхувам

г) не съм болен

Б. Хвърлям прах в очите

а) замърсявам

б) постъпвам нечестно

в) заблуждавам

г) воювам

2. Определи с какво трябва да се замени подчертаното, за да не се промени смисълът.

А. Дойде ми като гръм от ясно небе.

а) успокои ме

б) изненада ме

в) зарадва ме

г) натъжи ме

Б. Петър зъб не обели за случилото се.

а) не видя нищо

б) не си спомни

в) не разбра нищо

г) не каза нищо

3. Определи какво е пропуснато в израза:

А. Два остри камъка брашно не ...

а) търкат

б) мелят

в) чукат

г) жънат

Б. Не тръгвайте зиме без торбичка и ... без абичка

а) нощем

б) денем

в) есен

г) лете

4. В кое от изреченията думата ДИРЯ е употребена в преносно значение?

а) Стиховете му оставиха диря в душата ми.

б) Кучето тръгна по дирята.

в) Оставили са диря в снега.

г) По рохкавата пръст личеше дирята на лисицата.

5. Коя дума е синоним на РОМАНТИЧЕН?

а) мечтателен

б) практичен

в) амбициозен

г) отговорен

6. Кое е излишно в синонимния ред?

а) желая

б) искам

в) търся

г) ще ми се

7. Кое е противоположно на ...

А. печеля

а) работя

б) губя

в) намирам

г) придобивам

Б. отвеждам

а) развеждам

б) извеждам

в) довеждам

г) навеждам

8. Замени подчертаната дума (израз) с тази от посочените, която не променя смисъла на изречението.

A. Може да ти стане криво, но ще ти кажа всичко, което мисля за тебе.

- а) срамно в) неприятно
б) неудобно г) досадно

Б. За кой ли път повтаряше, че не е виновен.

- а) от време на време в) понякога
б) няколко пъти г) много пъти

В. Възможно е утре да вали дъжд.

- а) сигурно е в) вероятно е
б) надявам се г) безспорно е

9. Коя от думите е заемка?

- а) резултатен в) успешен
б) удачен г) уместен

10. Коя е излишната дума?

- A. а) слабост в) дефект
б) недостатък г) несъвършенство
- Б. а) коментар в) тълкуване
б) критика г) пояснение

11. Какво е значението на думата РЕТОРИКА?

- а) лекомислие в) лицемерие
б) красноречие г) ласкателство

12. В кой ред всички думи са чужди по произход?

- а) страна, държава, федерация
б) епоха, време, период,
в) танц, хоро, представление
г) музика, опера, пиано

13. Какво е значението на фразеологизма в изречението?

Нямаме му доверие, защото не си държи езика зад зъбите.

- а) не говори навреме
б) не говори това, което трябва
в) не може да пази тайна
г) говори безсмислици.

14. Кое от значенията на многозначната дума ПРИРОДА е преносно?

- а) Целият окръжаващ човека свят.
- б) Сила извън човека, която се разкрива в промените.
- в) Местност, гледка, пейзаж.
- г) Устройство, характер.

15. В кое изречение думата светъл е употребена в переносно значение?

- Стаята ми е много светла.
- Ние наблюдаваме светлия слънчев диск.
- Тебе те очаква светло бъдеще.
- Очите на момичето са светли.

ДОБРОДЕТЕЛИ И ПРИЯТЕЛСТВО

От тълковния речник:

Добродетел (добродетелта, мн. добродетели, ж.). – 1. Нравствено качество с висока положителна оценка в обществото. *Ти имаш много добродетели и само един недостатък.*
2. Само ед. Непоквареност, чистота в помислите. *Пази своята добродетел.*

От синонимния речник:

Добродетел (същ.) – *благородство, човещина, доброта, честност, скромност, добродушие, безкористност.*

- Без кои добродетели според тебе не е възможно истинското приятелство?
- Прочети ученическия текст и кажи парадоксални ли са твърденията в него за истинското приятелство?

Приятелите са нещо много ценно за един човек в днешно време, истинските приятели – нещо изключително рядко срещано. Те са хората, които ще ти помогнат в трудни моменти, на чието рамо можеш да поплачеш, пред които можеш да споделиш най-съкровения си тайни.

А има ли място за лъжа в приятелските отношения? Зависи от приятелството. Ако то е истинско, дори и най-голямата лъжа няма да го разруши. Един истински приятел винаги ще разбере дали го мамеш по погледа или по действията ти. Дейв Бари твърди: «Приятел е този, който знае песента на сърцето ти и може да ти я запее дори когато си я забравил»

Загубата на приятел е най-жестокото, което може да се случи на някого. Човек осъзнава колко много обича нещо, колко е важно то за него едва когато го загуби. Затова избягвайте лъжите, пазете приятелите си.

- Какво мислиш по въпроса, поставен в това ученическо съчинение: *Има ли място за лъжа в приятелските отношения?*
- Работа по групи: дискутирайте по този въпрос и представете своето аргументирано мнение пред класа.

✓ Прочети текста и коментирай наблюдавал ли си подобни кризи помежду приятели?

Всеки е имал между близките си приятели един най-близък, с когото е делил всичкото си свободно време. Така беше с Коста тогава. Времето не ни стигаше. Дори когато разговорите ни се свършваха и ние потъвахме в мълчание, пак беше добре. ... Ала когато мръкнеше и ние трябваше да се разделим, веднага събуждахме в душите си жаждата за идващия ден, придружена с истинско нетърпение. И от самата сутрин аз пак очаквах сигнала...

Без него игрите ми са били бедни, дотегливи, сухи... Друго е с него – смях, викове, къпания в реката, походи из лозята... какво не!

Това наше приятелство, види се, не се харесваше на някои от уличните другари, та често се мъчеха да ни скарат, но никак не успяваха.

Ала един ден Коста беше притиснат от тях, здраво надуман, дори подкупен с някои подаръчета – и спечелен. Той ми се разсърди без никаква причина. И ето, аз стоя до нашия стобор, а Коста, ограден от пакостниците, стои до стобора на своя дом току насреща и говори нещо.

Явно беше, че искаха да ме разгневят. Смеяха се високо, гледаха насмешливо към мене, прошепваха си нещо, за да избухне по-голям смях. „Охо – мисля си аз, – не ще ме ядосате! Пет пари не давам за вас!“

Съвсем неочаквано Коста каза нещо на подстрекателите и се запъти към мене. Помислех, че иде да се сдобрим. Лицето ми засия...

Но какво стана? Той се изправи пред мене, дигна ръка и ми залепи страшна плесница. „Приятелите“ викнаха да се смеят, а Коста се обърна и спокойно отиде при тях.

Обидата ми беше страшна. Скрих се от очите на «приятелите» и Коста. Няколко дни стоях в къщи. Срам ме беше да се покажа.

Един ден подир обед съвсем неочаквано в слуха ми се понесе сигналът от Коста. В свир-нята му имаше нещо плахо, нещо притеснено...

Не знаех какво да правя. Той ме би! Удари ми плесница, а сега иде да се сдобрим! Кипнах. Не го ли е срам?! НеЙде зад всичките тия чувства се криеше спотаена, потисната радост, но гневът ми беше по-голям. Излизам засрамен и измъчен, той се приближи към мене. Защо? Аз заставам като човек, който се готви за отбрана.

— Моля ти се, Дочко, удари ми една плесница! Моля ти се... Удари ме!... Ти не знаеш колко ми е мъчно!... О, страшно ми е мъчно, гдето послушах ония!...

— Не ща! Хайде иди си! Няма да ти ударя плесница! Хайде... свършено, иди си!

Тия мои думи го съвсем сразиха.

— Значи, не щеш?

— Не ща! – настоях рязко аз, макар и да чувствавах, че гневът ми е вече разколебан.

...

(По Добри Немиров)

КАК МИСЛИШ

- Наистина ли Дочко и Коста са били добри приятели? Работи в Т-график, като откриеш всички аргументи ЗА и ПРОТИВ.
- Кой разказва историята? В какво той вижда причината на влошените отношения с приятеля си? Кои са контекстуалните синоними на подчертания израз?
- Опитай се да разкажеш историята от името на Коста. Дали ще се промени съществено разказът?
- Изрази своето мнение относно постъпките на Коста. Що е приятелството за него?
- Има ли шанс да се спаси приятелството в подобна ситуация? Как може да стане това?
- **Работете по групи:** Предложете свой вариант на това, как се приключи ситуацията.

МИСЛИ ОТ УЧЕНИЧЕСКИ СЪЧИНЕНИЯ

- ✓ Приятелството е нещо, без което човек не може да живее. Приятелят е нужен и в радост, и в беда.
- ✓ Приятелят не се избира по външност, а по душа.
- ✓ Много бих искал да имам искрен и верен приятел. Да си казваме всичко, дори когато е тъжно и неприятно.
- ✓ Добрият приятел никога не би те предал. Нямо по-лошо нещо от неискрения приятел, който е с теб само докато си му нужен.
- ✓ Хубаво е, когато приятелите от детските години остават за цял живот приятели!
- ✓ Приятелят е нужен и в радост, и в беда.

- Кое от тези твърдения ще коментираш и ще аргументираш?
- Кои от литературните герои би избрал да ти станат приятели? Защо?

ПЕЙО ЯВОРОВ

(1878–1914)

Пейо Крачолов Яворов заема едно от първите места в българската национална литература и, като поет с изключително дарование, успява да издигне българската поезия до равнището на световната художествена култура. Той още приживе получава признанието, че е един от най-големите поети на България след Христо Ботев. Но с годините неговата слава все повече нараства и влиянието му върху българската поезия става все по-чувствително. Първите му стихотворения, излезли в сп. «Мисъл» през 1899 г., веднага биват забелязани от такива авторитети като Вазов, Страшимиров, д-р Кръстев. За Яворов пишат, че е «изгряващо светило» и «истинско украшение», че е «най-голямата надежда, която възбужда нашата поезия».

Яворов е най-известен с любовната си лирика. Но той принадлежи към семейството на поетите, които свързват своята дейност с борбата на народа за национална и социална свобода. Идеал за него е Ботев. Безценно свидетелство в това отношение са спомените на критика Васил Пундев за поета в последните месеци на живота му: «Не мога да забравя с каква разпаленост измъченият слепец¹ заговори един ден за Ботев. Още от първите думи той се оживи, стана и все повече и повече увличаш се, странно жестикулиращ, той превърна думите си в патетична импровизация за Ботев като поет, майстор, учител и върховен идеал във всяко отношение. Неговата поезия той считаше ненадмината нито по внушение на образите, нито по сила на лирическото чувство. Ботевият дух за него беше най-висша проява на българския дух.»

Известна е любовта на поета към Македония, останала след несправедливия Берлински договор извън пределите на България. Като всички свободолюбиви български интелегенти Яворов е съпричастен към съдбата ѝ. И той, също както някога Христо Ботев, поема пътя на борбата срещу тираните: на три пъти се включва във въстанически чети, издава в Македония революционни вестници, пише стихотворния цикъл «Хайдушки песни».

Стихотворението «Заточеници» излиза най-напред в януарския брой на списанието «Мисъл» от 1902 година със заглавие «Към Подрумкале». Така се казвала крепостта, където е трябвало да бъдат затворени четирийсет заточеници от Солун. Но още при втората публикация през 1904 година Яворов променя заглавието на «Заточеници» и написва посвещение на известния борец за свободата на Македония Тодор Александров.

Пейо Яворов и неговата чета. 1912 г.

Пейо Яворов с четници в Пирин. 1903 г.

¹ Пейо Яворов е човек с много драматична съдба. След семейна трагедия, ослепял, наклеветен и отблъснат от обществото, той се самоубива.

Колко е близък за Яворов Тодор Александров и какво значи за поета Македония – това може да се разбере от един документ. Малко преди да вземе страшното решение за самоубийството си, оклеветен за смъртта на своята съпруга Лора Каравелова, Яворов пише писмо на същия Тодор Александров: «Брате Тодоре, Прости ми ти, нека ме простят и всички други, че изменям на Македония. Аз умирам тук. Ще легна при моята мила Лора. Кажи на Македония, когато отидеш там, че нейният син (аз се считам за неин) умря в свободна България, увенчан с най-мръсна клевета. И когато тя бъде свободна, нека един другар дойде на гроба ми и каже: «Поздрави от нашата майка мъченица – тя е вече щастлива».

В елегията «Заточеници» се оглежда в пълнота творческата личност на Яворов – отзивчивостта му към човешкото страдание, винаги трептящата в съзнанието мисъл за участието на брата роб, силата на психологическото изживяване.

Петър Стефанов

ЗАТОЧЕНИЦИ

на Т. Александров

От заник слънце озарени,
алеят морски ширини;
в игра стихийна уморени,
почиват яростни вълни...
И кораба се носи леко
с попътни, тихи ветрове,
и чезнете в мъгли далеко
вий, родни брегове.

И някога за път обратен
едва ли ще удари час:
вода и суша – необятен
света ще бъде сън за нас!
А Вардар, Дунав и Марица,
Балкана, Странджа и Пирин
ще греят нам до гроб зарица
сред споменът един.

Рушители на гнет вековен,
продаде ни предател клет;
служители на дълг синовен,
осъди ни врага заклет...
А можехме, родино свидна,
ний можехме с докраен жар
да водим бой – съдба завидна! –
край твоя свят олтар.

Но корабът, уви, не спира;
все по-далеч и по-далеч лети,
отнася ни,
простира нощта крилото си –

и веч едва се мяркат очертани
на тъмномодър небосклон
замислените великани
на чутният Атон.

И ний през сълзи накупели
обръщаме за сетен път назад,
към скъпи нам предели,
угаснал взор за сетен път
простираме ръце в окови
към нашият изгубен рай...
Горчива скръб сърца ни трови. –
Прощавай, роден край!

Любен Зидаров, Заточеници.

РЕЧНИК

зàник слънце – *залез*

олта̀р – *издигнато и преградено място в предната част на църква, където се намира престолът за литургия*

тъмно̀мòдър – *тъмносин*

чүтен – *прочут, славен, именит, чутовен*

ПРОВЕРИ РАЗБРА ЛИ ТЕКСТА

- **Обясни следните собствени имена:**

Вардар, Дунав, Марица, Балкан, Странджа, Пирин, Атон

- **При необходимост направи справка в енциклопедия.**

- **Коментирай как разбираш тези образи-метафори?**

– *олтар на Родината;*

– *изгубен рай;*

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

- **Описанията на природните картини;**
- **Думите, с които се предава душевното състояние на заточениците;**
- **Думите и изразите, с които авторът «отдалечава» заточениците от родния бряг;**
- **Думите и изразите, с които лирическият герой назовава родината.**

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

- **Какво е основното настроение породено от тази творба?**
- **Какви чувства пораждат у нас героите на стихотворението?**
- **Обърни внимание как с помощта на експресивните думи в описанието на природната картина поетът художествено внушава настроението в самото начало на творбата:**
От зàник слънце озарени, алеят морски ширини;
в игра стихийна уморени, почиват яростни вълни;
- **Какви асоциации пораждат у тебе изразите *стихийна игра, яростни вълни*? Коментирай съчетаването на тези изрази с такива думи като *уморени, почиват*?**
- **Какви нюанси на душевното състояние на заточениците според тебе загатва този пейзаж?**
- **Открий в текста на стихотворението стиховете, които най-точно назовават причината на това състояние.**
- **Какво постига авторът с това, че «разказът» се води от самите герои заточеници?**
- **Определи душевното състояние на заточениците.**
- **От какво е породено страданието на лирическите герои?**
- **Споделяш ли мнението на литературния критик за това, че в елегията «Заточеници» се отразява творческата личност на Яворов: отзивчивостта му към човешкото страдание, винаги трептящата в съзнанието мисъл за участието на брата роб, силата на психологическото изживяване? Аргументирай се със съдържанието на стихотворението.**

- Прочети внимателно следната информация за стихотворението:

Като се има предвид конкретната случка, дала повод за написването на стихотворението, Яворов би могъл да избере за начало онзи момент, в който заточениците вървят навързани към пристанището и пеят Ботевата песен. Картината е внушителна и въздействаща. Но съвсем различна би била емоционалната гама на творбата. Други мисли и чувства изпълват борците за свобода, когато са на родния бряг и хиляди очи със съчувствие са отправени към тях. Тогава те непременно ще покажат пред света непоколебимата сила на духа. Него тираните не могат да оковат във вериги. Но съзнанието на поета е завладяно от нещо друго. Той съпреживява чувството на обреченост, вълнувало душите на заточениците. Тревожи го мисълта за неизвървения докрай път на саможертвата. Яворов избира един следващ момент от съдбата на заточениците, отплавали вече от родния бряг към неизвестността. Те са на кораба, сред необятната морска шир, далече от съчувстващите погледи, сами в света. Авторовото Аз се слива с лирическият герой и това му дава възможност да проникне в най-дълбоките кътчетата на човешката душевност. А там са и най-съкровените мисли, чувства и преживявания, скрити от чужди погледи.

Ст. Гърдева

- Определи темата и идеята на този текст. Озаглави го. Състави план, като откриеш и озаглавиш смисловите части на текста.

Урок по литературна теория

Художественото описание на природна картина се нарича **ПЕЙЗАЖ**.

Пейзажът може да изобразява **различни местности** планински, морски, горски, полски пейзаж;

различни сезони – зимен, летен...;

различни природни явления – буря, дъжд, суша... .

— чрез пейзаж се характеризира времето и мястото на действието;

— пейзажът създава настроението, което може да бъде в съзвучие (в хармония), или в контраст с преживяванията на героя

— най-често срещани изразни средства в пейзажа – епитет, сравнение, олицетворение

ТВОРБАТА КАЗВА И ОЩЕ НЕЩО

- Открий с какви художествени средства авторът изгражда нарастването на трагичните преживявания на заточениците?
- Наблюдавай в текста на творбата как поетът градира чувството: с какви думи и изрази авторът последователно «ускорява» кораба и по такъв начин го отдалечава от родните брегове. Коментирай езиковите средства, които нагнетяват напрежението, чувството на мъката от раздялата на лирическите герои с Родината.

РАБОТИ САМОСТОЯТЕЛНО

- Научи стихотворението и го рецитирай изразително.

МЕСТОИМЕНИЕТО КАТО ЧАСТ НА РЕЧТА

1. Прочети откъса от спомените на Иван Кавалов «Дано съхраним българщината».

Баща **ми**, Георги Кавалов, е роден през 1904 година. Паметта **му** е бистра и за отколе случили се неща говори тъй, сякаш вчера **ги** е преживял. Той е жив свидетел на една може би най-бурна епоха от историята на **нашия** южен край... Сам строг към **себе си**, **той** от братята и сестрите **си**, а после и **от нас**, децата, изискваше дисциплина. Но беше и **си** остава справедлив, честен, добър... **Нашите** родители бяха изобщо много добър пример **за нас**. Вкъщи **ние** не сме чували да е имало някога някакъв «нервен диалог». Майка ми, Радка Кавалова, е родена през 1907 година. **Тя** добре знаеше родния **си** език, добре говореше гагаузки, руски, румънски. От мама научихме много български пословици, поговорки. **С нейната** доброта и житейска мъдрост, умение и педагогически талант **тя** съумя да **ни** даде хубаво домашно възпитание.

От книгата «Бесарабските българи за себе си».

- **Кои основни човешки качества на своите родители подчертава авторът?**
- **Какви добродетели се стараят да развият родителите в личността на децата си?**

2. Препиши от текста подчертаните думи в таблицата, като направиш морфологичната им характеристика.

Местоимение от текста	Вид местоимение	Граматически признаци				Дума, която поясняват/самостоятелна употреба
		лице	число	род	Падежна форма	

3. Обясни синтактичната роля на местоименията в изреченията от текста (задача 1.).

4. Прочети текста. Препиши местоименията и определи какво заместват: названия на лица, предмети, животни, качествени признаци, количествени признаци, притежатели.

През нощта срещу Разпетия петък нито майка, нито сестра ми не спяха тази нощ. Тестото за паските им втасваше в нощовата и те го вардеха да не превтаса. Така казваше мама, а сестра ми ме лъжеше, че то щяло да избяга, ако не го вардят!... Те не спяха и аз също!... Най-после майка ни започваше най-важната своя работа – да слага тестото по приготвени кутии. Свършваше се ли тази толкова омайваща работа, аз отивах до печката...

По Иван Вълков

5. Прочети текста. Какво е причината за гордост на автора на това есе? Препиши местоименията и определи от кой вид са те.

Семейството ни има свои малки традиции. Най-важни са гостоприемството и уважението към хората. Винаги посрещаме гостите с радост и лакомства. Винаги ще предложим чаша чай! И майка ми ни научи да уважаваме хората от ранна детска възраст. Традиция в нашето семейство е любовта към природата и пътешествията. Обичаме да пътуваме, да гледаме живота на другите хора и просто да си почиваме. През лятото цялото семейство отиваме на почивка на морето. Празниците винаги се празнуват със семейството. Поздравяваме се, даваме подаръци и добро настроение. Гордея се с нашето семейство и много обичам всеки член на семейството!!!

(ученическо есе)

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. **Запиши подходящите показателни местоимения, като имаш предвид уточненията в скобите.**
..... (за близък предмет) стая служеше за писалище и работен кабинет.
Защо си оставил (за близки предмети) книги тук?
Твоите приятели са в (за далечен предмет) спортна зала.
..... (за далечно лице) дама беше на тържеството.
2. **Запиши въпросителните местоимения и ги употреби в изреченията, с които ще зададеш въпроси на своя приятел за семейството му.**
а) за лица и предмети в) за притежание
б) признаци г) за количество.
3. **Коя от формите на местоимението е правилно употребена? Коригирай грешките.**
а) Кой живее в тази къща? Кой търсите? За кой е това писмо?
б) Той му харесва тази книга. На тебе ти също съветвам да я прочетеш.
4. **Кой вариант е правилният? Защо?**
Аз обичам (своего/ моето) семейство. – Аз обичам семейството (си/ ми).
Ти обичаш (своего/ твоего) семейство. – Ти обичаш семейството (си/ ти).
Той обича (своего/ неговото) семейство. – Той обича семейството (си/ му).
5. **Препиши изреченията от ученическите съчинения, като ги редактираш.**
Опитах се да разбера чий бяха учебниците.
Никой не ми каза на кому да дам парите за екскурзията.
На кой дадох наградата тази година?
Във връзка на кого указание правиш това изказване?
Колко успяха да стигнат финала невредими?
6. **Каква е разликата в значението на двете местоимения?**
Момчето разказва много интересно за своето село.
Момчето разказва много интересно за неговото село.
7. **Препиши изреченията, като избереш правилната форма на думата.**
Човек, (който/който) прави добро на другите, живее пълноценно.
Тя вървеше по същите улици, по (който/каквито) обичаше да се разхожда като малка.
Говореше за реалния човек, за тоя, (който/комуто) греши, страда и търси справедливост.
Те имаха удобства, (който/каквито) липсваха на другите хора.
Най-малкият брат, на (който/когото) другите не вярват, побеждава.
8. **Прочети и пословиците и поговорките. Разтълкувай писмено смисъла на всяка от тях.**
Свой своего не храни, но тежко му е, който го няма.
Почитат ли те вкъщи, почитан си, дете идеш.
Богати са тези, които имат приятели.
Не е живял напразно онзи, който е посадил поне едно дърво през живота си.
• **Определи морфологичната форма и синтактичната служба на местоименията.**
9. **Състави писмен текст като разкажеш за традициите във вашето семейство.**
10. **Разпитай своите родители или дядовци за възпитанието им в детството. Запиши разказа им. Използвай глаголи в минали времена и различни видове местоимения (лични, притежателни, показателни, относителни).**

ОТРИЦАТЕЛНИ МЕСТОИМЕНЯ

1. Прочети изреченията.

Не срещнах **никого** от нашите познати. – Днес **никой** не дойде у нас. – Не мога да ти кажа **нищо** интересно. – Не зная **никаква** българска дума. – В киното не видях **никой** познат. – Не можах да кажа **на никого** за своето отсъствие. Нямам **никакви** познати в този град.

- Препиши подчертаните думи. Коя еднаква морфема можеш да отделиш в тези думи? Определи синтактичната им роля в изречението.

ОТРИЦАТЕЛНИТЕ МЕСТОИМЕНЯ се образуват от въпросителните с помощта на частицата **ни** –: **никой**, **нищо**, **никакъв**, **ничий**, **николко**.

В изречението отрицателни местоимения се употребяват **при отрицателни глаголи**.

Местоимение **никой**, ако не е подлог в изречението, се употребява в падежна форма: **никого**, **на никого**, **с никого**...

- Изясни как са образувани отрицателните местоимения в дадените изречения.
- Определи граматическите им признаци.

2. Попълни таблицата, като образуваш отрицателни местоимения от дадени въпросителни.

Вид по значение	въпросителни	отрицателни
за лица и предмети	кой коя кое кои	
за предмети и животни	що	
За признаци	какъв	
за притежание	чий чия чие чии	
за количество	колко	

3. Състави и запиши три изречения, като употребиш местоимението **НИКОЙ**: като подлог; като второстепенна част във винителна и в дателна форма.
4. Отговори отрицателно на въпросите:
Какво купи в книжарницата? – Имаш ли някаква книга за историята на вашето село? – Чие е мястото до прозореца в класа?

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Прочети пословиците. Изтълкувай значението им.

Нищо от нещо по-лошо.

Нищо не пада готово от небето.

Никой не е по-голям от хляба.

От нищо нещо става и от нещо нищо става.

- Посочи местоименията и направи морфологичната им характеристика.

2. Прочети откъсите от разказа на Николай Хайтов «Дърво без корен».

а) Вземи едно просто, никакво нещо: киселото мляко. Казвам на сина ми Кирча: Нека бе, Кирчо, аз да ходя да купувам киселото мляко! Иде – върне се човек, хора види, хора го видят, «прошари се», дето се вика ... Нали?

б) ... По-добре е – рекох ... – да си се върна аз в село ... Но той ме сръза: – Никакво връщане! Ще се върнеш да кукуваш сам! Да ме носят злите езици по село, че не мога да гледам баща си. Разполагай се – казва – тука, яж, пий, и за нищо не мисли!

- Как мислиш, защо градският живот може да не хареса на възрастния селски човек?
- Открий в откъсите и препиши всички местоимения. Направи морфологичната им характеристика. Определи значението (коя дума заместват) и синтактичната роля на отрицателните местоимения.

3. Замени показателните местоимения с отрицателни.

Иван няма (такъв) учебник по български език. – В тази стая няма (такива) цветя. – Не прочетох (тази) статия във вестника. – (Онзи) приятел не ме потърси. – Не искам да уча в (такова) професионално училище.

4. Отговори на въпросите, като използваш отрицателни и неопределителни местоимения.

Кой ще дойде с мене на разходка? – С кого говорихте за предстоящото пътуване. – На кого писахте днес писма? – Колко тетрадки ще купиш? – Кои Ботеви стихове прочете? – Колко изпита ще имате сега? – Какво закусихте тази сутрин?

5. Попълни празните места с отрицателни местоимения.

Не мога да разбера, защо ... не ми казаха за утрешното събиране.

Понякога в далечината ... не се виждаше поради гъстия сняг.

Той не свърши ... работа, макар че обеща да я направи.

Не взехме ... решение, защото бяхме на различно мнение.

Няма ... по-скъпо от живота.

За съжаление, ... с ... не ни помага.

Когато съм уморен, ... сила не може да ме накара да изляза.

- Определи вида и синтактичната роля на отрицателните местоимения.

6. Препиши изречението, като избереш правилната форма на отрицателното местоимение. Определи синтактичната роля на отрицателните местоимения.

– Той (*никого/никой*) не търсеше, а само искаше още веднъж с поглед да се наслади на празника, за който дълго мечтаеше.

– Когато влязох в стаята, установих, че гостите говорят за него, но (*никой/никого*) не го беше виждал.

– Не можех да разчитам (*на никой/на никого*), защото бях изгубил доверието им.

– Зная, че (*никого/никой*) не трябва да се обижда, защото (*на никой/на никого*) нищо лошо не съм сторил.

– Открий и препиши други местоимения в тези изречения. Определи вида им и направи морфологична характеристика.

7. Напиши кратко съчинение на темата: *Никой не е съвършен*.

- С какви особености при употребата на относителни и отрицателни местоимения ще се съобразиш?

НЕОПРЕДЕЛИТЕЛНИ МЕСТОИМЕНЕНИЯ

1. Прочети текста. Анализирай какво означават местоимения в подчертаните изречения.

Приятелството е неповторимо нещо. Истинското приятелство най-често се заражда между момчета. Момчетата си завиждат, мразят се, клюкарстват се и така приятелството им се разпада. Не че и момчетата не правят някои от тези неща, но по-малко. Кой човек наричаме най-добър приятел? Богатият и заможен човек, който има лаптоп, голяма къща, луксозна кола и т.н.? Не. Най-добрият приятел не може да се купи с пари или с каквото и да било друго.

(ученическо съчинение)

Местоимението **нещо** е най-често употребяваното неопределително местоимение, с което обикновено се заместват неизвестни предмети.

В българския език се използват **неопределителни местоимения** за назоваване на **неопределени (неизвестни или не особено важни за говорещия) неща**.

Неопределителните местоимения се образуват от въпросителните с помощта на частиците:

ня-(не-): **някой, нещо, някакъв, нечий**

еди-: **еди-кой, еди-какъв**

да е: **кой да е, какъв да е**

- **Обърни внимание на правописа на частиците, с които се образуват неопределителните местоимения. Направи извод. Формулирай правилото. Запомни го.**

От тълковния речник на съвременния български език:

някой *мест.* – Неопределително местоимение за означаване на неопределено, неизвестно или безразлично кое лице или предмет. *Ще дойде някой от тях.*

еди-кой (си) *мест.* – За неопределено означаване на лице или предмет, което е или се очаква да бъде назовано конкретно; този и този. *Искам да ми се каже ясно: ще дойдат еди-кой си и еди-коя си.*

кой да е *мест.* – Неопределено, независимо или безразлично кой, някой от многото. *Аз не съм кой да е.*

2. Определи разликата в отсенките на смисъла на неопределителните местоимения в изреченията.

Искам да ми помогнеш ти, а не **някой** друг.

Искам да ми помогнеш ти, а не **еди-кой** си.

Искам да ми помогнеш ти, а не **кой да е**.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. **Образувай неопределителни местоимения от дадените въпросителни с помощта на частицата ня- (не-) и ги употреби в изречение: кое, чия, какви.**
2. **Отговори на следните въпроси. Кой вид местоимения ще употребиш?**
Кой чука на вратата? – С кого говореше по телефона Иван? – Кому дадохте книгата?

Когато неопределителното местоимение **някой** се отнася за лица и се употребява самостоятелно, то има падежни форми: Срегнах **някого** пред вашия вход. Дадох книгата си **някому** и не мога да си спомня. Получих писмо **от някого**, пликът не е подписан.

3. Прочети текста и изпълни задачите.

Пролетта идва не само с първите кокичета, но и с появата на кукувицата в раззеленилите се гори. Нейното кукане не може да се сравнява със сладкогласните песни на славея. И въпреки това едва ли някоя друга птица, нечия друга птича песен се свързва така силно с уещането за пролет. Неслучайно в легендите именно кукувицата е носител на нещо магическо и тайнствено, а народът казва, че ако кукувицата закука някого без пари в джоба, така ще му върви през цялата година.

- **Открий в текста неопределителните местоимения, като се съобразиш със синтактичната им служба. Изясни защо са употребени.**
- **Попълни таблицата с неопределителните местоимения от текста.**

Неопределително местоимение	Образуване	Род	Число	Падеж	Дума, която поясняват/самостоятелна употреба

4. Избери правилната форма на съответното местоимение според уточненията в скобите.

- а) Погледът му бе привлечен от _____ (неопред. за признаци) странен отблясък.
- б) За _____ (отриц. за лица) не бе пострадала така силно.
- в) На _____ (неопред. за лица) беше дал сборника, който сега търсеше.
- г) В тази ситуация не можеше да му помогне _____ (отриц. за лица).

5. Вместо точки запиши неопределителни местоимения, отговарящи на въпросите, дадени в скоби.

Ирина иска от библиотекарката ... българска книга (каква?). – Посетихте ли ... български град (кой)? – Посетихме три града и във всеки стояхме по ... дена (по колко?). – Много ми харесва поезията на Д. Дебелянов и ... негови стихотворения знам наизуст (кои?). – Този български филм гледах ... пъти (колко?). – Прочете ли ... стихотворение на Хр. Ботев (какво?). – Искam да му кажа ... важно (какво?). – Мога ли да говоря с ... от вас (с кого)? – В далечината се чува ... хубава песен (каква?). – Вчера отсъствувах, но ще преписа урока от ... (от кого?). – Ще питам ... къде е кино «Патрия» (кого?). – Поръчай на ... да ти купи билети за този филм (на кого?).

6. Препиши изреченията и попълни с **и** или **й**.

Няко_ предпочитат да летуват на море, а няко_ харесват повече в планината.
 Джуджетата разбират, че няко_ е влизал в къщичката им.
 Няко_ от вас трябва да набере ягоди.
 Няко_ от присъстващите оживено разговаряха помежду си.
 Чух нечи_ стъпки пред прозореца.
 Нечи_ шепот наруши тишината.

7. Коментирай с 5-7 изречения мисълта от ученическото съчинение:

«Най-добрият приятел не може да се купи с пари или с каквото и да било друго».

ОБОБЩИТЕЛНИ МЕСТОИМЕННИЯ

1. Прочети пословиците и поговорките. Тълкувай как разбираш смисъла им.

Всичко се купува, само здраве не се купува.

Всеки камък си тежи на мястото.

Всяка лястовица своето гнездо хвали.

Всяко дърво плод не дава.

Всички добрини на едно място не се събират.

- Определи синтактичната роля на подчертаните думи в изреченията. Подчертаните думи са заместващи – **ОБОБЩИТЕЛНИ МЕСТОИМЕННИЯ**

ОБОБЩИТЕЛНИТЕ МЕСТОИМЕННИЯ се образуват **от въпросителните** с помощта на частица **ВСЯ- (ВСЕ-)**. По начин на образуване и по начин на изменение те приличат на неопределителните и отрицателните местоимения: **(всякой) всеки, всякакъв**.

Обобщителни местоимения				
	мъжки род	женски род	среден род	множ. число
За лица и предмети	<u>всеки</u> (<u>всякой</u>)	<u>всяка</u> (<u>всякою</u>)	<u>всяко</u> (<u>всякое</u>)	<u>всеки</u> (<u>всякои</u>)
Само за лица	всекиго (предлог + всекиго) всекиму			
Само за предмети	всичко, всичкото			
за признаци	всякакъв	всякаква	всякакво	всякакви
за количество	всичко, всички			

ЗАПОМНИ

Обобщителните местоимения не се членуват. Не се членуват и съществителните имена след обобщителните местоимения.

Но винаги: ВСИЧКИТЕ пред кратката форма на притежателни местоимения.

Поканих **всичките** си приятели.

Прочетох **всичките** му стихотворения.

2. Препиши обобщителните местоимения от дадените пословици и поговорки в задачата 1. Определи рода и числото им.

3. В кой отговор са изброени само обобщителни местоимения?

- А. такъв, онази, това, онова;
- Б. той, ние, мене, нея;
- В. никакъв, никаква, никои, ничия;
- Г. всякой, всякакво, всякое, всички.

4. Прочети текста.

Вчера в Кишинев се състоя концерт, на който фолклорна група от България изпълни народни песни и танци. Концертът се очакваше с нетърпение от всекиго в нашето семейство. Когато ние отидохме в концертната зала, видяхме, че там идват хора от всякаква възраст. Реших, че ще покана на другия ден всичките си приятели. Репертоарът на артистите беше много разнообразен, изпълняваха се всякакви народни песни и танци от всички краища на България. Зрителите горещо ръкопляскаха. Всеки искаше да изрази своя възторг. Всички напуснаха концертната зала в добро настроение.

От ученическо съчинение

- **Открий в текста обобщителните местоимения. Определи граматичната им форма.**
- **Определи синтактичната служба в изреченията на обобщителните местоимения.**

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Вместо точки постави обобщителни местоимения.

Рожденият ден на ... от семейството е празник за ... близки. Този ден се празнува от
Рожденикът получава ... подаръци.

Когато ходя на село, мога да наблюдавам ... домашни животни и птици в стопанския двор.
Във ... градина има най-различни овощни дръвчета. Да се отглежда ... това, от ... се иска труд.

2. С кое обобщително местоимение ще замениш подчертаните в изречението думи?

Урокът по математика, урокът по български език и другите уроци за мене са трудни. – Аз, моят приятел и другите ми съученици минахме един по един през кабинета на зъболекаря.
– На поляната растяха бели, червени, жълти и други цветя.

3. Прочети откъса и открий местоименията. Определи кои от тях са местоимения-съществителни, а кои – местоимения-прилагателни. Определи синтактичната им служба.

Колко много си приличат третокласните пътници от всички гари! Те навлизат бързо, стремително, оглеждат се трескаво, разбутват пъргаво и ловко леките багажи по полиците.
Никой нищо не отстъпва на другите, всички гледат малко враждебно и подозрително...

4. Извади обобщителните местоимения от изреченията. Определи граматическите им признаци. Каква синтактична служба изпълняват те?

Всякои очи не гледат еднакво. (Поговорка)
Той отговори на поздрава му и почна да изтърсва прашуляка от всичките си джобове, докато се събра за една цигара. (Елин Пелин)
Всякакви хора идват тук – и добри, и лоши.
Нали знаеш, че всяка пролет и есен страдам от гърло. (Чудомир)
Тук всяка стряха има своя повест
Тук всичко има (Павел Матев)

5. Състави и запиши три изречения, в които обобщителното местоимение е употребено в служба на подлог или допълнение.

- **Състави и запиши три изречения, като употребиш обобщително местоимение в служба на определение.**

6. Какво означават изразите: *на всяка цена; на всяка крачка; с всички сили; за всеки случай?* Състави и запиши изречения с тези изрази.

7. Напишете текст в обем до 10 изречения, като за тема използвайте една от поговорките или пословиците от упражнение 1. Работете по групи.

ЕЛИН ПЕЛИН

(1877–1949)

Роден на 18 юли 1877 година в софийското село Байлово, той произхожда от бедно семейство. Мечтата на баща му Йото Варджията обаче била да изтръгне тримата си снове от селския труд, като им даде образование. Най-малкият от тримата братя Димитър Иванов Стоянов, се оказва най-невъзприемчив за полезните съвети на родителите си. Докато двамата му батковци се дипломират и стават учители, той е преследван от постоянни несполуки в клас. Няма самочувствие, не му върви. Завършва начално училище в родното си село, но не учи посредствено. Гимназия не успява да завърши. Започва да рисува, кандидатства в Рисувалното училище в София, но не го приемат. Но когато дебютира в печата с разкази и се отдава хазартно на литературното творчество, той става един от малцината щастливци в българската литература. Веднага признат от критиката и обикнат от читателите, той още приживе става класик. Разказите му изпълват христоматиите за всички класове. На тази своя страст към литературата той е верен повече от пет десетилетия.

В младежките си години се увелича повече от поезията. В зрялото си творчество се насочва към разказа и повестта, като продължава да пише детски и хумористични стихотворения.

Елин Пелин започва да пише още като ученик на село. Първите си творби обнародва през 1885 година.

Елин Пелин е един от най-големите художници на българското село, майстор на късия разказ в българската литература, създател на галерия ярки, незабравими образи. Творчеството на Елин Пелин е един от върховете на българското повествователно изкуство. Произведенията на този автор са широко известни и в чужбина, преведени са на повече от 40 езика.

За историята на псевдонима

За пръв път се подписва с псевдонима Елин Пелин през ноември 1897 година. Авторът си е търсил псевдоним, който да завършва на «ин», както псевдонима на един друг български писател – Веселин. В една народна песен той чул: «Елин пелин, зелен пелин, що се пелин полюляваш» и много се зарадва на това, че намерил псевдонима с цели две «ин» на края. Псевдонимът е избран доста случайно, но се оказва много сполучлив. Но в този псевдоним има много повече, отколкото забавната история. Той се оказва истински код за творчеството на пееца на българското село, за творчеството, което сякаш ухае на горчиво-сладката миризма на полската трева пелин. Много от неговите разкази се започват сладко, а краят горчи...

- Припомни си с кои разкази от Елин Пелин се запозна в предишните класове? Коя от тези творби те впечатли най-много и с какво? Помниш ли сюжета? Направи сбит преразказ.

«Когато Елин Пелин изобразява труда на селянина, ние имаме чувството, че писателят ни въвежда в светилището на живота – там, където човек с двете си ръце извършва обредите на миротворението... У Иван Вазов трудът е добродетел, у Йордан Йовков – красота. У Елин Пелин – жертвоприношение.» (Петър Пондев)

Елин Пелин описва случки и в неговите разкази почти няма описания на преживявания. Но замислим ли се над въпроса за какво е този или друг разказ, отговорът никога няма да се ограничи със случката. Например за разказа «На браздата» няма да е достатъчно да кажем, че е за тежкия живот на бедния селянин или за това, как на сиромаша Боне Крайненеца му е умряла кравата. Разказът е за това, как се е разбила и още една надежда на селянина, – за това, колко е голяма неговата мъка. И не толкова, че му е умряло добичето, колкото скръб и отчаяние поради смъртта на едно близко същество – помощничката, с която дълги години са работили на една бразда. Душевните преживявания на героя не са свързани само с това, че той е беден. Състоянието на душата му в момент на отчаяние и безпомощност – това е съдържанието на този разказ.

- Запознай се с още една творба за живота на българските селяни. Помисли изчерпва ли се със случката съдържанието на този Елин-Пелинов разказ?

ПО ЖЪТВА

Усилна жътва кипи из равното Софийско поле. От край до край, докъде ти око види, се люлеят златни ниви и морни работници се мяркат там от тъмни зори. Бог тия дни даде страшна жега. Свило се е синьо небе над земята и сипе огън и жар. Над широкото поле трепери адска марана. Отпуснати и уморени се синее далечни гори и планини, и сякаш чакат кога полето а-ха ще пламне в пожар. Птичките са забягнали далеч из хладните усои и не им се чуе гласът. Само гугутка се обажда изрядко от сенчеста круша или грив гълъб усамотено префюфюква с криле към гората. Тежко и душно.

Слънцето се е спряло огнено и немилостиво в небесата, но жарките му лъчи не пъдят от полето работливите селяци.

Неуморно те жънат там и трупат златни снопи. Пот се сипе от челата, душата без сила остава, няма почивка. Узрялото жито не чака.

Бог обилно наспори тая година и не прати ни град, ни скакалци, ни грозна напаст за греховните селски души, напатени и настрадани. Зарадва ги той с благодатни майски дъждове и не иска да им отнеме лелеяната в душа надежда за плодовита жътва.

Колко думи, молитвени и чисти, се изтръгнаха от ободрените селски души!

— Бог ни помага! Нека работим, нека работим!

И ей в това усилено време, под адския слънчев пек, над златното поле ехтят песни и се носят на вълни чак до небесата като благодарствени молитви. Подеят се из краищата нейде дружни момински гласове, залюлее се песен млада, волна, широка като полето, света като любовта.

Из други задселски краища се отзове друга, мило, високо, и изпрати надежда и сили.

Левент Никола често оставя тежък сноп и дълго се ослушва. После усмихнат и бодър гледа как жънат сами-самички стара майка и малка сестрица.

Тя се обръща и весело го задява:

— Бате, не мож позна Пенкиния глас! И прижуреното ѝ пълно личице, младо и свежо, светне от усмивка.

— Долавям, но слабо... слива се с другия и се губи! – отговаря Никола, па наставя:

— Майко, я си почини и ги послушай! Ако схванеш Пенкиния глас, да знаеш, че наистина снаха ще та стане.

Изправя се старата му майка, усмихва му се с любов и като зажъна, рече:

Иван Ангелов, *Жътварки*

— Ако ти не мож ѝ позна гласа, та аз ли ща, бре синко?

— Да пее сама – през море да е, ще я позная!

В миг млъкна дружна песен и полето затихна. И ето че някъде далече се поде самичък глас – висок, звънлив и треперящ. Той се емна леко и тихо, па полека-лека се засили и се залюля на мощни вълни над полето. Никола остави снопа и плесна ръце.

— Ето я на – тя е!

И дълго се ослушва.

А песента се ширеше, волна и млада, чиста като извор, пълна с надежди и желания. Тя кичеше на китки мили хубави думи и ги прашаше с любов някому някъде. И ту развълнувано глътнеше, ту смело се вдигаше, сякаш се бореше с някоя безкрайна скръб, с някое злокобно съмнение, и победоносно взимаше връх и се носеше стремително и гордо.

Не изтърпя Никола, а се изстъпи сред нивата и се провикна:

— Еее-ех!

Екливи и ободрителни смехове му отговориха от околните нивя.

Леко се завълнуваха узрели класове и весело си зашушукаха нещо.

Чу го Пенка отдалече и му прати закачлива и обична песен.

Над полето, сякаш с кръст в ръка, прехвъркна надеждата, по нея радостта.

Ободриха се морни души и заехтя полето пак от смях и песни.

Но ето че дотича из отдалеченото краище босоного хлапе и уплашено обади, че Пенка примряла от жегата.

Грозната вест се разнесе из уста в уста по цялото поле.

Пенка примряла от жегата!

Боже!

Пак жертва!

Град да бе паднал, не би тъй убил сърцата.

Захвърлиха жътвари остри сърпове и затичаха нататък, плахи и тъжни.

— Боже, дано лъжа бъде!

И булки и моми, и мъже и жени, и майки се стекоха на Пенкината нива ужасени.

Край златен сноп бе паднала възник, като с куршум ударена, Пенка – селско дете обичливо. Бяла пребрадка небрежно бе паднала над чело, да засени хубавото ѝ лице. Тъмнееха гъсти ресници, мъртвешки склопени. Из полуоткрити уста бе потекла струйка алена кръв

и обагрила бялата ѝ гушка. Едната ѝ ръка още държеше острия сърп, другата грижливо стискаше ръкойка класове.

Слънчев удар бе убил момичето.

Спусна се Никола изумен, отчаян, разбута навалицата и падна разбит до студеното ѝ мъртво тяло.

— Пенке, моя радост, моя песен!

Гласът му се сподави в ридания.

На другия ден слънцето все тъй жестоко и силно печеше, но из нивите се не мяркаха работници, макар че бе делник. Златни класове се ронеха и горяха самотни.

Полето празнуваше тъжен празник.

Погребваха Пенка.

РЕЧНИК

усойе – място в планина или гора, което рядко се огрява от слънцето

гугутка – подобна на гълъб птица

мараня – жегга, пек

възнак – по гръб, нагоре с лицето

ръкойка – хватка житни класове, колкото жътварят може да отреже наведнъж

склопѐн – затворен плътно

дѐлник – ден, в който се работи; не празник

ПРОВЕРИ РАЗБРА ЛИ ТЕКСТА

- Разбираш ли смисъла на подчертаните думи? Обясни ги чрез синоними.

Усилна жътва кипи из равното Софийско поле

Бог обилно наспори тая година и не прати ни град, ни скакалци, ни грозна напаст за греховните селски души, напатени и настрадали.

- Коментирай:

защо **слънцето** е наречено **жестоко**;

защо **златни класове** се ронят и горят **самотни**;

защо **полето празнува своя тъжен празник**.

- Кой е верният отговор на въпроса:

Кой успява да познае Пенкиния глас?

а. Никола и майка му

б. Никола

в. Никола и по-малката му сестра

г. никой

- Кое твърдение не е вярно според текста?

а. Хората се обръщат към небето с благодарствени молитви заради хубавото време.

б. Селяните жънат с последни сили, за да успеят да приберат реколтата.

в. Селяните жънат с песни, за да не им е скучно.

г. Жътварите се трудят без отдых, помагат си с песни и благодарят на бога за хубавото жито с молитви.

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

- Природните описания;
- Описанията на жътвата;

- Авторските думи, от които се разбира колко тежък и самоотвержен е трудът на жътварите;
- Откъсите, от които се разбира състоянието на душите на жътварите;
- Откъсите, в които се проявяват взаимоотношенията между хората;
- «Най-сладкия» и «най-горчивия» откъс в разказа.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

- Какво се случва по жътва? С какво те развълнува разказът?
- Какво настроение внушава началото на разказа?
- Кои са героите на разказа и как ги представя авторът?
- Какви са отношенията между героите в разказа: между сина и майката; между брат и сестра; между влюбените; между съселяните?
- Как възприемаш това, че в страшния пек, когато «душата без сила остава», жътварите пеят?
- Какво изразява тази песен и как въздейства тя? Обърни внимание на епитетите и сравненията, с които авторът описва песента.
- Какво важно за душевността на селския човек е казал Елин Пелин в този разказ? Обърни внимание как той възприема тежкия труд на нивата – само като жизнена необходимост ли? Какво го прави щастлив? Какво го отчайва?
- Коментирай каква е ролята на пейзажните картини в разказа. Помисли може ли този разказ да мине без тях? Защо? Сравни описанията в началото и в края на разказа – какво е общото и различното между двата пейзажа?

ТВОРБАТА КАЗВА И ОЩЕ НЕЩО

- Разсъждавай върху мислите на литературния критик Петър Пондев:

«Одухотвореността на пейзажа е най-характерната отличителност на Елин-Пелиновите разкази». (Петър Пондев)

РАБОТИ САМОСТОЯТЕЛНО

- Анализирай сюжета и композицията на разказа «По жътва». Открий в разказа завръзката, кулминацията и развързката. Има ли в този разказ експозиция или епилог?
- Определи какви изразни средства използва авторът в следните изречения:
Над полето, сякаш с кръст в ръка, прехвъркна надеждата, по нея радостта.
Край златен сноп бе паднала възник, като с куршум ударена, Пенка – селско дете обичливо.
Полето празнуваше тъжен празник.
- Подготви се за подробен преразказ на разказа «По жътва».

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ ПОВЕЧЕ

- Прочети «формулата на разказа»: разказът се построява на принципа «запетая плюс НО». Коментирай формулата по отношение на този разказ.
- Открий в текста и запиши в тетрадката си примери на метафора, метонимия, сравнение и други тропи и композиционни похвати.
- Направи своя извод, какво е характерно за езика на Елин Пелин: анализирай какви изречения предпочита – прости или сложни; какви тропи използва; какво място заемат диалозите в разказа и т.н.

- Прочети разказа от Елин Пелин «Ангелинка» и сподели своите впечатления със съучениците си.

АНГЕЛИНКА

Леля Станка имаше някаква далечна роднина, гражданка, която живееше в София, дето имаше собствена къща и получаваше пенсия за не знам какви заслуги на покойния ѝ мъж. Тя се казваше леля Дъмша. Нямаше ден, през който леля Станка да не помене най-малко три пъти за тая своя роднина. Нямаше срещнат човек, пред когото да пропусне да не каже нещо за нея. И как тя произнасяше името ѝ! Каква щастлива усмивка озаряваше нейното червено лице, когато произнесеше думите: наша Дъмша или леля ви Дъмша! С каква сърдечна радост пееше и играеше безконечния поток от думи и похвали, на които леля Станка не знаеше мярка! И ако случайно понякога тя млъкваше, да се прокашля, да си вземе дъха или да свърши нещо на бърза ръка, то в очите ѝ се виждаше как мислите ѝ продължават се още да се усмихват на нейния светъл идеал.

Леля Дъмша! Това беше великата гордост на леля Станка.

Ние дечурлигата никога не бяхме виждали леля Дъмша. Тя съществуваше в нашето детско въображение като далечна, всемогъща и непостижима вълшебница, която живее някъде си в някакъв приказен град и държи сметка за всички наши добри и лоши постъпки. Нейният образ ни се представяше прекрасен и усмихнат, обкръжен от светъл ореол. Нашите наивни мечти я търсеха в оня лазурен небесен мир, дето поставяхме дядо господ и скърбящата негова майка – пречистата света Богородица.

Кого тя повече обича? Това беше един от най-честите детски спорове, които свършваха понякога дори и с бой. Леля Дъмша! Това беше най-силното оръжие на леля Станка против нашите сръдни и немирства. Достатъчно бе само да каже:

— Мълчете, че ще пиша на леля ви Дъмша!

И ние ставахме кротки и тихи, и нашите добродетели се тълпяха под светото знаме на тая незрима леля Дъмша като смирено стадо агнета.

На същото небе, върху което на своя слънчев трон седеше леля Дъмша, живееше още едно създание, кротко и добро, русокосо като звезда. Това беше мъничката Ангелинка, детето на леля Дъмша. Нейното име се споменаваеше винаги редом с името на леля Дъмша и будеше в нашите сърца затаена завист.

Аз бях тогава на дванадесет години. Моята служба у лелини беше да паса овцете и всяка събота, възседнал на магарето, да нося храна на говедарите в планината, дето преспивах по две нощи, две чудни планински нощи под самите звезди. Легнал край тлеещия огън в малката колиба, аз слушах вълшебните приказки на пастирите, гледах как по техните изпечени лица играе отражението на пламъка и заспивах магьосан като в skutите на някоя горска самодива. Вън цареше върховно планинско мълчание и аз чувах само лекия шум на самодивските хора, сънното проскимтяване на кучето, тайнствените гласове на нощните птици, сладкото преживяне на говедата и тежката въздишка на някоя крава. През малкото открито прозорче на покрива над мене бдеха кротко от синия небесен купол белите звезди. През тия нощи, изпълнени с видения и страх, аз не мислех за никого в света, освен за Ангелинка. Нейното име ми навяваше хиляди невинни и щастливи мисли. Представявах си я мъничка, хвърчаща, прилична на някакво бяло врабче, с лице, сияещо и усмихнато като на ангелчетата, изписани в черковата. Аз бях нейният юначен покровител, мислено я съпровождах по света и я пазех от всичко зло. Убивах огнения змей, който искаше да я открадне. Търсех я в тайнствените

Мара Цончева, Портрет на момче

подземни царства и я спасявах върху крилете на орел, когото свалях от облаците само с погледа си. Развързвах страшни магии, които я бяха преобразили в златна пчела, и завладявах неznайни земи, дето царувах заедно с нея.

И колко, колко желях аз да видя с очите си царичката на моята фантазия, с която неотлъчно живеех.

Един понеделник, като се връщах от планината, на портата ме срещна леля Станка, загубена от щастие.

— На, чети! Писмо от леля ти Дъмша.

Като погледнах леля Станка, стори ми се, че се смее радостно всичко по нея: и лицето ѝ и кривнатата ѝ напухана с брашно пребрадка, и дрехите ѝ, и обичите ѝ, и възпретнатите ѝ ръкави, и тестените ѝ до лакти ръце.

Наоколо се натрупаха дечурлигата и аз, подпрян на шията на магарето, засричах премаял от вълнение, щастливото писмо на леля Дъмша, написано с детски почерк, без главни букви и без знаци, просто

и наивно поздравление: „Съобщавам ти, мила сестрице Станке, че на Възнесение ще дойдем да се поклоним и да поднесем дар на вашата черква. Тогава е храмовият празник и аз съм обрeкла пред бога да доведе дъщеря си.“ На края имаше много здраве на всички поименно освен на мене.

— Видите ли, видите ли! – възклигаваше трогната до сълзи леля Станка и ме караше да повтoря и потрeтя писмото.

Радвах се всички, но не и аз, аз, чуждият в тая къща. Усещах как в моето сирашко сърце се събраха всички нещастни сълзи и тръгнаха към очите ми. Отведох магарето в обора и скрит от щастливите на земята, прегърнах братски главата му и пролях пред него изблика на всичката си непоносима горчивина.

Почувствувах се триж по-нещастен, като си помислих, че на Възнесение ще бѣда не дома, а на планината и нямаше да мога да видя ни леля Дъмша, ни Ангелинка.

Леля Станка се хвана на работа с трескава бързина. В два дeня цялата къща се преобрази. Стените бяха белосани, двoрът и пътят пред него поляни и пометени, като че идеше не леля Дъмша, а самият дядо владика. Но аз се не радвах, аз гледах с тъга на всичко.

Когато в събота, пред Възнесение, се качих на магарето и тръгнах към планината, изпращан от леля Станка, не можах да скрия горестта си и още на портата заплаках като момиче, с безпомощни сълзи.

Добрата леля Станка, която ме обичаше и гледаше като съща майка, остана зачудена.

— Ами защо плачеш, лели? У-у, гледай сега, бива ли тъй! Цял мъж да плаче. Какво ще каже леля ти Дъмша, като те види.

При тия думи на леля Станка мъжът, когото тя утешаваше с такъв нежен укор, се разплака повече. Той се захлупи върху гривата на магарето и едвам можа да каже от хълцания:

— Аз отивам в планината и няма да видя леля Дъмша.

— У, ти да не останеш там, лели. Забравих да ти кажа. Утре рано да си дойдеш.

Тя ме помилва с коравата си ръка, прекръсти ме и ме изпрати. Аз смуших магарето и хвъркнах, успокоен и пълен с надежди. Когато се обърнах, аз видях леля Станка, че тича след мене и със страшни ръкомахания вика, колкото може:

— Па да не останеш там, ами да си дойдеш, чу ли!

Рано сутринта на Възнесение аз се спущах бързо по стръмния планински път към село. Мислех за леля Дъмша и за Ангелинка и душата ми се вълнуваше. Аз бързах, пеех и дразнех с вика си птиците, които се пробуждаха и скачаха из клоните. Слизях по полянките и берях още росната иглика, която се жълтееше навред из храсталака. Набрах цял сноп от нея и го носех пред себе си, прегърнат с две ръце като дете.

Когато слязох долу, прегазих реката и стъпих в ливадите, посрещна ме набожният утринен звън на камбаната и ме придружи чак до село.

Когато стигнах дома и отседнах магарето, от вълнение нямах сили да вляза в къщи. Краката и ръцете ми трепереха, а лицето ми трябва да е било по-бледо от игликата, която носех.

Най-после тръгнах боязливо, застанах на прага и надникнах. Сред къщи на едно триножно столче седеше като на трон леля Дъмша – гордостта на добрата леля Станка и нашия свещен идеал. На главата ѝ стоеше смачкана черна шапка, украсена с две избелели рози, до които стърчаха две черни проскубани страусови пера и трепереха почти до тавана. С тия пера цялата леля Дъмша приличаше на голяма черна пеперуда, която бе разперила пипалата си и чакаше нещо. Върху плещите ѝ висеше малко червено шалче. Лице сухо, кокалесто, с цвета на ощавена гайда, с голямо мъхнато разстояние между носа и устата, с редки дълги косми по брадата, с вежди, паднали отстриани, дърпани от безчислените бръчки около свитите ѝ очи. Тя говореше гръмко и из устата ѝ се показваха два стари зелениясали зъба като камъни пред някоя тъмна пещера. Тя ме погледна приветливо и в нейния кротък кравешки поглед имаше толкова обич, простодушие и доброта, че аз, непобутнат от никого, пристъпих сам и целунах жилестата ѝ ръка смирено и страхопочитателно.

Около леля Дъмша стояха дечурлигата, прехласнати в съзерцание, а до коленете ѝ седеше леля Станка, умилена до сълзи, като пред някоя чудотворна икона.

Докато да се опомня, от стаята излезе и застана в тъмната къща като слънчево петно, което падна от зирките на тавана, едно същество, каквото моето въображение не знаеше дотогава. Това беше Ангелинка. Тя беше по-малка от мен, цяла облечена в бяло, отрупана със сини и червени панделки, с малка златна коса, пусната свободно по плещите, също превързана с панделки. В нея нямаше нищо земно. Тя надминаваше сънищата ми. Усетих се слаб и недостоен, но сърцето ми се изпълни с радост, както цветната чашка се пълни с лъчи. Аз носех прегърнат до гърдите си големия сноп иглика. Тя почна да пада на стръкчета от треперещите ми ръце.

Ангелинка седна на едно столче до майка си. Панделките по нея затрепераха и зашумяха, и на мен се стори, че в къщи влязоха и заиграха хиляди полски пеперуди. Веднага тя се обърна и големите ѝ сини очи се спряха удивени към мене. Тя отвори устата си и каза с чуден глас, като че изпя песен:

— Колко цветя! Колко цветя!

Тогава аз пристъпих треперещ, примрял от срам и сложих в скута ѝ като на жертвеник всичката иглика. Тя се посипа и попада по крачката ѝ. Ангелинка я прие с благодарствен и радостен вик.

Леля Станка и леля Дъмша се засмяха и казаха нещо одобрително, но аз нищо не чух. Не можах да стоя повече от срам. Повърнах се и избягах при овцете.

На другия ден леля Дъмша и Ангелинка заминаха, без да мога да ги видя още веднъж.

Но дълго време след това, когато и да вървах, свирейки с цафарата си подир моето кротко стадо, в гърдите ми под скъсаната овчарска абица биеше едно мъничко сърце, безкрайно влюбено.

И до днес още, когато си спомня за тая мъничка Ангелинка, не мога да разбера истина ли беше това, или сън.

РЕЧНИК

хълцам – плача, като нервно поемам въздух; хлипам

разпървам, разпържа – разтварям и изправям криле, ръце, пръсти

пипало – орган на нисши животни или насекоми, с който се залавят за предмета или улавят храна

прехласнат – възторжен, възхитен

иглика – пролетно планинско цвете с жълти звънчевидни цветове

абица – умалително от аба горна мъжка дреха от груб домашен вълнен плат

ощаვენ – 1. за обработена кожа 2. (прен.) за кожа на човешко лице: суха, грозна

ЗНАЕШ ЛИ, ЧЕ

Възнесение е християнски празник, който тържествено отбелязва въздигането на божия син Исус Христос при Баща си на четиридесетия ден от смъртта.

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

- Изразите в разказа, които сочат щастливото състояние на леля Станка от предстоящото идване на леля Дъмша;
- Изразите от разказа, които отразяват представата на момчето за леля Дъмша;
- Откъса, в който се описва неговото впечатление от външността на леля Дъмша;
- Откъса, в който се описват детските мечти на момчето и неговите представи за Ангелинка;
- Изразите, с които авторът описва реалните впечатления на момчето от Ангелинка.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО:

- Защо в представите на децата леля Дъмша се свързва с Господ и Богородица?
- С каква цел авторът рисува леля Дъмша с толкова грозна външност?
- Защо децата стоят пред леля Дъмша «прехласнати в съзерцание», макар че нейният външен вид не съвпада с прекрасния образ, който те са си изградили във въображението си?
- Защо разказът носи заглавие «Ангелинка», а не «Леля Дъмша»?
- Кое Елин Пелин извежда в своя разказ като най-висша ценност в живота – красотата или добротата? Аргументирай се.

ТРЯБВА ДА УМЕЕШ

- Открий в текста и запиши в тетрадката си тропите и езиковите средства, които използва Елин Пелин в този разказ, като ги класифицираш по видове – метафори, сравнения, епитети, и т.н.

- Направи извод за езика на това художествено произведение: кои тропи се използват от автора, кои тропи се употребяват най-често и какво се постига с това.
- Писмено анализирай сюжета и композицията на разказа.
- Характеризирай писмено образа на момчето, като осмислиш неговата съдба и неговото положение в семейството на леля Станка и като анализираш неговите мисли, думи, постъпки, отношението му към другите, неговото световъзприятие.

ТВОРБАТА КАЗВА И ОЩЕ НЕЩО

- Повествованието в разказа се води от 1 лице единствено число. Как мислиш, влияе ли това АЗ-повествование на възприятието на творбата?

– Представи си същата история да е разказана от 3 лице ед. число (ТОЙ-повествование), усещаш ли разликата?

РАБОТИ САМОСТОЯТЕЛНО:

1. Отговори с ДА или НЕ.

- Момчето пасяло овцете в планината ДА /НЕ
- Пастирите обичат да разказват приказки за Ангелинка ДА /НЕ
- Героят преспивал в планината на открито ДА /НЕ
- Героят лично познава Ангелинка ДА /НЕ

2. Тълкувай значението на изразите и думите от текста:

- изпечени лица
- царицата на моята фантазия
- развързвах страшни магии

3. Оформи това изречение пунктуационно:

Тя беше по-малка от мен цяла облечена в бяло отрупана със сини и червени панделки с малка златна коса пусната свободно по плещите също превързана с панделки.

4. Състави и запиши 3 изречения, като употребиш думата БЯЛ в различни значения.

5. Избери сред дадените в скоби и запиши верните твърдения:

Това изречение е (сложно съчинено,сложно съставно, сложно смесено) и се състои от (две, три, четири) прости изречения.

Усетих се слаб и недостоен, но сърцето ми се изпълни с радост, както цветната чашка се пълни с лъчи.

6. Отговори с 3-5 изречения какво щеше да се промени във възприятието на разказа, ако беше написан не в 1 лице, а в 3 лице единствено число.

7. Характеризирай образа на момчето от текста, като назовеш и аргументираш 3 негови черти.

8. Състави свой текст от 5-7 изречения, в който да споделиш своето аргументирано мнение по въпроса прави ли човека по-силен богатото въображение и способността да мечтае.

- Разсъждавай писмено върху една от идеите, въплътени в разказа «Ангелинка» (по **избор**): «Няма по-голяма ценност от доброто и красотата»; «Душевната красота стои над физическата красота»; «Идеалът обогатява човешката душа»; «Любовта прави човека силен и добър».

ГЛАГОЛ. ВИД НА ГЛАГОЛА

1. Прочети стихотворението «За да обикна» на българския поет от Молдова Нико Стоянов.

Отново, майко, в тази вечер
самичка си остана ти.

А на небето сякаш свещи,
трептят далечните звезди...

Присядаш, споменаваш сина –
вода изтече оттогаз...

Туй време, майчице любима,
надълго раздели ни нас.

Ти не тъжи – аз скоро, скоро
пак ще се върна у дома.

Недей да гледаш тъй сурово –
то има смисъл и в това! –

За да обикна, да обикна,
напуснах нашето селце!

И затова до днес ме викаш,
голямо майчино сърце...

- Как според поета са свързани раздялата с родния дом и любовта към него? Защо раздялата засилва любовта?

2. Препиши от стихотворението глаголите, направи им граматична характеристика, като попълниш таблицата.

Глагол в текста	Основна форма на глагола	Граматически признаци			
		лице	число	време	спрежение

ПРИПОМНИ СИ:

За основна форма на глагола се приема формата за 1 лице, единствено число, сегашно време.

- След като препишеш и характеризираш глаголите от стихотворението, разсъждавай по образеца за действието, което те изразяват:

а) Глаголът **остана**, основна форма – (**ще, ако**) **остана** – представя действието като цяло, заедно със завършека му, т.е. **действието се довежда докрай** (какво да направя?).

б) Глаголът **трептят**, основна форма **трептя** – представя действието в развитие, т.е. създава представа за **незавършеност на действието**: продължавам да трептя (какво права?).

Значението на глагола, което показва дали действието е представено в развитие (→) или в цялост, заедно със завършека му (О), се нарича **ВИД НА ГЛАГОЛА**: (да)остана – **свършен вид**; трептя – **несвършен вид**

ГЛАГОЛИТЕ ОТ НЕСВЪРШЕН ВИД имат самостоятелно сегашно време, представят действието в развитие и отговарят на въпрос: **какво правя?** (→): *гледам, седя, чета*.

ГЛАГОЛИТЕ ОТ СВЪРШЕН ВИД имат несамостоятелно сегашно време, представят действието като завършено, заедно с края му, и отговарят на въпрос: **какво да направя?** (О): *(да)погледна, (да)седна, (да)прочета*.

3. Определи вида на всеки глагол от задача 1.

4. В кой ред глаголите са от свършен вид?

А) гледам, пея, играя

Б) седна, прочета, напиша

В) чета, рисувам, пиша

Г) говоря, ставам, живея

5. В кое изречение подчертаната глаголна форма е от несвършен вид?

- А) В никакъв случай не тръгвай натам!
- Б) Написа ли домашното по математика?
- В) Детето искаше да разбере къде е играчката.
- Г) Нова тревога се промъкна в сърцето му.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Прочети текста. Препиши глаголите и им направи граматична характеристика.

...Всяко движение на котките означава нещо. И всеки звук, който издават. Трябва да разбираш езика им. Когато се търкат с глава по крака, това означава желание за общуване. Когато изправят нагоре ушите си, показват любопитство. Но ако ги свият назад, означава, че се страхуват. Разширените зеници също издават страх. Ако притиснат ушите си до главата, пази се! Ще те нападнат. Съскането означава, че са готови за отбрана. Присвитите очи показват спокойствие. Мъркането – също. Ако драскат шумно с нокти, просят внимание. Ако цялата опашка трепери нервно, това е гняв. Но ако се движи само връхчето на опашката, това означава интерес. А вирнатата право нагоре като знаме опашка показва възторг.

(по Деян Енев)

- **Определи типа на текста.**

**ПРИПОМНИ
СИ:**

Глаголът в несамостоятелно сегашно време се употребява само след АКО, ДА, ЩЕ.

2. Определи вида на глаголите от упражнението 1, като използваш за проверка начина за образуване на сегашно време (самостоятелно или несамостоятелно).

3. Препиши изреченията, като употребиш глаголите в свършен или несвършен вид. Аргументирай избора си.

Добротата на човека (озарявам/озаря), тя (хвърля/хвърлям) своите отражения върху хората, с които (общувам/пообщувам). Искам да (кажа/казвам) цялата истина. Той ми (подам/подавам) прост син плик. Който (изучавам/изуча) миналото, (зная/позная) настоящето. Ние (строя/построя) на пясъка кули.

4. Прочети текстовете. Определи вида на глаголите от всеки текст.

а. Бог обилно наспори тая година и не прати ни град, ни скакалци, ни грозна напасть за греховните селски души, напатени и настрадани. Зарадва ги той с благодатни майски дъждовеи не иска да им отнеме лелеяната в душа надежда за плодовита жътва.

Колко думи, молитвени и чисти, се изтръгнаха от ободрените селски души!

б. Сред къщи на едно триножно столче седеше като на трон леля Дъмша. На главата ѝ стоеше смачкана черна шапка, украсена с две избелели рози, до които стърчаха две черни проскубани страусови пера и трепереха почти до тавана. С тия пера цялата леля Дъмша приличаше на голяма черна пеперуда, която бе разперила пипалата си и чакаше нещо. Върху плещите ѝ висеше малко червено шалче.

По Елин Пелин

- **Направи извод за употребата на свършен и несвършен вид в текст описание и в текст повествование.**

ОБРАЗУВАНЕ НА ГЛАГОЛИ ОТ НЕСВЪРШЕН И ОТ СВЪРШЕН ВИД

1. Прочети откъса от стихотворението на Нико Стоянов «Баба Росана».

Тъкмо пристигнах и чух, че
баба ми вика: самичка,
в своето жълто кожухче,
спряла под млада черничка.

Пак побелява небето –
мълком, замислен се вдигам –
пустите пътища ... Все тъй
времето вечно не стига.

Знам за какво ще попита,
само защо да повтаря? –
Все тъй през времето скитам –
сам – по летища и гари...

Блика сълзицата синя –
капчица восък – на хляба.
Селските гробища стинат –
твоите гробища, бабо...

- Какво чувство е изразено в стихотворението на поета?

2. Препиши глаголите от текста. Определи граматичната им форма, времето, вида.

- Открий кои глаголи са производни и кои са непроизводни.

ПРИПОМНИ
СИ:

Производните думи се образуват с представки и наставки:

пиша — о - пиша — о - пис - вам

мия — из - мия — из - ми - вам

3. Направи морфеманализ на глаголите. Определи вида им.

Пиша, препиша, запиша, подпиша, опиша; градя, изградя, преградя, заградя, ограда; бера, събера, прибера, избира, разбира; пея, запея, попея, допея, изпея; блестя, блесна.

ГЛАГОЛИ ОТ СВЪРШЕН ВИД се образуват от глаголите **от несвършен вид**:

а) с различни **представки**: *тичам – дотичам, притичам, затичам*;

б) с **наставка** -н (а): *тека – текна, свиря – свирна; стана – ставам*.

ГЛАГОЛИ ОТ НЕСВЪРШЕН ВИД се образуват **от свършен вид** с помощ на наставки **-ам, -ям, -вам, -avam, -явам, -увам: хвърля-хвърлям, стъпя-стъпвам, купя-купувам**.

4. Образувай от глаголите *светя, седя, капя, духам, лежа, мисля, губя, режа, обръщам* се производни глаголи с помощта на: а) представки, б) наставка -н (а).

- Запиши ги в таблицата по образеца:

глагол от несвършен вид	представка	образуван глагол от свършен вид
<i>чета</i>	<i>про-</i>	<i>прочета</i>
глагол от несвършен вид	наставка	образуван глагол от свършен вид
<i>викам</i>	<i>-на</i>	<i>викна</i>

5. Образувай от глаголите *светя, седя, капя, духам, лежа, купя, мисля, губя, режа, обръщам* се производни глаголи с помощта на наставки. Запиши ги в таблицата по образеца.

глагол от свършен вид	наставка	образуван глагол от несвършен вид
<i>кажа</i>	<i>-вам</i>	<i>казвам</i>

6. Определи как са образувани производните глаголи от откъса на стихотворението на Нико Стоянов.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Направи морфеман анализ на глаголите и определи вида им. Попълни таблицата по образеца.

Избера, избирам; намеря, намирам; отговоря, отговарям; замисля, замислям; спра, спрам; помагам; тръгна, тръгвам; измия, измивам; кажа, казвам; преброя, преброявам; реша, решавам; купя, купувам.

глагол от свършен вид	наставка	глагол от несвършен вид
(из)бера	-а(м)	избира <u>м</u>
(пре)броя	-ва(м)	преброя <u>вам</u>

2. Прочети текста.

Аз бях тогава на дванадесет години. Моята служба у лелини беше да паса овцете и всяка събота, възседнал на магарето, да нося храна на говедарите в планината, дето преспивах по две нощи, две чудни планински нощи под самите звезди. Легнал край тлеещия огън в малката колиба, аз слушах вълшебните приказки на пастирите, гледах как по техните изпечени лица играе отражението на пламъка и заспивах магьосан като в skutите на някоя горска самодива. Вън цареше върховно планинско мълчание и аз чувах само лекия шум на самодивските хора, сънното проскимтяване на кучето, тайнствените гласове на нощните птици... През тия нощи, изпълнени с видения и страх, аз не мислех за никого в света, освен за Ангелинка. Нейното име ми навяваше хиляди невинни и щастливи мисли.

- Препиши глаголите от текста. Запиши основната им форма и определи вида им. Глаголите от кой вид по-често се срещат в текста? Защо?

3. Образувай от глаголите в свършен вид форми на несвършен вид. Направи им морфеман анализ и обясни как са образувани.

Дигна, отида, влезе, кача се, измисля, намеря, облека се, купя, обърна се, погледна, разбера, седна, стана, тръгна, отговоря.

глагол от свършен вид	образуван глагол от несвършен вид

- Обърни внимание в кои глаголи при образуване на несвършен вид наблюдаваме редуване. Подчертай ги.
- Употреби в изреченията три глагола, в които има редуване.

4. В кой ред всички глаголи са образувани с наставки?

А. лепя, грабя, седа;

Б. хитрувам, телефонирам, харесвам;

В. прочита, засвирия, изгоря;

Г. живея, изживея, тропам.

5. В кой ред всички глаголи са образувани от други глаголи с помоща на представки?

А. изкупувам, разглеждам, подписвам;

Б. лудувам, гостувам, заключавам;

В. пера, бера, горя;

Г. пътувам, записвам, тракам.

6. В кратък текст в обем от 7-8 изречения разкажи как провеждате почивните дни в твоето семейство, като използваш видови двойки на глаголите.

ГЛАГОЛНО ВРЕМЕ. ПРОСТИ И СЛОЖНИ ГЛАГОЛНИ ВРЕМЕНА

1. Прочети текстовете.

А) Приятелите са нещо много ценно за един човек в днешно време, истинските приятели – нещо изключително, което рядко се среща. Те са хората, които ще ти помогнат в трудни моменти, на чието рамо можеш да поплачеш, пред които можеш да споделиш най-съкровени си тайни.

Б) Всеки е имал между близките си приятели един най-близък, с когото е делил всичкото си свободно време. Така беше с Коста тогава. Времето не ни стигаше. Дори когато разговорите ни се свършваха и ние потъвахме в мълчание, пак беше добре. ... Ала когато мръкнеше и ние трябваше да се разделим, веднага събуждахме в душите си жаждата за идващия ден, придружена с истинско нетърпение. И от самата сутрин аз пак очаквах сигнала...

- Препиши глаголите от текстовете, запиши основната им форма и определи вида им.
- Препиши подчертаните глаголни форми, като ги групираш:
 - а) съставени от една дума;
 - б) съставени от две и повече думи.

В българския език категория **време** се изразява във формите на **ДЕВЕТ ГЛАГОЛНИ ВРЕМЕНА**.

Формите на тези времена могат да бъдат **ПРОСТИ** и **СЛОЖНИ**.

ПРОСТИТЕ глаголни времена се състоят само от една дума – това е форма на спрегаемия глагол.

СЛОЖНИТЕ глаголни времена се състоят от две и повече думи – това са форма на **спрегаемия глагол**, форма на **спомагателен глагол**, частици **ще** и **да**: ще ходя, няма да ходя, ходил съм и др.

Прости времена са: **сегашно време**: ходя
минало несвършено време: ходех
минало свършено време: ходих.

Всички останали времена са сложни.

- Какви форми (прости или сложни) имат: сегашно време, минало свършено, минало несвършено и бъдеще време? Посочи ги в изреченията от задача 1.

2. В кой ред са прости глаголни форми?

- А. гледам, ще пътувам, беше чела
- Б. написах, отговаряше, гледат
- В. ходеха, живях, съм мълчал
- Г. ще играя, казвам, беше хвърлил

3. Определи изречението, в което глаголните форми са сложни?

- А. Желязото се кове, докато е горещо.
- Б. Той въздъхна, наведе се и замълча.
- В. Пътниците бяха слезли.
- Г. Гората стои замислена.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Прочети изреченията.

Синът служеше в едно от чуждестранните агентства в Цариград.
Тая сутрин ястребът се спусна над дола по-рано от всеки друг ден.
Обичаят на племето беше съхранил любовта и омразата към тези стихии.
Пратениците пристигнаха в Константинопол.
Ние все по-често ще се връщаме в дома.
В Константинопол никой не е имал намерение да прави заговор.
По-голяма част от живота им беше отминала, без да чуят детски смях.
В съзнанието на своите потомци той ще остане непроменен като небето.

- Препиши формите на глаголните времена, като ги разпределиш в колонки: прости времена, сложни времена.
- Кои глаголни времена са изучени досега и ти са познати? Назови ги.

2. Прочети строфите от стихотворението «На мама» на бесарабския поет Михаил Бъчваров.

Ще се върна, мамо, в ранна есен,	С тежка черна кърпа забрадена,
почнат ли да се берат лозята,	чакала си ти пред стари порти,
ще си вляза в двора тесен,	пътя си изгледала за мене,
ще почукам тихо на вратата.	откъдето син ти ще си дойде.

- Препиши от стихотворението глаголите. Определи граматичната им форма – проста или сложна. Определи глаголните времена на тези глаголи.

3. Прочети текста.

Благо пролетно слънце пече над село. Всичко живо се е размърдало. В разградения училищен двор, обраснал с бурен и коприва, играят немирни ученици. Училището е накривило комин, като ергенин шапката си, и самодоволно се е припекло на слънцето. По тревясалите керемиди на покрива му една селска коза си пасе.

По Елин Пелин

- Препиши глаголите. Замени сложните глаголни форми с някои от изучените прости форми. Кои прости форми можеш да употребиш в текста вместо сложни?

4. Прочети пословиците.

Който се е опарил от прясно мляко, духа и мътеницата.
Каквото и да захванеш, мисли къде ще му иде краят.
Продад си магарето, па иска пак да го кара.
Който иде на воденицата, той си смила брашното.
С добър другар и в зло време е весело.
Приятелят се познава в неволя, като злато в огъня.

- Тълкувай смисъла на пословиците. Кои от тях са свързани с темата «Добродетели и приятелство»? Аргументирай се.
- Посочи глаголите. Определи в проста или сложна форма те са употребени.

5. Напиши текст от 10 изречения на избраната от тебе тема:

А. Как празнувахте или как ще празнувате някой от семейните празници през тази година.
В. Имате възможност да прекарате забавно един почивен ден заедно с приятеля си.
Как ще го прекарате този ден?

- Употреби изучените прости и сложни форми на глаголните времена.

ХРИСТО СМИРНЕНСКИ

(1898–1923)

Роден в Кукуш. По време на Междусъюзническата война заедно със семейството си се премества в София. Син на бедно семейство, Христо започва да работи още от малък: той е добър помощник на баща си в сладкарския му занаят, продава вестници из софийските улици, а заедно с това и учи. Първите му стихотворения са хумористични; по-късно основните образи на неговото творчество стават «децата на града»: той със съчувствие пише за живота и съдбата на градската беднота. Умира от туберкулоза съвсем млад, ненавършил даже 25 години.

«...И днес още го виждам пред себе си: нисък ръст, набит, с изпъчени гърди, в рубашка, препасан с шнур, с отметната назад черна коса, с мургаво и вечно засмяно лице.

Така изглеждаше през лятото на 1921 година Христо Смирненски, с когото се срещаме често в печатница «Гутенберг» на ул. «Бенковски». Тогава там се издаваше и печаташе хумористичното списание «Българан», на което Смирненски беше редактор под псевдонима Ведбал... Ведбал се явяваше в редакцията обикновено към обед и още с влизането си започваше да се шегува и да подхвърля другарски закачки към работниците и сътрудниците на списанието. Винаги весел, въодушевен и лирично настроен...

...Изобщо Ведбал пишеше със забележителна лекота, на която всички завиждахме. Той беше роден поет и ненадминат импровизатор. Във всеки миг можеше да напише стихотворение на каквато и да е тема. Творческата мъка беше непозната за него. Мисълта и въображението му бяха постоянно озарени от някаква неспирна ракетна феерия от рими. Той се шегуваше в рими, сърдеше се дори в рими. ... Стихотворенията си даваше направо за печат. Само на коректура поправяше тук-там по някоя дума.

...Надарен с безкрайна доброта и отзивчивост към обикновените хора от народа, Ведбал съчетаваше у себе си трогателната наивност на детето с духовната чистота на истинския творец. Той не пишеше стихове и разкази, предназначени за деца, но хранеше особена любов към децата. Когато срещнеше на улицата някое дете, рядко го отминаваше. Спираше се при него, щипеше го по бузата..., даваше му пари да си купи бонбони или сам го водеше да го черпи в близката бозаджийница. По онова време човек често можеше да види Ведбал из бозаджийниците на тогавашната улица «Пиротска», седнал да пие боза и да яде локум заедно с някое от неговите непознати любими гаврошчета.

Незаменим другар и прекрасен човек, Ведбал притежаваше рядкото качество да печели сърцата на хората.

Светослав Минков

БРАТЧЕТАТА НА ГАВРОШ

Ти целия скован от злоба си,
о, шумен и разблуден град,
и твоите електрични глобуси
всѹе тъй празнично блестят!

Че всяка вечер теменужена
ти виждаш бедните деца
и обидата незаслужена
по изнурените лица.

Съдбата рано ги излъгала,
живота сграбчил ги отвред,
и ето ги: стоят на ъгъла,
с прихлупен до очи каскет.

Какво им даваш от разкоша си
ти толкоз щедър към едни,
а към бездомните гаврошовци
жесток от ранни младини?

Пред твоите витрини блескави
накуп застават често те,
и колко скръб в очите трескави,
и колко мъка се чете!

Но тръгват си те пак одрипани,
с въздишки плахи на уста,
а тез витрини са обсипани
с безброй жадувани неща...

Ти целия скован от злоба си,
о шумен и разблуден град,
и твоите електрични глобуси
всѹе тъй празнично блестят!

Александър Жендов, Фифи не яде сух хляб.

РЕЧНИК

разблуден – отдал се на недостойни дела

всѹе – напразно

трескав – болен от треска (висока температура и студени тръпки)

одрипан – окъсан

прихлупен – от прихлупвам – турям нещо на главата си, че да дойде ниско над очите

каскет – мъжка шапка от плат с козирка

плах – страхлив, боязлив

ЗНАЕШ ЛИ, ЧЕ

Гаврош е станало нарицателно име на бездомните, безприютни деца в големия град, след като френският писател Виктор Юго в романа «Клетниците» така нарекъл своя герой – незабравим образ на бездомно дете на големия град Париж от началото на XIX век.

ПРОВЕРИ РАЗБРА ЛИ ТЕКСТА

Обясни значението на следните изрази от текста:

шумен и разблуден град,
скован от злоба,
всуге тъй празнично блесят,
обидата незаслужена,
съдбата рано ги излъгала,
живота сграбчил ги отвед,
безброй жадувани неща.

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

- Стиховете, в които се изразява душевното състояние на децата.
- Думите и изразите, с които се описва и се представя градът.
- Стиховете, в които проличава авторовото отношение към децата и към града.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

- Какво е душевното състояние на «братчетата на Гаврош»?
- Как е представен предпразничният град? Привлекателен ли е той според автора, или отблъскващ? Аргументирай се.
- Открий в стихотворението антитезите. Коментирай какво противопоставя в това стихотворение авторът и с каква цел.
- Защо авторът изобразява бедните деца сред предпразничния блясък на големия град? Какво се постига с това?
- Какво преобладава в стихотворението – съчувствие или обвинение? Аргументирай мнението си.
- Припомни си кои произведения на същата тема познаваш от руската и румънската литература.
- Научи стихотворението наизуст и го рецитирай изразително.

РАБОТИ САМОСТОЯТЕЛНО

- Открий в стихотворението и запиши в тетрадката си всичките изрази, в които думите са употребени в преносен смисъл. Определи вида на тропите.
- Разгледай репродукциите, дадени в учебника, подбери и други подходящи, с които може да се илюстрира тежката съдба на «братчета на Гаврош», независимо от тяхната народност. Разкажи на съучениците си с какво ти привлече вниманието тази или друга репродукция, как в нея се разработва темата.

Василий Перов, *Тройка*

- Прочети откъса от прозата на Христо Смирненски.

ИЗ „БОСОНОГИТЕ ДЕЦА“

Привечер е. Бавно, дебнешком сякаш, се спускат лилави сенки над града. Огромният слънчев кръг догаря в потоци злато и алена кръв. Като мъртва сива змия лежи шосето сред стихнали поля. И ето босоногите. Три, четири, шест. Впрегнати в мънички колички, натоварени с дърва и съчки, те опъваха мускулите на своите млади тела. Фуражка с отпрана козирка, черни кръпки на сивите панталони, а жилите им изпънати като корабни въжета. Пот струят челата. А градът е тъй далече. Малки роби, впрегнати в ярема на своята беднота, деца, в чиито очи гори тихата скръб на старци. Далече е градът! Далече. Край вас ще отминат още много доволници, край вас ще профучат автомобилите на тези, които нивга в живота си не са пили горчивата чаша на мизерията – те, зарад които е вашата мъка.

Какво знаят те? В ресторантите свирят оркестрите, във вилите е тъй уютно и безгрижно. Черната сянка на глада не протяга там ръце. Не сплита лепкавите мрежи Грижата. Какво знаят те?

- Мамо, защо са се впрегнали тези деца? – пита невръстният доволник от автомобила.
- Носят дърва за зимата.
- А не им ли тежи?
- Не, маминото, те са свикнали...

- Кое сближава поетическата и прозаическата творба на Смирненски?

Разсъждавай върху темата, върху авторовото отношение към героите.

БЪДЕЩЕ ВРЕМЕ. ОБРАЗУВАНЕ

1. Прочети текста.

Гарджето често повтаряше:

— Певец искам да стана!

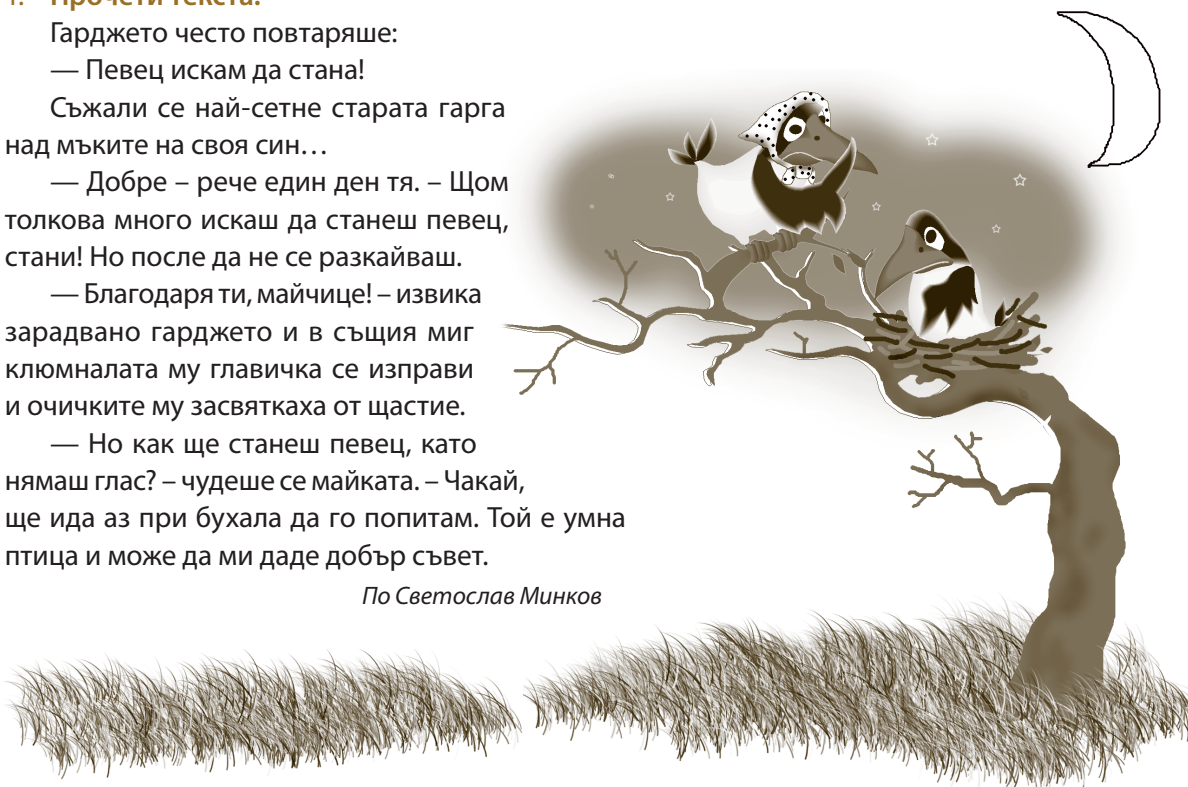
Съжали се най-сетне старата гарга над мъките на своя син...

— Добре – рече един ден тя. – Щом толкова много искаш да станеш певец, стани! Но после да не се разкайваш.

— Благодаря ти, майчице! – извика зарадвано гарджето и в същия миг клюмналата му главичка се изправи и очичките му засвяткаха от щастие.

— Но как ще станеш певец, като нямаш глас? – чудеше се майката. – Чакай, ще ида аз при бухала да го попитам. Той е умна птица и може да ми даде добър съвет.

По Светослав Минков

- Как мислиш защо майката търси начин да помогне на гарджето?
- Прочети целия разказ «Как гарджето стана певец» от Светослав Минков. Формулирай и запиши поуката на разказа.

2. Препиши глаголите от текста, като определиш глаголното време и формата – проста или сложна.

В българския език глаголните действия могат да се ориентират спрямо «момента на говоренето» (сегашен момент). Спрямо «сегашния момент» отделяме три основни времена: минало, сегашно и бъдеще.

3. Припомни си как се образуват формите на бъдеще време.

- Напиши къс разказ, като употребиш дадените глаголи в положителна или отрицателна форма на бъдеще време: *говоря, обядвам, вали, духам, пътувам, вървя, пея, върна се, остана*.

4. Употреби дадените глаголи в скоби в бъдеще време.

Ако бъдеш мост, всеки те (газя).

Ако има в паницата, (имам) и в лъжицата.

Ако оставиш зад себе си, (намеря) пред себе си.

Каквото посееш, такова (жъна).

Каквото си постелеш, така (легна).

На каквото хоро се хванеш, тъй (играя).

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Преобразувай текста, като го започнеш с думите: Днес е неделя. В понеделник аз...

Събуждам се в 7 часа. Мия се, обличам се, закусвам. В 8 часа тръгвам към училището. Минавам през парка. Пресичам централния площад, поглеждам градския часовник, който ми показва дали не закъснявам. Влизам в училището навреме. След часовете се храня в стола и отивам в библиотеката. В 18 часа се връщам вкъщи.

- По какво се различават глаголите в двата случая?

2. Запиши следния текст в бъдеще време:

Рано сутринта на Възнесение момчето се спущаше бързо по стръмния планински път към село. Мислеше за леля Дъмша и за Ангелинка и душата му се вълнуваше. Той бързаше, пееше и дразнеше с вика си птиците, които се пробуждаха и скачаха из клоните.

3. Прочети текстовете.

а) – Вълците са много умни. Щом видят, че ходиш по техните места с пушка, веднага ще разберат каква е работата и току погледнеш, вълчицата ще пренесе малките на друго място – уверяваше ме дядо Мирю.

б) – Дали няма да избяга някой ден? – плашеше се понякога Янко.

– То че ще избяга, ще избяга, но не сега – отговаряше старият ловец. – Нека стане на две и половина години. Тогава ще си намери някоя хубава сърна и ще отиде подире ѝ, а ние ще останем с пръст в уста. Ала не е чудно да се върне, като се наергенува.

в) – Няма да приказваш, ще мълчиш. И да я видиш, видрата, няма да викаш ей, я, ами ще ме побутнеш лекичко с ръка. Да не съм ти чул гласа, че иначе не ще те вода и ще развалим всичко.

По Емилиан Станев

- Открий в текстовете формите за бъдеще време. Посочи отрицателните форми. Кои особености в образуването им наблюдаваш?
- Анализирай кои от формите изразяват повелителност, предположителност, намерение като смислови оттенъци на значението за бъдеще време на глагола?

4. Напиши кратък текст, като разкажеш за своите планове за лятната ваканция.

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ ПОВЕЧЕ

5. Прочети текста.

Тъжно щеш, майко, да гледаш
ти на туй хоро весело.
И като срещнеш погледът
на мойто либе хубаво,
дълбоко ще ми въздъхнат
две сърца мили за мене –
нейното, майко, и твойто!

И две щат сълзи да капнат
на стари гърди и млади...
Но туй щат братя да видят
и кога, майко, пораснат,
като брата си ще станат –
силно да любят и мразят...

Христо Ботев

- Препиши от текста глаголните форми, които изразяват бъдеще време. Какви особености при образуването на бъдеще време откриваш в езика на Христо Ботев? В кои случаи наблюдаваш изпускането на ЩЕ?

МИНАЛО НЕОПРЕДЕЛЕНО ВРЕМЕ

1. Прочети текста.

Старата воденичка работи сто и петдесет години непрекъснато и неуморно.

След смъртта на стария воденичар воденичката чакаше да дойде внукът му Иванчо. И ето че по обрасналия с бурен път дойдоха трима души с един млад момък. «Прилича на Иванчо» – помисли си воденичката. – У, колко той е пораснал, пък аз мислех, че още си е останал малко момченце. Младият момък каза: Тая воденичка си изпяла вече песента, ще изградим тук електрическа юзина.

— Ех, други времена са дошли – въздъхна воденичката. Аз си отивам. Изпълнила съм си моя дълг и не ми е жал, че ще изчезна, щом на мое място ще има светнали нови слънца.

По Елин Пелин

- Кой от подчертаните причастия не изпълняват в текста службата на определение?

✓ Това са формите на сложно минало време.

МИНАЛО НЕОПРЕДЕЛЕНО ВРЕМЕ е сложно минало време, образувано от свързването на минало свършено деятелно причастие със спомогателния глагол «съм» в сегашно време: ходил съм.

МИНАЛОТО НЕОПРЕДЕЛЕНО ВРЕМЕ означава действие, което се е извършило в неопределен минал момент. В момента на говоренето **се проявява резултатът** от миналото действие.

2. Спрегни глагола **ХОДЯ** в минало неопределено време. Формите запиши.

3. Препиши от откъса на текста към задача 1 формите на минало неопределено време.

- Посочи в кои форми за лице, число, род са употребени глаголните форми.
- Направи извод за начина на изразяване на лице, число и род на глаголните форми от минало неопределено време.
- Прочети откъса.

Рано е, хората току-що са тръгнали на работа.

Янко Шутия казва на Стоичко: – Обиколил съм цялата околност, откак се е открил ловът. Заек не съм видял. Заничал съм по всяка трънка, всяка нива съм претършувал, – няма, та няма!

По Елин Пелин

- Открий глаголните форми в минало неопределено време. Направи им граматична характеристика.
- Обърни внимание къде се намира спомагателният глагол спрямо миналото деятелно причастие в дадения откъс и в текста от задача 1.

ЗАПОМНИ

- ✓ В средата на изречението: Той Е ЗАВЪРШИЛ училището с добър успех.
- ✓ В началото на изречението: ЗАВЪРШИЛ Е училището с добър успех.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Прегледай формите на минало неопределено време от задача 1. и 3. Опитай се да характеризираш значението на тези форми.

Обърни внимание:

С **МИНАЛО НЕОПРЕДЕЛЕНО ВРЕМЕ** можем да изразим:

- резултат, важен за момента, за който говорим: **Изпратил съм писмото**
- резултат, който е траен и се превръща в качество на вършителя на действието: **Косата му е побеляла**
- резултат, който е станал, без да мислим за времето на извършването му.

2. **Образувай форми за минало неопределено време от следните глаголи.**

кажа, напиша, помогна, снема, взема, съобща, поздравя, **видя, стоя**, чуя, **почернея**, дойда, **изляза**, донеса, сека, пека и **отлеля**.

- Припомни си как се образуват формите на миналото свършено деятелно причастие.

3. Състави изречения с подчертаните глаголи от задача 2. в минало неопределено време, като ги употребиш в множествено число.

4. Употреби глаголите, дадени в скоби, в минало неопределено време. Обясни значението му.

а) Димитър не е гладен – (закуся). – Владимир не иска да седне на масата – (обядвам) вече.

б) – Хубав ли е новият разказ на Николай Хайтов? – Не знам, не го (чета). – Няма ли да поканиш приятеля си за рождения си ден? – Отдавна го (поканя).

в) Улиците са мокри. Сигурно, (полея) ги сутрин. – Вера не е в къщи. Вероятно, още не (върна се) от училището.

- Обърни внимание на мястото за кратката форма на личното местоимение, употребена при миналото неопределено време.

5. Попълни с форми за минало свършено време и минало неопределено време.

Вчера на прожекцията на новия филм на Емир Кустурица. А аз не помня кога за последен път на кино (ходя).

Той най-после тази книга. Той да, но тя все още не (прочета) тази книга.

Всяка година те Балчик. Да, те много пъти Балчик. (посещавам)

Ти не шегата на нашия приятел. Ти вечно нещо не (ж.р.)! (разбера)

На екскурзията ние много снимки. По време на пътуванията си винаги Много снимки. (правя).

6. Редактирай изреченията.

Си ходила вчера на гости?

Вие не сте ли гледала този спектакъл?

Приятелите дълго сидяли са вчера на пейката в градинката.

Малки сте още, нищо не сте видяли от живота.

Като казал е това, Станислав вероятно пошегувал се е.

ЙОРДАН ЙОВКОВ

(1880–1937)

В българската класическа проза има няколко върха. Един от тях е Йордан Йовков.

Роден на 9.11.1880 година в с. Жеравна, скътано в красивия Сливенски балкан, Йовков прекарва детството си в в добруджанското село Чифуткьой (сега Йовково), където баща му притежавал имот и отглеждал овце. Основно образование получава в родното си село, гимназия завършва в София. След две години военна служба в Школата за запасни офицери в Княжево, той се записва право, но не завършва поради липса на средства. Около десет години учителства в добруджанските села. Живял е скромно и както разказват съвременниците и познатите му, не обичал да дружи с местната интелигенция, а предпочитал средата на прости селяни и особено на старци. До края на живота си Йордан Йовков от позициите на хуманист осмисля и преосмисля наблюденията си над народния живот и българския национален характер. Цялото творчество на Йовков е едно преклонение пред човешкото в човека. Душевността на героите, тяхното човешко милосърдие, великодушие, чувствителност към чуждото страдание, отзивчивост и съпричастност към болките на другите, нравствено благородство и великодушие – тези черти, присъщи на човешката душа на героите на Йовков, проявяват нравственото им обаяние, духовната им красота и възвишеност. И ако от разказите на Елин Пелин в българската литература е останал образът на страдащия селянин, от разказите на Йовков се формира представата за състрадаващия човек в българската литература. Жалостта, милостта, разбирането у Йордан Йовков са ценности на една религия, в която Доброто е другото име на Бога.

Разказът „По жицата“ би красил антологии в литератури, много по-богати от нашата.

Николай Лилиев

ПО ЖИЦАТА

Още докато го бранеше от кучетата, Петър Моканина разбра, че тоя непознат селянин не се е отбил при него току-тъй, а го гони някаква беда. Затуй той се и ядоса на кучетата, нахока ги и пак погледна селянина: по червения елек се познаваше, че е от торлаците, откъм Делиормана. Висок, едър човек беше; но че е сиромаш и като че ли сиромаш се е родил – и това си личеше: ризата му беше само кръпки, едро и неумело шити, поясът му орфан, потурите – също. Беше бос. Инак, да го гледаш – човек планина, но Моканина набързо го претегли в ума си и реши, че е от ония меки, отпуснати хора, за които се казва, че и на мравята път струват.

Селянинът поздрави, измънка нещо като „как сте, добре ли сте“, но явно беше, че мисли за друго и друга грижа има в очите му. И като погледна някъде напред и посочи с ръка, той попита не е ли на тая страна селото Манджилари и колко път трябва да има дотам. Моканина му разправи и едвам сега забеляза, че на шосето беше се спряла една каруца с един кон. Тая каруца селянинът беше оставил, за да дойде при него. Вътре седеше жена, мушнала ръце в пазвите си, превита; ръченикът ѝ не беше забраден, а с отпуснати настрани краища, за да ѝ е леко. Че беше горещо – горещо беше, но Моканина знаеше, че когато жените отпуснат тъй ръченика си, мъчи ги не толкоз жегата, колкото нещо друго. Отзад в каруцата, завита донякъде с черга, сложила глава на черни селски възглавници, лежеше друга жена, по-малка, навярно момиче. Тя гледаше настрана и лицето ѝ не се виждаше.

— Ти май болно имаш – каза Моканина.

— Имам. Една момичка имам болна.

Селянинът погледна към овцете, запладнени на поляната, задържа очите си над тях, но не ги виждаше, а погледът му, пълен с грижа, тъй си и блуждаеше.

— Бе тя нашта каквато е – рече той, – остави я!

— Не си тъдявашен ти, отде си? – попита го Моканина.

— От Кичук Ахмед. Надежда му думат сега, при Канарата. Дохадял съм тъдява. Аз ходя из селата, продавам хума – хубава хума излиза в наше село. Хубава е, купуват я жените. Когато сляза надолу към морето, купувам пък за насам кое риба, кое грозде, кое как се случи. Сполай на бога – прехранваме се. Само да не беше ни се случила таз бела...

Той седна на земята, извади кожена кесия с тютюн и започна да си прави цигара. Моканина седна до него и видя как дебелиите му мазолести пръсти трепереха, като свиваха цигарата.

— Не ни траят децата – започна той. – Измряха ни две-три още малки. Ей туй ни остана само (той погледна към каруцата). Гледали сме го като очите си. От устата си съм отделял, да му купя нещо, да му направя дреха, та да не му е мъчно, като гледа другите. Нейсе, даде господ, запазихме го досега. А от някое време – зачама. Няма нищо, а вехне. Слушам, думала на майка си – мъчно ѝ било, че дружките ѝ се изпоженили, а тя още стояла. „Що се кахъриш, бе чедо, думам ѝ, и твоя късмет ще излезе. Що гледаш другите? – Богати са. Сегашните ергени тъй са – богати жени търсят. И ти ще се ожениш, гледай си работата, не си престаряла.“

— На колко е години?

— Към двайсет. Сега на Богородица ще стори двайсет.

— Е, че младо е момичето.

— Младо, ами.

Селянинът замълча и пак загледа овцете, без да ги вижда. Някъде наблизко сред жегата пишеше жътвар.

— Това лято ми се замоли да съм я пуснел да иде да жъне. Сиромаси сме, нуждаем се, ама като я гледах такава слабичка, болнава, не ми се пушаше. „Моля ти се, тейко, пусни ме, и аз искам да ида с момичетата.“ Хубаво, като е тъй, пуснах я. Сега какво е станало, не бях там, не зная. В къра лягаха, в къра ставаха. Зная го тъй, както ми го разправи тя. Веднъжка жънали цял ден, вечерта яли, после пели момичетата, смели се. Легнали си. Нонка – тъй се казва мойто момиче – си легнала и тя. „Легнах си, кай, тейко, между снопите, под един кръстец, легнах си на завет, да не ми духа, и се завих. И съм заспала. По едно време усетих, кай, нещо тежко, нещо студено, ей тук, на гърдите си. Като отворих очите си: зъмя!“

— Бре!

— Ами, зъмя. Навила се е и легнала на гърдите ѝ. Извикала, па с всичкия си страх я сграбчва и я захвърля!

— Захвърля я! По жътва става туй. Чувал съм, зъмя е влизала и в устата на някоя жена. Ама да я ухапала, не я е ухапала, нали?

— Не, не е. На гърдите ѝ легнала, зема я и я хвърля! Тъй ми разправи. Сън ли е било, истина ли е било – не знам. Оттогаз момичето не го бива. Ей го, изсърхна като вейка. Гръдта го боли. „Там, кай, дето беше зъмята, ме боли.“

— Ама работа, ама работа! – чудеше се Моканина. – Ами сега де го водиш? На доктор ли?

— Доктори: колко доктори променихме. Водя го сега аз... хм... как да ти кажа... На мен да остане, не вярвам, ама жени нали са, пък болна е, чедо е...

Гласът му трепна и той замълча. Загледа се, затегли без нужда ту мустаците си, ту брадата си, небръсната отдавна, корава, прошарена с цели снопчета от бели косми. Нямаше нужда да казва някой на Моканина, че всеки бял косъм беше белег на една грижа.

Евгений Босяцки, *По жицата*

— Онази вечер – продължи селянинът – додоха си нашенци от скеля. Продумали каквото продумали – знам ли? Охолни хора, може и шега да си бият. Пък дотърчава тогаз у нас Стоеница, кумица ни е, една устата, една много знайница. „Гунчо, вика още от вратата, късмет си имал, късмет имала и Нонка. Хайде да е на хаир.“ „Какво има?“ – думам. „Дошли си от скеля Никола и Пеню, Сидеровите, те казват, че в Манджилари се явила... явила се една бяла лястовичка! Досуц бяла, като сняг.“ „Е?“ „Ти, кай, знаеш ли що е бяла лястовичка? Тя, кай, на сто години я се появи веднъж, я не, ама който я види, от каквато и болест да е болен, оздравя! Гунчо, кай, да вървиш, хич да не стоиш. Заведи Нонка. Ех, може ли – заплака момичето, залови се майка му. И на, дойдохме.

— Ама истина ли е? – извика Моканина. – Къде била таз лястовичка?

— Нали ти казах, тук се явила, в Манджилари.

— Бяла?

— Досуц бяла.

Както беше учуден, Моканина се озърна и погледна към шосето: всеки ден запладняваше стадото все на тая поляна, но като че едвам сега забеляза колко много лястовички бяха накацали по телеграфната жица. Пък и не беше чудно: приближаваше Преображение господне и по това време лястовичките и щъркелите се събираха, да си ходят. Толкоз много бяха лястовичките и тъй на гъсто една до друга бяха накацали, че жицата беше увиснала и натежала като броеница. Много, но все черни.

— Та затуй съм дошъл – каза по-смело и с облекчение селянинът: – Рекох да те питам, може да си я виждал, може да си я чувал...

— Не съм, братко, не съм. Бяла лястовичка? Нито съм чувал, нито съм виждал.

Но веднага Моканина се досети, че може съвсем да отчая тия хора, и каза:

— Пък може да има. Може. Бял бивол, бяла мишка и бяла врана – има. Може да има и бяла лястовичка. Пък и трябва да има, щом се е чуло...

— Кой знай? – въздъхна селянинът. – На мене да остане, не вярвам, ама жени нали са...

Той стана да си ходи. Трогнат, Моканина също стана да го изпроводи и да види момичето. Като стигнаха до шосето, майката – жълта и сломена от тегло жена – още отдалеч загледа мъжа си, като че ли искаше по лицето му да познае какво е научил. Момичето още стоеше обърнато настрана и гледаше лястовичките по жицата.

— Човекът каза, че селото било близо – каза селянинът.

Като чу гласа му, момичето се обърна. Слабо беше, изпод завивката едва личеше снагата му, стопена от болестта, лицето му беше восък, но очите му бяха още светли, още млади и усмихнати. То гледаше ту баща си, ту Моканина.

— Нонке, тоз чияк виждал лястовичката – каза селянинът и погледна Моканина. – Ей в онуй село била, е! Хайде дано я видим и ние!

— Ще я видим ли, чичо? – продума момичето и ясните му очи светнаха.

Нещо се надигна в гърдите на Моканина, задуши го, очите му се премрежиха.

— Ще я видите, чедо, ще я видите – високо заговори той. Аз я видях, ще я видите и вие. Аз с очите си я видях, бяла такава, бяла. Ще я видиш и ти. Да даде господ да я видиш, чедо, да оздравееш... я, млада си. Ще я видиш, аз ти казвам, че ще я видиш... и ще оздравееш, чедо, не бой се...

Майката стисна очи и заплака. Високият, едър селянин се закашля, хвана коня за юздите и го поведе.

— Хайде със здраве! – викаше след тях Моканина. – Близо е селото. Все по теля, все по теля!

Той дълго стоя на шосето и гледа подир каруцата. Гледаше майката с черния ѝ чумбер, момичето, легнало до нея, високият селянин, който крачеше прегърбен и водеше малкото конче, а над тях, между всеки два телеграфни стълба лястовичките се разхвърчаваха, после пак се връщаха и кацаха на жицата.

Замислен, Моканина се върна при овцете си и се залови отново за цървулите, които правеше от нещавена волска кожа. „Бяла лястовичка – мислеше си той. – Има ли я!“ Но нещо го подпираше в гърдите, мъчеше го. И като пусна шилото и погледна към небето, той извика:

— Боже, колко мъка има по тоя свят, боже!

И пак се загледа подир каруцата.

РЕЧНИК

елѐк – (тур.) къса до пояс дреха, обикновено без ръкави

оръфан – окъсан

потóри – (тур.) дънесте гащи от домашен вълнен плат

ръченѝк – дълга домашна кърпа, обикновено с ресни по двата края

чумбѐр – (тур.) женска забрадка, кърпа

зача́мам – започвам да се стопявам, да крея, да слабея

скѐля – кей, пристанище с кей

ПРОВЕРИ РАЗБРА ЛИ ТЕКСТА

Обясни значението на следните думи и изрази от текста, като подбереш синоними към тях:

човек планина

на мравята път струват

Гледали сме го като очите си

Охолни хора, може и шега да си бият

...късмет си имал, късмет имала и Нонка. Хайде да е на хаир.

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

- Портретното описание на Гунчо.
- Откъсите, в които се описва проблемът на Гунчо и неговото семейство.
- Описанието на жената на Гунчо.

- Откъсите, в които е описан Моканина.
- Обръщенията, които използва Моканина към непознатия селянин и дъщеря му.
- Репликите на Моканина по повод бялата лястовица.
- Детайлите, които проявяват душевното състояние на героите.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

- Как мислиш: защо Моканина толкова бързо променя отговора на Гунчовия въпрос, дали е видял Бялата лястовичка?
«Нито съм чувал, нито съм виждал.»;
«...трябва да има, щом се е чуло...»
«...Аз с очите си я видях, бяла такава, бяла.»
- Наблюдавай как се развива образът на Моканина в разказа.
- Прочети изказването на българската литературоведка Искра Панова:

«Когато четеш Елин-Пелинов или Вазов разказ, иде ти да кажеш: «Виж, какво става с хората; при Йовковия: «Виж какви били хората...»

Искра Панова

- Какви били хората в «По жицата»? Коментирай мисълта на Искра Панова, като сравниш Гунчо и Моканина. В какво се състои нравствена красота на всеки от тях?
- Трима ученици отговориха различно на въпроса: Коя е главната тема на разказа «По жицата»?
1. Темата за страданието и състраданието.
2. Темата за хуманната лъжа.
3. Темата за човешката надежда.
- Кой от отговорите ти най-много допада и защо? Коментирай и другите варианти.

Художествен детайл

Подробностите в изображението на героя, пейзажа, интериора, които насочват към характерното и съществено в тях, се наричат **ХУДОЖЕСТВЕНИ ДЕТАЙЛИ**.

У Йовков детайлът е основно средство за проникване във вътрешния свят на героя. Погледът или изразът на лицето, жестът или интонацията показват душевното състояние и заместват прякото назоваване или анализ на преживяванията.

Например, в невиждащите очи и в блуждаещия поглед на Гунчо се чете мъката, грижата, страданието на бащата. Същият смисъл се съдържа в такъв детайл от портрета на майката, като отпуснатите краищата на ръченика ѝ. Понякога детайлът може да замести подробен разказ за живота на героя, например, прошарената брада на Гунчо, в която всеки бял косъм е «белег на една грижа», и т.н.

- Каква информация крият художествените детайли от този разказ? Наблюдавай и коментирай облеклото, жестовете, паузите, погледите.

«Още докато го бранеше от кучетата, Петър Моканина разбра, че тоя непознат селянин не се е отбил при него току-тъй, а го гони някаква беда.»

- Какво разбира Моканина за Гунчо? Какви «знаци» успява да разчете той?

ТВОРБАТА КАЗВА И ОЩЕ НЕЩО

- Случката, която се разказва в творбата, е малозначителна: среща и разговор между непознати хора, след това те се разделят и всеки си продължава своя път. Какво интересува автора преди всичко в този разказ, върху какво той заостря вниманието на читателя?

- В сборник от Йовкови разкази на английски език разказът «По жицата» е преведен с друго заглавие «Бялата лястовица». Има две мнения по този повод:

а. Вариантът на заглавието е сполучлив, тъй като в него е изведен ключов символ от разказа – на мечтата, щастието, надеждата за изцеление.

б. Преводът на заглавието не е сполучлив, тъй като се губи идеята за движението към мечтата и щастието и същевременно идеята за тяхната недостижимост.

Аргументирай се: кое от тези мнения ти допада повече.

РАБОТИ САМОСТОЯТЕЛНО

Избери си една от темите и напиши литературно съчинение:

✓ „Боже, колко мъка има на тоя свят...» Темата за човешкото страдание в разказа на Йордан Йовков «По жицата»

✓ Йовковият разказ «По жицата» – послание за доброта и човечност

✓ „Бяла лястовичка ... Има ли я?!”

ЗА ТВОРЧЕСТВОТО НА ЙОРДАН ЙОВКОВ

През 1965 г. вестник „Добруджанска трибуна“ помести информация под заглавие „Бялата лястовица не е легенда“, в която очевидци разказват, че са наблюдавали полета на бяла лястовица: „Сред ятото се открояваше със своята грация една снежнобяла лястовица. Крилете и блестяха на слънцето. Летеше плавно и весело и се спускаше ниско-ниско, на един-два метра над главите на учениците, които възкликваха радостно и си спомняха за Йовковия разказ.“

Такава е предисторията и нейното непредвидено продължение в наши дни на тази Йовкова творба. Новите факти още веднъж потвърждават собствените думи на писателя, че не е написал „нито една работа, в основата на която да не стои действително преживяване“.

По Спиридон Казанджиев

Минават годините, а творчеството на Йовков не само не е «остаряло», както мислеха някои, а трябва отново и отново да бъде преоткривано. Със своя слънчев талант, със своята очарователна поетическа замисленост той издигна нравствените добродетели на народа до общочовешки истини, посочи ни вечната, неостаряваща духовна красота.

Симеон Султанов

МИНАЛО ПРЕДВАРИТЕЛНО ВРЕМЕ

1. Прочети текста.

— Днес ще направим голяма обиколка – каза Вълко. – Ще ти покажа следите на дивите животни.

Поляната напомняше избелено платно и пътеката беше изчезнала под снега. Ясно се виждаха отпечатъците на малки копита. Сърната е минала преди час. Тя беше ровила снега на затрупаните къпини. Животното беше се движило ходом, дирейки храна. То беше пасло в малкото сечище, където се червенееше неокапалата шума. Лисица, дошла отдолу, беше наредила като броеница отпечатъците на черните си крачета. Заек, минал наблизко, бе оставил дантелена следа. Другаде катерица бе подскачала с продълговатите си крака и бе продължила своя път по дърветата.

По Емилиян Станев

- **Кои от причастията в текста влизат в състава на сложни глаголни форми? Открий формата на минало неопределено време. Как позна?**

Глаголните форми за **МИНАЛО ПРЕДВАРИТЕЛНО ВРЕМЕ** се образуват от *минало несвършено време* на спомагателния глагол **съм (бях, беше, бе)** и минало свършено деятелно причастие: бях **ходил**, бях **взел**, беше (бе) **взел**.

Миналото предварително време означава *действие, което е извършено преди друго минало действие* (или преди определен минал момент).

2. Посочи в текста от задача 1. глаголните форми на минало предварително време и определи граматичната им характеристика.

- **Преди кои глаголни действия се извършват действията, изразени с минало предварително време?**

3. Прочети изреченията.

Преди да тръгнеш те бях помолил да ми купиш билет за театъра.

Когато тръгнах от къщи, бях изпил една чаша вода.

Покривът на къщата беше паднал под тежестта на снега.

След малко видях аутомобила, който беше спрял сред пътя. Пътниците бяха слезли.

- **Открий глаголните форми на минало предварително време.**
- **Определи с каква цел са употребени формите на минало предварително време.**

4. Прочети текста.

През зимата отдалече дърветата изглеждаха нежни, дантелени. Брезите се бяха превърнали в гигантски паяжини, които улавят в капаните си и най-лекото дихание на зимата. От студ дори дъхът на зимата бе спрял, тя едва-едва дишаше.

По Йордан Радичков

- **Препиши глаголните форми, направи им граматична характеристика.**
- **Кои глаголни форми изразяват действия, станали преди други минали действия? Посочи смисловата им връзка.**

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Прочети текста.

Лятото измина, а кучето Фокер продължаваше да живее същия затворен живот в двора. Листата на черницата бяха започнали да пожълтяват, небето избледня, нощите станаха хладни, курканията на жабите в реката се чуваха все по-тъжни. Нощем Фокер трепереше от хлад, денем лежеше под дърветата, дето беше си изкопал трапче, или пред прага на къщата и гледаше да избяга на улицата.

По Емилиян Станев

- **Открий в текста глаголите и определи в кое време са. Определи граматичните форми на глаголите в минало предварително време.**

2. Употреби глаголите в скоби в минало предварително време.

Върнах се в къщи. Майка ми още (не дойда). – Иванчо се загуби в Кишинев. Той (забравя) адреса на леля си. – Виктор влезе в двора. На пейката пред входа (седна) двама негови приятели. – Баща му беше уморен. Не (почивам) цяла седмица. – Той погледна часовника си. Часовникът (спра).

3. От дадените глаголи образувай форми за минало неопределено и за минало предварително време. Употреби в изречение всяка от образуваните форми.

Започна, облека се, разбера, опитвам се.

4. Употреби глаголите в скоби в необходимото минало време.

В стаята е тъмно: Елена стана и (запаля) лампата. – В стаята светеше: Елена (дойда) по-рано и (запаля) лампата. – Борис чакаше гости, той ги (поканя) миналата седмица. – Борис се обади по телефона и (поканя) приятелите си на рождения си ден.

— Решихме да се срещнем с Валя пред училището, аз пристигнах в 8.30 часа, Валя вече (дойда) и ни чакаше. – Валя (съм) пред училището в 8.15 часа, а аз пристигнах в 8.30 ч. – Закъсняхме за концерта и когато влязохме, той вече (започна). – Отидох на гарата да посрещна баба, но влакът (дойда) по-рано и баба ме (чакам) на перона. – Тресеше ме сутринта, вчера (настина). Вчера валише и аз (настина).

5. Прочети откъса на текста.

...Моканина едвам сега забеляза, че на шосето беше се спряла една каруца с един кон. Тая каруца селянинът беше оставил, за да дойде при него. Вътре седеше жена, мушнала ръце в пазвите си, превита; ръченикът ѝ не беше забраден, а с отпуснати настрани краища, за да ѝ е леко. Че беше горещо горещо беше, но Моканина знаеше, че когато жените отпуснат тъй ръченика си, мъчи ги не толкоз жегата, колкото нещо друго. Отзад в каруцата, завита донякъде с черга, сложила глава на черни селски възглавници, лежеше друга жена, по-малка, навярно момиче. Тя гледаше настрана и лицето ѝ не се виждаше...

Йордан Йовков

- **Определи времето на употребените глаголи. Обясни употребата на миналото предварително време.**

6. Прочети анекдота.

— Иванчо, какъв е този възел на кърпата ти? Защо си го вързал?
— Мама беше ми го вързала, за да не забравя да пусна едно писмо.
— Ти пусна ли го?
— Не, защото мама забрави да ми го даде.

- **Определи времето на употребените глаголи. Обясни употребата им.**

БЪДЕЩЕ ВРЕМЕ В МИНАЛОТО

1. Прочети откъсите от произведения на Емилиян Станев.

а) Птицата долетя отнякъде с плячка. Тя кацна на дъба... Полската мишка реши да бяга. Но къде? Да се завтече към своята дупка не се решаваше. Разстоянието беше голямо. **Щяха да я хванат.** Кукумявката **щеше да я забележи.**

б) Орелът си спомни за своето орле, на което никога не беше занасял костенурка, и реши да я занесе. Преди да я даде на орлето, **щеше да** я пусне върху някоя скала, за да разбие черупката ѝ.

в) Ние се приближихме внимателно към пещерата, очаквайки да излезе вълчицата. Но тя не беше вътре. Сигурно бе избягала някъде наблизко и слушаше какво става край бърлогата.

Дядо Мирю влезе в пещерата и оттам извади пет вълчета. Ако ги отнесехме в града, майка им **щеше да напусне** завинаги пещерата. Ако ги оставехме, вълчицата **щеше да ги пренесе** другаде и да стане още по-предпазлива, така че ние **нямаше да ги открием** отново.

г) Дядо Мирю предложи да вземем от овчарката му Гужа три от кученцата ѝ, да ги сложим в пещерата, а на Гужа да оставим вълчетата. После **щяхме да видим** какво **щеше да излезе**. **Нямаше ли да се откажат** майките от новите рожби?

- Има ли в поведението на птиците и животните сходство с човешкото поведение? Коментирай текстовете.
- Открий в текстовете глаголите. Групирай и препиши простите и сложните глаголни форми. Определи глаголното им време.

Подчертаните в текста глаголни форми означават действие в миналото, което е било предстоящо по отношение на определен минал момент.

БЪДЕЩЕ ВРЕМЕ В МИНАЛОТО означава минало действие, което е **предстоящо** спрямо определен минал момент.

Бъдеще време в миналото е сложно глаголно време. Неговите форми се образуват от спомагателния глагол **ЩА** в минало несвършено време, частицата **ДА** и **спрегаемия глагол в сегашно време**: *щях да ходя, щеше да ходи.*

ОТРИЦАТЕЛНИТЕ ФОРМИ за бъдеще време в миналото се образуват с помощта на неизменяемото съчетание **НЯМАШЕ ДА** и **спрегаемия глагол в сегашно време**: *нямаше да ходя, нямаше да ходи.*

2. Открий в текстовете от задача 1. спрямо кой описан момент подчертаните глаголи означават предстоящо (бъдеще) действие?

- Обърни внимание на мястото на кратките местоименни форми и частиците спрямо формата за бъдеще в миналото. Препиши тези съчетания.

3. Определи значението на глаголните форми за бъдеще в миналото в следните изречения.

а) Защо не се обади по телефона?

Щях да се обадя, но забравих.

б) Нали щеше да се явиш на изпит?

Ако бях подготвен, щях да се явя.

в) «Шибил, страшният хайдутин, слизаше от планината и отиваше да се предаде. Утре тая вест щеше да се разчуе навсякъде, но кой щеше да и повярва?

БЪДЕЩЕ ВРЕМЕ В МИНАЛОТО може да изразява:

- действие, чието извършване зависи от някакво условие;
- действие, което не се е осъществило.

4. Определи значението на глаголите в бъдеще време в миналото от задача 1.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Прочети текста.

- Вчера защо толкова бързаше?
- Щях да изпусна автобуса за гарата.
- Изпусна ли го?
- Не, но изпуснах влака.
- Закъде щеше да пътуваш?
- За Кишинев.
- Нищо. За Кишинев всеки ден пътуват влакове.

• **Открий глаголите. Дай граматичната им характеристика.**

• **Определи значението на глаголите, употребени в бъдеще време в миналото (погледни правилото).**

2. Употреби глаголите, дадени в скоби, в бъдеще време в миналото.

Урокът започва в 8 часа. Часът беше 7.45. След 15 минути урокът (започна).

Вера най-после дойде. Ние дълго я чакахме и вече (тръгна).

Иван (взема) изпита през юни, но реши да го отложи за септември.

3. Отговори отрицателно на въпросите. Отговорите запиши в тетрадката си.

Щяхте ли да отидете на екскурзия? – Той щеше ли да замине сам? – Тя щеше ли да спечели конкурса? – Ти щете ли да ходиш на море през юли?

4. Запиши изреченията в минал план.

Знам, че по някои въпроси трябва да търся литература в градската библиотека. Ще отида там, ако не намеря в училищната всичко по темата на доклада.

5. Определи изречението, в което глаголът-сказуемо е в бъдеще време в миналото.

А. В творбата неусетно оживява пленителният образ на майката.

Б. По-голяма част от живота им беше отминала.

В. Когато всичко е готово, ще те извикам.

Г. През ноща луната щеше да изгрее.

6. Прочети следните изречения. По какво се различават те и по какво си приличат? За да отговориш, сравни по значение и по граматични особености използваните глаголни форми.

В градинката пред къщата цъфнаха първите пролетни цветя.

В градинката пред къщата са цъфнали първите пролетни цветя.

В градинката пред къщата бяха цъфнали първите пролетни цветя.

В градинката пред къщата щяха да цъфнат първите пролетни цветя.

7. Напиши текст по дадено начало: Ако бях кмет на моя град/моето село, ...

8. Напиши какви наблюдения имаш за отношенията между твои любими домашни животни. Използвай глаголни форми за бъдеще в миналото (като изразиш: действие, което зависи от някакви условия; неосъществени действия, въпреки намеренията; предполагаеми действия).

МОРФЕМЕН СЪСТАВ НА ДУМАТА

1. Прочети текста.

Необузданият **вятър** донесе от далечни гори две малки **семенца** и ги хвърли **безсмислено** далече едно от друго **сред** широкото **поле**. Дъждът ги намокри, **земята** ги зарови и затопли и от тях **сред** полето поникнаха две **дървета**. Само тия двете, отдалечени едно от друго, **стояха** сред него усамотено, **кръстно разклонени** като **странни** знакове. Те се гледаха **отдалече** и **тъгуваха** едно за друго и копнееха едно за друго. А пролет, когато ги стопляше жизнената сила, заедно със соковете в тях оживяваше и тъгата по вечните родни **гори**. Те **радостно** тръпнеха, когато една и съща птица, като една и съща **мисъл**, кацваше от едното на друго. Когато ги разделяше **нощният** мрак, те, изгубени едно от друго, **заболяваха** от **скръб**, гледаха молитвено към небето и чакаха да им прати по-скоро светлината на деня, за да могат отново да се видят.

По Елин Пелин, от разказа «Самотни дървета»

- Какво човешко чувство писателят приписва на дърветата?
- Каква ситуация от човешкия живот ти напомня историята на дърветата? Коментирай.

2. Препиши от текста подчертаните думи. Направи им граматична характеристика. Групирай ги на:

- а) думи с непроизводна основа;
- б) думи с производна основа.

Да направим морфемен разбор на думата, означава да я разчленим на морфем.

✓ Морфемата е най-малката значеща част на думата; чрез нея се променя формата на думата или се създава нова дума.

✓ Морфемите се пишат винаги по един и същи начин. Исторически звукови промени се наблюдават само при корена, но те се откриват лесно.

- Определи морфемния състав на преписаните думи, като ги запишеш в таблицата.

представка	корен	наставка	окончание	определителен член

3. В кои от посочените думи има представки? Докажи.

Разсъждавам, разни, сбор, скачам, прескачам, прежда, прилика, владение, влошавам, умение, увеличавам, натурален, написвам, отвор, отказвам, отговор, отечество, документ, довиждане, съвет, съученик, препис, прежда.

- В кои от представките можеш да допуснеш грешка при записването им? С кое правило ще се ръководиш за правописа на тези представки? Препиши ги.

4. В кои от дадените думи има наставки? Докажи.

Млад, закачка, деца, огнище, дружина, юначен, гребло, седло, клонак, юнак, храсталак, полета, ветрец, отец, храсти, жътвар, ценен, народен, нощна, оглеждам, откровена, пламенна, надменна, непосредствена.

- Препиши думите, в които можеш да допуснеш грешка при написването им. Как ще провериш правописа?

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Групирай думите с еднакъв корен. Определи морфемния им състав.

Пътувам, промяна, изстудявам, делба, пътека, раздяла, простуда, разделение, изменник, възможност, усет, отнесен, набирам, отбор, плитка, гощавам, подскачам, ръка, усещам, могъщ, преплетен, гост, поръчка, бряг, отказвам, чета, пиша, крайбрежен, писмо, докажа, прочит.

- Запиши сродни думи към подчертаните. Посочи редуването на гласните или съгласните.

2. Прегледай подчертаните думи в текста от задача 1. В кои думи можеш да допуснеш правописна грешка? Как ще провериш правописа?

3. Запиши по четири сродни думи към всяка дадена:

брат – ..., гледам – ..., дружа – ..., пиша – ...

- Употреби по една дума с всеки корен в изречение.

4. Прочети пословиците.

Тежко на безрога коза, когато с вълка се бори.

Юнак без рана не ходи.

Ако не би с молба, опитай с борба.

По дрехите юначеството не се познава.

- Как разбираш смисъла на пословиците?
- Открий сродните думи. По какви морфемии те се различават? Използвай същите морфемии за образуване на сродни думи от други корени (2-3 корена по избор).

5. Препиши думите. Подчертай корена. Кой от морфемите имат словообразователно значение и кои – формообразователно?

Днес, днешния, днешни; право, права, правилен; изслушан, изслушал, изслушалият; водач, вода, водеше; връх, връхлетя, връхът; поле, полски, полета.

6. Образувай прилагателни имена с наставка -ен- за мъжки род. Запиши формите за женски род, среден род и множествено число.

Време – , път – , делник – , есен – , мрак – , захар – , цена – , вино – , писмо – , лимон – , кожа – , кон – .

7. Прочети текста.

Биха се **изкачили** на билото на **планината** и вървяха на запад. Започна да се **развиве** **лява**. Изведнъж над главите им от единия край на небето до другия като че **преминаваха** **запалени стрели** и върховете насреща пламнаха червено. Изгряваше **слънце**. Из долищата плувна мъгла като дим, по тревата **заблестя** роса.

- Препиши подчертаните думи, като ги групираш: а) основата е производна, б) основата е непроизводна (съвпада с корена).

8. Избери от задача 4. една от пословиците за тема на кратко съчинение-разсъждение. Използвай сродни думи. Подчертай ги.

ЕЛИСАВЕТА БАГРЯНА

(1893–1991)

Елисавета Багряна – такъв псевдоним си е избрала Елизабета Белчева. От това поетическо име струи, излъчва жизнерадостност и дързост на жената, осъзнала себе си като неразривна част от многоцветния, многобагрения свят. От поезията на Елисавета Багряна лъха жизненост, мъдрост, вечна младост и поривност. Тя за пръв път в българската литература престъпва рамките на Дома, традиционно определени за жената, и извежда своята лирическа героиня на Пътя, на «открито», насрещу стихии. Цялото творчество на Багряна звучи като размисъл за човешките духовни стойности и за родината, като химн на живота и любовта.

Помня, бях ученик в пети гимназиален клас (сега девети), когато прочетох през 1926 година в «Златорог» стихотворението «Моята песен». То беше откровение за читателите, удивително виждане на българската земя и на българската съдба. През великденската ваканция на същата година нашата гимназия (Трета мъжка софийска) предприе голяма екскурзия из страната Плевен, Свищов, Търново, Шипка... Преписах «Моята песен» на Багряна в началото на тетрадката, в която щях да си водя пътни бележки. През цялото пътуване звучаха в съзнанието ми великолепните строфи на това стихотворение...

Петър Динев

За историята на стихотворението «Моята песен»

Един ден отидох в селото и влязох в малка бакалница да си купя хартия и пликче за писма. Продавачката ме запитва откъде съм. Отговорих ѝ, че съм българка, от България. Жената се позамисли и каза: «Ах, България... Чела съм някога в някакъв вестник, че там има вечно войни и вечно сняг.» Аз отвърнах, че в този момент у нас няма война, а сняг има само по най-високите върхове на планините ни... Но думите на бретонката жегнаха българското ми сърце и в мисълта ми като на филмова лента преминаха събитията в България през годините на моята младост: трите войни – Балканската, Междусъюзническата. Първата световна... Мизерията, гладът, царевичакът в тави, който ядохме вместо хляб, за който майка ми отиваше да се реди на фурната в дъжд и студ в 4 часа сутринта.

Всички тези картини, пробудени от думите на продавачката бретонка в Пулдю, се явиха в мисълта ми на фона на безбрежния океан заедно с копнежа да се освободя от тях, да заживея нов живот, да полетя волна като чайките.

Елисавета Багряна

МОЯТА ПЕСЕН

Вземи ме, лодкарю, в своята ладия лека,
която безшумно цепи вълните смолни
и сякаш проправя оттук до небето пътека,
и сякаш се гони с чайките смели и волни.

Когато излезем от залива, там на открито,
и капки солени пръснат нашите устни,

и вятърът южен надуне платната развити,
и лодката бяла магьосана в път се впусне –

тогава, лодкарьо, аз ще запея песен,
нечувана песен – за моята малка родина,
чието е име – облак над мене надвесен,
чиято е песен – за мене мед и вино!

Че пеят по жетва, пеят моми тъмнооки,
момци ги припяват и вечер край порти причакват,
и пеят по сватби, седенки в нощи дълбоки,
и майки пеят – пеят, когато оплакват.

О, песен такава – злокобно, сподадено-тиха,
не си още чувал и може би никъде няма,
защото и няма народ с орисия по-лиха
и с мъка по-тежка, и с воля – безропотно няма.

У нас планините лете не губят снега си,
морето е малко, но име носи – Черно,
и върхът е Черен, вечно сърдит и свъсен,
и черна земята – плодна, но тъжна безмерно.

Вземи ме, лодкарьо, в своята ладия лека,
която не плашат вълните пенни и смолни,
по тях да направим една безкрайна пътека –
да стигнем небето, да стигнем чайките волни.

РЕЧНИК

гòня се – бързам, тичам след някого или нещо, за да го настигна и уловя

платнò – широк груб плат, който се окачва на мачти, за да движи кораб или лодка при вятър

орисия – предопределение, съдба

свъсен – намръщен

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

- Отговора на въпроса: «Кога и къде ще запее песента си лирическата героиня»;
- Откъса с описанието на морския пейзаж;
- Стиховете, в които лирическата героиня говори за своята родина;
- Стиховете, които изразяват приобщеността на лирическата героиня към своя народ;
- Думите, изразите, в които се усеща стремеж към движение и полет;
- Думите и изразите, които създават чувството за простор и свобода;
- Думите, изразите, които «оцветяват» стихотворението.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

- Какъв е основният емоционален тон на творбата?
- Коментирай как е изразено в творбата нарастването на чувството, от което се ражда «нечувана песен». За какво е песента?

- Характеризирай лирическата героиня. Като каква се проявява тя чрез този лирически монолог? При характеристиката използвай тези от изброените думи, които смяташ за подходящи: *волнолюбива, родолюбива, романтична натура, жизненна, оптимистична, одухотворена, замислена, тъжна, авантюристична.*
- С какво е свързан мотивът за пътя в стихотворението? Коментирай следните отговори на въпроса:
 1. С усещането за движението;
 2. С жаждата за волност;
 3. С порива към духовно извисяване;
 4. С желанието за бягство от мъчителните спомени.

ТВОРБАТА КАЗВА И ОЩЕ НЕЩО

- Разпредели в тетрадката си в две колонки следните поетическите образи от творбата като «бели» и «черни».

Ладията, вълните, чайките, платната, морето, върхът, планините, нощите...
- Коментирай кой цвят преобладава? Как влияе това на настроението на творбата? Още с какви други «цветни» думи може да се допълни „картината“?
- Коментирай заглавието на стихотворението: «Моята песен». (Какво се променя, ако предположим, че творбата има някое друго заглавие: напр. нашата песен, нашите песни, песен за родината или др.)
- Коментирай мисълта за ролята на морския пейзаж в това стихотворение в изграждането на образа на лирическата героиня?

Морето със своето величие и безкрайност е подходящо пространство за душевното неспокойство и съпротива на лирическата героиня срещу съдбата – своята и на народа си, срещу несвободата. Нейната песен внушава представа за магнита, който свързва героинята с родното, за силното чувство за принадлежност към своя народ.

Святото преклонение пред родината се съчетава с личния стремеж към простора. Морето, чайките, ладията, пътеката без край със своята романтичност отричат еднообразното всекидневие и възпяват търсачеството, скитничеството, първооткривателството като достоен живот на свободни духом хора.

ТРЯБВА ДА УМЕЕШ

- Открий в стихотворението и запиши в тетрадката си примерите на анафора, градация, епитети, сравнения.
- Прецени каква роля изпълнява в творбата всеки от тези похвати. Аргументирано употребявай подходящи формулировки от следните:
 - а) предават засилване на чувството;
 - б) обединяват отделните образи в една цялостна картина;
 - в) противопоставят образите или характеристиките, за да стане картината по-впечатляваща и по-емоционална;
 - г) изразяват отношението на лирическата героиня към родното и т.н.

НИКОЛА ВАПЦАРОВ

(1909–1942)

Роден на 24 ноември 1909 година в град Банско. Баща му е известният в Македония борец за освобождението войводата Йонко Вапцаров, единомишленик и приятел на Гоце Делчев и Пейо Яворов.

Никола Вапцаров завършва прогимназия в родния си град, след това по волята на баща си учи в Морското машинно училище във Варна, което завършва в 1932 година. Мечтае да учи литература, но материалното положение на родителите му налага друго. Той работи като огняр и като машинен техник. И пише поезия. Както казва самият той за себе си: «поет сред огнярите и огняр сред поетите». През 1939 година издава единствената си стихосбирка «Моторни песни».

Вапцаров е певец на вярата и оптимизма. Поезията му утвърждава живота като висша ценност и като свръхценност утвърждава жизнелюбието.

Той е активен борец антифашист. За тази негова дейност той е арестуван и осъден на смърт. От килията на смъртните той написва своето безсмъртно прощално до жена си, а няколко часа преди разстрела създава своята последна стихотворна творба, която свидетелства, че в последните мигове на живота си е мислил за родината си и за своя народ. Разстрелян е на 23 юли 1942 година.

Посреща смъртта с Ботевата песен «Жив е той, жив е...»

«Аз познавах отблизо човека Никола Вапцаров и мисля, че чистотата на неговата личност с поразителна точност е отразена в стиховете му. Тази интимна разговорност, тази прямота на убеждението и безкомпромисност в поведението, ясната и напрегната логика на мислите и образите – това е човекът Никола Вапцаров.»

Христо Радевски

ПРОЛЕТ

Пролет моя, моя бяла пролет,
още неживяна, непразнувана,
само в зрочни сънища сънувана,
как минуваш ниско над тополите,
но не спираш тука своя полет.

Пролет моя, моя бяла пролет –
знам, ще дойдеш с дъжд и урагани,
бурна страшно, огненометежна
да възвърнеш хиляди надежди
и измиеш кървавите рани.

Как ще пеят птиците в житата!
Весели ще плуват във простора...
Ще се радват на труда си хората
и ще се обичат като братя.

Пролет моя, моя бяла пролет...
Нека видя първия ти полет,
дал живот на мъртвите площади,
нека видя само твойто слънце
и – умра на твоите барикади!

ПРОВЕРИ РАЗБРА ЛИ ТЕКСТА

- Обясни значението на израза зрачни сънища.

От Тълковния речник на съвременния български език:

Прилагателното **зрачен** отсъства в Тълковния речник

зрак – лъч, светлина

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

- Думите и изразите, с които се представя пролетта;
- Стиховете, в които се рисува мечтаният живот.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

- С какво чувство посреща пролетта лирическият герой?
- Как авторът рисува Пролетта – само като годишно време ли?
- Как си представяш илюстрация към това стихотворение?
- В какво се състои красотата на мечтания живот според стихотворението?
- Реални или призрачни са мечтите на лириическия герой?
- Как характеризират лирическият герой неговите мечти и копнежи?
- Какво символизира образът на пролетта?
- Какво символизира образът на слънцето в последната строфа на стихотворението?

ТВОРБАТА КАЗВА И ОЩЕ НЕЩО

- Какви мотиви сближават стихотворението «Пролет» с «Моята песен» от Елисавета Багряна?
- Можем ли да съотнесем образа на Вапцаровата ПРОЛЕТ с образите на БЯЛАТА ЛЯСТОВИЧКА от «По жицата» на Йордан Йовков и на ЧАЙКИТЕ от «Моята песен»? Аргументирай се.
- Разсъждавай за символиката на белия цвят.

РАБОТИ САМОСТОЯТЕЛНО

- Запиши в тетрадката си всички примери на тропи и композиционни средства от творбата, като ги класифицираш по видове. Помисли каква е тяхната роля в стихотворението?
- Научи стихотворението наизуст и го рецитирай изразително.

ЗА НИКОЛА ВАПЦАРОВ

«Ако обгледаме неговия път в светлината на всичко живяно-преживяно, ще приемем, че на безкръстния гроб на Никола Вапцаров могат да бъдат написани думите, които стоят под бюста на шотландския поет и патриот Том Кетъл, загинал на фронта на Първата световна война: «Не умря за едно знаме, нито за един крал, нито за един император, умря за една мечта.» Мечтата да бъде животът по-хубав, животът по-мъдър. И ние по-добри и по-справедливи.»

Любен Георгиев

ПРЕГОВОР И УПРАЖНЕНИЯ

Прочети внимателно текста и реши задачите (1-8).

Днес имаше рожден ден. Ставаше на 72 години. Още от сутринта настроението ѝ бе приповдигнато. Свари си чай от изсушената от нея липа, начупи в него малко сиренце и хляб, сложи и две лъжички захар. Днес беше заслужила да се поглезе, нямаше да пести отново от продукти. Започна да шета из малките стаички, но от превъзбуда все забравяше какво е започнала да прави и припряно обикаляше наоколо. През цялото това време се слушваше за звъна на телефона. Беше го пхнала в джоба на жилетката си, за да може веднага щом я потърсят да се обади. Чакаше Жорко, единственият ѝ внук, да я поздрави за празника. Не очакваше да дойде, знаеше че е много зает. Той работеше в голяма фирма, непрестанно тичаше да върши разни изключително важни дела и нямаше време да пътува толкова далече, само за да я види. Жорко беше много зает. Спомни си, когато се роди. Синът на сина ѝ. Дотогава не бе и подозирала, че може да обича някой повече от собственото си дете. Всяко лято го оставяха при нея на село. Това бяха най-пълноценните месеци в самотния ѝ живот. Останала млада вдовица, с много лишения и труд успя да изучи баща му. Щом завърши, той отиде в столицата. Там се запозна със снахата, започна работа, купи апартамент...устрои се добре. Докато Жорко беше малък, идваха редовно, после посещенията намаляха. Бяха много заети. По късно през деня реши за всеки случай да замеси любимата на Жорко баница. С точени кори. Когато оставаше при нея на село, все я молеше да му я прави. Погледна към покритата с каренце масичка. Там стоеше един бонбон, обвит с целофан. Преди две седмици съседката я почерпи за сватбата на нейния син. Личеше си, че е скъп бонбон. Веднага си помисли, че на Жорко ще му хареса – той много обичаше шоколад. Запази му го. За всеки случай.

Денят бавно отминаваше. Слънцето вече започна да се скрива. Цялата шетня през деня я беше изтощила и тя уморено се отпусна на стария диван пред телевизора. Телефонът в ръцете ѝ още мълчеше. Загледа се в любимия си сериал. Цялата фамилия живееха заедно и всички уважаваха и слушаха старите. Някой почука на вратата. Тя пъргаво скочи, и без дори да попита кой е, отвори. Синът ѝ, снахата и Жорко! Нейният обичан Жорко! Дори и торта ѝ бяха взели! Прегръщаше ги и целуваше, галеше лицата им и повтаряше безспир: „Благодаря ви, дечица! Благодаря ви!“ Старицата трепна и се събуди. Беше заспала на дивана. Погледна телефона и избърса влагата от очите си. „Той, Жорко, е много зает...“

(Юлиана Никифорова)

1. Отговори с едно изречение на следните въпроси:

- а) Какъв подарък за рождения си ден би пожелала героинята на този разказ?
- б) Как мина рожденият ѝ ден и защо?

2. Запиши контекстуалните синоними на следните думи:

А. синът на сина ѝ – ... Б. избърса влагата от очите си – ... В. безспир – ...

3. Тълкувай значението на следните думи и изрази от текста с едно изречение:

А. се слушваше Б. шетня В. най-пълноценните месеци в самотния ѝ живот

4. Открий в текста и препиши:

А. сложно съчинено изречение; Б. сложно съставно изречение; В. сложно смесено изречение; Г. Непълно изречение; Д. Безглаголно изречение.

5. От колко прости изречение се състои това сложно изречение:

Беше го пхнала телефона в джоба на жилетката си, за да може веднага щом я потърсят да се обади.

6. Препиши подчертаните глаголи от текста и определи глаголното им време.

7. Открий в текста и препиши по едно изречение със:

А. съставно глаголно сказуемо; Б. съставно именно сказуемо; В. просто глаголно сказуемо.

8. В текст от 7-10 изречения изрази аргументирано/ 3 аргумента/ мнението си по въпроса: „Наистина ли заетостта е оправдание за децата и внуците, че забравят за възрастните си роднини“.

9. Открий в следните пословици и препиши всички местоимения, като определиш вида им и граматичните им особености:

- Добрият човек не се бои от никого, лошият човек се бои от всекиго. (китайска)
- Нищо не е така тежко, като тайната. (френска)
- Приятел на всички, приятел на никого. (чешка)
- Някоя тайна е по-тежка от воденичния камък. (руска)
- Който разкрива тайна, губи всякакво доверие. (италианска)
- Който израсне с някакъв навик, с него си побелява. (арабска)

10. В следните пословици замени формите на бъдеще време с форми на сегашно време. Обясни разликата.

- Постъпката ще се забрави, а урокът ще се помни. (монголска)
- Когато легнеш да спиш с гладен корем, ще се събудиш бодър. (асирийска)
- Който е посял зло, ще пожъне разкаяние. (азербайджанска)
- Един като разкаже на десет, десет ще предадат на сто. (китайска)

11. В кое изречение НЯМА съставно сказуемо?

- А. Жената беше много уморена. Б. Реших да приключа работа за днес.
В. Никой не е виновен в тази ситуация. Г. Трябва да внимаваш при пресичане.

12. В кое от изреченията словосъчетанието говорим на различни езици е употребено в пряко значение?

- А. Често тинейджърите говорят на различни езици с родителите си.
Б. Говореха на различни езици, ето защо не успяха да сключат сделка.
В. Родителите му се разведоха, защото говореха на различни езици.
Г. Майкъл и Джакомо говорят на различни езици, те са чужденци, единият е от Англия, другият е от Италия.

13. Съотнеси заглавията с техните автори и жанрове:

Автор	Заглавие	Жанър
	Една българка	
	Заточеници	
	По жицата	
	Обесването на Васил Левски	
	Хубава си, моя горо	

ИЗ СЪВРЕМЕННАТА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

ЙОРДАН РАДИЧКОВ

(1929–2004)

Родното му село Калиманица в Берковския край вече не съществува, хората му пръснати, гробовете на дедите са разорани, но то цялото е в душата на писателя, в неговите най-съкровени възмущения и размисли, във въображението и художествената му реч.

За някогашните хора светът е бил цялостен и хармоничен, защото са вярвали в богове и други свръхестествени сили, добри и лоши, на които можеш да се помолиш, да ги умилостивиш и дори да ги победиш. Одушевявали са всичко около себе си и така го правили разбираемо, познато, близко. А съвременният човек, поклонник на разума, е обзет от безверие, измъчван от съмнения и страх пред бъдещето. Главна причина за кризата в съзнанието на днешния човек Радичков вижда в нарушеното единство на разума и чувствата, на мисленето и въображението. Предимството той отдава на чувството и въображението като същностни сили на човека, които са способствали за оцеляването му... В разказите и новелите на Радичков обикновено се преплитат по няколко сюжета, има многобройни разклонения и отклонения, които се съотнасят помежду си и водят до размисъл, до нов смисъл. Героите му не се делят на главни и второстепенни, всички са равноправни – независимо дали са хора или животни, растения, природни обекти или явления – всички те участват в шествието на живота, имат там своя роля и свое място... Някои изследователи на Радичковото творчество смятат, че вниманието на автора е насочено не толкова към онова, което разказват героите му, а към начина, по който го разказват, по който го виждат и обсъждат.

Ст. Каролев

Радичков за себе си¹

...Имах много добри учители. Имаш и много добри приятели. Пари невинно съм имал през живота си, но приятели съм имал винаги...

...Нашият край е малко по-особен, по-затворен, по-дълго можа да запази себе си. Иначе нашите хора са шарили по цял свят, но въпреки това са успели да запазят себе си...

...Моето село със своите 90 къщи има около трийсет мъже, които са били в икономическа емиграция в Аржентина, Съединените щати и Канада. Само два три човека не се върнаха: всички останали се върнаха... Аз познавам всичките трийсет «американци», както ги наричаха, но те все едно че не са били толкова години в чужбина, все едно че не са се качвали на едно корито, наречено параход, за да плават през океана цял месец... Има нещо устойчиво, трудно податливо на изменение у хората от моя край, които мисля, че добре познавам... Това е един народ, който света е кръстосвал, доста е видял, но въпреки това си е останал същият...

¹ из анкета на Атанас Свиленов с Й.Р., 1974 година

...Обичах, разбира се, като малък да слушам най-различни истории не толкова приказки, колкото невероятни истории, станали в него време. И понеже нямаше тогава телефония, нямаше радио, нямаше телевизия, нямаше кино, хората сами си предаваха от уста на уста всякакви истории, събития и новини. Всеки посвоему притури по нещо дори малко нещо поизмени и те пристигаха в една най-невероятна окраска, шарени като цигански петлета, много причудливи...

МАРЧО

Изглежда, че когато господ преди заминаване е натоварил набързо каруцата си, като е вървял с нея нагоре по баирите, от каруцата се е изтърсило нашето селце, претърколило се е и е паднало долу, в дупката, край една сиромашка река. Народецът отбил част от водата, направил воденична вада, турил на нея тепавица и воденица, изкопал няколко кладенеца, после, като му стигнала ръка, турил и църквица в единия край на селцето, а ковачът от два ралника изковал кръст. Макар и да е отдалечено от външния свят, със стръмни баири, външният свят изглежда, че по-бързо подушил селцето, и лека-полека почнали да вървят акцизни, бирници, търговци на едър и дребен добитък, ергени от съседните села да оглеждат момите ни и т.н. Тъй една по една били опъвани нишките и селцето се свързало с външния свят. По тези нишки изтегляли нашите новобранци, по тях се връщали старите ни войници. Много народ и много идеи са утъпквали козите ни пътеки. И много народ е изтекъл по тези пътеки, без да се върне назад в селцето.

Думите на селцето са като думите и на останалите селца. Но понякога се появи нова дума, както беше например с чумата, и тогава селцето настръхва. После тази дума заглъхне, за да се появи нова на нейно място. Както беше например с войната. Навсякъде по тесните улици говорят все за войната, мъжкото население се стяга, козите пътеки го изтеглят нагоре, то пропада отвъд хребетите и селцето тръпне в очакване кога ще се появят мъжете отново.

Чичо също се стяга. Запряга биволите. Пълни катраниците с катран, за кой ли път вече оглежда всяка част на колата, и накрая казва на дядо: «Тате, ще взема и Марчо. Обоз е това, замръкне човек нощем някъде, задреме в колата, а кучето, като е с тебе, не ще даде айдук да задигне стока от колата ти! Война е, а на война ти барем знаеш какво е!...» Дядо знае какво е война. Разбира се, мобилизацията не засяга кучето Марчо, но Марчо е бил винаги с биволите, и зиме, и лете, било когато чичо отива на воденицата или пък вози кирия. «С Марчо ми е спокойно, казва чичо, все едно, че имам човек със себе си.»

художник Б. Ненов

И тръгва чичо с биволите и с Марчо, ние стоим всички на вратника, от другите дворове излизат други запасни, цял керван се събира и поема през баира, но ние гледаме само своите хора, мъчно ни е, че се разделяме. Ние, децата, обичаме еднакво и чичо, и биволите, и Марчо. Чичо прави много хубави пищялки пролетно време, шейни ни дяла през зимата, лятно време ни води край вирове да ловим риба; биволите ни са кротки, ездитни, не зная дали сте яздили биволи, да видите колко е хубаво! Марчо е стражата на нашата къща,

строг към непознати и чужди, а с нас, децата, си играе също като дете надбягва се, бори се, само дето на прескочикобила не умее да играе. Марчо е едър, рунтав, козината му е черна и лъскава, само на нозите си има бели чорапчета. Гледаме го как подскача по баира, изтичва напред да разгледа спокойно ли е всичко пред кервана, после се връща назад и кляка с изплезен език, загледан към нашата къща. Тъй кучето се сбогува с нас. А керванът скрибуца по омотания път, стига билото и коли и хора чезнат от погледа ни. Последен остава Марчо, рунтавата му опашка се развява, но и тя изчезва и над баира остава само пусто пространство.

Обръщаме се назад, дворът ни е пуст и празен. Два ярки коловоза са го прерязали следи от копита, следи от меки кучешки лапи. Но ей ги кокошките, вече ровят в праха, една по една заличават следите, ослушваме се да чуем дали чичо няма да се покашля иззад сайванта, или да изтича Марчо да ни блъсне с муцуна, ослушваме се да чуем дали биволите не дишат тежко някъде около нас и дали синджирите им не подрънкват, докато преживят. Ослушваме се, макар и да знаем, че слухът нищо няма да долови. Дядо взема брадвата и започва да клъцка дърва на дръвника. Свинята провира мократа си зурла през кочината и подпитва: «Е?, Е?»

Започват да се нижат дните, равни и монотонни, лятото се изтегля, мъгли клечат сутрин по билата на баирите, сякаш чакат жените да пометат улици и дворове, за да слязат в селцето. Жените обаче нямат време да метат дворовете, жените събират купчини пъпчиви тикви, дният купи царевичак и щом сденаха царевичака, мъглите слязоха в селцето; подир тях дойдоха дъждовете, хората се лутат в есенната мокротия, дядо мълчи, стринка, макар и да е от приказливите – също мълчи. Тъй в мълчание пристига снегът, селото се поразведри, светна, първите свине писнаха. И нашето писна в двора, дядо отрива ножа в крачолата си, снегът около него става червен, червен... Други зими Марчо сяда и започва да дъвче червения и димящ сняг. Сега Марчо го няма, червеното петно стои цяла седмица на двора, но пусто като разпалено огнище, край което никой не сяда да се постопли. Дядо надува свински мехур и ни го дава да ритаме. Спукахме го още до обяд. Ако беше чичо, щеше да го закърпи с бобено зърно, но дядо не умее да кърпи с бобено зърно и прибира свинския мехур да си прави от него тютюница. Ден подир ден върви, запролетява се, пак иде лято, в селцето се търкулват нови думи, скитат по улиците, спират пред вратниците: Голема Яребична, Дойранска позиция, Пета пехотна Дунавска дивизия – все непознати за нас думи и имена. Чичо пише понякога писма, буквите на писмата по една педя големи, били добре, и биволите били добре, и Марчо бил добре, ама много люта зима изкарали. Шината на едното колело се скъсала, та турил нова шина, откъм обуца бил зле, много обосяла войската. Дядо се тухка: «Като да може да му пратим едни свински цървули, ама нема как да се прати! Лете босо ще се изкара, ама как ще зазимят.» «Как тъй боса войска?» – питаме ние дядо, защото сме виждали, кога минават маневри през нас, войската газиреката с ботушите. «Ами боса – казва дядо, – изглежда, че газят големи реки!»

Ние не сме виждали големи реки, но като останем насаме, си правим сметка колко ли големи могат да бъдат тези реки, дето войската ги газиреката. И дали биволите могат да преплуват заедно с колата тия реки? Могат! Биволът може да плува и да пренесе човек на гърба си. Сигурно чичо се качва на единия от биволите и така минават реката. А Марчо? Ооо, Марчо! Марчо плува като стрела. Дорде се обърнеш, и той вече стигнал другия бряг на реката. Ти едва половината не си преплувал, а Марчо си изтърсва рунтавия кожух на брега. «Да го пуснеш, той и Дунава ще преплува!» – си мислим ние, нищо че никой от нас не е виждал Дунава.

Макар войната да е далеч, селцето живее с нея. Баба всеки сезон прави магии – зиме една магия, лете друга магия. Тя сменя от вратницата хурката с кълчища и на нейно място с червен конец и слънчогледова пита прави нова магия. Ако зъл дух рече да влезе в къщата

художник 3. Александров

ни, ще мине покрай магията и щом види слънчогледовата пита, ще рече: «Я, тия пък турили тук слънчогледова пита! Я да преброя колко дупки има в тая пита!» И ще седне духът да брои, ама нали кръговете на питата са неравномерни и се преплитат, щом стигне до преплитането, ще сбърка и ще почне пак отначало да брои. Като се върне така два-три пъти, петлите вече ще пропеят и духът ще издими по баира нагоре. Ако той влезе в къщи, чичо може да го споleti зло... Така баба предпазва чичо.

Селцето стои затворено в своята дупка, сезоните един подир друг се сменят. Кога стане мрачно и тъмни облаци клекнат горе, на билата, ние викаме, че се задава Войната. Но облаци

изтърсят гръмотевичния си товар над селцето и отминават, подире им грейва слънце, а на фронта Войната сигурно не отминава като нашите облаци, а клечи навъсено над позициите и изсипва непрекъснато гръмотевичния си товар над войската, над чичо, над нашите биволи, над нашия Марчо. Но макар че и денем, и нощем гърми Войната, чичо води биволите си за синджирите през нея, а отзаде подтичва Марчо и дебне настръхнал срещу разбойници. Така си я представяме ние Войната. Кога човек не е бил на война, всякак може да си я представи!

Дядо, доколкото може, успокоява къщата, че всяка война има край. Пък и цялото селце започва да говори вече за този край. Това са нови думи. В тях блещука надеждицата. С всеки изминат ден тази надеждица наедриява и до селцето достига вестта, че войската лека-полека се връща. По един, по двама войниците почват да се отронват по баирите като олющени бисери, които се търкулваха и падаха на дъното на селцето. Чуваме, че и чичо си иде жив и здрав заедно със своите хора. Докато го нямаше чичо и говорехме за него, ние и биволите, и Марчо наричахме хора. Дядо ще натъпче лулата с тютюн, ще погледне навън през прозореца и ще въздъхне: «Какво ли правят нашите хора сега!» Ако вали дъжд, стринка ще притегне забрадката си и ще попита: «Дали нашите хора са сега нейде на сушина, или ги мокри дъждът?» «Кой знае – казва дядо, – то, невесто, на война сушина рядко ще се намери!»

Четирима бяха излезли от нашия двор, и четиримата бяха скъпи на всички ни. Всяка сутрин изтичвахме навън и гледахме към баира не идат ли нашите хора. Мислехме, че обезателно сутрин трябва да дойдат, защото сутрин заминаха. Стринка също си изглежда очите. Носи дърва през двора, а главата ѝ обърната към баира. Почва да дои козата, гледа баира, а млякото вместо във ведрото бие в земята. Баба поправя своята магия и също гледа баира. Само дядо си дава вид, че не гледа натам, макар че и той гледа. На него веждите му са много рунтави, та не мож разбра къде точно гледа. А пък ние сме сигурни, че и той гледа, нищо, че очите му недовиждат. Когато седи и реже тютюн за лулата си, с едно ухо се ослушва: сигурно чака да чуе кога ще почне да скърца нашата кола и лая на Марчо да чуе. Марчо винаги щом се покаже на баира, ни поздравява с весел лай.

Та тъй, къщата ни гледа към баира и се ослушва всяка сутрин. Пък чичо си дойде на обяд. На обяд тъкмо се каним да сядаме около софрата, чуваме, че лае нашият Марчо. Наскачахме всички, излизаме навън и виждаме, че отгоре се спуска чичо с двата ни черни бивола. А с него и с биволите подскача едно бяло като вар куче и лае, досущ Марчо. Споглеждаме се, гледаме пак нагоре, бялото като вар куче лае весело, маха с бялата си опашка и щом чичо

му каза това, дето трябваше, се втурна презглава право към нас. Стринка бърза да отвори вратника навън, дядо от възлечение почва да тъпче отново лулата си, макар че тя беше пълна и пушеше. Ние, децата, си хвърляхме шапките във въздуха, викаме ура на чичо, а бялото като вар куче иде право към нас, скача отгоре ни, ближе ни по лицата, отиде и дядо да ближе, и баба, и стринка. «Боже, боже, кръсти се баба, наш Марчо побелял от войната!»

Останахме като гръмнати. Наш Марчо е и не е наш Марчо. Какъв рунтав беше нашият Марчо, каква черна козина имаше! Този Марчо сега се вре из краката ни, скимти, пролайва, не може да си намери място от радост и ние уж искаме да се зарадваме, ама не можем да се зарадваме, защото туй куче е цялото голо, без нито един косъм по кожата. Голата му кожа е побеляла, сякаш е намазана с вар, и се лющи като рибешки люспи. Щом видя, че всички сме живи и здрави, Марчо се втурна в двора да огледа всичко ли си е на мястото. Кокошките веднага се пръснаха, невиджали досега голо куче, козата се развряка истерничаво и се покачи на купата сено, котката избяга със съскане и клекна върху керемидите на сайванта. Целият двор се изпокри или настръхна, като че непознато чудовище бе връхлетяло. Никой нищо не можа да си обясни, нито да разбере, докато не дойде чичо и не разказа каква е работата. А работата бе следната: че Марчо измръзнал. На тази Яребична било две хиляди метра високо, няма къде да се подслониш, целият обоз е на открито, колата с хляба стои на открито. Народ всякакъв пъпле из обоза, може да задигнат нещо от колата. Марчо нито за миг не се отделя, клечи в колата и брани хляба. Сам той на една троха не посяга, но не дава и на другите да посягат. Тъй малко по малко студовете смъкнали козината от гърба му, а през пролетта, дето имало тук и там кичур по корема, също опаднал, кожата на кучето се пребелила и сега още се лющи, но нов косъм не пониква по нея.

Трябва да призная, че Марчо ни се видя в първия ден страшна грозотия. Ако речеше да близне ръката някому, всички изпитвахме гнус. Само чичо го държи между коленете си, потупва го леко по челото, под брадата ще го почеше – както е било и преди. Марчо кротува, изглежда, че му е хубаво с чичо, и само размахва олющената си опашка. «Добре, добре!» – вика чичо. – Хайде стига игра!» – и го отмества настрана. После поръчва на всички ни да гледаме хубаво кучето, защото това куче през цялата война е било с него. «Спокойно ми беше – казва чичо, – все едно, че човек имаше с мене.»

Чичо раздава на нас бонбони, на стринка шарена кърпа за глава, на баба книжна икона, голяма колкото цигарена кутия, а на дядо портфейл, съшит от кончов на ботуш. Дядо вика: «Тая работа няма скъсване, сто години можеш да го носиш!» – и го прибира в джоба си. Помня, че никога не тури пари в портфейла, но винаги го носеше със себе си, и съм забелязал, че даже се попохвалваше с него и пред други старци.

Времето постепенно позаличи грозотата на Марчо. Той се поохрани, па и ние свикнахме с голотата му, никой вече не се гнусеше. При мокро време Марчо идваше близко до огнището, ние сушим дрехите си на огъня или се топлим, бърбим помежду си. Марчо клечи сред нас и гледа право в устата на този, който говори, а ако нещо не разбере, примъква се още по-близо до говорещия. Стринка меси хляб и като види, че Марчо се грее заедно с нас край огнището, каже: «Марчо, Марчоооо, що си не идеш в колибата, ами клечиш при децата! Какво има да прави стар човек при децата, само болести да разнася! Айде!...» Марчо се обърне да погледне стринка, огледа и нас, ние всички млъкваме и никой не го гледа в очите. Тогава Марчо се разплаква, говоря ви самата истина, сълзи започват да се търкалят по оголените бузи, той подсмърча, измъква се гузно назад и тихо, тихо – на пръсти – излиза навън.

Но не отива в кучешката колиба. Стои на дъжда и чака да се завърне чичо. Чичо идва с торба риба и щом види Марчо, разбира, че някой му е казал нещо накриво. Той пита сърдито

стринка: «Да сте правили нещо на кучето?» «Амии – казва стринка и се мъчи да се усмихне – казах само: «Марчо, Марчо, какво правиш тука при децата, ами не отидеш да си почиваш!» нищо друго не съм му правила!» Тя, стринка, е много хитра, ама и чичо не е глупав. «А-ха!» – казва чичо и вика Марчо да дойде на прага. Марчо идва до прага, чичо сядва на прага, клякаме около него и почваме да кормим рибата, наловена от чичо. Чичо току вземе рибка и я даде на Марчо, току вземе и – и даде на Марчо. А през това време разправя как отишъл за риба, как нагазил до пояс във водата и почнал да бърка из подмолите, и нещо като го хванало изведнъж за ръката и взело да дърпа чичо навътре. Чичо тегли навън, онуй тегли навътре и чичо, като дръпнал силно, та се преметнал във водата, а кога гледа, от подмола си засуква мустаците един ей такъв голям рак. Чичо почва да се смее и показва как рактът си суче мустаците, ние също почваме да се смеем и заедно с нас се смее и Марчо. Смее се, смее се, че чак очите му светят, и тупа с опашка. Чичо посяга и съвсем леко го ошипва по бузата. После и нас ошипва по бузите – нещо, с което се гордеем всички.

РЕЧНИК

байр – хълм

изтърсвам – изгубвам, като не забелязвам, че нещо ми е паднало

воденична вѐда – изкуствено прокопана рекичка за воденица

тѐпам – правя по-гъста и по-плътна вълнена тъкан, като я поливам с гореща вода и удрям със специални дървени чукове

тепѐвица – заведение, където със водна сила се тепат вълнени тъкани

ра̀лник – широко остро желязо на рало, което рови земята; палешник

поду̀швам – по миризмата усещам нещо

акцѝзни – чиновници, които събират данъци върху някои стоки – тютюн, спирт, захар

бѝрник – служител, който събира данъци

ергѐн – момък за женене

опѐван – от опѐвам

опѐвам – теглям нещо, за да се получи права линия (за вѐжето)

нѝшка – изпреден конец за тъкан

катра̀н – гъста, черна мазна течност (рус. смола)

катра̀ник – малък съд за катран, който при пътуване се окачва на колата

барѐм – поне

преско̀чико̀била – детска игра

ру̀нтав – космат, рошав

бѝло – върхният ръб на планината

коло̀вòз – път, по който може да мине кола

сай̀ва̀нт – подслон, навес

дрѐвнѝк – пън, който служи за подложка при сечене на дърва

зу̀рла – предна част на главата на свиня, муцуна

крачо̀л – долната част на панталон, потури или други гащи

посѐгам – протягам ръка да взема нещо

подмо̀л – вдлъбнатина отдолу на бряг

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

• Отговорите на следните въпроси:

- Къде е разположено селцето и кой го е основал там според автора?
- Как заминават на война българите от селцето?
- С какви магии баба предпазва чичо да не го споleti зло?
- Кого наричат в разказа «нашите хора»?
- Какво пише в писмото си чичо от войната?
- Как очакват в селото «своите хора» да се върнат от войната?

- Фрагментите, в които се описва селото;
- Фрагментите, в които се споменава за войната;
- Откъсите, в които се разказва как се изживява войната в селото;
- Откъсите, които представят взаимоотношенията между героите на разказа;
- Фрагментите, в които се разказва за Марчо;
- Природните описания.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

- От колко основни епизода се състои разказът? Озаглави ги и запиши заглавията в тетрадката си.
- Кои са героите на разказа? Какви са взаимоотношенията им?
- Коя е основната мисъл на този разказ?
- Кой от епизодите според тебе най-ярко разкрива нравственото послание на разказа?
- Как тревогата и очакването се отразяват върху поведението на героите?
- Коментирай изказванията на академик Петър Динеков за героите на Йордан Радичков. Помисли съответстват ли тези характеристики на героите от разказа «Марчо»? Аргументирай се, като характеризираш някой от героите на разказа.

«Негови герои са обикновените, незабележимите, безименните хора... Тъкмо тези малки хора, които външно не показват нищо героично, са носители на големите нравствени добродетели.»

«Тези българи, които имат интересите на съвременния човек, говорят с езика на нашата съвременност и все пак са дълбоко свързани със своите корени, с поверията, с народната фантастика, с митологичното мислене.»

• Как разбираш мнението на автора за суеверността на героите му:

«Те не че вярваха кой знай колко във всякакви бабини деветини и не че бяха чак дотам суеверни поради невежество, изостаналост или неграмотност, а се държаха за суеверията, защото смятаха, че посредством това ще задържат по-дълго време старите времена при себе си и ще отдалечат идването на новото време, което нахлуваше в котловината, безмилостно в своята гола категоричност, и ги изтръгваше с корена им.»

- Наблюдавай особеностите на езика на творбата. Какви тропи и езикови средства използва авторът в природните описания?

ТВОРБАТА КАЗВА И ОЩЕ НЕЩО

- От чие лице се повествува в разказа? Кой е разказвачът? С какви характерни черти се проявява той чрез повествованието?
- Какво е отношението на разказвача към описваните събития? Потвърди своето становище с моменти от съдържанието на разказа.
- Разказът е озаглавен «Марчо». Как мислиш – означава ли това, че кучето е главният герой на разказа? Предложи и други възможни заглавия, като се аргументираш. Наблюдавай променя ли се нещо в разказа със смяната на заглавията.
- Какво интересно научаваш за живота на българското село от разказа? Какво е особеното, характерното в този живот?
- Помисли какви мотиви сближават разказа на Радичков «Марчо» и разказа на Елин Пелин «Ангелинка».
- Прочети изказването на Й. Радичков за литературното творчество.

„Всеки начеващ човек в началото на пътя си не само е под чуждо влияние, но и съзнателно го търси... През първите години на писане човек е неизбежно в кожата на Иван Вазов, по-специално на «Иде ли?», «Една българка», «Дядо Йоцо гледа»... По-късно, когато трябваше повече да се обръщаме към природата, неизбежно опирахме до Йордан Йовков... вниквахме в словоредата на тия писатели, изучавахме езиковите им средства...”

- Какви моменти в разказа на Радичков ти напомнят Вазовите разкази и с какво? Сравни сюжетите, композициите, художествените похвати за изграждане на образите, другите особености на художествения език.
- Наблюдавай природните картини в разказа и ги сравни с Йовковите пейзажни картини.

РАБОТИ САМОСТОЯТЕЛНО

- Коментирай сюжета и композицията на този разказ. Открий елементите на сюжета.
- Разсъждавай писмено: Как характеризира героите на разказа отношението им към животните?
- С кои твърдения можеш да завършиш изречението:

Литературата е словесно изкуство, тя работи с думите, които всички ние използваме, но творците (поети и писатели) умеят чрез думите да

- А. създават образи и усещания.
- Б. предписват действия в определени ситуации.
- В. предизвикват емоции и размисли.
- Г. съобщят новината.

ЗА ТВОРЧЕСТВОТО НА ЙОРДАН РАДИЧКОВ

Радичков успява да открие нови светове в живота на нашия народ, да задълбае в нови пластове от българския език, да обърне съвременния човек с лице към нравствените ценности при това без позата на проповедник.

Петър Динеков

ПРЕГОВОР И УПРАЖНЕНИЯ

Прочети внимателно текста и реши задачите към него (1-10).

Тая прохладна майска вечер чорбаджи Марко **вечеряше** с челядта си на двора.

А тя беше многобройна. До бай Марка, до старата му майка и до стопанката му **бяха седнали** около трапезата рояк деца – големи и малки, които, въоръжени с ножове и вилици, опустошаваха мигновено хлябове и блюда.

Марко имаше свой практически възглед за възпитанието. Човек малообразован, той със своя естествен здрав смисъл разбираше добре човешката природа и знаеше, че онова, което се запрещава, по-силно **се желае**. По тая причина, за да ги заварди от наклонност към кражба, той поверяваше на децата си ключа от ковчега с парите.

— Гочо, иди отвори сандъка и ми донеси кесията с минцовете!

Друг път поръчаше на друго.

Въпреки обичая на повечето бащи по онова време, додето обядват, да държат прави децата си, уж да ги научат на почит към старите, Марко винаги туряше своите на софрата. Също и кога имаше гости, той викаше синовете си да присъствуват.

— Нека да добият господарски нрави – обясняваше той, – а не да се дивят пред хората...

Марко само на трапезата виждаше народа си вкуп и тогава допълняше възпитанието му по доста своеобразен начин:

— Димитре, не пресягай пред баба си на софрата, не бъди такъв фармасонин.

— Илия, не дръж ножа като касапин, не коли, ами режи човешки хляба.

— Гочо, хвърляй феса, кога сядаш на софра. Косата ти **е** пак **порасла** като на тутраканец; иди при Ганка **ще** ти я **остриже**.

— Авраме, ти ставаш от софра, без да се прекръстиш, протестантино!

Дълбоко набожен и благочестив, Марко полагаше голяма грижа да вдъхне у синовете си религиозно чувство. Вечер големите бяха длъжни да присъствуват на молитвата. Дойдеше ли неделя и празник, всички трябваше да идат на черква. Това беше закон неотменим. Нарушението **щеше да донесе** буря!

Още по-строго се отнасяше към ония, които изоставяха училището. Сам останал прост, Марко обичаше учението и учените. Той вярваше в науката, както вярваше в бога, без разсъждение.

По И. Вазов

ОТГОВОРИ НА ВЪПРОСИТЕ

1. Прочети текста. Тълкувай значението на думата «ЧЕЛЯД» в началото на текста, като продължиш изречението: «Думата *челяд* означава».
2. Как разбираш думите на чорбаджи Марко за децата си: «Нека да добият господарски нрави»?
3. Препиши от абзаците 1 и 2 на текста всички местоимения и дай граматичната им характеристика, като ги групираш по видове. Посочи коя дума от текста се замества с всяко от местоименията.
4. Избери верния отговор.

А. Членна форма притежават:

а) личните местоимения

б) притежателните местоимения

в) показателните местоимения

г) отрицателните местоимения

Б. Определи кое е пропуснато в изрази.

Като помагам на ... , винаги се радвам.

а) никой	в) някой
б) никого	г) някого

5. Определи времето на всеки глагол, който е подчертан в текста.

6. Определи с кои форми трябва да се допълнят следните изречения.

Вие бяхте дали пари и аз ... тази книга, но нямах време да я донеса.

а) взех	в) щях да взема
б) съм взел	г) вземам

Когато вие заминахте, ние вече ... телеграмата.

а) щяхме да получим	в) получавахме
б) бяхме получили	г) ще получим

Чух как нещо ... в съседната стая.

а) е паднало	в) беше паднало
б) падна	г) щеше да падне

7. Открий в текста и запиши по един глагол в повелително наклонение за 2. лице и за 3. лице. Към кого са отправени в текста указанията, изразени с тези глаголи?

8. Какви качества иска да възпитава у децата си чорбаджи Марко? Потвърди с текста. Изрази своята оценка на тези качества, като се аргументираш.

9. Отговори на въпроса, като потвърдиш с текста: С какво във възпитанието си на децата чорбаджи Марко не следва обичая?

10. Отговори писмено на въпроса: Какво общо виждаш във възпитанието на българските деца от Бесарабия и от България през Възраждането (7-8 изречения), като сравниш информацията за чорбаджи Марко (Иван Вазов) и от текста от И. Кавалов, (стр. 164 задача 1)?

11. Прочетете пословици, поговорки и мъдрите мисли. Определете глаголното време на всеки глагол.

- Достатъчно е живял този, който е доживял до мъдрост. (Сенека)
- Замръзналата змия ще ухапе този, който я е стоплил. (арменска)
- Който не е изпитал дружбата, той не е живял. (латинска)
- Ако нямаше зима, лятото щеше да бъде по-дълго. (руска)
- Смелият побеждава опасността, преди да я е изпитал. (латинска)
- Ако Бог бе дал на бивола крила, той щеше да разруши всички къщи. (татарска)
- Този, който започнал, е свършил наполовина. (Хораций)

12. Прочети внимателно пословици и поговорки. Определи как са образувани глаголите от свършен вид

- Да се учиш – едно, да се научиш – друго. (узбекска)
- Което днес спестиш утре ще ти свърши работа. (руска)
- По-добре един път да покажеш, отколкото сто пъти да разкажеш. (китайска)
- Глупавият ще осъди, умният ще разсъди. (руска)
- Не заровиш ли едно пшеничено зърно, няма да събереш петдесет. (турска)

ТЕСТОВИ ЗАДАЧИ

Прочети текста и реши тестови задачи.

Една чаша чай е прекрасен повод за среща и (а) с приятели. България е (б) на билки страна. За вкуса и качеството на чая е много (в) начинът на приготвяне. Чаят се залива с вода, която е вряла (г) минути, за да й излезе кислородът. Престоява от една до три минути, като през това време не трябва да ври.

1. На всяко празно място избери най-уместния от изразите:

- А. лека разходка, приятен разговор, оживена свада
- Б. пълна, една от най-богатите, претъпкана
- В. важен, незначителен, интересен
- Г. твърде малко, поне няколко, толкова

2. Открий верните отговори: В този текст преобладават:

- А. експресивни думи
- Б. неутрална лексика
- В. домашни думи
- Г. чуждици
- Д. диалектни думи
- Е. книжовни думи

3. Това е текст от:

- А. научен труд
- Б. списание
- В. вестникарски репортаж
- Г. художествена творба

4. Кое е вярното твърдение? Текстът е от

- А. естетическа сфера на общуването
- Б. научна сфера на общуването
- В. битова сфера на общуването
- Г. медийна сфера на общуването
- Д. институционална сфера на общуването

5. В този текст има глаголи от

- А. несвършен вид
- Б. свършен вид
- В. сегашно време
- Г. бъдеще време
- Д. минало неопределено време
- Е. бъдеще в миналото време

6. Този текст се състои от

- А. 2 прости изречения, едно сложно съчинено и две сложно съставни
- Б. 3 прости и две сложно съставни
- В. 3 прости, едно сложно съставно и едно сложно смесено
- Г. 2 прости, едно сложно смесено и две сложно съставни

7. Отговори с ДА или НЕ, като се аргументираш.

- А. В текста има едно непълно изречение ДА/НЕ
- Б. В три изречения от текста сказуемото е съставно именно. ДА/НЕ
- В. В текста има само едно изречение със съставно глаголно сказуемо ДА/НЕ
- Г. В текста има 4 прости глаголни сказуими. ДА/НЕ
- Д. В текста има изречения с обособени части. ДА/НЕ
- Е. В текста има различни изречения по целта на общуването ДА/НЕ

МИХАИЛ БЪЧВАРОВ

(21.11.1946–21.12.2017)

Роден в българското село Чийшия в Бесарабия. Прадядо му Димитър Бондар е един от бесарабските български опълченци по време на Руско-турската война 1877-1878 г.

Михаил Бъчваров-Бондар на няколко поетически книги. Член на Съюза на българските писатели.

«Михаил Бъчваров е несъмнен поет, никнал и изкласил в една традиционна, опазена от потомството, атмосфера на уважение и преклонение пред труда, природата и любовта. Откърмен със селски хляб, майчина заръка и бащина благословия.»

Нико Стоянов

ПРЕДАНИЕ

Хотел «Тинтява»
чиста, светла стая
с лице към синьото –
замислено море.
В прозореца ми алена зора играе –
в Балкана после ще се прибере.

Защо не ми се спи, защо ли станах?
Нечут ли глас зове на път?
Кръвта зове ме, вика ме Балканът:
«Познай ми, сине, всеки връх и кът!»

«Ти спомняш ли си
онзи жилав дядо
тогава как ти викна
с морен глас:
— Седни до мене, мило мое чедо,
и чуй какво ще ти разправя аз.

— Аз стар съм вече,
скоро ще си ида,
а пък сърцето ми
така милей
оная Стара планина да видя,
да чуя бяло агънце, че блей.

Да чуя ясни гайди да засвирят
и с меден глас кавала да запей.
Аз с българските песни
ще умирам,
а ти сред песни български
живей!»

...Очите бледни склопи той на залез.
Погълна го във себе си
пръстта.
Аз помня го,
макар че свещ не паля,
на гроба рядко ходя в пролетта.

И без да знам защо,
и без да питам,
дойдох при тези върхове
сред ветровете сладко да поскитам...
Усещам как Балканът
ме зове.

- Какви чувства изпълват лирическият герой в хотелската стая? Какво го държи буден?
- Какво вдъхновява и усилва неговия порив към Балкана?
- Как разбираш израза:
«Кръвта зове ме, вика ме Балканът...»?
- Тълкувайте с 3-4 изречения завета на дядото:
«Аз с българските песни ще умирам, а ти сред песни български живеи!»
- В едно друго свое стихотворение поетът написа:
«Ето ми вярата, ето ми силата, аз в моите старци, а старците в мен».
- Как се преплита тази мисъл с идеята на това стихотворение?
- Ако харесваш стихотворението – научи го наизуст и го рецитирай изразително.

ПЕТЯ ДУБАРОВА

(25.04.1962–4.12.1979)

Родена в Бургас. Трагично загинала.

«Слънчево по природа, окъпано цяло в светлина, дарованието на Петя Дубарова наистина свързва всичко чисто, радостно-доверчиво, романтично и възвишено с образа-символ на лятото. На този светъл фон, разпадащ се на бяло, синьо, жълто, златно, нежнолилаво – в зависимост от настроенията и мечтите, – тя ни разкри най-хубавите черти на своята личност.»

Минко Бенчев

✓ Прочети това стихотворение и предложи свои варианти за заглавие.

* * *

Слънцето златно провира ръце
В косата ми черна и мека
И носят ме бурно две боси нозе
По бялата светла пътека.

Жълтото слънце – глухарче в поле,
Облякло премяна красива,
Помилва ме нежно и топло зове,
Разцъфнало в синята нива.

На слънцето искам да бъда сестра,
С лъчите му аз да запявам,
Със него да срещам добрата зора,
Със него света да огрявам.

- С какви чувства е изпълнена лирическата героиня?
- Определи темата на стихотворението.
- В какви редове според тебе се заключава основната мисъл?
- Помисли подходящо ли е предложеното от тебе заглавие за това стихотворение.
- Открий всички тропи и похвати в текста на творбата, определи вида им, помисли какво се постига с тях.

РАБОТИ САМОСТОЯТЕЛНО

- Опитай се самостоятелно да анализираш стихотворението, като писмено отговориш на горните въпроси. Отговори аргументирано.

НИКО СТОЯНОВ

Роден през 1947 година в село Нова Ивановка Българска, Одеска област.

Автор на повече от 10 поетически книги. Член на Съюза на журналистите на Молдова, член на Съюза на българските писатели, член на Съюза на писателите на Русия, на Съюза на писателите на Молдова. Поет, журналист, преводач. Заслужил деятел на изкуствата на Молдова. Носител на много награди и отличия на Република България.

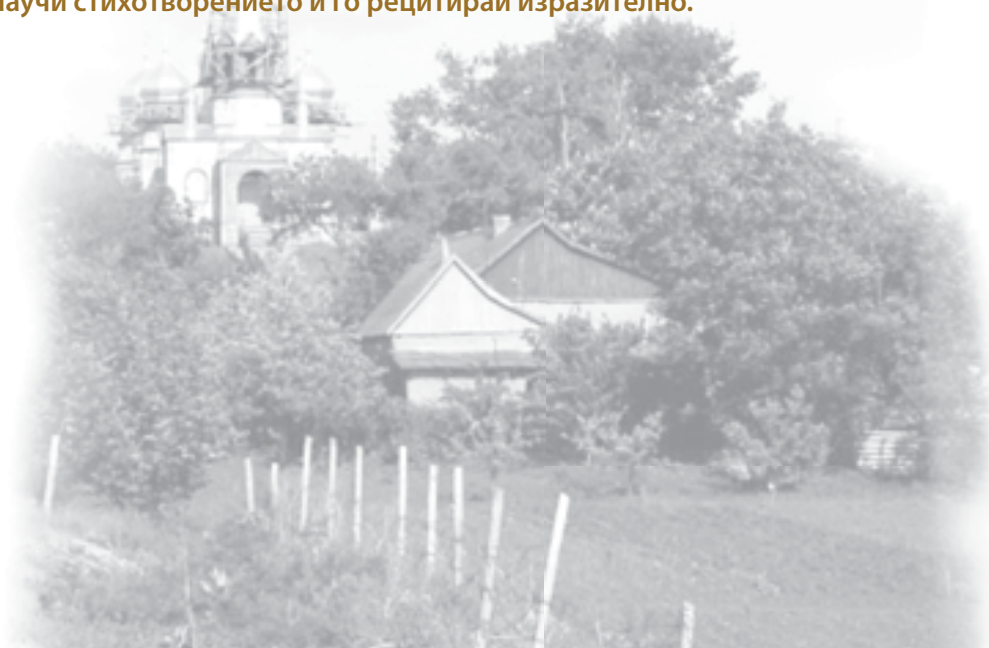
МАЙЧИНА ПОРЪКА

Обичай своята родина,
земята родна, бащин кът
и ще познаеш дълъг път,
ще видиш може би чужбина.

И както тука над Буджака,
там небосводът ще е син –
навсякъде, макар нечакан,
ще те посрещнат като син...

Светът е приказната книга –
ти в него себе си търси.
И до България ще стигнеш,
но здрав да си, но здрав да си!...

- Кой говори в стихотворението?
- Към кого се обръща и с какви чувства?
- Какви са майчините заръки и благословии?
- Сподели как разбираш стиховете:
Светът е приказната книга
ти в него себе си търси.
- Научи стихотворението и го рецитирай изразително.

ПРИЛОЖЕНИЕ

таблица №1

ЛИТЕРАТУРНИ РОДОВЕ И ЖАНРОВЕ

Художествени текстове се групират в три основни литературни рода **лирика, проза и драма**, а литературните родове, от своя страна, имат своите жанрове.

ЛИРИКАТА е характерна с особената организация на текста, който е разделен на стихове (отделните редове) и строфи (куплети), които най-често се състоят от по 4 стиха. Важна роля играе редуването на ударени и неударени срички, а също и римата – цялостно или частично повторение на звукове и срички в края на всеки стих. Затова поезията се нарича **мерена реч**.

В поетическите произведения (стихотворения и поеми) се споделят размисли, чувства и преживявания. Често те имат твърде личен, интимен характер, но могат да имат и общо-човешко звучене.

Към лириката се отнасят:
ЛИРИЧЕСКА ПЕСЕН,
СТИХОТВОРЕНИЕ,
ОДА,
ЕЛЕГИЯ,
ПОЕМА,
БАЛАДА.

ПРОЗАТА е такъв литературен род, в чиито произведения се разказва за събитие или за поредица от събития, като се представят и участниците в тях, описва се и обстановката, средата, ситуацията, в която се развива действието.

Прозаични жанрови са:
ПРИКАЗКА,
РАЗКАЗ,
ПОВЕСТ,
РОМАН.

ДРАМАТА също представя събития, но чрез диалози и монолози на героите.

Драмата се представя от артисти на сцена в театъра, т.е. чрез устна реч. На основата на драмата в началото на XX в. възниква игралното (художественото) кино, а по-късно и телевизията (телевизионна драма, телевизионно кино, сериали).

Драматични жанрови са:
комедия,
трагедия.

ВИДОВЕ ПРОСТИ ИЗРЕЧЕНИЯ ПО СЪСТАВ

Видове	Същност	Примери
Едносъставно	Има само една главна част (подлог или сказуемо).	Вървим бързо. Труд, упоритост.
Двусъставно	Има и двете главни части.	Децата помагат много.
Именно	Едносъставно безглаголно изречение, в което главната част е изразена с име.	Завод. Над него облаци от дим.
Глаголно	Едносъставно изречение, в което главната част е изразена с глагол. Подлогът се подразбира.	Отиваме на училище. Работете по-бързо!
Кратко	Съдържа само главни части.	Учителят говори.
Разширено	Съдържа и главни, и второстепенни части.	Витамините укрепват имунната система.
Пълно	Има всички необходими части за изразяване на мисълта.	Утре ще купя вестник. Добрите новини идват бързо.
Непълно	Някоя от частите на изречението е изпусната, но може да се възстанови от контекста. Нарича се още елиптично. Характерно е за разговорната реч, за диалога.	– Къде отиваш? – На кино... – Иван излезе ли? – Излезе.
Лично	Има подлог или се подразбира.	Слънцето изгря. Обичам лятото. Тръгваме в 5 часа.
Безлично	Няма подлог и той не се подразбира (сказуемостта означава действие, което се мисли без вършител).	Съмва се. Трудно ми е. Жалко е.

ВТОРОСТЕПЕННИ ЧАСТИ НА ИЗРЕЧЕНИЕТО

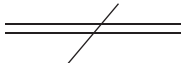
Части на изречението	Същност	Въпрос за откриване; Подчертаване	Примери
ОПРЕДЕЛЕНИЕ	Второстепенна част на изречението, която пояснява други части на изречението, изразени със съществително име.	Какъв? Чий?	Зелен чай (какъв чай?) Мамина чанта (чия чанта?)
Съгласувано определение	Съгласува се по род и число със съществителното име, към което се отнася...		Бял сняг Бяла зима Бяло яке Бели дрехи
Несъгласувано определение	Най-често стои след думата, която определя.		Чаша от кристал (каква чаша?) Момче от село (какво момче?) Букет рози (какъв букет?)
СКАЗУЕМНО ОПРЕДЕЛЕНИЕ	Посредством сказуемото пояснява (определя) или подлога или прякото допълнение	Какъв? (чрез сказуемото за подлога) 	Той влезе усмихнат. (какъв влезе той?) Ожениха го млад. (какъв го ожениха?)
ПРИЛОЖЕНИЕ Назовава: – роднински връзки – професии, титли, длъжности, ... – географски названия; – названия на вестници, списания, книги и др.	Разновидност на определението. Пояснява само съществителното име. Изразява се само със съществително име. Уточнява значението, дава друго название на лицето или предмета.		Чичо Иван Проф. Тотев Поет герой Град Пловдив Бира „Астика“ Романът „Под игото“
ДОПЪЛНЕНИЕ	Означава обект, който се засяга пряко или непряко от глаголното действие		
Пряко допълнение	Без предлог	Кого? Какво?	Поздравих мама. (кого поздравих?) Купиха хляб. (какво купиха?)
Непряко допълнение	С предлог	С кого? От какво?	Мисля за лятото. (за какво мисля?) Говоря с приятел. (С кого говоря?)
ОБСТОЯТЕЛСТВЕНО ПОЯСНЕНИЕ за • Място • Време • Причина • Начин • Количество • Цел	Пояснява сказуемото и показва при какви обстоятелства се осъществява действието	 Къде? Кога? Защо? Как? Колко? С каква цел?	Ходя на училище. (Къде ходя?) Вчера паднах. (кога паднах?) Уча бързо. (как уча?)

таблица №4

ПРИЛОЖЕНИЕ

Вид	Примери	Правопис и пунктуация
Дават качествена характеристика на предмета или лицето.	поет гражданин , поет герой , дом паметник , писател сатирик , учител пенсионер	Пишат се отделно с малка буква.
Съдържат скрито сравнение.	вълшебница пролет, очи черешии , планина човек, снага топола	Пишат се отделно с малка буква.
Прякори и прозвища	Петър Моканина , Боне Крайне-неца	Пишат се отделно с главна буква.
Уточняват означения предмет, като ограничават обема на понятието.	Вагон- ресторант , съдия- изпълнител , заместник- министър , министър- председател	Пишат се със съединена чертица, когато образуват главна буква.
Означават професии, титли, длъжности.	професор Янев, полковник Димитров, инспектор Тодорова, инженер Ганев, доктор Юркова, космонавт Иванов	Пишат се отделно с малка буква.
Означават роднински връзки	дядо Слави, чичо Марин, леля Дъмша, невеста Нена, кака Мара, батко Стоян	Пишат се отделно с малка буква.
Означават географски понятия	връх Мусала, град Тараклия, село Твардица, река Днестър, столицата Кишинев	Пишат се отделно с малка буква, обикновено не се членуват.
Названия на организации, институти, заводи, вестници, улици, книги, филми и други.	Фабрика „Букурия“, списание „Родна реч“, улица „Игор Виеру“, училище „Иван Вазов“, разказът „Една българка“	Поставят се в кавички.

таблица №5

ПУНКТУАЦИЯ В ИЗРЕЧЕНИЯТА С ОСОБЕНИ ЧАСТИ

Пунктуация	Примери
Обособената част в началото или в края на изречението се отделя със запетая.	Млада и забързана , пролетта дойде. Замислен , Моканина се върна при овцете.
Ако обособената част е в средата на изречението, тя се отделя с запетайки от двете страни.	Петров, професорът , дойде у нас. Сутринта, преди изгрев , тръгна към нивата. Милувката му, нежна и плаха , я смути.
При по-силно обособяване се използват тирета.	Мъжът – сърдит и силен – се наби в очите му.
Обособената част се отделя със скоби, когато се пояснява предметът или му се дава друго название.	Къщата (стара тяхна мечта) беше построена.

таблица №6

ПУНКТУАЦИЯ В ИЗРЕЧЕНИЯТА. СЪДЪРЖАЩИ ВМЕТНАТИ ЧАСТИ

Пунктуация	Примери
Обикновено се отделят със запетаяи.	Разбира се , преди един век днешните възможности на пощата били немислими. Този проблем, от една страна , е интересен, а от друга страна , е много труден за разбиране. Той, мене ако питаш , е добър човек. Безспорно , постиженията на човешкия ум за последния век са грандиозни.
Не се пишат запетаяи при следните въвеждащи думи и изрази: ОБАЧЕ СПОРЕД МЕНЕ, ПО МОЕ МНЕНИЕ МОЖЕ БИ, НАИСТИНА, ВЕРОЯТНО СЛЕДОВАТЕЛНО, НАВЯРНО ОЧЕВИДНО, ЕСТЕСТВЕНОВ СЪЩНОСТ, СИГУРНО, ОСОБЕНО	Наистина Кирил Философ намери неопровержими аргументи да защити славянската писменост. Може би човекът на бъдещето ще е достигнал до планетите на слънчевата система. Сигурно всичко е наред.
Скоби се поставят, когато се уточнява. Тире – за логическо открояване.	Както казват , без наука няма сполука, следователно трябва да се учи прилежно. Той (знам ли?) вече уж не се сърдел. Русин – така се казваше ятакът – подаде паролата и след малко от храстите изскочи партизанин.

Важно е! Препинателните знаци при вметнатите думи и изрази (запетая, тире, скоби) образуват възходяща градация по своята отделяща сила. Затова трябва внимателно да се преценява във всеки случай кой от препинателните знаци да се употреби. **Тирето има средна отделяща сила — по-голяма от запетая, но по-малка от скоби.**

ВИДОВЕ СЛОЖНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

Вид	Същност	Свързване	Примери
Сложно съчинено изречение	Състои се от две или повече прости изречения, равноправни помежду си, свързани съчинително	1. Безсъюзно 2. Със съчинителни съюзи: И, ПА, ТА, ЛИ, ОБАЧЕ, ИЛИ, НО, А, АЛА, НИТО – НИТО, ТУ – ТУ и др.	Пет пъти мери, един път режи. Пет пъти мери и един път режи. Пет пъти мери, но един път режи. Пет пъти мери, ала един път режи.
Сложно съставно изречение	Състои се от две или повече прости изречения, от които едното се подчинява на другото. Свързани са с подчинителна връзка.	1. С подчинителни съюзи: ЧЕ, ДА, АКО, ТЪЙ КАТО, БЕЗ ДА, КАТО, ЗА ДА и др. 2. Със съюзни думи – местоимения и местоименни наречия: КОЙ, ЧИЙ, КОЙТО, КАКЪВТО, КАК, КОГА, ЗАЩОТО и др.	Не зная как да постъпя. Уплаших се, че ще закъснея. Ударих, без да искам. Който търси, той намира. Намерих изгубеното, защото търсих.
Сложно смесено изречение	Състои се от три или повече прости изречения, които са свързани и с подчинителни и с съчинителни връзки.	Безсъюзно; със съчинителни и подчинителни съюзи; със съюзни думи – местоимения и местоименни наречия	Момчето дълго гледа към морето и си спомни за онзи ден, когато изпрати баща си.

таблица №8

СЛОЖНО СЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ. ВИДОВЕ ПОДЧИНЕНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

Видове подчинени изречения	Същност	Свързване и пунктуацията	Примери
Опреде- лително	Изпълнява служба на определение по отношение на главното. Пояснява съществително име (или местоимение) в главното и Отговаря на въпросите КАКЪВ? ЧИЙ? КОЙ? Намира се максимално близо до думата, която пояснява. Често разкъсва частите на главното.	Относителни местоимения който,чийто, дето, какъвто, що, щото. Винаги се отделя от главното със запетая. Подчиненото се загражда от двете страни, ако то е вмъкнато в главното.	Който се учи, той ще сполучи. Постигнахме успех, какъвто не очаквахме. Рамката, в която е поставен скъпоценен камък, повишава стойността му.
Допълни- телно	Изпълнява служба на допълнение по отношение на главното. Най-често пояснява сказуемото на главното изречение. Отговаря на въпросите КАКВО? КОГО? ЩО? Или с предлози КЪМ КАКВО? С КОГО?	- Подчинителни съюзи ЧЕ и ДА. - Въпросителни местоимения кой,чий, къде,как, какъв, защо, колко и др. Не се поставя запетая пред ДА и пред въпросителни местоимения кога, кой, чий, къде, как, какъв, защо, колко и др.	Разбрах, че ще дойдеш късно. Зная кога ще дойдеш. Зная защо ти дойде късно. Надявам се да намериш време за мене. Питай къде трябва да завием. Той каза колко пари ще ни потриват. Помисли с каква цел ще пътуваш.
Обстоятел- ствено	Изпълнява служба на обстоятелство по отношение на главното. Пояснява сказуемото на главното изречение. Отговаря на въпросите КОГА?, КЪДЕ?, ЗАЩО?, КАК?, С КАКВА ЦЕЛ? и др.	- Местоименни наречия когато, където, защото, както, колкото, откакто, доколко и др. - Подчинителни съюзи за да, че да, без да, затова че, преди да, след като, щом, и др. Винаги се отделя от главното със запетая, освен случаите когато се свързва главното и подчиненото чрез ДА .	Ще говорим, когато се видим. Тъй като завалия, останахме вкъщи. Не говори, без да мислиш. Майката се наведе, за да целуне детето си. НО!!! Майката се наведе да целуне детето си.
Подложно	Изпълнява служба на подлог по отношение на главното.	- Свързва се с относителното местоимение който. Отделя се със запетая от главното. - Свързва се с въпросителни местоимения и местоименни наречия. Пред тях не се пише запетая. - Подчинителните съюзи че и да. Пред съюза че се поставя запетая.	Който не работи, не трябва да яде. Печели, който дойде пръв. Ясно е как се случи това. Разбра се чия е колата. Полезно е да плуваш. Важно е, че ще се видим.

таблица №9

ВЪПРОСИТЕЛНИ, НЕОПРЕДЕЛИТЕЛНИ, ОТРИЦАТЕЛНИ, ОБОБЩИТЕЛНИ МЕСТОИМЕНЕНИЯ

Видове	Въпросителни местоимения	Неопределителни местоимения	Отрицателни местоимения	Обобщителни местоимения	Относителни местоимения
	Заместват имена на неизвестни лица, предмети, признаци и числа, когато питаме за тях.	Заместват имена на неопределени лица, предмети, признаци.	Заместват имена на лица, предмети, признаци, когато ги отричаме.	Заместват имена на лица, предмети, признаци, когато ги назоваваме обобщено.	Служат за връзка между две изречения и заместват име, споменато в едно от тях.
За лица и предмети	кой, кого, кому	някой, някого, някому	никой, никого, никому	всякой, всякого, всякому	който, когото, комуто
За предмети и животни	какво, що	нещо	нищо	всичко	каквото, щото
За признаци	какъв, каква, какво, какви	някакъв, някаква, някакво, някакви	никакъв, никаква, никакво, никакви	всякакъв, всякаква, всякакво, всякакви	какъвто, каквата, каквото, каквито
За притежание	чий, чия, чие, чии	нечий, нечия, нечие, нечии	ничий, ничия, ничие, ниции		чийто, чиято, чието, чиито
За количество	колко, колцина	няколко, няколцина	николко	всичко, всинца	колкото

РЕЧНИК

А

- абà** ж. **1.** Груб домашен вълнен плат. **2.** Горна мъжка дреха от такъв плат.
- абсърден** прил. Явно безсмислен.
- алафранга** нарч. и прил. *Неизм. Остар.* По европейски, по френски начин, образец.
- алъш-верйш** м. *разг.* Вземане-даване, продажба, търговия.
- анадòлски** прил. Който се отнася до Анадола.
- афèкт** м. Състояние, пристъп на силна възбуда, свързана с изгубването на контрол върху поведението.

Б

- багреница** ж. Дълга връхна дреха от тъмночервено сукно, царска мантия от скъп пурпурен плат.
- байрàк** м. Знаме.
- бакàлница** ж. *остар.* Магазин, в който се продават различни стоки, предимно храна.
- бакър** м. **1.** Металът мед. **2.** Медни вещи и съдове. **3.** Котел.
- ба̀ница** ж. Тестено ястие от разточени кори с пълнеж от сирене и масло и др.
- банкèт** м. Тържествено угощение в чест на някого или нещо, по повод на някакво събитие.
- башибозук** м. **1.** Нередовна турска войска. **2.** Хора, които безчинстват, вършат произвол и беззакония.
- бдà** нсв. *нпрх.* **1.** Бодърствам, прекарвам времето без сън. **2.** Нащрек съм, следя внимателно, грижа се за някого или нещо.
- безрèдица** ж. Нарушаване на реда и спокойствието в обществото.
- беля** ж. *разг.* Пакост, беда.
- бесилка** ж. Приспособление за бесене; бесило.
- бйвол** м. Едро рогато домашно животно с черна кожа, което се отглежда за мляко и месо и се използва за работа.
- бйрник** м. Служител, чиновник, който събира данъци.
- благòговèние** ср. *книж.* Дълбока почит.
- благòговèя** нсв. *нпрх. книж.* Изпитвам благоговение.
- блйкам** нсв. *нпрх.* **1.** За течност – тека, излизам буйно от отвор; извирам. **2. прен.** За живот, чувства – проявявам се с голяма сила.
- блуждàя** нсв. *нпрх.* Лутам се, скитам се, не се спирам на едно място.
- бòд** м. **1.** Тънък заострен край на шило, игла.
- божур** м. Полско и градинско цвете с червени кичести цветове.
- бозà** ж. Безалкохолно питие от просено или друго брашно и трици.

- бозаджййница** ж. Заведение, в което се продава или се прави боза.
- борàвя** нсв. *нпрх.* Занимавам се, имам работа, служа си с нещо.
- бохчà** ж. **1. разг.** Четириъглен къс, парче плат за уви- ване и покриване. **2.** Вързоп дрехи или други вещи.
- брèзèнт** м. Плътен, груб, понякога пропит със смола плат за покриване и предпазване от влага.
- броеница** ж. Нанизани на връв обли или дългинсти зърна кехлибар, седеф, кост или др., които се пре- мятат за развлечение.
- брùля** нсв. *нпрх.* **1.** Събарям плодове от дърво с прът или с камъни. **2.** За вятър – удрям силно, шибам.
- бръмчà** нсв. *нпрх.* Издавам еднообразен трептящ звук, шум (за брѳмбар, муха, пчела, самолет, мотор).
- брътвèж** м. Безсъдържателно говорене, приказване; дърдорене.
- бръшля̀н** м. Вечнозелено увивно растение.
- бръщолèвя** нсв., *прх.* и *нпрх.* Говоря, приказвам нераз- брано или безсмислено; дърдоря.
- букай** *мн.* Окови за кон или затворник.
- бу̀лка** ж. **1.** Жена, която се венчава, сключва брак; невяста, младоженка. **2.** Женена жена, докато не е остаряла.
- бурèн** прил. **1.** Който е свързан с буря.
- бурèм** м. **1.** Трева. Която не се използва за нищо. **2.** Билка.
- бухлàт** прил. **1.** Който е с разрошени коси или с кичур на главата. **2.** Едър, кичест, закръглен.
- б̀дник** м. **1.** Дебел пън, който се слага да гори в огнището на Бъдни вечер. **2.** Обредна пита с пара за Бъдни вечер.
- б̀клица** ж. Малък плосък дървен съд с кръгла форма за вино или ракия.
- б̀рдо** ср. **1.** Полегато възвишение, планински склон; височина, хълм. Издигнат бряг. **2.** Част от тъкачен стан.

В

- вàйкам се** нсв. *нпрх. разг.* Охкам, съжалявам.
- вàкъл** прил. **1.** С черно около очите. **2.** С черни очи и коси; черноок.
- ведрòлик** прил. С ведро лице.
- вèдър** прил. **1.** Ясен, безоблачен, чист, светъл. **2. Прен.** Бодър, весел, отворен.
- вèйка** ж. Клонче от дърво или храст заедно с листата.
- великод̀ушие** ср. Човешко качество, което се проя- вява в отстъпчивост, снизходителност, отсъствие на злопаметност.

верига ж. **1.** Подобна на въже редица от скачени една за друга метални брънки; синджир. **2.** *прен.* Робство. **3.** Лента, която обхваща външните колела на танк, трактор и под.; гъсеница.

вестявам се *нсв.* **вестя се** *св. нпрх.* Явявам се, показвам се за малко.

вила **1.** ж. Уред за събиране и вдигане на сено, слама и др.

вила **2.** ж. Самовила.

вила **3.** ж. Извънградска къща в сред природата, обикн. за почивка; лятна къща.

вирея *нсв. нпрх.* За растение – раста някъде, развивам се добре.

вироглавец м. Вироглав човек.

вироглав *прил.* Непокорен, непослушен, своенравен.

вицекрал м. Заместник на крал, който управлявал държава, провинция или колония.

воденица ж. **1.** Мелница, карана от вода. **2.** Стомах на птица.

вдъск м. Меко и лепкаво вещество, от което са направени пчелните пити.

врява ж. Безреден силен шум от човешки гласове.

втасвам *нсв.* **втасам** *св. нпрх.* **1.** За тесто и под. – надигам се, бухвам под действието на мая и ставам готов за печене. **2.** *разг.* Свършвам някаква работа докрай, ставам готов.

вторачвам се *нсв. нпрх.* Вглеждам се, взирам се продължително; втрещвам се.

втурвам се *нсв.* Затичвам се или влизам някъде бързо, стремително.

вцепенение *ср.* Състояние на вцепенен.

вцепенен *прил.* Който е неподвижен, вдървен, безжизнен.

въглища *мн.* Много въглени.

въжеиграч м. **1.** Цирков артист, акробат, който ходи, играе на опънато въже. **2.** *прен.* Лъжец, измамник, мошеник.

възнак *нарч.* По гръб, нагоре с лицето.

върволица ж. Редица от хора, животни, превозни средства и др., които се движат един след друг.

върхър м. Върхна, най-висока част на дърво или тънка, върхна част на клон.

Г

гади ми се *нсв. нпрх.* Повдига ми се, повръща ми се.

гайда ж. Народен музикален инструмент от кожен мях с три цеви: за надуване и за образуване на тонове.

гайдър м. Свиращ на гайда.

галактика ж. **1.** Гигантска звездна система, към която принадлежи и нашето слънце. **2.** Всяка друга система от звезди и междувзвездна материя.

галья *нсв. прх.* Милвам

гарван м. Черна креслива птица с брада от щръкнали перца по гърлото.

гаци *мн.* Панталон, обикн. част от народна носия.

гиздав *прил.* *Народно.* Хубав, напет, спретнат, украсен.

глъч м. Глъчка.

глъчка ж. Безреден шумен говор от мнозина едновременно; врява.

гмъркам се *нсв. прх.* Изведнъж или многократно се потопявам надълбоко във водата.

гну́с м. Погнуса, отвръщане.

говедо *ср.* **1.** Едро рогато домашно животно. **2.** *Прен.* Тъпак, глупак, простак.

говедар м. Пастир или гледач на говеда.

грабвам *нсв.* **1.** Вземам изведнъж, бързо, с рязко движение. **2.** Отнемам, вземам, присвоявам нещо чуждо.

ребло *ср.* **1.** Земеделско сечиво със зъбци за събиране на сено. Слама и др. **2.** Лопата, с която карат лодка; весло.

грив *прил. диал.* Сив.

гугутка ж. Подобна на гълъб птица.

гузен *прил.* Който е неспокоен поради съзнавана вина.

гума ж. Каучукова обвивка на колело.

гуша ж. **1.** Шия, врат.

гъбар м. Който отглежда, бере или продава гъби.

гъдулар м. Свиращ на гъдулка.

гъдулка ж. Народен струнен музикален инструмент с една или няколко струни.

гъсталък м. Гъста млада гора или храсти.

гявур м. (**гяур**) За мюсюлманите – човек, който не изповядва исляма; неверник, друговец.

Д

дантела ж. Ажурно изплетена материя, която се употребява за украса на дрехи, бельо, покривки и др.

дарба ж. Вродена способност; дар, дарование, талант.

да̀скал м. *остар.* Учител.

дѐбна *нсв. прх.* **1.** Тайно, скрито следя някого, внимателно наблюдавам действията на някого, обикн. с лоши намерения. **2.** Чакам, изчаквам удобен, подходящ момент да извърша нещо, да осъществя някаква цел.

дѐбри *мн.* Гъста мъчнопроходима гора.

декора̀ция ж. Украса, украсяване.

дѐлник м. Ден, в който се работи.

дѐмон м. Зъл дух, дявол.

десница ж. Дясна ръка.

дефиле ж. Планинска теснина, пролом.

джелатин м. Изпълнител на смъртни присъди, палач.

дй̀ско̀с м. Блюдо, с което събират помощи в черква.

дл̀гнест *прил.* Който е повече дълъг, отколкото широк; продълговат.

дрѐзгав *прил.* **1.** За глас – с нечисти, хрипливи тонове. **2.** За светлина – неясен, слаб.

дрипа ж. **1.** Парче вехт плат. **2.** Обикн. *мн.* Изпокъсани вехти дрехи.

душманин ж. *прост.* Враг.

дървѝр м. Човек, който сече, събира, кара или продава дърва.

дѝони *мн. (дѝона ж.)* Хълмисти образувания, форми на натрупване на пясъци в пустините, морските крайбрежия и др. под действие на ветровете.

Е

евѝнгелие *ср.* Част, дял от Новия завет на Библията – четири книги, в които се говори за земния живот и учението на Исус Христос.

ѝквам *нсв.* Зазвучавам.

елѝк м. Къса до пояс дреха, обикн. без ръкави.

епѝскоп м. Висш християнски духовник.

епитрахѝл м. Тясна и дълга свещеническа одежда, която при служба се слага на шията.

ергѝн м. **1.** Момък за женене. **2.** Неженен мъж.

ергенѝвам *нсв. нпрх. разг.* Ерген съм. Живея като ерген.

етногрѝф м. Учен, специалист по етнография.

етногрѝфия ж. Наука за бита и културата на народите.

ехтѝ *нсв. нпрх.* За звук – разнасям се продължително; кѝнтя, еча, тѝтна.

еча *нсв. нпрх.* За звук – разнасям се, чувам се силно и надалече.

Ж

жадѝвам *нсв. нпрх. 1.* Стоя жаден, изпитвам жажда. **2. прен.** Изпитвам силно желание, жажда за нещо.

жѝля *нсв. нпрх. 1.* За пчела, оса – бода с жилото си. **2.** За коприва – жаря, паря. **3. прен.** Хапя, бода, жегвам с думи.

жѝри *ср.* Комисия, която оценява и отсъжда награди при изложби, състезания и под.

З

завѝрвам *нсв. прх.* Намирам някого някъде.

загрѝзвам *нсв. прх.* Правя нещо да стане или да изглежда грозно.

закѝчка ж. Дума или израз, обикновен, с шеговит характер, които засягат някого.

закѝсвам *нсв. 1. прх.* Наливам дървен съд с вода, за да се надует дъгите, та да не тече. **2. прен.** Започвам да кисна някъде, застоявам се някъде дълго време.

закѝнник м. Сборник от закони; кодекс.

заличѝвам *нсв. прх.* Правя нещо да престане да личи или да съществува; изличавам.

замѝжен *прил.* Имотен, богат.

зѝник м. **1. поет.** Залез. **2. прен.** Упадък, отслабване, изчезване; залез.

запилявам се *нсв. нпрх.* Отивам някъде далече или неизвестно къде.

заптѝе *ср. остар.* Някогашен турски стражар.

заптѝсвам *нсв. записам св. прост.* Задържам, обуздавам.

запѝплям *нсв.* Започвам да пъпля.

захлѝснат *прил.* Който е увлечен, замаян, унесен.

зацвѝрча *св. нпрх.* Започвам да цвѝрча.

здрѝвец м. Планинско и градинско растение с широки ароматни листа, които остават зелени и през зимата.

здрѝч м. **1.** Полумрак, сумрак. **2.** Времето, когато настѝпва полумрак; привечер.

злочѝст *прил.* Който е сполетян от зло, който има зла участ или е изпълнен със злини, беди, несполуки; злочѝстен, нещѝстен.

зѝб ж. Зърнена храна (ечемик, овес) за тревопасен добитѝк.

зѝбя *нсв. прх.* Ям нещо зърно по зърно.

зобѝ *нсв. прх.* Давам зоб, храня добиче със зоб.

зогрѝф м. *остар.* Иконописец.

зѝрла ж. Предна част от главата на животно, където се намират устата и ноздрите; муцуна.

зѝбер м. Гола, стрѝмна и заострена скала или каменист планински врѝх.

И

иглѝка ж. Пролетно планинско цвете с жѝлти звѝнчевидни цветове.

идилѝчен *прил. 1. лит.* Който се отнася до идилия. **2. прен.** Който е присѝщ на идилия.

идѝлия ж. **1. лит.** Поетична творба в стихове или проза, която представя идеализирана картина на тихия, спокоен, безметежен живот на обикновените прости хора всред природата. **2. прен.** Тих, спокоен, безметежен и щѝстлив живот.

извѝрдѝ *св. прх. разг.* Издебвам.

извѝрам¹ *нсв. извря св. нпрх.* За вода, ястие и подобно – като вря на огѝня, се изпарявам и намалявам.

извѝрам² *нсв. извря св. нпрх. 1.* За вода, река или друга течност – излизам, изтичам из земята. **2. прен.** Излизам, появявам се от някъде в голямо количество, в изобилие.

издѝйство, издѝйничество *ср. 1.* Предателство. **2.** Донос.

издѝлявам *нсв. издѝлям св. прх.* Дялам докрай. Изработвам или доработвам нещо с дялане.

изѝсквам *нсв. прх.* Настоятелно искам, с искане, настояване постигам нещо да ми се даде, предостави или извѝрши.

изкласѝвам *нсв. нпрх.* За житно растение – пускам клас, израства ми клас.

изличѝвам *нсв. изличѝ св. прх. 1.* Правя нещо да престане да съществува, да се вижда, да личи. **2.** Изтривам с гума нещо написано.

измѝнквам *нсв. измѝнкам св. прх.* Изговарям неясно, с мѝнкане.

измърмървам *нсв. измърморя св. прх. и нпрх.* Изговарям нещо с мърморене.

изнурен *прил. книж.* Съсипан от работа или грижи; изтощен, уморен.

изолирам *нсв. и св. прх.* Поставям отделно, като не допускам досег с други.

изпотрошавам *нсв. изпотрошя св. прх.* Троша, строшавам много, всичко.

изпръхвам *нсв. изпръхна св. нпрх.* Изсхвам, та се сипя или роня.

изпўлвам *нсв. изпўля св. прх. разг.* Облещвам, изблещвам очи.

изпўчвам *нсв. изпўча св. прх.* Издавам, изнасям напред (гърди, корем).

изсўсквам *нсв. изсўскам св. нпрх.* Засўсквам наведнъж, сўскам от време навреме.

изтўлявам *нсв. изтўля св. нпрх.* Тлея докрай, изцяло.

изтрёбвам *нсв. изтрёбя св. прх.* Требя докрай; избивам, изморвам.

изтрёгвам *нсв. изтрёгна св. прх. 1.* Със сила иваждам, изтеглям, изскубвам. *2. прен.* с усилие или принуда получавам нещо (сведение, показание и др.). *3. прен.* Отървавам, спасявам.

изтўрквам *нсв. изтўркам св. прх. 1.* Изтривам. *2.* Изхбявам, износвам.

изтўрсвам *нсв. изтўрся св. прх. 1.* Треса, клатя силно във въздуха черга, одеяло, покривка. *2.* Изсипвам. *3.* По невнимание, без да забележа оставям нещо да падне, та го загубвам.

имотен *прил.* Който има доста имот, заможен.

импровизатор *м.* Който умее да импровизира.

импровизирам *нсв. и св., нпрх. и прх. 1.* Съчинявам, творя в момента на изпълнението, без предварителна подготовка. *2.* Говоря измислици, фантазирам.

импулс *м.* Подбуда, подтик, тласък.

интимен *прил.* Който се отнася до областта на дълбоко личното; съкровен.

инцидент *м.* Неприятна или нежелана случка.

историография *ж.* Наука за историята, за развитието на историческите знания.

К

калимавка *ж.* Черна цилиндрична шапка за православен свещеник или калугер.

камъ *ж.* Двустър нож.

камбана *ж.* Голям звънец.

камион *м.* Товарен автомобил.

камыш *м.* Дървена пръчка с привързана на единия ъ край връв от преплетени кожени ивици за удряне на коне или изобщо за бой; бич.

канapé *ср.* Дълъг тапициран стол за ставане и лягане; кушетка, диван, софа.

канаръ *ж.* Стръмна остра скала; зъбер.

кандило *ср.* Малък съд, светило, което се пали пред икона, в черква или на гроб.

капън *м. 1.* Уред за ловене на животни. *2.* Уловка, измама.

капела¹ *ж. остар.* Шапка с периферия.

капела² *ж. 1.* Малка католическа черква. *2.* Малък черковен хор.

карп *м.* Риба шаран.

касáпин *м.* Човек, който по занаят коли добитък и продава месо.

каскет *м.* Мъжка шапка от плат с козирка.

катанец *м.* Катинар.

катинар *м.* Подвижно приспособление за заключване на врата, ковчег и др.

катрън *м.* Гъста и мазна черна течност.

кахъря се *нсв. нпрх. разг.* Грижа се, безпокоя се, замислям се, опечалявам се.

каца *ж.* Голям дървен, почти цилиндричен съд от стегнати с обръчи дъги и едно дъно.

келепир *м. прост.* Придобиване на нещо безплатно.

кехъя *м. остар. 1.* Селски глашатай. *2.* Главатар на овчари. *3.* Надзирател.

кикот *м.* Висок, пресеклив и глуповат, неприличен смях.

килия *ж.* Монашеско жилище, стая на монах или монахиня в манастир.

китка *ж. 1.* Снопче цветя, подредени и свързани в едно; букет. *2.* Част от ръката от основа на пръстите до става. *3. прен.* Сбирка от народни песни и мелодии.

кладенец *м. 1.* Извор на вода за пиене. *2.* Изкопана в земята дълбока дупка за събиране на подпочвена вода.

клет *прил. 1.* Нещастен, злочест. *2.* Прокълнат, зъл, лош.

клисўра *ж.* Планинска теснина.

клёмам *нсв. нпрх.* Клатя или отпускам надолу глава при дрямка, от умора.

кльощав *прил. разг.* За човек или добиче – сух, слаб, мършав.

код *м.* Система от знаци и система от правила за предаване, отработка и запазване на информация.

кожър *м.* Занаятчия, който обработва кожи за обувки, седла и др.

коленйча *нсв. и св. нпрх.* Заставам на колене.

колиба *ж.* Малка проста къща, направена от лек материал.

конак *м.* В турско време – учреждение, полицейско управление.

конашки *прил.* Който се отнася до конак.

концепция *ж. книж.* Идея или система от възгледи.

коръв *прил. 1.* Който е устойчив, не се поддава на натиск, удар, твърд.

коректура *ж.* Поправка на грешки, допуснати при набор на текст.

кормило *ср.* Приспособление, с което се направлява автомобил, велосипед, параход, самолет.

корѝна *ж.* **1.** Подобен на шапка скъпоценен накит за глава – знак за власт у монарси и висши духовници. **2.** Горната част на дърво, която се образува от всички клони.

кошѝра *ж.* Заградено място на добитък, главно за овце.

краѝчол *м.* Долна част на панталони, която обхваща крака.

крѝхѝк *прил.* **1.** Който не може да се огѝва, а се троши. **2. прен.** Нежен, слаб, неустойчив.

криза *ж.* **1.** Повратна точка в развитието на нещо. **2.** Затруднително, тежко положение.

кротѝвам *нсв. нпрх.* Стоя кротко, мирувам.

кула *ж.* Тясна висока сграда, обикн. каменна и укрепена.

купол *ж.* Заоблен, с форма на полукълбо покрив; кубе, свод.

курбѝн *м.* Жертвоприношение и обредна гощавка.

куршѝм *м.* Част от патрона – късче олово, което излита при изстрел и поражавя целта.

кънтѝ *нсв. нпрх.* **1.** За пространство, помещение – звука, изпълнен съм с отразени звукове. **2.** За глас, звук – разнасям се, ехтя.

къпина *ж.* Бодлив, пълзящ храст с черни сочни плодове.

кър *м. прост.* Пространството вън от населеното място; поле.

късмѝт *м. разг.* Щастие, доброчестина.

къшей *м.* Неголям къс хляб; залък, хапка.

късѝ *ср.* Възрастен мъж, комуто не растат брада и мустаци.

Л

лазарѝване *ср.* Стар народен обичай на Лазаровден, при който девойки в невестинска премяна обхождат домовете, играят и пеят песни за любов и женитба, за здраве и благополучие.

лазѝрен *прил. поети.* Небесносин.

ламарѝна *ж.* Дебело желязно тенеке.

лапнѝмуха *м. и ж. разг. презр.* Глупав, наивен човек; глупак, хапльо.

левитѝция *ж. книж.* Преодоляване на гравитацията и издигане, повдигане на тяло само със силата на човешката воля, без прилагане на физическа сила.

лежѝчка *ж. разг.* Лежане, мързелуване.

ливѝда *ж.* **1.** Земна площ, обрасла с трева, която обикновено се коси за сено. **2. прен. разг.** Глупав, неопитен, зелен човек.

лов, -ѝт, м. **1.** Ловене, убиване на дивеч. **2.** Дивеч или риба като предмет или обект на ловене.

ловджѝйски *прил.* Който се отнася до лов или до ловец; ловен.

лъщѝ *нсв. нпрх. разг.* Отразявам светлина, издавам блясък; блестя.

М

маѝвр *м.* В древността – коренното население на северозападна Африка.

мазѝлест *прил.* Покрит с мазоли.

мамя *нсв. прх.* **1.** Лъжа, заблуждавам някого. **2.** Залъгам, привиквам животни или птици, като им подавам или подхвърлям храна.

манаѝтир *м.* Уединено общежитие на монаси или монахини; обител.

манѝвра *ж.* **1.** Предвижване или преместване на вагони или локомотиви. **2. Прен.** Ловко, срѝчно, хитро действие. **3. Мн.** Бойни упражнения на войски в мирно време.

марѝня *ж.* **1.** Въздушни вълни, които видимо трептят над земя. **2.** Жега, пек.

маѝтило *ср.* Черна или с друг цвят течност за писане с ръка или печатане на книги.

мегдѝн *м.* Площад.

мержелѝ се *нсв. нпрх.* Неясно се очертавам, мяркам се в далечината или в тъмнината.

метѝх *м.* Клон от манастир, манастирски имот със сгради в населено място.

мигрѝция *ж. книж.* Предвижване, преместване, преселване на хора, животни, птици и др. от една страна или област в друга.

милоѝрдие *ср.* Чувство или проява на състрадание, готовност да се окаже помощ на нуждаещи се или да се опрости наказание на виновен.

мѝсия *ж.* Определена задача, порѝчка.

моделѝрам *нсв. и св., прх.* **1.** Създавам скулптурно изображение. **2.** Създавам, изработвам модел.

моногрѝм *м.* Знак или плетеница от инициали на собствено име или име на учреждение, училище или др.

мѝрен *прил.* Уморен.

мѝргав *прил.* За лице и кожа на човек – възтъмен, черен; смугъл.

мѝрмѝря *нсв. нпрх.* **1.** Говоря неясно, неразбрано. **2.** Изразявам недоволство, неодобрение, укор.

мѝршав *прил.* **1.** Който е сух тялом, без тлъстина и с малко месо; слаб. **2. прен.** Несъществен, незначителен.

мяркам се *нпрх.* Явявам, показвам се за малко и пак се скривам.

Н

нагѝздвам *нсв. прх.* Украсявам, разкрасявам, нагиздвам.

наѝжен *прил.* Който се е наежил, настрѝхнал.

наѝвен *прил.* **1.** Простодушен, детски откровен, безхитростен. **2.** Лековерен

намѝсен *прил.* Който е свил чело и вежди в израз на недоволство, загриженост; намръщен, навѝсен.

наобикалям *нсв.* **наобиколя** *св. прх.* **1.** Посещавам, отивам да видя. **2.** Само *мн.* Заставаме от всички страни на някого или нещо.

напѐт *прил.* Строен, хубав, красив.

нара̀мвам *нсв.* **нара̀мя** *св. прх.* Слагам нещо на рамо, та да го нося.

наро̀доу̀ка *ж.* Етнография.

на̀сип *м.* **1.** Натрупана пръст, пясък и др., за да се подравни или издигне мястото. **2.** Изкуствено земно възвишение за железопътна линия.

на̀сѝщен *прил. книж.* Който има важно значение, без-условно необходим за живота.

на̀трѹ̀фям *нсв. прх.* Нагиздвам, накичвам.

на̀хо̀квам *нсв. прх.* Наругавам.

на̀щрѐк *нарч.* Проявявам напрегнато внимание, за да не стане, да не се случи нещо лошо.

неврѝстен *прил.* Който е още съвсем млад. Малък, в детска възраст.

неотлѝчен *прил.* Който не се отлѝчва, не се отделя, постоянно се намира някъде.

нетра̀йност *ж.* Качество на нетраен.

неха̀я *нсв. нпрх.* Не обръщам внимание, не искам да знам, не ме е грижа.

нѝкна *нсв. нпрх.* **1.** За растения, пера, косми, зъби – пробивам почвата или кожата и се показвам навън. **2. прен.** Появявам се бързо и в голямо количество.

ню̀анс *м. книж.* Малка, едва забележима разновидност на багра или звук, мисъл, значение; отсенка.

О

о̀азис *м.* **1.** Място всред пустиня с вода и растителност. **2. прен.** Тих приветен кът всред неприветна околност.

оба̀йние *ср.* Покоряващо влияние, въздействие; очарование.

обезщетѐние *ср.* Парична сума или нещо друго, което се дава някому за нанесени или претърпени щети.

обезщетѐявам *нсв. прх.* Давам щета.

обикѹ̀лка *ж.* **1.** Минаване около нещо, обхождане на различни места. **2.** Дължина на линията която опасва отвън едно тяло.

обита̀вам *нсв., нпрх. и прх.* Живея постоянно някъде, имам за постоянно местожителство.

обица̀ и обеца̀ *ж.* Накит, който се носи закачен на ухото.

обрѝчам *нсв.* **обрека̀** *св. прх.* **1.** Обещавам. **2.** Ставам причина някой или нещо да изтърпи, да го сполети нещо.

огнѝще *ср.* **1.** Място или приспособление в дом, локомотив и др., където се кладе, гори огън. **2. прен.** Дом, жилище. **3.** Място, откъдето се разпространява или където се задържа нещо, *напр.* просвета, зараза.

огня̀р *м.* Човек, който пали и поддържа огън на локомотив, парно отопление и др.

одѐве *нарч. разг.* Преди немного време, преди малко.

о̀дѹ̀р *м.* **1.** Голяма и широка лавица вкъщи за спане и сядане. **2.** Дървено легло; креват.

озова̀вам се *нсв. нпрх.* Попадам, намирам се, оказвам се.

ока̀ *ж.* Стара мярка за тежина, равна на 1283 гр.

ока̀йвам *нсв.* Изпитвам или изразявам жал към някого; съжалявам, оплаквам, ожалвам.

олта̀р *м.* Издигнато и преградено място в предната част на черквата.

олю̀щвам *нсв.* **олю̀щя** *св. прх.* **1.** Очитвам от люспи, от шушулки. **2.** Отдирам при триене външния пласт на нещо.

омагѹ̀дсан *прил.* Комуто е направена магия, който е под влияние на магия.

ома̀йвам *нсв.* **ома̀я** *св. прх.* Правя някой да се замае, да се забрави от възхищение, завладявам чувствата и мислите му; очаровам, пленявам, зашеметявам.

ома̀ска̀рявам *нсв.* **ома̀ска̀ря** *св. прх. разг.* Посрамвам, опозорявам, оскандалявам.

омра̀за *ж.* Чувство на силна вражда и зложелателство; ненавист.

онба̀шия *м. ист.* В турско време – полицейски началник в малък град или началник на военна група от 10 души.

опѹ̀вам *нсв.* **опѹ̀на** *св. прх.* **1.** Тегля нещо да се получи права линия или гладка повърхност. **2.** Само *нсв. прен.* Върша, извършвам тежка работа.

опѹ̀рлям *нсв.* **опѹ̀рля** *св. прх.* Приближавам нещо до пламък, та пригаря.

о̀рда *ж.* **1.** Обединение, съюз на племена под ханска власт. **2.** Безредна, неорганизирана тълпа.

ореѹ̀л *м.* **1.** Златисто сияние, рисувано около главите на образи по икони. **2. прен.** Слава.

оригина̀лен *прил.* **1.** Който се отличава с неповторимост, който не е заимстван, не е направен по подражание на нещо друго. **2. разг.** Своеобразен, необикновен, странен.

о̀рис *ж.* Предопределение, съдба, участ.

орѝсвам *нсв.* **орѝсам** *св. прх.* Предричам, определям бъдещето.

орѹ̀фан *прил.* За дреха – скъсан, окъсан, разкъсан.

оскѹ̀дица *ж.* Нямане, липса, отсъствие на нещо необходимо; недоимък, немотия.

отбру̀лвам *нсв. прх.* Откъсвам, свалям.

отзѹ̀вам *нсв.* **отзѹ̀на (отзѹ̀я)** *св. нпрх.* Отварям се, откrexвам се леко или не съм напълно затворен.

охлу̀зен *прил.* Износен, изтъркан.

оху̀лвам *нсв.* **оху̀ля** *св. прх.* Наговарям хули за някого, обиждам, очернявам с хули; похулвам.

П

пàнделка ж. Платнена лента.

парма̀к м. Тясна дъска, летва (на ограда, прозорец и др.)

пармаклѣк м. *диал.* Ограда от пармаци, от летви.

па̀тос м. *книж.* Силно чувство, въодъшевление; пламенност, ентузиазъм.

патриàрх м. *книж.* **1.** Най-старият член по бащина линия, глава на рода. **2.** В православната църква – духовно лице с най-висок сан. **3. прен.** Най-старият и от всички уважаван човек.

педя̀ ж. Мярка за дължина, равна на разстоянието между краищата на палеца и малкия пръст при разтворена длан.

пелин ж. Тревисто растение с приятен аромат и силно горчив вкус.

пѣсен ж. **1.** Словесно-музикално произведение, което се изпълнява от един човек или хорово. **2.** Лирическо поетично произведение. **3.** Кратко музикално произведение.

печàлба ж. **1.** Сумата, с която приходите от дадена дейност надвишават направените разходи. **2. прен.** Полза.

печàтница ж. Предприятие, където нещо се печата.

печеля̀ *нсв. прх.* **1.** Придобивам, получавам печалба. **2.** Добивам някаква полза. **3.** Побеждавам при битка, състезание, облог.

пита̀ ж. **1.** Кръгъл и възплосък хляб, обикновено домашен. **2.** Нещо, подобно по форма на такъв хляб.

плах *прил.* Който не проявява достатъчно смелост; страхлив, боязлив.

плащ м. Връхна широка дреха без ръкави, която някога носили благородници.

поглѣщам *нсв. погѣлна св. прх.* Гълтам, поглъщам нещо изцяло, гълтам определено количество.

подбуда̀ ж. Това, което тласка, подбужда да се извърши нещо; подтик.

подигрàвка ж. Остра и обидна насмешка; присмех.

подрàнявам *нсв. подранѣ св. нпрх.* Ставам сутрин рано.

пòдтик м. Онова, което подтиква към работа, дейност; подбуда.

подѹшвам *нсв. подѹша св. прх.* **1.** Усещам някаква миризма, по миризмата откривам нещо. **2. прен.** Догаждам се за нещо, узнавам, разбирам по някакви признаци.

покалугеря̀вам *нсв.* Правя някого калугер, постригам някого за монах, монахиня.

покровител м. Който оказва защита, върши покровителство; защитник.

покрѹса̀ ж. Силен душевен удар, силно душевно сътресение.

полегàт *прил.* Който е слабо наклонен, наведен.

полиелѣй м. Висящ светилник с много лампи или свещи.

пòло 1 *ср.* Спортна игра.

пòло 2 *ср.* Вид пуловер с висока яка по врата.

пòрта ж. Широка и здрава дворна врата откъм улицата.

пòстен *прил.* **1.** За храна – който не съдържа достатъчно мазнина, тлъстина. **2.** Неинтересен, безцветен, сух.

посѣрнал *прил.* Който е изгубил свежестта си, бодрия си вид и естествен, здрав цвят; повехнал.

потѣря̀ *прил.* Група въоръжени лица, които преследват някого.

потѹри *мн.* Дънести гащи, обикн. от домашен вълнен плат.

прàтеник м. Който е пратен с някаква задача, да извърши някаква работа.

пращя̀ *нсв. нпрх.* Издавам особен остър звук като при пукване, счупване.

пребрàдка ж. Кърпа за глава у жена; забрадка.

предразсѣдѣк м. Остарял и неверен, безкритично възприет възглед, превърнат в навик, норма на поведение.

препàсвам *нсв. препàша св. прх.* **1.** Опасвам нещо през средата или на кръст; превързвам. **2.** Навивам, увивам около тялото си. **3.** Прикрепвам към тялото си с ремък.

препорѣка̀ ж. **1.** Благоприятно сведение или похвала за някого или за нещо. **2.** Напътствие или съвет да се направи нещо.

препорѣчителен *прил.* **1.** Който служи за препорѣка, с който се дава препорѣка. **2.** Който може да бъде препорѣчан.

прерàждам се *нсв. преродя̀ се св. прх.* **1.** Според някои религиозни учения – раждам се отново след смъртта, възплътявам се в ново тяло. **2. прен.** Коренно се изменям, ставам съвсем друг.

претарашѹвам (претѣршѹвам) *св. прх.* Търся навсякъде, претърсвам.

прехлàс м. Възторг, възхищение, захлас.

прехлàснат *прил.* Изпаднал в прехлас.

приказка̀ ж. **1.** Разказ, обикновено народен и безименен, в който възможното, действителното е примесено с невъзможното, фантастично. **2.** Разговор, беседа, приказване.

прималя̀вам *нсв. прималѣя̀ св. нпрх.* Силно отпадам, прилошава ми или изгубвам съзнание от умора, болка, глад и др.

примамлѣв *прил.* Който примамва; хубав, привлекателен, съблазнителен.

примѣрам *нсв. примрà св. нпрх.* Ставам като умрял, изпадам в безсъзнание; припадам, прималявам.

приснопàметен *прил. тѣрж.* За покойника – който завинаги остава в паметта; забравим.

приспѣвам *нсв. приспѣ св. прх.* **1.** Нагаждам някого да спи, правя да заспи. **2. прен.** Притѣпявам вниманието, правя някой да не вижда, да не забелязва нещо.

пристанище *ср.* **1.** Специално пригодно място на морски или речен бряг, където спират плователни съдове. **2.** Град на такова място. **3. прен.** Място, където цари спокойствие и мир.

прихлупен *прил.* Обикн. за къща, постройка – нисък и неугледен.

прокода *ж.* Изгонване далече от родното място; пропъждане, изгнание.

пролука *ж.* **1.** Продълговат отвор, тясна празнина между дъски, непритворена врата и др. **2.** Промеждутък.

промушвам *нсв. промóша св. прх.* **1.** Пробождам, пронизвам. **2.** Прекарвам нещо през дупка, теснина.

промъквам се *нсв. нпрх.* **1.** Минавам през тесен отвор, гъсталак, навалица и др.; провирам се, промушвам се. **2.** Минавам или влизам някъде тайно или крадешком.

прождосвам *нсв. прх. разг.* Изгонвам, натирвам, пращам по дяволите.

псевдоним *м.* Измислено несъщинско име на писател, човек на изкуството изобщо, политик и др.

пульсiram *нсв. нпрх.* За сърце, артерия – свивам се и се разпускам ритмично; бия, туптя.

пүстош *ж.* Пусто, необитаемо място; пущинак.

пүпля *нсв. нпрх.* За насекомо – лазя пълзя.

Р

разблуден *прил.* **1. нар.** Размирнен, смутен. **2. нар.** Несговорен, разногласен.

развиделява се *нпрх. развиделя се св. нпрх.* Започва да става светло, видело; разсъмва се.

раздѣнва се *нсв. нпрх.* Настава ден; развиделява се, разсъмва се.

разкòш *м.* **1.** Обилие от външни, материални белези на богатство, великолепие, разточителство, главно в бита. **2.** Величествена, пишна красота.

разпѣрвам *нсв. разпѣря св. прх.* **1.** Изправлям и разтварям перата, перушината си. **2.** Разтварям, разгръщам нашироко, встрани ръце, криле, пръсти.

разпилявам *нсв. разпилѣя св. прх.* **1.** Разхвърлям, разпръсквам. **2.** Харча без сметка; прахосвам.

разрòшвам *нсв. разрòша св. прх.* Разбърквам коси, правя някого рошав.

разтұха *ж.* Утеха, раздумка.

рàлник *м.* Основна работна част на рало, плуг – широко остро желязо, което рови земята.

рàница *ж.* Платнена или кожена торба, която е пригодена да се носи на гръб.

ратàй *м.* Слуга за земеделска работа.

репродүкция *ж.* **1. книж.** Възпроизвеждане. **2.** Възпроизведена картина или фотографска снимка.

рòжба *ж.* **1. гальовно.** Дете, чедо. **2.** Малкото на животното или птица. **3. прен.** Творение, дело, плод.

рòшав *прил.* **1.** За коса, брада – непригладен, чорлав, щръкнал. **2.** Космат, вълнест, рунтав. **3.** С рошава коса.

рүен *прил. нар.* Който започнал да зрее. **2.** Изобилнен.

рүквам *нсв. рóкна св. нпрх.* За вода, течност – бликвам, потичам буйно.

рүнтав *прил.* Който е с гъста и дълга вълна или козина, с гъсти и дълги косми; космат, рошав.

рұж *ж.* Житно растение с по-високо стъбло и с по-дребни зърна от пшеницата.

рұжен *м.* **1.** Желязна лопатка, с която ринат огън, жарав. **2.** Железен или дървен прът, на който пекат набучено месо.

рұкòйка *ж.* Китка житни класове, обикн. колкото жътварят може да обхване с ръка и да отреже наведнъж.

рұченик *м.* Дълга домашна кърпа, обикн. с везба и ресни на двата края.

С

сайвàнт *м.* Подслон, навес.

самовила *ж.* Самодива.

самодива *ж.* Митическо женско същество, което живее в горите и планините; самовила.

самүн *м. разг.* Кръгъл хляб или изобщо отделен хляб.

санатòриум *м.* Лечебно-профилактично заведение, обикн. на чист въздух и тишина, за лекуване главно чрез природни и физиотерапевтични средства.

свестявам *нсв. свестя св. прх.* **1.** Правя някой да дойде на себе си, да си възвърне съзнанието (след припадък, прилошаване). **2. прен.** Правя някой да се опомни, да се осъзнае.

свивам *нсв. свия св. прх.* Огъвам, превивам; сгъвам.

свиден *прил.* Мил, скъп, обичан, любим.

свилен *прил.* Направен от свила; копринен.

сган *ж. презр.* Множество хора, безредно събрани; сбирщина, тълпа.

сграбчвам *нсв. сграбча св. прх.* Хащам, грабвам бързо, стремително.

сѣпвам се *нсв. нпрх.* **1.** Стръскам се, излизам рязко, изведнъж от някакъв унес. **2. прен.** Опомням се, идвам на себе си.

сѣтен *прил.* Последен, краен.

синило *ср.* Синя боя за дрехи, вълна, памук и др.

сиромàх *м.* **1.** Беден човек; бедняк. **2.** Човек, който е достоин за съжаление, буди съжаление; клетник, сирота.

скѣля *ж. остар.* Пристанище.

скїтам *нсв. нпрх.* Ходя от едно място на друго без цел и причина.

скїтник *м.* Който скита.

склàпям *нсв. склопà св. прх.* Затварям плътно.

скут *м.* **1.** Място от корема до коленете на седнал човек. **2.** Предна пола на рокля, сукман или друга дълга дреха.

сладка̀р *м.* Който прави или продава сладкиши.

сладка̀рски *прил.* Който се отнася до сладкар и сладкарство.

сладкѝш *м.* Захарно или силно подсластено тестено ядиво за десерт; халва, шоколад, пасти и др.

сма̀йвам *нсв. сма̀я св. прх.* Учудвам, слисвам, замайвам.

сма̀тка *ж.* **1.** Смятане, пресмятане, изчисление. **2.** Документ за получени или изплатени суми. **3.** Сума, която някой дължи, трябва да заплати за получена стока, услуга и др.

смиля̀вам *нсв. смиля̀ св. прх.* Предизвиквам милост у някого, правя го милостив; умилостивявам.

сонди́рам *нсв. прх.* **1.** Пробивам, изследвам, проучвам със сонда. **2.** *прен.* Предварително разпознавам, допитвам се, проучвам нечие мнение, настроение, желание и др.

сполетя̀вам, сполита̀м *нсв. сполетя̀ св. прх.* За болест, беда, нещастие – постигам, засягам някого, случвам се някому.

споря̀ *нсв. нпрх.* Вървя, развивам се успешно, удавам се някому.

спри́хав *прил.* Който лесно се гневи; раздражителен, избухлив.

сри́вам *нсв. сре́на св. прх.* **1.** Правя, направлям нещо да се разруши и да падне; събарям. **2.** *прен.* Унищожавам, премахвам. **3.** Събирам накуп с лопата, с гребло.

сръ́дня *ж.* Проява на яд, раздражение; сърдене.

стовя̀рам се *нсв. нпрх. разг.* Отпускам се, сядам или падам с цялата си тежест (някъде, върху нещо).

стопя̀вам и **ста̀пям** *нсв. стопя̀ св. прх.* Топя нещо, докато стане течено; разтопявам, стапям.

стратегиче́ски *прил.* Който се отнася до стратегия.

страте́гия *ж.* **1.** Висша област на военното изкуство – теория и практика на планиране и водене на войната. **2.** *прен.* Общ план, замисъл и ръководство на дадена дейност за постигане на крайната цел.

стреха̀ и **стря̀ха** *ж.* **1.** Долна крайна част на покрив, която се издава навън от стените. **2.** Покрив на сграда изобщо.

стри́на и **стри́нка** *ж. нар.* Чичова жена; чина, чинка.

стръ́мен *прил.* Който се спуска надолу или се издига нагоре с голям наклон.

стръ́мнина *ж.* Стръмно място.

стря̀скам *нсв. прх.* Внезапно събуждам.

стря̀скам се *нсв. нпрх.* **1.** Уплашвам се, трепкам от страх. **2.** Уплашвам някого внезапно, ненадейно.

стя̀гам *нсв. стегна̀ св. прх.* **1.** Завързвам. **2.** Омотавам, обвързвам. **3.** *прен.* Държа някого строго, не му позволявам своеволия. **4.** Приготвям всичко необходимо някому за нещо.

суфли́рам *нсв. и св. нпрх.* **1.** Подказвам на артистите думи за техните роли. **2.** Подказвам.

свъ̀кѹност *ж.* Общ сбор от еднородни неща или явления.

сѹ̀скам *нсв. нпрх.* **1.** Издавам звук, подобен на продължително **ссс. Шшш.** **2.** *прен.* Говоря със злоба.

сѹ̀рбам *нсв. прх.* Пия течност или ям с лъжица, като силно поемам въздух, та се чува особен шум.

Т

тава̀ *ж.* Широк плитък съд за поднос, за печене на бааници и под. или за варене на мармалад, сладко и др.

тайфа̀ *ж.* Неголяма дружина от работници, пътници, а по-често от безделници, пакостници.

талàз *м.* Вълна.

тала̀сѹм *м.* В суеверните представления – зъл нощен дух, подобно на вампир, който обитава из големи сгради, воденици, мостове, чишми и др.

та̀ча *нсв. прх.* Почитам, уважавам.

тел, -ѹт *м. и -та* *ж.* Метална жица.

теменѹ́жка *ж.* Пролетно и лятно цвете.

тене́кия *ж.* **1.** Тънък метален лист. **2.** Висок, четвъртит съд, направен от такъв лист.

тепа̀вица *ж.* Съоръжение, приспособление за тъпане на вълнени тъкани.

тѐпам *нсв. прх.* **1.** Правя вълнена тъкан да стане погъста и по-плътна. **2.** *Разг.* Бия. Бяхтя, убивам.

тлѐя *нсв. нпрх.* **1.** За огън или гориво – горя лека и без пламък. **2.** *прен. книж. рядко.* За мъртво тяло – разлагам се, изгнивам. **3.** *прен.* Слабея, чезна.

торла̀к *м. разг.* Простак.

тра̀ен *прил.* Който трае дълго, много време; здрав, як, дълговечен.

трап *мн.* Трапове и трапища, м. Естествена или изкопана в земята вдлъбнатина; яма, ров.

трепетли́ка *ж.* Клонесто дърво, чиито листа треперят при полъх на вятъра.

трептя̀ *нсв. нпрх.* **1.** Треперя, трепкам, играя. **2.** За светлина – светя с непостоянна сила, мигам, трепкам.

треска̀ *ж.* **1.** Болестно състояние, придружено с висока температура и студени тръпки. **2.** Силна възбуда, устрем.

треска̀ *ж.* Тънко плоско късче дърво.

треска̀в *прил.* **1.** Болен от треска. **2.** *прен.* Който се върши в бързина и напрежение, който има силна възбуда, възнение.

тръ́н *мн.* Трънове и тръни *м.* Остър дървенист израсък на някои растения; бодил, шип.

тръ́нка *ж.* **1.** Трънлив храст от рода на сливите с дребни тръпчиви плодове. **2.** Плодът на този храст.

тръ̀шкам *нсв. тръ̀шна св. прх.* **1.** Затварям врата или прозорец силно, с удар. **2.** Хвърлям със сила или събарям, повалям на земята нещо тежко.

туберкулѝза ж. Опасно заразно заболяване.
тъкмѝа нсв. нпрх. **1.** Възнамерявам, кроя, замислям.
2. Готвя, глася, стягам.
търкам нсв. прх. **1.** Трия. **2.** Мия, чистя, лъскам.
тътен м. Тътнеж.
тътнѝж м. Силен и подължителен гръмлив звук, шум.

У

усѝен прил. **1.** Който слабо се огрява от слънцето, та е тъмен и влажен. **2.** В който не прониква слънчева светлина.
усѝе ср. **усой** м. Място в природата, което слабо се огрява от слънцето.
усѝйница ж. Отровна змия.
уталѝжвам нсв. **уталѝжа** св. прх. Успокоявам, умирявам, укротявам.

Ф

файтѝн м. Открита конска кола за пътници.
факѝр м. Индийски фокусник, който можел да прави чудеса.
феѝрия ж. книж. Театрално представление с приказен сюжет, с разкошни декорации и костюми.

Х

хазѝрт прен. Склонност, страст към участие в рискови, несигурни и опасни дела и приключения.
хайр м. прост. Добро, благополучие.
хан м. Кръчма и гостилница с легла за пътници и обор за добитък.
хатѝр м. прост. **1.** Угода, приятност. **2.** Почит, уважение. **3.** Мъка, недоволство.
хекатѝмба ж. книж. Голямо жертвоприношение.
хекѝмин м. остар. Лекар.
хѝлав прил. Слаб, болнав
хортѝвам нсв. св. нпрх. диал. Говоря, приказвам.
храсталѝк м. Място, обрасло с храсти.
хребѝт м. Планински гребен.
хѝла ж. Лоша дума, нападка, злословие, клевета.
хѝльник м. Който говори хули; злоезичник, клеветник.

Ц

цафѝра ж. Свирка, пищялка.
цвѝртѝа и **цвѝрчѝа** нсв. нпрх. За птички и други дребни животни – издавам (приятно) пискливи звуци; чуруликам.
цепнатѝна ж. Пукнатина.

цѝпя нсв. нпрх. **1.** Разсичам, пуквам и дяля надлъж дърво, дъска и под. **2.** Дера, разкъсвам платно. **3.** прен. За звук – раздирам, прорязвам (въздуха, пространството).
церѝвѝт прил. Който има лечебни качества.

Ч

чардѝк м. Покрита отгоре площадка на къща пред стаите.
чаршѝф м. Платнена постелка, покривка за легло.
чевѝрѝст прил. Бърз, пъргав, сръчен.
челебѝя м. Господин.
чѝрга ж. Груба, домашно тъкана материя за постилка или завивка.
чердѝжѝ ср. Малка черга.
честѝлюбѝв прил. **1.** Който прекалено пази личната си чест и достойнство, та мъчно понася обиди. **2.** Който се стреми към известност и почести, към превъзходство над другите.
чѝзми мн. остар. Ботуши.
чѝня нсв. прх. Правя, върша.
чирѝк м. **1.** Занаятчийски ученик у майстор. **2.** прен. Неопитен човек.
чорбаджѝя м. Богат, заможен човек.
чѝрлав прил. Който има разбъркана, невчесана коса; рошав.
чужбѝна ж. Чужда страна извън родината.
чѝтен, чѝтѝвен прил. поет. Прочут, славен, именит.
чѝшка ж. Плод на растение пипер; пиперка.

Ш

Шѝвам нсв. нпрх. разг. Мърдам, движа се, движа част от тялото си.
шалвѝри мн. Широки платнени гащи.
шѝма ж. Листа на широколистни дървета.

Щ

щѝтѝа ж. Загуба, вреда, пакост, зло.
щѝрам се нсв. нпрх. Ходя безцелно насам-нататък; въртя се, лутам се.

Ю

ѝурѝд м. старин. Глупак, глупец.

Я

яр м. **1.** Стръмен бряг. **2.** Пропасть над височина.
ятагѝн м. остар. Голям извит турски нож.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕН РЕЧНИК

Арнаутска чушка (пиперка)

- Сприхав, гневлив, проклет човек

ахилесова пета. Книж.

- Слабото, уязвимото място на някого или на нещо.

безгръбначно животно. Пренебр.

- Угодник, раболепник, човек без лично достоинство.

без да мигне (трепне) око

- 1. Без ни най-малко да се колебае, решително.

- 2. Безочливо, нагло; без чувство за неудобство, срам.

важна (голяма) клечка (птица). Ирон.

- Високопоставена личност.

вземам акъла (ума) на някого.

- 1. Лишавам някого от здрав разум, побърквам го.

- 2. Силно изненадвам някого или го слисвам от възхищение; смайвам го.

- 3. Карам някого да се влюби в мене

- 4. Силно изплашвам или разтревожвам някого.

вземам (грабва) очите (око)

- 1. На някого. Много се харесвам на някого, пленявам го с хубостта си.

- 2. За нещо (с ярки тонове и краски). Привличам зрителното внимание.

вземам си очите. Пренебр.

- Забягвам, махам се отнякъде, напускам.

виждам петите на някого.

- Принуждавам някого да побегне, да напусне някакво място.

влизам (стъпвам) в огъня

- Излагам се на опасност, рискувам живота си за нещо или за някого.

влизам под кожата на някого. Неодобр.

- Спечелвам хитро доверието и му влияя да постъпва и да действа така, както на мен е изгодно.

връзвам (хващам) бика за рогата

- Решително се заемам с най-важното и най-трудното.

връщам китката на някого.

- 1. Развалям годежа.

- 2. Жарг. Ирон. Отказвам се от поето задължение, от дадено обещание.

вятър ме вее. Ирон.

- 1. Нищо не струвам, негоден съм.

- 2. Лекомислен, несериозен, заваян съм.

гледам с четири очи

- 1. С нетърпение очаквам нещо да се случи.

- 2. Много внимавам.

глътвам си езика

- Губя дар слово от внезапно силно чувство; изпадам в силен смут.

гръм от ясно небе

- Нещо съвсем неочаквано, което е неприятна изненада.

две мравки не могат да се разминат на челото му Жарг.

- За човек много прост, много ограничен, много глупав.

девета дупка на кавала. Пренебр.

- Човек, от който нищо не зависи, който е без особено значение и влияние.

дядовата ръкавичка

- За пренаселено място; пренаселен.

думата ми на две не става

- 1. Заповяданото от мене не подлежи на промяна.

- 2. Никога не се отказвам от това, което казвам или обещавам.

задънена улица

- Безисходно положение.

изгубена Станка

- Заваян, смотан човек.

изкарвам (изваждам) от кожата някого.

- Силно разгневявам, ядосвам някого.

изплитам (уплитам) си кошницата (мрежата). Неодобр.

- Уреждам нещата в свой интерес, подготвям постигането на личните си цели.

имам меки очи и меки ми са очите

- Не мога да отказвам, отстъпчив съм.

и на мравката път правя (струвам, не минавам)

- Много съм добродушен, отстъпчив и кротък.

костелив орех

- 1. За човек – упорит, твърдоглав, opak.

- 2. За нещо – сложно, трудно разрешимо.

кръстосвам улиците

- Скитам безцелно.

лапам мухите

- Губя си времето в бездействие.

ловя риба в мътна вода

- Възползвам се от неуредици и неустановености, за да извлека лични облаги и изгоди.

надувам гайдата

- Плача силно, с висок глас.

не ми мигва (трепва) око

- 1. Не се плаша, не се страхувам.

- 2. Не ме притеснява никак, не се безпокоя.

ни в клин, ни в ръкав

- Неуместно, не на място, без каквато и да е връзка с това, което се говори или прави.